

Saulius Pivoras

Virtus Lituana

Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje

Saulius Pivoras

Virtus Lituana

Politinė mintis
Simono Daukanto istoriografijoje

Vytauto Didžiojo universitetas

Saulius Pivoras

Virtus Lituana

Politinė mintis
Simono Daukanto istoriografijoje

Monografija

Kaunas, 2022

Recenzentai:

dr. Halina Beresnevičiūtė-Nosálová (Masaryko universitetas, Brno, Čekija)
dr. Vladas Sirutavičius (Lietuvos istorijos institutas)

Monografija apsvarstyta ir rekomenduota leidybai Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto tarybos posėdyje 2022 m. kovo 30 d. (protokolo Nr. 2021/2022-07).

Lietuvos
mokslo
taryba

Monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties numeris S-LIP-22-34).

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

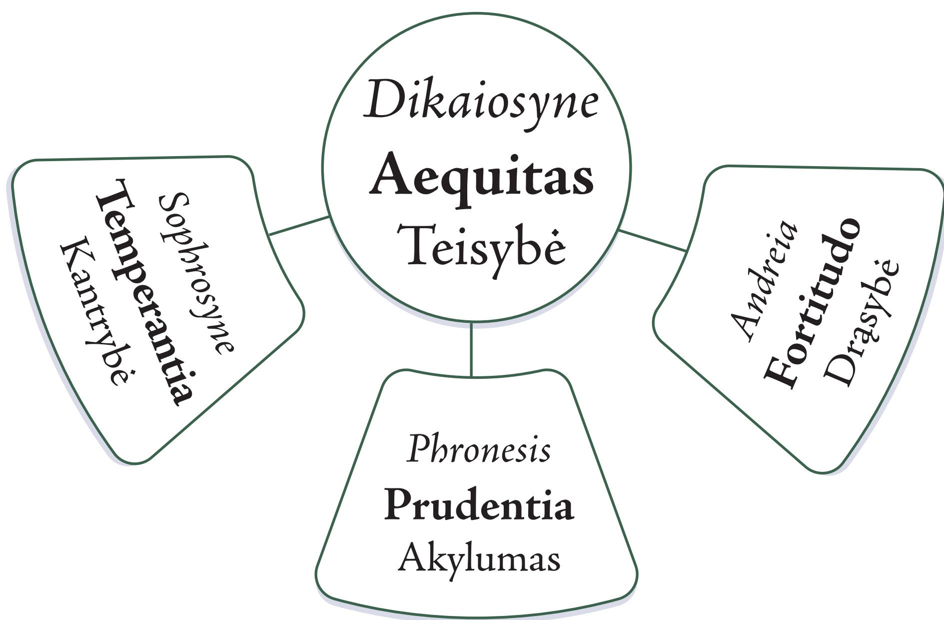
ISBN 978-609-467-517-1 (spausdintas)

ISBN 978-609-467-518-8 (internetinis)

https://doi.org/10.7220/9786094675188

© Saulius Pivoras, 2022
© Vytauto Didžiojo universitetas, 2022

Turinys

Dikaiosyne
Aequitas
Teisybė
Sophrosyne
Temperantia
Kantrybė
Phronesis
Prudentia
Akylumas
Andreia
Fortitudo
Drąsybė

Įvadas

2022-aisiais sukanka 200 metų, kai buvo parašytas pirmasis Simono Daukanto veikalas „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". O „Lietuvos Herodoto" politinė mintis tebelaukia atidesnio, išsamesnio ir sistemingesnio tyrinėjimo. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių", parašytas Vilniuje 1822 m. (kaip nurodoma jo rankraštyje), o išspausdintas tik 1929 m., laikomas tautinio žemaičių lietuviškojo sąjūdžio brandos ženklu. Kaip pažymėjo šio darbo leidėjas V. Biržiška, „šis rankraštis lyg visą judėjimą pamatavo"[1]. Tai apskritai buvo pirmas stambus ne grynai religinės ar didaktinės-populiarios literatūros prozinis veikalas lietuvių kalba.

Apskritai Simono Daukanto kaip iškilaus lietuvių tautinio judėjimo atstovo ir nacionalinės istoriografijos pradininko vaidmuo nenuginčijamas.[2] Daukantas – pripažinta nacionalinės reikšmės figūra Lietuvoje, vienas ryškiausių lietuvių tautinio atgimimo veikėjų. Kaip teigia Egidijus Aleksandravičius, žemaičių kultūriniame sąjūdyje XIX a. I pusėje S. Daukantas buvo „aktyviausias ir daugiausia nuveikęs"[3]. Daukantas su grupele bendraminčių sugebėjo gauti carinės valdžios leidimą nuo 1841 m. kurti parapijines mokyklas, kur mokyta lietuvių kalba[4]. Daukantas apskritai tapo lietuvių šviečiamojo kultūrinio judėjimo centrine figūra lietuvių veikėjų neformaliuose veiklos rateliuose XIX a. 5-ajame ir 6-ajame dešimtmečiais Sankt Peterburge, Varniuose (Žemaitija) ar Svirlaukyje (Kuršo gubernija)[5].

Daukanto indėlis į nacionalinės lietuvių kultūros raidą ir nacionalinės istoriografijos kūrimą yra unikalus ir lyginant su kitais Vidurio Europos nacionalinių istoriografijų kūrėjais.[6] Jau vien Daukanto nusistatymas rašyti tiktai lietuvių kalba, kuria tuo metu egzistavo iš esmės tik religinė literatūra, ir ne tik populiarius šviečiamuosius, bet ir sudėtingus intelektualius istorijos darbus, yra iškalbingas. Daukantas apsisprendė rašyti istorijos darbus lietuvių kalba ketvirtį amžiaus anksčiau nei žinomas čekų istorikas Františekas Palacky – čekų kalba.[7] Neįmanoma pervertinti Daukanto nuopelnų plėtojant rašytinę lietuvių kalbą (jis pirmasis sukūrė bendrinės lietuvių kalbos koncepciją) ir literatūrą, renkant ir skelbiant lietuvių tautosaką, leidžiant vadovėlius ir apskritai remiant pradinio mokymo gimtąja lietuvių kalba plėtrą, kur jis nuveikė itin daug turint omenyje turėtas galimybes. Daukanto išleistas lietuvių kalbos elementorius parapijinėms mokykloms buvo ne tik vienas pirmųjų, jis buvo itin naujoviškas turinio ir siūlomų mokymo skaityti metodų prasme[8].

1 Biržiška, V. Prakalba. Daukantas, S. *Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių*. Spaudai parengė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas: Spindulys, 1929, puslapiai nežymėti.

2 Trumpa, V. Simonas Daukantas – naujosios Lietuvos pradininkas. *Metmenys*, 1965, t. 10, p. 40–57; Merkys, V. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991.

3 Aleksandravičius, E., Butrimas, A., et al. *Žemaitijos istorija*. Vilnius: Regnum fondas, 1997, p. 280.

4 Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 259.

5 Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 67–77, 87–94.

6 Baár, M. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2010; Baár, M. „National Antiquities in East Central Europe: Three Variations on a Leading Theme". In G. Klaniczay, M. Werner, O. Gecser (eds.), *Multiple Antiquities – Multiple Modernities: Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011, *p. 163–184*.

7 Trencsényi, B., Janowski, M., Baár, M. et al. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2016, Vol. I, p. 175–176.

8 Lukšienė, M. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970, p. 343–344.

Politinės minties tyrimuose būdinga tyrinėti įvairius jos šaltinius, įskaitant ir istoriografiją, ypač klasikinius istoriografijos darbus (Herodotas[9], Salustijus Krispas[10], Titas Livijus[11], Edwardas Gibbonas[12] ir kt.). Daukanto politinis mąstymas, pažiūros vis dar nepakankamai gerai atskleistos. Atskiri Daukanto politinių pažiūrų aspektai neretai buvo ir tebėra aiškinami paviršutiniškai. Apskritai respublikoniško mąstymo paradigma, kokią ją įkūnijo Daukantas savo darbuose, lietuviškoje politinėje mintyje ir praktikoje buvo perimta tik fragmentiškai. Viena priežasčių yra ta, kad Daukanto pažiūrų, netgi požiūrio į istoriją bei istoriografiją ir jos uždavinius patikimiausiu liudijimu kažkodėl buvo laikomi ne jo istorijos darbai ar vertimai, o jo laiškai[13], nors jų yra santykinai nedaug ir jie (ypač T. Narbutui) dažnai tik konspektyviai pristato (pakartoja) jo veikaluose gerokai plačiau išdėstytas mintis.

Iš keturių Daukanto parašytų Lietuvos istorijos veikalų tik vienas („Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių") buvo baigtas ir vienintelis išleistas dar gyvam Daukantui esant 1845 m. Kiti trys („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" (1822); „Istorija Žemaitiška" (1834); „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje" (1850)) ne tik kad liko rankraščiuose, bet ir nebuvo baigti rašyti. Į tai atsižvelgiant svarbu pažymėti, jog chronologinės ribos visuose veikaluose yra santykinės, nei Vytauto mirtis, nei Liublino unija (tiksliau – Žygimanto Augusto mirtis, kuria baigiama plačiausia apimtimi „Istorija Žemaitiška") nebuvo jokia riba, Daukanto rašoma lietuvių tautos istorija turėjo apimti laikotarpį nuo seniausių laikų iki Daukanto gyvenimo metų. Zenonas Ivinskis 1939 m. korektiškai teigė: „Palikdamas keturis veikalus iš Lietuvos istorijos srities, Daukantas tapo vėlesnėm generacijom tautiniu lietuvių istoriku, jau amžininko Akelaičio pavadintas Lietuvos žvaigžde ir jos Herodotu. Paliktieji mūsų istoriko darbai įgalina tiksliau įvertinti jo triūsą. Pirmiausia reikia apskritai pastebėti, kad S. Daukanto istorijos veikalai nėra tiek daug paniekos verti, kiek jie jos yra užsitraukę. Lengvai numoti į jo visą darbą ir užantspauduoti jį įprastai minimu nekritiškumu būtų netikslu."[14] Čia itin reikšminga atkreipti dėmesį, kad Daukantas ypač pasižymėjo kaip istorijos šaltinių rinkėjas, profesionalus archeografas, nors ši jo veiklos sritis savo laiku nebuvo vainikuota vieša sėkme. Daukantas savarankiškai parengė keturis stambius tematinius Lietuvos istorijos šaltinių rinkinius (Miestų privilegijų rinkinys, Žemaitijos privilegijų rinkinys, LDK valdovų privilegijų ir sutarčių rinkinys, Įvairenybių iš Lietuvos Metrikos ir kt. rinkinys), tačiau nepajėgė nė vieno iš jų išleisti nei bendradarbiaudamas su T. Narbutu, nei savo pastangomis[15].

Pirmajame Daukanto veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" ryškiausiai matyti Antikos kultūrinio palikimo, pažinto studijų Vilniaus universitete laikais, įtaka Daukanto naratyvui, ne tik stiliaus, bet ir turinio prasme. Šiame veikale Daukantas pasirinko remtis moralistine antikinės istoriografijos tradicija, kur įvykiai ir reiškiniai pirmiausia buvo aiškinami remiantis vertybių, papročių, gyvenimo būdo poveikiu žmonių poelgiams ir veiklai. Simonas Stanevičius, atsiliepdamas apie Daukanto „Darbų" turinį ir faktografinę vertę, išimtinai kritiško šaltiniotyrininko požiūriu nebuvo neteisus teigdamas, kad šio veikalo „autorius atrodo daugiau oratorius negu nuodugnus

9 Ward, A. *Herodotus and the Philosophy of Empire, Waco*. Texas: Baylor University Press, 2008.

10 Earl, D. V. *The Political Thought of Sallust*. Cambridge: Cambridge University Press, 1961.

11 Vasaly, A. *Livy's Political Philosophy: Power and Personality in Early Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

12 Pocock, J. G. A. *Barbarism and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999–2015, Vol. 1–6.

13 Ivinskis, Z. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 11, p. 248–250; Ivinskis, Z. Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje. *Aidai*, 1964, Nr. 9, p. 385–395.

14 Ivinskis, Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. *Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai*, antras leidimas, Roma, 1972, t. 3, p. 326–327.

15 Kiaupa, Z. Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 106–114.

istorijos ir geografijos tyrinėtojas“[16]. „Darbuose“ Daukantas savo paties užmojui rašyti lietuvių kalba apibūdinti pasitelkia palyginimą su nuoroda į Antikos laikus. „Darbų“ įžangos pabaigoje yra autoriaus peršamas savo atlikto darbo palyginimas su vienu senovės romėnu. Daukantas rašo, kad jis yra pirmasis raštininkas lietuvių kalba ir rašydamas norėjo parodyti, kad lietuvių kalba yra tiek pat tinkama rimtiems veikalams rašyti, kaip ir kitos kalbos. Ir esą, jeigu bus lyginamas, pavyzdžiui, su „Papirijum rymionių“[17], tai džiaugsis. Toks iš pirmo žvilgsnio keistokas ir mįslingas lyginimas. Kas tas Papirijus ir kur čia lyginimo pagrindas? Papirijų giminė senovės Romoje turėjo daug žymių atstovų, bet visgi greičiausiai Daukantas čia turėjo omenyje Sekstą (dar šaltiniuose vadinamą ir Publijum, ir Gajum, vardas nėra visai tiksliai nustatytas) Papirijų, teisininką, o pagal kai kuriuos šaltinius ir vyriausiąjį kunigą (*pontifex maximus*), kuris pirmasis VI a. prieš Kr. pabaigoje surinko ir sudarė seniausių romėnų teisės, daugiausia paprotinės, tiksliau – religijos sankcionuotų papročių ir priesakų, rinkinį, vadinamųjų *leges regiae* rinkinį, kuris vėliau dar buvo žinomas kaip *Ius Papirianum*[18]. Daukantas, kaip žinia, baigdamas Vilniaus universitetą gavo teisės magistro diplomą[19], gerai išmanė romėnų teisę, o lyginimui Papirijus buvo parankus kaip pirmeivis, kuris pirmasis atliko reikšmingą romėnų teisės kodifikavimui darbą, panašiai kaip Daukantas save, be abejo, pagrįstai, įvardijo pirmeiviu, kuris lietuvių kalba pirmasis parašė stambų veikalą apie lietuvių praeitį ir papročius.

Reikšmine mąstymo apie praeitį kategorija senovės Romos istoriografijoje buvo dorybė (*virtus*). Istoriografijos uždavinys buvo suprantamas kaip dorybės priminimas ir atgrasymas nuo sekimo blogais pavyzdžiais[20]. Senovės Romos istoriografijoje buvo itin svarbus retorinis aspektas, nes ši istoriografija turėjo vaizduoti gyvenimą pirmiausia tų politinių bendruomenių, kur virė politinės diskusijos, kur sprendimai buvo priimami po pasitarimų, ginčų, debatų. Todėl istoriografijoje buvo priimta įterpti šiuos momentus iliustruojančių kalbų ar laiškų ištraukų. Nebuvo laikoma neleistina panaudoti vietoj neišlikusių kalbų tekstų tuos, kurie buvo sukurti paties istoriko, bet atitiko įvykius ir situacijas[21]. Oracijas savo darbuose gausiai naudojo antikinės istoriografijos korifėjus Tukididas, o atsiliepdamas apie jų patikimumą tvirtino, kad išlikusios kalbos yra pažodžiui cituojamos, tačiau joms neišlikus į istorinio veikėjo lūpas įdedami tokie žodžiai, kurie tiesiog privalėjo būti pasakyti, atsižvelgiant į situacijos reikalavimus[22]. Daukanto į lietuvių kalbą išverstos „Justino istorijos“, tiksliau, aišku, jos šaltiniu buvusio Pompėjaus Trogo darbo, būdingas bruožas buvo įtrauktos istoriniams veikėjams priskiriamos kalbos, nors ir netiesiogine kalba, kaip oratorinio meno pavyzdžiai. Iš viso tyrinėtojai Justino epitomėje yra suskaičiavę 46 jos personažų kalbas, didžiąja dalimi parašytas netiesiogine kalba[23]. Kai kurios iš tų kalbų yra ilgesnės nei paskiros darbo dalys – knygos. Tokia yra Mitridato kalba[24].

16 Stanevičius, S. Laiškas T. Narbutui, 1836 m. rugsėjo 10 d. *Raštai.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 942.

17 Daukantas, S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. *Raštai.* Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 40.

18 Schiller, A. A. *Roman Law – Mechanisms of Development*. The Hague, etc.: Mouton, 1978, p. 140–142.

19 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 50.

20 Balmaceda, C. *Virtus Romana: Politics and Morality in the Roman Historians*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2017, p. 7.

21 Mehl, A. *Roman Historiography: An Introduction to its Basic Aspects and Development.* Chichester, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, chapter 1.3.1.

22 Ryan, A. *On Politics: A History of Political Thought: From Herodotus to the Present*. London: Penguin, 2012, Vol. 1, p. 20.

23 Hofmann, D. *Griechische Weltgeschichte auf Latein: Iustins „Epitoma historiarum Pompei Trogi“ und die Geschichtskonzeption des Pompeius Trogus*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2018, p. 369–372.

24 Ballesteros Pastor, L. The Speeches in Justin's 'Corpusculum Florum'. The Selection and Manipulation of Trogus' 'Historiae Philippicae'. In J. C. Iglesias-Zoido, V. Pineda (eds.), *Anthologies of Historiographical Speeches from Antiquity to Early Modern Times. Rearranging the Tesserae*. Brill, Leiden: Brill, 2017, p. 79.

Retoriškos-moralistinės istoriografijos tradicija išliko ilgai, iki pat XIX a. Ne viena oracija, priskirta anoniminiams piliečiams, randama, pavyzdžiui, remiantis humanizmo epochos istoriografija ir antikinio iškalbos meno tradicija parašytame Machiavelli veikale „Florencijos istorija", kurį Daukantas citavo savo darbuose[25]. Šis veikalas yra vienas iš trijų pagrindinių Machiavelli veikalų, kur istorinių faktų analizę autorius naudojo savo politinės teorijos tezėms pagrįsti ir patikrinti. Tikslus cituojamas Machiavelli veikalas Daukanto darbuose nenurodytas, bet sulyginus tekstus matyti, kad tai yra „Florencijos istorijos" pirmosios knygos pirmasis skyrelis, netgi tiesiog pirmoji pastraipa, kur kalbama apie Romos imperiją sugriovusias tautas[26]. Machiavelli šios knygos dedikacijoje rašė, kad veikėjų kalbose „išlaikoma tikroji kalbančiojo nuotaika"[27]. Dalis oracijų skirtos respublikoniškai laisvės meilei, jau vienoje iš pirmųjų oracijų „Florencijos istorijoje" anoniminis oratorius sako, kad laisvės idėja yra tokia patraukli, jog jos „jokia jėga nepalaužia, joks laikas neišdildo ir joks pelnas neatperka", taip pat teigia, kad politinės bendruomenės laisvę atkuria žmonės, jos skonio neragavę, o tik įgiję jos meilę iš tėvų pasakojimų, tačiau, laisvę atkūrus, stengiasi iš visų jėgų ją išlaikyti[28].

Moralistinės ir retoriškos istoriografijos poveikis iš tikro matomas visuose Daukanto veikaluose. Juose pateikiama nemažai istorinių veikėjų tariamai pasakytų oracijų, pavyzdžiui, „Darbuose" pateikiama bent dešimt tiesiogine kalba pasakytų lietuvių politinių veikėjų oracijų (įstatymų davėjo Vaidevučio oracija, vardu neįvardijamo lietuvių vyriausiojo kunigo oracija raginant ginti laisvę kovojant prieš kryžiuočius, didžiojo kunigaikščio Rimgaudo oracija prieš prasidedant Saulės mūšiui (1236), dvi didžiojo kunigaikščio Vytenio oracijos, didžiojo kunigaikščio Gedimino oracija žygyje į Kijevą (apie 1321 m.), karvedžio Margirio oracija ginant Pilėnų pilį nuo kryžiuočių (1336), Algirdo oracija tapus didžiuoju kunigaikščiu (apie 1345), Lenkijos karaliaus Jogailos oracija Žalgirio mūšio pradžioje (1410), anoniminio lietuvio oracija-atsakymas vyskupui Zbignevui Olesnickiui dėl lietuvių ir lenkų santykių). Kai kurios oracijos buvo perimtos iš A. Vijūko-Kojalavičiaus istorijos, pavyzdžiui, Gedimino oracija, pasakyta žygiuojant į Kijevą, buvo paimta iš netiesiogine kalba pateiktos Kojalavičiaus[29] versijos, tik perdaryta į tiesioginę kalbą ir papildyta. Skirtinguose Daukanto Lietuvos istorijos darbuose pateikiamas kiek skirtingas oracijų skaičius ir pačios oracijų versijos. Oracijos buvo tobulinamos kalbos ir turinio požiūriu. „Darbuose" pateiktų kalbų retorinis patosas buvo dar sustiprintas „Istorijoje Žemaitiškoje". Pavyzdžiui, Rimgaudo oracija „Istorijoje Žemaitiškoje"[30] buvo papildyta liaudies patarle „diena mūsų – amžius mūsų", kurios nebuvo šios oracijos versijoje „Darbuose"[31]. Anoniminio lietuvio oracija-atsakymas vyskupui Olesnickiui, besipriešinančiam Vytauto karūnavimui, „Istorijoje Žemaitiškoje" papildyta palyginimu, kad tokios unijos sąlygos, kuriomis Lietuva traktuojama ne lygiaverte Lenkijai, o paverčiama priklausoma nuo jos, prilygsta reikalavimui žmogui prisiekti, jog jis sau pasidarys galą, bet kas gi esą gali reikalauti tokios priesaikos išpildymo[32]. Kai kurių oracijų vėlesniuose veikaluose buvo atsisakyta.

25 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 38; Pasakojimas, p. 25.

26 Machiavelli, N. *Florentine Histories*. Translated by Laura F. Banfield and Harvey C. Mansfield Jr. Princeton: Princeton University Press, 1988, p. 9.

27 Ten pat, p. 4.

28 Ten pat, p. 91–92.

29 Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vaga, 1988, p. 202.

30 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 281.

31 Darbai, p. 151–152.

32 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 150.

„Pasakojime“ neliko Vaidevučio ir Rimgaudo kalbų. Pilėnų gynėjas Margiris prieš žūtį „Pasakojime“ viešai pasisako du kartus, nors „Darbuose“ perteikiama tik viena jo ištarmė. Lietuvių lyderių oracijos apskritai liko reikšmingos visuose Daukanto darbuose, jų „Pasakojime“ sumažėjo tik dviem, palyginti su „Darbais“. Reikia atkreipti dėmesį, kad iš tikro ne ką mažiau oracijų Daukantas priskyrė ir lietuvių priešininkams, dalį jų paimdamas iš kronikų. Pavyzdžiui, popiežiui Honorijui III priskiriamas raginimas rengtis karui prieš pagonis lietuvius, „<...> tautą, kuri mus ir mūsų šventenybes niekina. Geriaus yra mums mirti, nekaip regėti darkiojant mūsų žmonis ir mūsų tikybą“[33]. Drąsinamąją kalbą, kuria kryžiuočiai raginami kovoti prieš švč. Mergelės Marijos priešus bei žadamas atlygis po mirties, Daukantas priskiria krašto magistrui H. von Rechenbergui[34]. Ragainės komtūro Konrado Stangės raginimą pulti, remiantis Biblijos tvirtinimu, kad Dievui padedant nesvarbu, ar priešininko pajėgos yra didesnės, ar mažesnės, Daukantas kiek sutrumpintai percituoja iš Petro Dusburgiečio kronikos[35]. Daukantas taip pat cituoja didžiojo magistro Vinricho von Kniprodės kalbą užėmus Veliuonos pilį, kuria šis, pasipiktinęs savo karių piktnaudžiavimais, kaltina žodžio nesilaikančius kryžiuočius ir teigia, jog Ordino vardas žeminamas, kai pagonys nelaikomi žmonėmis[36]. Kitas, be oracijų, su pozityvistine pozicija nesuderinamas, bet iš antikinės-renesansinės istoriografijos tradicijos kylantis panašus elementas Daukanto darbuose yra laisvas istorinių veikėjų tikrų laiškų (rašytinių kalbų) interpretavimas ir perpasakojimas juos papildant istoriškai galimu, tačiau faktiškai nebuvusiu tuose laiškuose turiniu.[37]

Visgi antikinei istoriografijai tipiška prieiga nėra vienintelė Daukanto veikaluose, nes ryški retoriška ir moralistinė stilistika čia jungiama su objektyviu faktų dėstymu ir gana kritišku jų vertinimu, būdingu „mokslinei“, t. y. pozityvistinei, istoriografijai. Kritiškas vertinimas matyti iš glaustų atskirų įvykių ir jų aplinkybių komentarų, kurie reguliariai pasikartoja. Glausti ir pasikartojantys dėl to, kad nebūtų pastebimos disharmonijos retoriškam stiliui. Jau pirmajame veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ Daukantas 16 kartų pakartoja frazę „negal žinoti“ kalbėdamas apie vieną ar kitą istorinį faktą, taip nurodydamas, kad turima šaltinių ar istoriografijos informacija neleidžia detaliau paaiškinti visų su šiais faktais susijusių aplinkybių. Panašūs yra trumpi komentarai, kad tas ar kitas dalykas yra „tamsus“ ar supainiotas. „Pasakojime“ išsakomas apgailestavimas, kad yra daug neaiškių momentų lietuvių tautos istorijoje, nes nėra surinkta pakankamai šaltinių šiai istorijai tyrinėti ir patikimai aprašyti: „Išpažinti reikia, jog veikalai lietuvių tautos yra didžiai supainioti ir didžiai daug darbo reikia iki juos išguldant dėl to vien, jog ne visi raštai tos gadynės yra surankioti.“[38] Daukantas kai kuriais atvejais stengiasi specialiai nurodyti, aptarti skirtingą požiūrį, kuris buvo išreikštas lenkų, rusų ar vokiečių istorikų darbuose, pats tiesiogiai nerodydamas palaikymo nė vienam iš jų. „Pasakojime“ Daukantas kritikuoja Dlugošą dėl jo antilietuviškų nuostatų: „Dlugošas čia didžius niekus paplepėjo, kaip daugioje vietoje savo istorijos.“[39] Tačiau savo darbiniuose užrašuose Daukantas kritikuoja M. Strijkovskį dėl perdėto prolietuviškumo,

33 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 257.

34 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 402; Pasakojimas, p. 297.

35 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 482; Pasakojimas, p. 369; Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė R. Batūra, tekstą vertė L. Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1985, p. 229–230.

36 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 630; Pasakojimas, p. 507.

37 Apskritai Daukanto istoriografijoje panaudotas kalbas galima būtų specialiai analizuoti literatūrologiniu-kalbiniu požiūriu, panašiai kaip tai darė Dalia Dilytė, nagrinėdama A. Vijūko-Kojalavičiaus istoriografiją: Dilytė, D. *Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorija“: poetikos bruožai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 119–17.

38 Pasakojimas, p. 329.

39 Ten pat, p. 54.

noro vaizduoti senovės Lietuvos *politines institucijas* (būtent tokį terminą lenkų kalba vartoja Daukantas) kiek įmanoma panašesnes į Lenkijos, tiesiog be įrodymų priskiriant Lenkijoje buvusias ir Lietuvai, taip pabrėžiant, kad Lietuva neturėjo nieko perimti iš Lenkijos ir niekuo jai nenusileido. Daukantas rašo, kad „anuomet tai buvo pagirtina, tačiau dabar yra juokinga“[40]. Daukantas konkrečiai kritikuoja Strijkovskį dėl to, kad jis lietuviams išgalvojo „elekcinius seimus“. Daukantas neneigia, kad Lietuvoje valdžios pareigūnai buvo tvirtinami seimuose, tačiau esą Lietuvoje tai buvo ne elekcija, o „pakėlimas, apskelbimas ir priesaikos davimas“[41]. Apskritai Daukantas visus savo Lietuvos istorijos veikalus rašė derindamas moralinės-retorinės istoriografijos tradicijos ir nuosaikios šaltinių kritikos elementus, nėra pakankamo pagrindo tvirtinti, kaip darė V. Merkys, kad, pozityvistinio istorijos mokslo požiūriu, Daukanto vėlesni veikalai yra „moksliškesni“ už ankstyvuosius[42]. Kas pasakyta iki čia – tik labai bendrais bruožais nusakytas Daukanto istoriografinio stiliaus ar naratyvo pobūdis, nes jo išsamus nagrinėjimas galėtų būti specialaus tyrimo dalykas, o tiesioginis šios monografijos tikslas yra kiek kitas.

Daukanto „Darbuose“ senovės graikų ir romėnų civilizacijos faktai, vis dar aktualūs sektini jų pavyzdžiai, minimi aiškiai labiau akcentuotai nei vėliau Daukanto rašytuose veikaluose. Jau pratarmėje pabrėžiama: „Dėl to gi linksminas dar šiandien šviesus graikas, jog yra mokytoju pasaulio, o didžiuojas stiprus rymionis, jog parašė įstatymus visam svietui!“[43] Daukantas pirmajame savo veikale mini Homerą ir Vergilijų, nurodo tokias universaliais simboliais tapusias antikinę kultūrą reprezentuojančias vietas kaip Panteonas ir Kapitolijus, įvardija „rymionų liuosybę“[44], t. y. gerai žinomą piliečio ir bendruomenės laisvės supratimą, lotynų kalba įvardijamą kaip *libertas Romae*. Vien penkių puslapių „Darbų“ pratarmėje Daukantas senovės romėnus („rymionis“) pamini penkis kartus. Senovės Roma „Darbuose“ vadinama senovės pasaulio sostine, pažymima, kad heruliai, kuriuos Daukantas laikė lietuvių gimine, buvo užėmę Romą ir valdė romėnus 14 metų. Daukantas teisinasi dėl senovės lietuvių pagonybės teigiamo pavaizdavimo, remdamasis analogija su Antika. Pagonys lietuviai esą gali būti prilyginami senovės graikams ir romėnams, kurie irgi buvo pagonys, bet jie dėl to istorikų darbuose esą nerodomi tik nepalankioje šviesoje[45]. Antikinės Graikijos ir Romos laikais išpažintų moralinių vertybių ir korumpuotų krikščionių požiūrio kontrastas panaudojamas apibūdinant Herkų Mantą: „Graikai, romanai pagonys pusdieviu savo būt vadinę dėl to vien, jog liuosybę ir tėvainę savo gynė, bet nedoras krikščionis išplėšė gyvybą doram pagoniui už tą, jog jo vergu nenorėjo būti ir tėvainę savo lig paskujo gynė.“[46] Perpasakojęs A. Mickevičiaus „Živilės“ turinį kaip istorinę tiesą, Daukantas priduria: „Aiškiai išpažįstu skaitytojui, jog skaičiau darus graikų ir romanų ir kitų giminių, vienok nė kokioj giminėj taip garbingos mergaitės neradau.“[47] Švietimo reikšmę Daukantas „Darbuose“ iliustruoja Antikos pavyzdžiais. Pasak jo, „Atėnai ne dėl to vien yra garbinami, jog Kserkso galybę sutrėmė, bet jog iškala (t. y. mokykla – S. P.) buvo gudrybės viso svieto“.[48]

Apskritai antikinės kultūros studijų poveikis Daukantui buvo didžiulis. Jis vis dar lieka pakankamai neįvertintas, nors jau Jurgis Lebedys, kalbėdamas apie Daukanto kauptą asmeninę

40 Bončkutė, R. Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 206.

41 Ten pat.

42 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 100.

43 Darbai, p. 35.

44 Ten pat.

45 Ten pat, p. 39.

46 Ten pat, p. 192.

47 Ten pat, p. 256.

48 Ten pat, p. 36.

biblioteką, pažymėjo, kad „universitete S. Daukantas giliai pamėgo antikinę literatūrą ir visą gyvenimą ją brangino. Ar nereikėtų todėl literatūros istorikams atkreipti į tai dėmesį ir paieškoti antikinės literatūros įtakos S. Daukanto raštams“[49]. Pranciškaus Malevskio, kurį Daukantas gerai pažinojo kaip tos pat Vilniaus gimnazijos ir to paties Vilniaus universiteto fakulteto studentą, parašytame tarnybiniame rašte, rekomenduojant Rusijos imperijos Senate Peterburge jau dirbantį Daukantą pervesti į kitą skyrių, o būtent dirbti prie Lietuvos Metrikos, itin svarus argumentas buvo tai, kad jis puikiai moka lotynų kalbą (kaip ir „senąją rusų“)[50]. Lotynų kalbos žinios atsispindi pirmiausia Daukanto parengtuose trijų stambių veikalų (Kornelijaus Nepoto, Fedro ir Justino (Pompėjaus Trogo)) vertimuose iš lotynų į lietuvių kalbą, parengtame lotynų-lietuvių kalbos žodynėlyje ar pirmajame lotynų kalbos vadovėlyje lietuvių kalba. Pastarajame, išleistame 1837 m., Daukantas tvirtino: „Senovių senovėje lotynų kalba viena ir ta pati su lietuvių ir žemaičių kalba buvo; kaipogi iki šiol dar toms dviems kalboms didis pavėdumas į vienas antrą tebėra.“[51] Teiginį apie lietuvių kalbos panašumą į klasikines kalbas (lotynų ir senovės graikų) Daukantas pakartojo ir pratarmėje savo išleistam dainuojamosios tautosakos rinkiniui „Dainės žemaičių“: „Būdas lietuvių kalbos ir dainų būtinai pavėdus yra į būdą kalbos grekonų ir rymionų.“[52]

Palyginus su vėlesniais Daukanto veikalais, „Darbuose“ dar nėra politinės bendruomenės ir teisinės-politinės santvarkos apibūdinimo, kone visiškai nekalbama apie teisingumo ir teisės reikšmę lietuvių bendruomenėje (tik apibendrintai pabrėžiama „dorybė“), nėra bent kiek labiau išvystytos „tautos būdo“ koncepcijos, nors ir yra esminių lietuvių tautos etninės kultūros bruožų apibūdinimas. Daukantas pats pripažįsta panašius trūkumus: „Neišrodžiau aiškiai kilties giminės, rėdos, gudrybos, būdo, turtų ir jos galios.“[53] Socialinio pavergimo kritika „Darbuose“ taip pat dar gana nežymi. Po „Darbų“ parašytuose Daukanto veikaluose jau žymesnė ar bent geriau apčiuopiama yra ne tik Antikos, bet ir Vakarų Europos XVII–XVIII a., t. y. ankstyvųjų naujųjų laikų, autorių įtaka, kur kas didesnis dėmesys skiriamas ekonominei, tiksliau – prekybos ir amatų raidos, istorijai, gerokai aiškesnis yra civilizacinės pažangos etapų ir bruožų supratimas. Nors išlieka ir rėmimasis Antikos pavyzdžiais. Tarkim, „Būde“, nurodant Antikos pavyzdžius ar analogijas, „rymionys“ (romėnai) minimi 22 kartus, o „grekonys“ (graikai) – 25 kartus.

Svarbu matyti skirtumus tarp Daukanto veikalų. Jų nėra itin daug, pastebimesni panašumai, tačiau esantys skirtumai rodo nuomonės kaitą ar bent jau minties, teiginių tikslinimą. Tokių tikslinimų, tiek komentuojant atskirus reiškinius (pavyzdžiui, kaip vystėsi senovės lietuvių religija iki krikščionybės įvedimo), tiek atskirus konkrečius faktus (pavyzdžiui, kokie kunigaikščiai valdė iki Mindaugo), Daukanto darbuose yra ne vienas, lyginant ankstesnius („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, „Istorija Žemaitiška“) su vėlesniais, labiau išbaigtais, bent jau formos atžvilgiu, darbais („Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“). Reikėtų betgi pastebėti, kad trijų iš keturių veikalų tikslas buvo vienas ir tas pats, t. y. nuoseklus pasakojimas apie Lietuvos praeitį, kuris buvo kuriamas remiantis antikinės istoriografijos tradicijoje įprastu metodu, t. y. imant kurį nors ankstesnį panašų darbą ir jį pildant bei plečiant. Esant ribotam prieinamų šaltinių ratui, kitaip iš esmės ir nebuvo įmanoma. Pagrindas, ant kurio buvo lipdomas, pildomas ir plečiamas Daukanto istorinis pasakojimas

49 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka. *Lituanistikos baruose. Studijos ir straipsniai*. Vilnius: Vaga, 1972, t. 1, p. 320.

50 Федута, А. К служебной биографии Семена Довконта. *Archivum Lituanicum*, 2018, t. 20, p. 300.

51 Daukantas, S. [Mylė K. W.]. *Prasmą łotinû kałbos*. Petropilis: K. Hintzės spaustuvė, 1837, p. 3.

52 Daukantas, S. Pratarmė Dainėms Žemaičių. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 660.

53 Darbai, p. 39.

apie Lietuvos praeitį, neabejotinai buvo Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Historia Lituana*. Matyt, be kita ko, todėl, kad šis veikalas parašytas lotynų kalba, kurią Daukantas labai gerbė kaip antikinės kultūros artefaktą. A. Vijūko-Kojalavičiaus lotynų kalbą Daukantas ypač gyrė: „Skaistumas kalbos, aiškumas žodžių nebgali būti geresnis nė kokiame rašte, taip jog skaitytojas, perbėgdamas darbus, pirm kelių šimtų metų buvusius, tarias šalip jų bestovįs.“[54] Kai kurių istorinių laikotarpių aptarimą Daukantas itin ženkliai plėtė, palyginus su A. Vijūko-Kojalavičiaus istorija, pavyzdžiui, kryžiaus karų Pabaltijyje, kur ženkliai naudojosi vokiečių istorikų darbais. „Darbuose“ Daukantas konstatavo, kad Vijūko-Kojalavičiaus „istorija yra trumpa ir daug dar trūksta, užvis toje daly, kurioj aprašo darbus pagonų lietuvių, žemaičių“[55]. Tačiau Daukantas apskritai itin vertino šio autoriaus darbus (ne tik istoriją, bet ir herbyną) Lietuvos istorijos srityje. Žavėdamasis A. Vijūko-Kojalavičiaus nuveiktais darbais Daukantas teigė, kad net sunku įsivaizduoti, koks galėjo būti jo indėlis į Lietuvos istoriografiją, jeigu jis būtų galėjęs dirbti su Lietuvos Metrika[56].

Iš Daukanto veikalų „Būdas“ yra labiausiai išskirtinis ne tik dėl jame panaudotos etnografinės, folklorinės, lingvistinės ir kitos ne rašytinių šaltinių medžiagos, bet ir dėl perspektyvos, kuri neapsiriboja grynai politine istorija. Taip pat dėl tematinio, o ne chronologinio pasakojimo organizavimo metodo. Taigi, čia kiek labiau nutolta nuo antikinės istoriografijos tradicijos. Visgi visi Daukanto veikalai vienas kitą papildo ir patikslina, nors tam tikrais atvejais atsiranda ir kai kurių prieštaringų aiškinimų. Apskritai Daukanto pažiūroms atskleisti svarbia laikoma visų jo darbų visuma, ne tik originalių, bet ir verstinių, ne tik istoriografinių, bet ir leksikografinių bei kt. Daukanto istoriografija sudaro vieningą visetą ir nagrinėtina pirmiausia kaip visuma, nes jo keturi darbai iš tikro yra tam tikros Lietuvos istorijos versijos variantai. Iš keturių Lietuvos istorijos darbų reikšmingiausiais ir patikimiausiais apibūdinant Daukanto politines pažiūras laikytini „Istorija Žemaitiška“ ir „Būdas“, nes juose yra daugiausia bendresnio pobūdžio komentarų ir pastebėjimų, neapsiribojant grynai chronologiniu, kronikiniu dėstymu. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tas detales, kurios skirtingai pateikiamos „Darbuose“, „Istorijoje Žemaitiškoje“ ar „Pasakojime“.

Šios monografijos tikslas – nagrinėjant Daukanto istoriografiją išsamiai atskleisti, kokiomis politinėmis idėjomis iš tikro remiasi Daukantas, o ne kaip jo istorinis pasakojimas ir Lietuvos politinės bendruomenės raidos aiškinimas atrodo šiuolaikinių mokslinių Lietuvos istorijos tyrimų ar praktinio pilietiškumo ugdymo šviesoje. Siekiama Daukanto pasisakymus interpretuoti politinės teorijos ir politinės minties raidos bei ypač jos recepcijos Lietuvos istorijos kontekste aspektais. Kontekstualistinė prieiga, kuri pasitelkiama šioje monografijoje, savaime yra nenauja Daukanto veiklos ir kūrybos tyrimuose. Tačiau kai kurie kontekstai buvo identifikuojami klaidingai (pvz., pernelyg dirbtinai rekonstruojant ir sureikšminant laikotarpio istorinės minties visumos poveikį), į kai kuriuos (pvz., antikinės minties recepcija) beveik nekreipiama dėmesio. Svarbiausiu metodologine prasme laikomas hermeneutinis principas – remtis pirmiausia vidine minties logika. Atkurti tas mąstymo schemas, kuriomis rėmėsi autorius, sekdamas savo įkvėpimo šaltiniais. Daukanto stilius yra eseistinis, turintis beletristinio stiliaus elementų, jis nieko kategoriškai neteigia, paskirą vieną sakinį reikia visada vertinti darbo (rašinio), taip pat ir visų Daukanto tekstų visumos perspektyvoje. Kartkartėmis nukrypdamas nuo nuoseklaus įvykių atpasakojimo Daukantas pateikia savo apibendrinimus ar samprotavimus, iš kurių galima matyti visuminę, moralinę-filosofinę istorijos supratimo perspektyvą, taip pat galima rasti atskirų komentarų ar

54 Darbai, p. 38.

55 Ten pat.

56 *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 371.

pastebėjimų, kurie yra bendresnio nei grynai istoriografinio pobūdžio. Tokie Daukanto darbų fragmentai yra patys vertingiausi atkuriant jo mąstyseną. Daugiau tokių yra „Istorijoje Žemaitiškoje" ar „Būde" nei „Darbuose" ar „Pasakojime". Laikomasi metodologinės nuostatos nagrinėti Daukanto tekstus jų teoriniuose idėjiniuose kontekstuose, pirmiausia imant kaip tokį kontekstą ne tarp amžininkų paplitusias pažiūras, atspindimas spaudoje ar kituose laikotarpio dokumentuose, o tam tikrus teorinių giminingų idėjų kompleksus (dažniausiai ne pavienių autorių, o būtent kelių autorių atstovaujamus idėjų kompleksus ar visumas, neretai įvardijamus kaip mąstymo tradicija), kuriems atstovavo įvairūs autoriai, gerai žinomi Daukantui. Tas žinomumas patikrinamas remiantis prieinamais įrodymais (Daukanto laiškais ar jo asmeninės bibliotekos knygų sąrašais). Daukantas savo darbuose beveik necitavo ir išnašose nenurodydavo teorinių šaltinių, tad bent dalies jo teorinių prielaidų rekonstrukcija yra kebli, niekada negalės būti visiškai tiesiogiai tekstologiškai neabejotinai patvirtinta. Pirmiausia nagrinėjama Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvusių knygų ar kituose šaltiniuose (pavyzdžiui, laiškuose) paliudytų kaip Daukanto vertintų ir autoritetais laikytų politinės teorijos autorių idėjų ar tam tikrų sampratų visuma, remiantis specialiai jas tyrusiųjų darbais. Lygia greta tiriami patys Daukanto istoriniai ir kiti veikalai, identifikuojami ir įdėmiai analizuojami tie samprotavimai, kurie susiję su tiriamomis teorinėmis sampratomis.

Tiriant Daukanto tekstų visumą buvo analizuotas visas iki šiol išleistas jo kūrybinis palikimas, peržiūrėti originalūs pirmieji jo spausdintų darbų leidimai, tačiau cituojant visur remiamasi naujausiais parengtais Daukanto darbų leidimais (išskyrus tuos atvejus, kada originalūs Daukanto darbai niekada vėliau nebuvo pakartotinai išleisti).

Apskritai Daukantui skirta nemažai tyrimų. Jo asmenybei ir gyvenamajam metui buvo skirtos kelios išsamios monografijos, nors V. Merkio ar S. Žuko darbai buvo rašomi kaip skaitytoją pirmiausia turint omenyje platesnę visuomenę[57]. Šiuose darbuose, be kita ko, nuodugniai aptariama Daukanto socialinė ir kultūrinė aplinka, laikotarpio politinis kontekstas, amžininkų pažiūros, tačiau Daukanto istoriografija ir joje slypinčios politinės minties aspektai aptariami minimaliai arba itin apibendrintai. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje toliau skelbtas Daukanto rankraštinis palikimas: šiuolaikine lietuvių kalba parengtas „Istorijos Žemaitiškos" leidimas[58], „Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas"[59], „Istorija Justinaus"[60] palengvino Daukanto palikimo visumos tyrimus. Tiriant Daukanto rašytinį palikimą paskutiniais dešimtmečiais, didžiausią darbą atliko kalbininkai, ypač Giedrius Subačius ir Roma Bončkutė, tyrę Daukanto leksikografiją, ortografiją[61], taip pat atlikę tekstologinius Daukanto rankraščių bei publikuotų darbų tyrimus ir kartu pateikę kai kurias bendresnes įžvalgas apie Daukanto pasaulėžiūrą[62]. Svarbus G. Subačiaus

57 Janulaitis, A. *Simanas Daukantas*. Vilnius: M. Kukta, 1913; Merkys, V. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991; Žukas, S. *Simonas Daukantas*. Kaunas: Šviesa, 1988; Aleksandravičius, E. *Prieš Aušrą*. Vilnius: Versus aureus, 2015.

58 Daukantas, S. *Istorija Žemaitiška*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga, 1995, t. 1–2.

59 *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Parengė Giedrius Subačius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996, t. 1-3.

60 *Simono Daukanto raštai. Istorija Justinaus*. Parengė, pratarmę ir komentarus parašė Roma Bončkutė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

61 Subačius, G. Simono Daukanto Didžiojo lenkų-lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Liaudis virsta tauta*. Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, t. 4, p. 135–216; Subačius, G. *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

62 Bončkutė, R. Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų" rankraščiai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 50–62; Bončkutė, R. S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai. *XIX amžiun įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius: Pradai, 1994, 3 knyga, p. 113–148.

ir P. Vanago tyrimas, kuriuo įrodyta, kad Daukanto naujadaras „valstybė" buvo latvizmas.[63] Ypač reikšmingi R. Bončkutės tyrimai, skirti Daukanto istoriografijos šaltinių analizei (Kojalavičius, Lepneris, Voigt)[64]. Istorikai skyrė palyginti labai mažai dėmesio grynai pačių Daukanto tekstų istoriografinei ar šaltiniotyrinei analizei, yra tik keletas nedidelių specialių tyrimų[65], o ir jų vertė labai skiriasi. Kruopščiai, archeografiniu ir konteksto požiūriu, ištirtas tik Daukanto susirašinėjimas su Teodoru Narbutu[66].

Daukanto visuomeninės-politinės pažiūros buvo analizuotos specialiai[67]. Jono Repšio darbai, pirmiausia jo rankraščiu likusi disertacija, apginta Vilniaus universitete 1961 m., remiasi kruopščia sistemine analize. Repšio disertacijoje tiesiogiai Daukanto politinei mąstysenai buvo skirti trys skyriai iš septynių („S. Daukanto pažiūros į žmonių socialinius santykius", „S. Daukanto pažiūros į valstybę ir jos socialinį vaidmenį", „S. Daukanto pažiūros į patriotizmą ir lietuvių tautos nacionalinius interesus"). Dalis Daukanto visuomeninių nuostatų čia apibūdintos gana tiksliai ir detaliai, tačiau turi ir rimtų trūkumų, nes Repšio darbai susieti su marksistinės filosofijos ir sociologijos interpretacinėmis schemomis, terminologija, dalis vertinimų ideologizuoti, kartais šališki ir klaidingi. Taip pat yra nemažai istorinių anachronizmų, nors Repšio darbai būtent šiuo požiūriu pernelyg nesiskiria nuo bendros daukantianos, kur ryškesnė išimtis būtų tik dviejų leidimų sulaukęs E. Aleksandravičiaus darbas, skirtas ne tiesiogiai Daukanto asmenybei, bet jo laikmečio tyrimui[68]. Repšiui atliekant tyrimą buvo, be kita ko, tik iš dalies įmanoma įdėmi Daukanto tekstų visumos kompleksinė analizė, nes kai kurių svarbių Daukanto darbų dar buvo prieinami tik rankraščiai, iš jų – „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje", kurio Repšys ir nepanaudojo. J. Repšys, kaip, beje, ir niekas kitas, bent kiek specialiau nekreipė dėmesio į Daukanto atliktų antikinės istoriografijos vertimų ir jo Lietuvos istorijos darbų idėjines sąsajas.

Žiūrint iš kitų šalių mokslininkų, įskaitant visą Vidurio Rytų Europos regioną[69], plėtojamų šiuolaikinių politinės teorijos ir politinės minties tyrimų perspektyvos, teorinių prielaidų, kuriomis remiasi Daukanto istoriografija, rekonstrukcija, atitinkanti šių dienų politinės teorijos tyrimų principus ir pasiekimus, yra dar tik pradinėje stadijoje. Iš esmės tam iki šiol buvo skirtas tik nedidelis Justino Dementavičiaus knygos skyrius, analizuojantis valstybės, valdžios, tautos

63 Subačius, G., Vanags, P. Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 337–372.

64 Bončkutė, R. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija Simono Daukanto darbe *Istorija Žemaitiška*. *Senoji Lietuvos literatūra*. 2009, 27 knyga, p. 353–377; Bončkutė, R. Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsijos lietuvis" citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 161–196; Bončkutė, R. Simono Daukanto BUDĄ Senowęs-Lëtuwiû Kalnienû îr Ʒámajtiû (1845) šaltiniai. *Archivum Lithuanicum*, 2020, t. 22, p. 217–248; Bončkutė, R. Johanneso Voigto Geschichte Preußens (1827–1839) nuorodos Simono Daukanto veikale BUDĄ Senowęs-Lëtuwiû Kalnienû îr Ʒámajtiû (1845). *Archivum Lithuanicum*, 2021, t. 23, p. 269–298.

65 Ivinskis, Z. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 11, p. 247–250; Ivinskis, Z. Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 12, p. 275–277; Berenis, V. Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 90–103; Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism*. Boulder: East European Monographs, 2000, p. 63–86; Kiaupa, Z. Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 104–117.

66 *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

67 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*. Filosofijos mokslų kandidato disertacija. Nepublikuotas rankraštis. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1961.

68 Aleksandravičius, E. *Prieš Aušrą*. 2 leidimas, Vilnius: Versus aureus, 2015; Aleksandravičius, E. *Prieš Aušrą*. 1 leidimas. Vilnius: Žaltvykslė, 1990.

69 Trencsényi, B., Janowski, M., Baár, M., et al. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2016–2018, Vol. 1–2.

sąvokas ir su jomis susijusias politines idėjas Daukanto tekstuose[70], kuris betgi gali būti laikomas tik pirminiu, epizodišku, stipriai neišbaigtu bandymu tai daryti. Paminėtinas ir Monikos Baar veikalas[71], kur Daukanto istoriografija lyginama su keturių kitų rytinės Vidurio Europos istorikų darbais (lenkų, vengrų, čekų ir rumunų), pirmiausia komparatyvistiniu užmoju ir indėliu į Vidurio Rytų Europos istoriografijos ir politinės minties tyrimus, kuriuose taip pat aptariamas ir Daukanto vaidmuo. Tiesa, Baar darbui būdingi tokio pobūdžio lyginamųjų darbų trūkumai, t. y. priklausomybė nuo disproporcingo individualių atvejų ištirtumo, o tai iš esmės gali silpninti individualizuojančias įžvalgas, nepaisant gana įtikinamų apibendrinimų. Konkrečiai Daukanto atžvilgiu Baar neišvengia smulkių netikslumų ar nepakankamai individualizuojančios interpretacijos. Tarkim, ji teigia, kad Simonas Daukantas, kaip ir kiti to laikotarpio rytinės Vidurio Europos šalių istorikai, laikė anachronizmu „modernią visuomenę remti senovinės laisvės atkūrimu“[72]. Išnagrinėjus ir įvertinus antikinės politinės minties tradicijos poveikį Daukantui, tokiu tvirtinimu galima rimtai suabejoti. Žinoma, ši abejonė nereiškia, kad Daukantas siūlė remtis vien senovine laisve, bet antikinės dorybės kaip visuomenės pamatų sampratos leitmotyvas jo istoriografijoje yra aiškiai kertinis.

Daukanto istoriografijos teorinės prielaidos iki šiol nebuvo pakankamai atskleistos, nes ieškota pirmiausia individualių autoritetų, kurie darė įtaką. Tad įtaka buvo apibrėžiama gana mechaniškai. Negalima kildinti teorinių Daukanto prielaidų, pavyzdžiui, iš Jeano Jacques'o Rousseau socialinės politinės teorijos, juolab vien iš jos, kaip tai iš pradžių darė Bronius Genzelis[73], remdamasis tuo, kad Daukanto tekstuose esą gerai atsekamos visuomenės sutarties idėjos. Iš viso itin abejotina ir, kaip įrodinėsime, atmestina, kad pats Rousseau tiesiogiai turėjo bent kokį poveikį Daukantui. Išnašų į Rousseau darbus Daukanto tekstuose nėra, savo asmeninėje bibliotekoje jis neturėjo Rousseau veikalų. B. Genzelis vėliau koregavo savo pirminį aiškinimą, tvirtindamas tik tai, kad Daukanto požiūris „asocijuojasi su rusoistine koncepcija“[74]. Yra ir dar kategoriškesnių tvirtinimų apie tariamą Rousseau įtaką. Elvyra Usačiovaitė teigia, kad iš Rousseau Daukantas perėmė gyvenimo miškuose idealizavimą, terminą „būdas“ papročiams ir tradicijoms nusakyti, esą Rousseau net galėjo įkvėpti Daukantą versti Kornelijaus Nepoto darbą iš lotynų kalbos į lietuvių[75]. O iš tikro nėra jokių tiesioginių ar netiesioginių duomenų, kad Daukantas iš viso domėjosi Rousseau darbais. Netgi miško tema Daukanto darbuose lengvai gali būti paaiškinama be nuorodos į rusoizmą, ką jau yra padaręs S. Žukas, teigdamas, kad gyvenimą Lietuvos miškuose poetizavo dar Mikalojus Husovianas, tad tai „reikėtų sieti ne su Ruso, o, matyt, su minėtąja viduramžiška tradicija. Tad daukantiškoji pagarba miškui, Lietuvos tapatinimas su miškais yra senos literatūrinės tradicijos tąsa“[76]. Nors būta, aišku, ir asmeninės, ne be tėvo eigulio indėlio suformuotos, paties Daukanto patirties. Eglė Klimaitė-Keturakienė, nurodžiusi, kad neįžvalgu ir nepagrįsta Daukanto politinių idėjų šaltinių ieškoti tik Apšvietos epochoje, gana argumentuotai atskleidė tam tikrus Renesanso (tiksliau, matyt, būtų sakyti humanizmo) idėjų atspindžius Daukanto tekstuose, tačiau

70 Dementavičius, J. Simonas Daukantas. Politinio mąstymo apmatai Lietuvai. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 40–72

71 Baár, M. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century.* Oxford: Oxford University Press, 2010.

72 Ten pat, p. 105.

73 Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje.* Vilnius: Mintis, 1972, p. 70.

74 Genzelis, B. *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*. Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 148.

75 Usačiovaitė, E. Simboliai Simono Daukanto veikaluose. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai,* 2017, t. 5 (1), p. 34, 40.

76 Žukas, S. *Simonas Daukantas*, p. 146.

pati ignoravo senesnės antikinės minties pėdsakus ir vėlgi grįžo prie svarstymų apie Rousseau poveikį, tiesa, bandydama jį traktuoti galimai labiau kaip netiesioginį[77]. Šioje monografijoje bus nuosekliai siekiama parodyti, kad ne tik tiesioginio Rousseau poveikio, bet ir „rusoizmo", jeigu taip įvardytume būtent J. J. Rousseau pažiūras (kai kuriais aspektais labai artimas epikūrizmui), Daukanto istoriografijoje nėra.

Daukanto politinės idėjos šioje monografijoje pirmiausia nagrinėjamos europinės respublikoniškos politinės minties raidos nuo Antikos iki XVIII a. kontekste. Pastaruoju metu respublikoniška politinė mintis, respublikonizmo tradicija, antikinio ir modernaus respublikonizmo sąsajos bei antikinio respublikonizmo recepcija yra intensyviai tyrinėjami dalykai, nors dažniausiai apimant laikotarpį nuo Antikos iki XVIII a. pabaigos[78]. Kaip toliau parodysime, Daukanto istoriografijoje aptinkami ir yra svarbūs keli (bent jau keturi) politinio mąstymo intelektualinių tradicijų sluoksniai: a) Antikos moralinės-politinės minties paveldas, pirmiausia romėniškoji politinė mintis (Ciceronas, senovės romėnų istorikų (Gajus Salustijus Krispas, Publijus Kornelijus Tacitas, Pompėjus Trogas) ir biografų (Nepotas) darbai), b) neoromėniškasis ar ankstyvasis modernus respublikonizmas (Machiavelli, Sidney'us, iš dalies Mably), c) ciceroniška prigimtinės teisės teorija (Ciceronas, Grotius, Pufendorfas), d) kultūros ir ekonomikos mintis (J. H. Herderis, G. Merkelis, kalbotyros mokslo darbai, politinės ekonomijos idėjos). Ryškiausią, reikšmingiausią poveikį, kaip bus siekiama parodyti šioje monografijoje, Daukanto politiniam mąstymui iš išvardytų politinės minties tradicijų padarė Antikos moralinė-politinė mintis ir ciceroniška (be Cicerono, plėtota Grotius ir Pufendorfo darbuose) prigimtinės teisės doktrina. Tad, priešingai iki šiol gana plačiai paplitusiam požiūriui, ne Apšvietos ar XIX a. doktrinų mintis. Tačiau visi minėti politinio mąstymo sluoksniai yra Daukanto integruojami, vengiant prieštaravimų ir nenuoseklumo. Kartu jie atstovauja tiems intelektualinio, moralinio įkvėpimo šaltiniams, kuriais rėmėsi Daukantas, sukurdamas savitą politinio mąstymo prielaidų kombinaciją, ją pritaikydamas Lietuvos istorinės raidos analizei ir moralinėms tos raidos pamokoms atskleisti. Esminę S. Daukanto politinio mąstymo dalį galima būtų priskirti ir gana vientisai politinio mąstymo tradicijai, kuri įvardytina kaip prigimtine teise grįstas respublikonizmas[79] ar prigimtine teise grįstas liberalus respublikonizmas.

Simono Daukanto politinė mintis tebėra aktuali, ypač jo požiūris į veiklaus individo ir tvarios politinės bendruomenės tarpusavio priklausomybę, žmogaus teisėmis ir teisingumu bei kitomis konstitucinės santvarkos normomis grįsto gero viešojo valdymo samprata. Taip pat išlieka reikšmingas prigimtinės teisės, moralės ir etninės kultūros („antrosios prigimties") ryšio pabrėžimas, respublikoniškų laisvės ir tėvynės meilės vertybių svarbos iškėlimas. Vytautas Kavolis Daukantą yra pavadinęs „pirmuoju lietuvių liberalu"[80]. Taip pavadindamas iš esmės nesuklydo, bet ir neparodė, nepaaiškino Daukanto liberalizmo turinio detaliau. O tas liberalizmas nėra visai tipiškas, toks pats kaip Daukanto amžininkų kitose šalyse. Veikiau tai sena respublikonizmo minties tradicija paremtas požiūris, pritaikytas moderniems laikams, liberalus respublikonizmas, kaip detaliau bus

77 Klimaitė-Keturakienė, E. Mykolas Lietuvis ir Simonas Daukantas: *saiko* dorybė. *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 2(74), p. 89–91.

78 Skinner, Q., van Gelderen, M. (eds.). *Republicanism: A Shared European Heritage*. Vol. 1: *Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Vol. 2: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Skinner, Q., van Gelderen, M. (eds.). *Freedom and the Construction of Europe*. Vol. 1: *Religious Freedom and Civil Liberty*, Vol. 2: *Free Persons and Free States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013; Velema, W., Weststeijn, A. (eds.). *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. Leiden and Boston: Brill, 2018.

79 Tokį terminą vartojo ir pačią tradiciją identifikavo Michaelas C. Hawley'us, žr.: Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism: Cicero's Liberal Legacy*. New York, NY: Oxford University Press, 2022.

80 Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 430.

atskleista šioje knygoje (pirmiausia 2 ir 4 skyriuose). Monografijoje siekiama aptarti tokius Daukanto darbuose įžvelgiamus politinės minties komponentus kaip prigimtinės teisės teorijos recepcija ir reikšmė (1 skyrius), politinės bendruomenės ir individo santykio sampratos (2 skyrius), senosios Lietuvos Respublikos ir imperijos susidarymo ir žlugimo aplinkybių bei dėsningumų aptartis (3 skyrius), kaip ir respublikonizmo bei verslumo principų sąryšiai (4 skyrius), etninės ir pilietinės tautos sampratų sąsajos Daukanto istoriografijoje (5 skyrius) ir Rygos laikotarpio poveikis Daukanto moralinei-politinei vaizduotei bei istoriografinei kūrybai (6 skyrius).

Monografijoje pateikiamas naujoviškas tarpdisciplininis Daukanto istoriografijos perskaitymas ir interpretavimas, remiantis politinės teorijos, politinio mąstymo istorijos[81], taip pat tradicinės istoriografijos istorijos, besiremiančios įprastu šaltinių kritikos metodu, prieigomis. Knygoje remiamasi nauju sistemingu viso Daukanto istoriografijos korpuso perskaitymu ir sudaro pagrindą šios istoriografijos sampratų ligtolinėje mokslinėje literatūroje ir populiarioje sąmonėje peržiūrai. Daukanto politinių idėjų pasaulis, koks jis atkuriamas šiuo tyrimu, nėra visiškai nežinomas, bet kartu interpretuojamas gerokai kitaip, nei buvo daroma iki šiol. Tyrimu rekonstruojami pagrindiniai „Lietuvos Herodoto“ politinės minties šaltiniai, kartu nuosekliau atsiskleidžia ir Daukanto istoriografinės kūrybos teorinės prielaidos, paaiškėja, kad Daukantas senovės Lietuvos konstitucinę ir politinę santvarką bei jos moralinius pagrindus apibrėžė pirmiausia remdamasis istorinėmis analogijomis, ypač antikinėmis, o ne tiesiog perkeldamas ir įvilkdamas pažangias savojo laikmečio politines idėjas į praeities drabužius. Išryškinami Daukanto požiūrio į tautos politinį savarankiškumą ir kultūrinį tapatumą, politinės bendruomenės ir jos valstybės santykio su individualiomis teisėmis ir laisvėmis išskirtiniai bruožai.

Du skyriai iš šešių (4 ir 6) buvo skelbti mokslinėje spaudoje anksčiau, kaip ir apie pusę 1-ojo skyriaus [82]. Bet visi anksčiau skelbti tekstai buvo papildyti, pataisyti ir išplėsti. Kiek daugiau nei pusė monografijos parašyta visiškai naujai.

81 Politinio mąstymo istorija kurį laiką pripažįstama kaip atskira tyrimų sritis, kuri gali būti suprantama kaip politikos mokslų šaka, plačiau žr.: Whatmore, R. *The History of Political Thought: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

82 Pivoras, S. Baltvokiečių švietėjų poveikis lietuvių žadintojui Simonui Daukantui. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, t. 48, p. 72–92; Pivoras, S. Prigimtinė teisė ir civilizacinė pažanga: politinės teorijos prielaidos Simono Daukanto istoriografijoje. *Politologija*, 2019, 95(3), p. 56–82; Pivoras, S. Politinės mąstysenos tradicijos Simono Daukanto istoriografijoje: respublikonizmas ir verslumas. *Darbai ir dienos*, 2018, t. 70, p. 89–111.

I

Prigimtinė teisė ir civilizacinė pažanga

Prigimtinės teisės svarbą Daukanto istoriografijoje tyrinėtojai pastebėjo ir aptarinėjo. Vis dėlto pati prigimtinės teisės teorija buvo, jos pėdsakų Daukanto istoriografijoje beieškant, suprantama pernelyg vadovėliškai, juolab kreipiant dėmesį tik į prigimtinės teisės modernias sampratas. Tačiau romėniškoje ir ankstyvojoje modernioje politinėje mintyje prigimtinės teisės ir prigimtinio teisingumo doktrina buvo ne ką mažiau svarbi.

1.1. Ciceroniškoji ir neostoicistinė prigimtinės teisės doktrina

Ciceronas politinės ir teisės filosofijos darbus rašė matydamas Romos respublikos krizės apraiškas ir bandydamas apibrėžti teorinius ir praktinius sprendimus respublikinės santvarkos tvermei užtikrinti. Tie sprendimai – konstitucinės santvarkos kaip aukštesnio lygio normų ir taisyklių visumos, kuri būtų respublikos stabilumo ir tvermės garantas, teorija[83]. Konstitucinė santvarka, kurią palaikė Ciceronas, buvo pirmiausia paremta prigimtine teise. Apskritai Cicerono politinio mąstymo šerdimi galima laikyti jo prigimtinės teisės idėja paremtą pasaulio ir žmogaus sampratą[84]. Bent kiek labiau išplėtota prigimtinės teisės samprata pirmąkart Vakarų politinėje mintyje pasirodo būtent Cicerono tekstuose[85]. Cicerono „Apie įstatymus“ (*De Legibus)* gali būti laikomas „Europos prigimtinės teisės teorijos pamatais“[86].

Ciceronas savo prigimtinės teisės sampratą rėmė daugiausia stoikų filosofija, nors ne aklai perimdamas, o originaliai interpretuodamas jos elementus ir sukurdamas gana savitą prigimtinės teisės doktriną. Stoicizmas buvo apskritai bent kiek geresnę reputaciją turinti filosofijos kryptis senovės Romoje, apskritai labai kritiškai vertinusioje filosofiją ir gilinimąsi į ją. Stoicizmas pagrindine filosofijos dalimi laikė praktinę moralės filosofiją, etiką ir pabrėžė jos reikšmę praktiniame gyvenime, kas buvo aktualu Romos politizuotoje visuomenėje[87]. Moralumas, pasak stoikų, yra ne kas kita, kaip gyvenimas pagal prigimtį, sekant prigimtį. Žmogiškoji prigimtis čia, aišku, pirmiausia suprantama kaip protingumas, racionalumas, kuris ir nurodo, jog žmogiškoji prigimtis jos tobulu pavidalu pasireiškia niekaip kitaip, kaip laikantis moralės[88]. Moralė, kuri reiškia pareigų sau ir kitiems įvykdymą, yra ne šiaip kažkas, ko galima nepaisyti, o žmogiškojo gyvenimo būtinybė, kaip tik ir sudaranti tai, kas gali būti suprantama kaip žmogiškumas.[89] Ciceronas perėmė stoikų nuostatą, kad žmogaus gyvenimo tikslas yra gyventi pagal prigimtį, kuri orientuoja į dorybę: „Kai stoikai sako, kad didžiausias gėris yra gyventi pagal prigimtį, tai reiškia, mano požiūriu, visada remtis dorybe.“[90]

Cicerono politinės filosofijos veikaluose prigimtinė teisė traktuojama kaip bet kurios teisinės sistemos pagrindas. O prigimtinė teisė remiasi žmogaus, kaip racionalios, socialios ir moralios

83 Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought from the Fall of the Republic to the Age of Revolution*. New York, NY: Oxford University Press, 2016, p. 21.

84 Wood, N. *Cicero's Social & Political Thought*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988, p. 70.

85 Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*. New York: Palgrave Macmillan, 2016, p. 104.

86 Asmis, E. Cicero on Natural Law and the Laws of the State. *Classical Antiquity*, 2008, Vol. 27 (1), p. 1.

87 Balmaceda, C. *Virtus Romana: Politics and Morality in the Roman Historians*, p. 26.

88 Ten pat, p. 26–28.

89 Ten pat, p. 29.

90 Cicero. *On Duties*. Edited by M. T. Griffin and E. M. Atkins. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 3.13.

būtybės, prigimties samprata. Pasak Cicerono, vienintelis matas, kuriuo remiantis galima skirti blogus įstatymus nuo gerų, yra prigimtis: „Atskirti gerus įstatymus nuo blogų negalima remiantis jokiu kitu standartu, kaip tik prigimties."[91] Tačiau prigimtinė teisė Cicerono traktuotėje nesusideda iš konkrečių taisyklių, kaip reikėtų ar nereikėtų elgtis, rinkinio. Ciceronas nenurodo prigimtinės teisės reikalavimų ar draudimų normų, jų sąrašo. Ciceronas laikosi mąstymo tradicijos, kuri teisingo elgesio neatskiria nuo moralės, tad prigimtinė teisė tiesiog visais atvejais reikalauja remtis morale, o konkretesnės elgesio taisyklės, paremtos prigimtine teise, kyla iš elgesio sąsajų su dorybėmis[92].

Ciceronas laikomas teisės trilypio klasifikavimo pradininku. Tautų teisė rodo prigimtinės teisės visuotinį pripažinimą. Taigi tautų teisė didele dalimi yra tas pats, kas ir prigimtinė teisė. O civilinė teisė egzistuoja dėl to, kad to reikalauja vietinės sąlygos, vietiniai įstatymdaviai turi modifikuoti universalią tautų teisę, tad individualių tautų teisė yra labiau specifinė ir detalesnė, atitinkanti vietines sąlygas[93]. Pasak politinės ir konstitucinės Cicerono minties tyrinėtojo Benjamino Straumanno, Ciceronas, kurį Straumannas laiko prigimtine teise paremto konstitucionalizmo (konstitucinės teorijos) pradininku, skyrė kelis teisės normų lygius, išskirdamas aukštesnio lygio normas, t. y. konstitucinę teisę. O konstitucinė teisė stovi ant prigimtinės teisės pamatų. Prigimtinė teisė yra visų kitų teisės šakų ir lygių pagrindas. Konstitucinės teisės normos tokios yra, nes remiasi prigimtine teise, ją apima ir išplečia. Hierarchiškai prigimtinė teisė yra aukštesnė už visas kitas, nes visa kita teisė turi inkorporuoti prigimtinės teisės normas[94]. Prigimtinė teisė Ciceronui reikalinga ir įvertinant žmonių sukurtų įstatymų (pozityviosios teisės) pagrįstumą, nes įstatymai gali būti įvairūs, įstatymus leidžia ir tironai. Pagrįstas yra tas įstatymas, kuris remiasi ne jėga, o teisingu protavimu (*recta ratio*), kylančiu iš prigimties pažinimo. Būtent prigimtinės teisės vaidmens ir ryšio su kitomis teisės šakomis samprata daro Cicerono konstitucinę teoriją originalią, palyginus su jo amžininkais ir graikų politiniais mąstytojais[95]. Ciceronas taip pat buvo teigęs, kad kuriant naujus įstatymus pagrindinis vadovas turi būti „protėvių paprotys" (*mos maiorum*). Protėvių papročiai apskritai senovės Romos respublikos politinėje mintyje ir praktikoje buvo traktuojami kaip vienas iš konstitucinės santvarkos šaltinių[96].

Cicerono teisingumo koncepcija, suformuluota jo darbuose, laikoma vienu reikšmingiausių teisingumo tematikos nagrinėjimų, pasiekusių mus iš Antikos laikų[97]. Teisingumas, pasak Cicerono, nesiremia vien racionaliu privačiu interesu, naudingumu, nes vadovaudamiesi vien savais interesais žmonės bendradarbiautų tik tada, kai jiems tai būtų patogu. Teisingumas negali būti tik žmonių sukurtų nurodymų ar draudimų visuma, nes tada bet kuris asmuo tik skaičiuotų, kas jam naudingiausia, ir joks asmuo negalėtų būti vadinamas neteisiu, tik neatsargiu, nes sulaužęs draudimą jis būtų tik neįvertinęs bausmės rizikos[98]. Tada nebūtų jokio teisingumo, nes nauda grįstas teisingumas iš viso nėra joks teisingumas: „Nėra jokio teisingumo, jeigu tai nėra teisingumas iš prigimties, o nauda grįstas teisingumas yra išnaikinamas tos pačios naudos."[99]

91 Cicero. On the Laws. *On the Commonwealth and on the Laws*. Edited and translated by James E. G. Zetzel, second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 2.44.

92 Annas, J. *Virtue and Law in Plato and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2017, p. 181–185.

93 Atkins, J. W. *Cicero on Politics and the Limits of Reason: The Republic and Laws*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 220–221.

94 Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism*, p. 180–181.

95 Ten pat, p. 189.

96 Ten pat, p. 27.

97 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2021, p. 161.

98 Woolf, R. *Cicero: Philosophy by a Roman Sceptic*. Abingdon: Routledge, 2015, p. 116.

99 Cicero. On the Laws, 1.42.

Tai, kas teisinga, žmonės suranda gyvendami pagal prigimtį, sekdami prigimtį. Būdami iš prigimties geri (*ingenii bonitas*), jie vis tiek turi mokytis geriau pažinti ir suprasti iš prigimties kylančius moralaus gyvenimo reikalavimus savo protu, kadangi žmogiškoji prigimtis nėra nusakoma vien konkrečių taisyklių rinkiniu, ja galima vadovautis per tobulėjantį jos supratimą[100].

Ciceronas apskritai traktavo teisingumą kaip natūralų, įdiegtą žmonėms iš prigimties, t. y. išreiškiantį žmonių prigimties esmę ir sudarantį prigimtinės teisės pagrindą, nes teisingumas negali remtis tik žmonių nutarimais ar daugumos pritarimu. Pasak Cicerono, „jei teisę apspręstų žmonės, valdovų įsakai ar teisėjų nuosprendžiai, tai teisėta būtų plėšikauti, svetimauti ar klastoti testamentus, jeigu tik tas būtų patvirtinama daugelio balsavimu“[101]. Teisingumas yra prigimtinis, jo reikalavimai kyla iš pačios žmogaus prigimties. Itin svarbus Cicerono pastebėjimas, kad tokio teisingumo vienas svarbių aspektų yra bendro ir privataus gėrio atskyrimas, nes prigimtinio teisingumo reikalavimai, pasak Cicerono, yra: „Pirma, nedaryti jokiam kitam žmogui žalos, nebent išprovokuotam neteisybės; o antra, kad bendros gėrybės būtų kiekvieno laikomos bendromis, o privačios kaip savo paties.“[102] Teisingumo natūralūs pagrindai ar, kitaip tariant, prigimtinio teisingumo esmė, pasak Cicerono, yra: „Pirma, nė vienas negali daryti žalos kam kitam; o antra, kiekvienas turi prisidėti prie bendros naudos.“[103] Ciceronas akcentavo ne tik žalos nedarymą, bet ir indėlį užkertant kelią neteisingumui. Ypač kiekvieno išmintingesniojo pareiga tai daryti, dalyvaujant visuomeninėje-politinėje veikloje, nes teisingais santykiais paremtoje politinėje bendruomenėje neteisingumo mažiau[104].

Ciceronui svarbi prigimtinė žmonių lygybė. Pasak kai kurių autorių, Cicerono požiūris dėl žmonių prigimtinės lygybės yra diametraliai priešingas Platonui ar Aristoteliui, kalbėjusiems apie prigimtinę nelygybę[105]. Aristotelis, kaip žinoma, buvo požiūrio apie vergovę iš prigimties gynėjas. Cicerono teigimu, teisės esmė yra ta, kad ji riboja kiekvieną, neleisdama kam nors iškelti save virš kitų, o kam nors keliaklupsčiauti. Kiekvienas individas galėjo santykius su bendrapiliečiais grįsti remdamasis sąžiningos ir lygybę užtikrinančios teisės sistema[106]. Teisės sistemos sąžiningumo matas ir kriterijus – prigimtinė teisė. Ciceronui teisingumas akivaizdžiai nėra vien tik legalumas, procedūrinis ar formalus teisinis teisingumas. Kalbėdamas apie teisingumą kaip apie dorybę Ciceronas jį vadina visų „dorybių šeimininke ir karaliene“ (*domina et regina virtutum*)[107], nes teisingumas yra ta žmonių ypatybė, kuri padeda sukurti ir išlaikyti s*ocietas*. Šiuo požiūriu jo darbe „Apie priedermes“ (*De Officiis*) pateikta ankstyviausia teorija, kuri apibrėžia teisingumo dorybę (teisingumo siekimą ir jo laikymąsi) kaip visuomenės pagrindą, suprantant, kad be teisingumo nėra jokios visuomenės[108]. Ši Cicerono teorija gali būti priešpastatoma tiek ortodoksinėms stoikų sampratoms, tiek visuomenės sutarties teorijoms[109].

Itin svarbu Ciceronui tai, kad žmonių bendrumas (socialumas) yra prigimtinis, nes būtent iš prigimtinio socialumo kyla teisingumas. Pasak Cicerono, „visoje moralės srityje, apie kurią

100 Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*, p. 106–107.

101 Cicero. On the Laws, 1.43.

102 Cicero. *On Duties*, 1.20.

103 Ten pat, 1.31.

104 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 31.

105 Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*, p. 168.

106 Arena, V. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 66.

107 Cicero. *On Duties*, 3. 28.

108 Atkins, E. M. Domina et Regina Virtutum: Justice and Societas in *De Officiis*. *Phronesis*, 1990, Vol. 35(3), p. 258.

109 Ten pat, p. 289.

kalbame, nėra nieko įžymesnio ar labiau visa apimančio už jungtį tarp žmonių, savitą bendrų interesų sąsają, taip pat žmonių tarpusavio prieraišumą"[110]. Cicerono požiūriu, kiekvienas individas turi įgimtą bendruomenės troškimą, bendruomenė reikalinga ne tik kasdieniams poreikiams tenkinti, bet ir tiesiog dėl jos pačios, kad žmogus nepalūžtų iš vienatvės. Netgi jei visi būtinieji poreikiai būtų patenkinti ir būtų galima džiaugtis neribotais malonumais, individui vis tiek reikėtų kitų žmonių draugijos: „Faktas, kad nė vienas nepasirinktų gyventi visiškoje izoliacijoje, kad ir gausiai aprūpintas malonumais, rodo, jog mes esame gimę susijungti ir susisaistyti vienas su kitu bei sudaryti natūralias bendruomenes. Iš tikro mes turime prigimtą polinkį norėti padėti kitiems žmonėms, kiek tai įmanoma."[111] Pasak Cicerono, „žmonės yra gimę dėl žmonių, kad jie galėtų padėti vienas kitam. Tad mes turime šiuo atžvilgiu sekti prigimtį kaip mūsų vadovą, kartu prisidėti prie bendro visiems naudingų dalykų aruodo ir, apsikeisdami reikalingomis paslaugomis, dalydamiesi kompetencija, pastangomis ir priemonėmis, įtvirtinti žmonių sandraugą vienas su kitu"[112]. Socialumas, Cicerono požiūriu, reikalingas ir dėsningas ne tik iš būtinybės, bet ir iš žmogiškojo pašaukimo, be socialumo nėra ir žmogiškumo. Cicerono, kuris remiasi stoikais, požiūriu, socialumas yra neatskiriamas nuo išminties ar protingumo (būti protingam reiškia būti socialiam), kaip savybės, jungiančios žmonių ir dievų pasaulį. Kadangi išmintis kyla iš socialumo puoselėjimo, pirmosios žmogaus pareigos yra socialinės pareigos[113].

Cicerono požiūriu, individualios autonomijos ir nevaržomo veikimo savo nuožiūra siekis taip pat atitinka prigimtį[114]. Cicerono koncepcijoje piliečio teisės kyla iš prigimtiniu teisingumu paremtų socialinių (ir politinių) santykių, yra teisingų santykių apraiška, ši koncepcija taip sujungia respublikos laisvę su jos piliečių laisve[115]. Ciceronas darbe „Apie įstatymus" pateikia ir teisingo karo apibrėžimą: „Pradedant, vedant ir užbaigiant karus turi būti tiek stipriai paisoma teisingumo ir gerų ketinimų, kiek tai įmanoma."[116] Čia jis prisidėjo prie įsitvirtinančios ideologijos, nes teisingo karo (*bellum iustum*) doktrina tapo svarbiu senovės Romos istoriografijos elementu[117].

Nemaža dalis Cicerono prigimtinės teisės idėjų buvo perimta ir atsispindėjo krikščioniškoje prigimtinės teisės teorijos plėtotėje, pavyzdžiui, šv. Tomo Akviniečio darbuose[118]. Kita vertus, itin reikšminga buvo Cicerono įtaka XVII a. besiformuojančiai vadinamajai neostoicistinei prigimtinės teisės teorijai, kurios žymiausi atstovai buvo Hugo Grotius ir Samuelis Pufendorfas. Tačiau Cicerono poveikis tuo neapsiribojo, daugelis antihobsininkų (Hobbeso požiūrio priešininkų) XVIII a. politikos mąstytojų, įskaitant Montesquieu, prigimtinės teisės klausimais rėmėsi Ciceronu[119]. Specialiuose tyrimuose[120] detaliai aptartas ciceroniškos prigimtinės teisės sampratos

110 Cicero. *On Moral Ends*. Edited by Julia Annas. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 5.65.

111 Ten pat, 3.65.

112 Cicero. *On Duties*, 1.22.

113 Reydams-Schils, G. Nature and Social Ethics. *The Cambridge Companion to Cicero's Philosophy*. Edited by Jed W. Atkins and Thomas Bénatouïl. Cambridge: Cambridge University Press, 2022, p. 186–187.

114 Nicgorski, W. Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy, p. 175.

115 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 79.

116 Cicero. On the Laws, 2.34.

117 Mehl, A. *Roman Historiography*, chapter 1.3.1.

118 Nemeth, Ch. P. *A Comparative Analysis of Cicero and Aquinas: Nature and the Natural Law*. London: Bloomsbury Academic, 2017, p. 6.

119 Kawade, Y. Montesquieu. *Political Thinkers: from Socrates to the Present*. Edited by David Boucher and Paul Kelly, second edition. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 272.

120 Brooke, Ch. *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton: Princeton University Press, 2012; Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought from the Fall of the Republic to the Age of Revolution*. New York, NY: Oxford University Press, 2016; Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism: Cicero's Liberal Legacy*. New York, NY: Oxford University Press, 2022.

perėmimas Grotius darbuose, didžiulė Cicerono įtaka. Žymiausiame Grotius darbe „Apie karo ir taikos teisę" (*De iure belli ac pacis,* 1625 m.) labiausiai cituojamas autorius yra būtent Ciceronas[121]. Remiantis tyrinėtojų skaičiavimais, Cicerono darbą „Apie priedermes" (*De Officiis*) Grotius savo žymiausiame darbe citavo 90 kartų, o Pufendorfas savo „Apie prigimtinę ir tautų teisę" (*De iure naturae et gentium)* šį Cicerono veikalą citavo 80 kartų[122]. Kita vertus, nors apskritai Grotius citavo daug įvairių graikų ir romėnų autorių, didžiausią įtaką jo pažiūroms, o per jį jo tokiems pasekėjams kaip Pufendorfas ir kiti, darė Ciceronas ir romėnų teisė[123].

Kaip ir Ciceronas, Grotius laikė prigimtinę teisę nekintama žmonių pasaulio dalimi, nelaikė jos kylančia iš prigimtinės būklės ar dėl prigimtinės būklės[124]. Grotius darbe *De iure belli ac pacis* prigimtinei teisei aiškinti skiriama labai didelė dalis, apie 40 procentų, viso darbo. Nors tokio plataus prigimtinės teisės apibūdinimo tikslas buvo tarsi ir šalutinis, siekiant paaiškinti vieną iš teisingo karo priežasčių[125]. Grotius, plėtodamas prigimtinės teisės teoriją, perėmė Cicerono prigimtinio socialumo tezę[126]. Grotius savo veikalo *De iure belli ac pacis* įvade prigimtinę teisę siejo su žmogaus prigimtiniu polinkiu į socialumą (*appetitus societas*). Šis polinkis yra minimalaus socialinio sugyvenimo užtikrinimo sąlyga, kuri taip pat numato individo savęs paties ribas. Nes ta individo savęs paties sritis yra nustatyta nuo gimimo, kaip individo gyvybė, laisvė, kūnas ir visa kita gamtoje, ko būtinai reikia individo būtiniausiems poreikiams tenkinti. Tiems būtiniausiems poreikiams priskirtinas ir daiktų kaip nuosavybės savinimasis bei sutarimu paremti santykiai su kitais individais. „Prigimtinė laisvė" yra veiklos laisvė, kuri reiškia gebėjimą daryti tai, ką žmogus nori daryti. Laisvas žmogus yra savo nuožiūra gebantis veikti individas[127].

Prigimtinė teisė Grotius požiūryje yra pirmenybinė, palyginti su kitomis teisės šakomis ar sritimis. Esminė sąvoka, kuria remiasi Grotius, apibūdindamas tiek santykius tarp individų, tiek tarptautinius santykius, yra teisingumas, kuris susieja tarptautinę teisę su prigimtine. Tarptautinė teisė turi remtis prigimtine teise ir jai neprieštarauti. Grotius pagrindinė tezė, kaip yra nustatę jo darbus tyrę autoriai, ta, kad tarptautiniai santykiai ir tarptautinė teisė turi būti grindžiami teisingumu. Teisingumas tiek žmonių, tiek valstybių tarpusavio santykiuose yra esminis prigimtinės teisės reikalavimas. Būtent teisingumas yra tas matas, kuriuo turi ir gali būti pamatuojama, ar karas yra teisingas, ar ne. Bet svarbiausia, kad kiekviena tarptautinė sutartis, kuri grįsta teisingumu ir sudaryta sąžiningai, yra paremta prigimtine teise. Jos reikia laikytis. Prigimtinė teisė reikalauja laikytis sąžiningų susitarimų.

Karai, Grotius požiūriu, yra suderinami su prigimtine teise, iš tikro netgi kyla iš subjektyvios prigimtinės teisės bausti tuos, kurie pažeidinėja kitų teises[128]. Tokias teises turi individai, turi ir tautos. Grotius skyrė tris teisingo karo priežastis: gynimasis nuo daromos žalos, atsiėmimas, kas teisėtai priklauso už skriaudą (pasisavintą nuosavybę, skolą), ir bausmė už praeities piktadarybes[129].

121 Straumann, B. *Roman Law in the State of Nature: The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 76.

122 Nussbaum, M. C. *The Cosmopolitan Tradition. A Noble but Flawed Ideal.* Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019, p. 256.

123 Straumann, B. *Roman Law in the State of Nature*, p. 6; Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 97.

124 Jones, M. Natural Law as True Law. *The Cambridge Companion to Hugo Grotius.* Edited by Randall Lesaffer and Janne E. Nijman, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. 142–143.

125 Neff, S. C. Introduction. Grotius, H. *On the Law of War and Peace.* Student edition, edited and annotated by Stephen C. Neff. New York: Cambridge University Press, 2012, p. XXIV–XXV.

126 Straumann, B. *Roman Law in the State of Nature*, p. 95.

127 Ten pat, p. 181.

128 Haakonssen, K. Hugo Grotius and the History of Political Thought. *Political Theory*, 1985, Vol. 13(2), p. 242.

129 Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, 2.1.2; Draper, G. I. A. D. Grotius' Place in the Development of Legal. Ideas about War. *Hugo Grotius and International Relations.* Ed. Hedley. Bull et al. New York: Oxford University Press, 1990, p. 195.

Apskritai tautų tarpusavio santykius Grotius įsivaizdavo pagal analogiją su žmonių tarpusavio santykiais, tad tarptautiniuose santykiuose taip pat reikia remtis prigimtinio socialumo orientyru, kuris skatina pirmiausia kooperuotis ir bendradarbiauti, o ne konfliktuoti. Valstybės sudaro tarptautinę bendruomenę, kuri remiasi bendromis normomis. Jokia valstybė negali elgtis neteisėtai. Tarptautiniai santykiai remiasi prigimtinės teisės principais ir tarpusavio susitarimais tarp tautų. Jais gali būti suformuota glaudžiausia sąjunga, tačiau, pripažindamos bendras normas, valstybės išlaiko savo individualumą[130]. Grotius buvo susipažinęs su Jeano Bodino ir kitų pradėta vystyti suverenios valstybės samprata, tačiau jai savo darbuose jis teikė tik ribotą reikšmę, kadangi pagrindinis atskaitos taškas jo darbuose buvo visų žmonių bendruomenė, ciceroniška *societas humana*[131].

Stoikų poveikis ryškus Samuelio Pufendorfo, laikiusio save Grotius sekėju, darbuose. Pufendorfas savo *De iure naturae et gentium* stoikų autorius citavo daugiau kaip 300 kartų[132]. Pufendorfo prigimtinės teisės koncepcija išsiskyrė tuo, kad jis kaip prigimtinės teisės šaltinių stengėsi nenurodyti nei Dievo valios, nei visuomenės moralės. Vietoj to prigimtinę teisę siejo išskirtinai su žmonių savisaugos siekiu, tačiau įrodinėdamas, kad savisaugos siekis yra visiškai suderinamas su socialumu[133]. Prigimtinės teisės normų pagrindas yra protu pademonstruojamas jų esmingumas žmonių socialumui (*socialitas*) išlaikyti[134]. Pufendorfas subjektyvias žmonių prigimtines teises kildino iš objektyvaus prigimtinio įstatymo, skyrė kelias jų kategorijas, tačiau svarbiausia iš subjektyvių prigimtinių teisių laikė laisvę (*libertas*), kaip jis ją apibūdino, galią savo veiksmų atžvilgiu, t. y. žmogaus fizinės ir moralinės asmenybės (kūno, veiksmų, orumo) nepavaldumą, nepajungimą kam nors kitam nei jis pats[135].

Apskritai neostoicistinė prigimtinės teisės teorija, plėtojama Hugo Grotius ir Samuelio Pufendorfo, prigimtinio socialumo sampratą perėmė būtent iš Cicerono. Kalbėdamas apie tai, kad žmogus apskritai turi natūralų polinkį bendrauti ir bendradarbiauti su kitais žmonėmis, Pufendorfas kaip šaltinį nurodo būtent Ciceroną[136]. Pufendorfas, panašiai kaip ir Ciceronas, prigimtinę žmonių lygybę siejo su prigimtiniu socialumu teigdamas, kad teisinė lygybė (teisių lygybė) kyla iš vienodai visiems žmonėms galiojančios pareigos puoselėti socialinį gyvenimą, kuris yra „integrali žmogiškosios prigimties dalis“[137]. Kartu teisinė lygybė paremta ne susitarimu, o prigimtine teise, kurios pagrindas savo ruožtu yra būtinybė ir pareiga praktikuoti prigimtinį socialumą. Fundamentali iš prigimtinės teisės išplaukianti prievolė, Cicerono ir Pufendorfo akimis, yra žmogiškojo socialumo puoselėjimas, kuris nėra altruistinis, o kyla iš giliausio žmogiškojo savanaudiškumo[138].

130 Korab-Karpowicz, W. J. *On the History of Political Philosophy: Great Political Thinkers from Thucydides to Locke*. Abingdon: Routledge, 2012, p. 147–152.

131 Schröder, P. Trust (*Fides*). *The Cambridge Companion to Hugo Grotius.* Edited by Randall Lesaffer and Janne E. Nijman. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. 122.

132 Hochstrasser, T. J. *Natural Law Theories in the Early Enlightenment.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 62.

133 Ten pat, p. 62–63.

134 Tully, J. Editor's introduction. In S. Pufendorf, *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Edited by James Tully, translated by Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. XXIII.

135 Haakonssen, K. *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 40.

136 Saether, A. *Natural Law and Origins of Political Economy: Samuel Pufendorf and the History of Economics*. Abingdon: Routledge, 2017, p. 69–70.

137 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*. Translated by C. H. Oldfather and W. A. Oldfather, Introduction by Walter Simons. Oxford: Clarendon Press; London: Humphrey Milford 1934, 3.2.2.

138 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 108.

1.2. Žmogiškoji prigimtis, teisingumas ir prigimtinė teisė Simono Daukanto veikaluose

Prigimtine teise Daukantas susidomėjo anksti. Prigimtinės teisės kursą, kurį skaitė Simonas Malevskis, VU rektorius, Daukantas Vilniaus universitete klausė 1816–1817 mokslo metais. Tų mokslo metų Moralinių ir politinių mokslų fakulteto paskaitų prospekte buvo rašoma, kad šiame kurse bus kalbama, „kas sudaro ir kuo remiasi žmonių civilinė ir politinė visuomenė: ypatingai bus stengiamasi išdėstyti bei įrodyti teisingumo ir visuomeninių santykių principus".[139] Nuo to laiko prigimtinė teisė tapo svarbiausia teorine Daukanto politinio mąstymo dalimi. Nors Daukanto veikaluose tiesioginių nuorodų (išnašose ar tekste) į Cicerono, Grotius ar kitų prigimtinės teisės teoretikų darbus nėra, skirtingai nuo M. Baar klaidingo tvirtinimo[140], jų idėjų įtaką galima atsekti. Pirmiausia remiantis Daukanto skaityta literatūra.

Studijų Vilniaus universitete metu Daukantas 1818 m. skolinosi iš universiteto bibliotekos knygas, tarp jų – ir Cicerono.[141] Cicerono darbais Daukantas domėjosi ir vėliau. Tai rodo, kad sudarinėdamas įdomesnių ir galimai įsigytinų knygų sąrašus iš skaitomos periodinės vokiškos spaudos Daukantas 1836 m. pasižymi, kad yra „labai išgirtas" Cicerono laiškų leidimas, išėjęs tais metais[142] . Apskritai Daukantas itin vertino Ciceroną, savo bibliotekoje turėjo, nors neaišku, kada įsigytą, pilną 12 tomų Cicerono raštų rinkinį lotynų kalba, išleistą 1780–1787 m. Cveibriukene, Bavarijoje[143]. Iš politinei, teisinei ir moralinei minčiai svarbių Cicerono veikalų minimo XVIII a. pabaigos leidimo 10 tome buvo teorinės etikos veikalas „Apie gėrio ir blogio ribas" (*De finibus bonorum et malorum*)[144], 11 tome – politinės ir teisinės filosofijos darbas „Apie įstatymus" (*De legibus*)[145], o 12 tome – praktinės etikos traktatas „Apie priedermes" (*De officiis*)[146]. Daukantas 1822 m. pusmečiui buvo iš Vilniaus universiteto bibliotekos pasiskolinęs Grotius veikalą „Apie karo ir taikos teisę" (*De iure belli ac pacis*)[147]. Tą pusmetį Daukantas rengė teisės baigiamąjį magistro darbą, kurio tema buvo susijusi su prigimtine teise. 1822 m. Daukantas įgijo teisės magistro laipsnį, apsigynęs darbą „Apie tėvo valdžią pagal prigimtinę, romėnų ir krašto teisę" (*De patria potestate secundum leges naturales, romanas et patrias*)[148]. Išlikusioje Daukanto asmeninėje bibliotekoje Grotius darbų nėra, bet tai nereiškia, kad jis jų nebuvo įsigijęs, nes Daukanto biblioteka išliko ne

139 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*. Filosofijos mokslų kandidato disertacija, p. 44.

140 Baar, M. *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, p. 227.

141 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 309.

142 Subačius, G. Simono Daukanto Margumynų rankraščio atkarpų „Vocabularium", „Mythologie universelle" genezė. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, t. 48, p. 66.

143 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 1937, t. 2, p. 65.

144 Cicero Marcus Tullius, M. Tullii Ciceronis Opera: Ad optimas editiones collata. 10: Academicae quaestiones, de finibus bonorum et malorum, Tusculanae quaestiones, Biponti: Societas Bipontina 1781. https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10712189?page=,1.

145 Cicero Marcus Tullius, M. Tullii Ciceronis Opera: Ad optimas editiones collata. 11: De natura deorum (liber I–III), de divinatione libri III, de fato, de legibus libri III, fragmenta duodecim tabularum, Biponti: Societas Bipontina 1781. https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10712190?page=,1.

146 Cicero Marcus Tullius, M. Tullii Ciceronis Opera: Ad optimas editiones collata, 12: De officiis liber I–III, Cato maior, Laelius, Paradoxa, fragmenta philosophicorum, Index, Biponti: Societas Bipontina 1781. https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10712191?page=,1.

147 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 309.

148 Merkys, *V. Simonas Daukantas*, p. 49.

visa. Joje Daukantas tikrai turėjo Grotius pasekėjo Samuelio Pufendorfo darbą „Apie prigimtinę ir tautų teisę" (*De iure naturae et gentium*) (1672), taip pat Otto Everardo knygą[149], komentarus kitam Pufendorfo darbui „Apie žmogaus ir piliečio pareigas" (*De officio hominis et civis*), kuris iš tikro buvo trumpesnė anksčiau minėto pagrindinio Pufendorfo darbo apie prigimtinę teisę versija.

Daukanto darbuose galima gana aiškiai identifikuoti Cicerono darbo „Apie dievų prigimtį" (*De natura deorum*) įtaką. Įsidėmėtina, kad šio Cicerono darbo Daukantas turėjo net dvi kopijas. Vieną išleistą atskira knyga 1723 m.[150], o kitą 11-ajame Cicerono rinktinių raštų tome, kur, be šio darbo, taip pat buvo dialogas „Apie įstatymus". „Pati gamta visų mūsų sielose įdiegė supratimą" apie dievus (*in omnium animis eorum notionem inpressisset ipsa natura*), „turime įgimtą supratimą" apie dievus (*innatas cognitiones habemus*),[151] tvirtino vienas iš dialogo dalyvių Cicerono darbe „Apie dievų prigimtį", Velleius, pristatydamas epikūrininkų poziciją ir remdamas „įgimto supratimo" sąvoką Epikūro *prolepsis* (išankstinio suvokimo) koncepcija. Su būtent šiais tvirtinimais sutinka ir kiti Cicerono dialogo dalyviai, atstovaujantys stoicizmo ir skepticizmo filosofinėms mokykloms[152]. Daukantas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" išsako tą pačią mintį: „Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą."[153] Ši idėja apie įgimtą dievo sampratą, įgimtą dievobaimingumą yra visiškai priešinga Rousseau tezei, kuris laikė, kad tiek Dievo idėja, tiek teisės samprata negali būti įgimtos, nes kitaip jų nereikėtų mokyti[154].

Stoikų filosofijos atstovas Balbus veikalo „Apie dievų prigimtį" dialoguose etimologizuoja dievų vardus, nes, stoikų manymu, ankstyvieji žmonės prigimtinėje būklėje nebuvo veikiami žalingų socialinių įtakų ir turėjo aiškesnį gamtos supratimą. Jų išmintis buvo užkoduota mituose kaip alegoriniuose pasakojimuose arba per laiką buvo iškraipyta. Tačiau senosios, aiškios sąvokos buvo išlaikytos žodžių kilmėje, žodžių pradinėse reikšmėse, kurias reikia atkurti[155]. Cicerono „Apie dievų prigimtį" aiškinama, kad romėnų Jupiterio vardas yra kilęs nuo žodžių „gelbstintis tėvas" (*iuvans pater*), į kurį kreipiamasi Jove, o šio žodžio kilmė yra nuo veiksmažodžio *iuvare* (padėti, gelbėti)[156]. Daukantas, aptardamas Perkūno vardo reikšmes, jas sieja su „tėvo" reikšme, panašiai kaip Cicerono darbe su šia reikšme sietas Jupiteris: „Tarė jį kaipo didžiai gerą ir malonų tėvą esantį, kursai, išgūžęs savo šilima perą, paleido jį į pasaulį, idant tenai kožnas pagal sau įduotos gamtos gyvenimą atliktų."[157] Daukantas Perkūno vardo reikšmę ir kilmę apibūdina kaip pasaulio „išperėtojo", nurodydamas gamtos reiškinį perkūniją senovės lietuvių laikytą šio dievo galios pasireiškimu: „Kas kitas yra Perūnas, arba Perkūnas, o kas kitas perkūnija, kaipogi Perūnas yra įkūrėjas viso pasaulio, beje, kursai išperėjo arba įkūrė visą pasaulį, o perkūnija yra jo galybė, kurią jis reiškia."[158] Pasak Daukanto, „sutinkant senovės raštams linkui nuomonės lietuvių apie dievą su žodžiais, šiandien jų kalboj tebkalbamais, gana bus dėl patvirtinimo tą dar priminti, jog

149 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 317.

150 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 65.

151 Cicero. De natura deorum. *Delphi Complete Works of Cicero*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2014, 1.43–44.

152 Wynne, J. P. F. *Cicero on the Philosophy of Religion: On the Nature of Gods and On Divination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 85–96.

153 Būdas, p. 488.

154 Boucher, D. Rousseau. *Political Thinkers: from Socrates to the Present*. Edited by David Boucher and Paul Kelly, second edition. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 295.

155 Wynne, J. P. F. *Cicero on the Philosophy of Religion*, p. 154.

156 Cicero. *The Nature of Gods*. Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 70.

157 Būdas, p. 489.

158 Ten pat, p. 493.

patys grekonys tarė šį pasaulį nuo šilimos kilusį".[159] Iš tikro ugniai buvo skiriamas nemenkas vaidmuo stoikų gamtos ir religijos filosofijoje. Jos atstovas Balbus Cicerono „Apie dievų prigimtį" dialoguose kalba apie aktyvųjį principą, veikiantį gamtos kūnuose, kurio pasireiškimas yra tam tikros rūšies ugnis, kuriai būdingas savaiminis judėjimas. Ir nors yra daug dievų, aktyvusis principas yra pagrindinis stoikų Dievas[160]. Būtent stoikai perėmė Heraklito mokymą, kad kosmosas kilo iš ugninio įkvėpio (*pneuma*), kuris ir toliau palaiko visą kosmosą gyvą[161]. Apskritai itin dažnai aiškindamas, kad lietuvių pagonių dievų vardai iš tikro buvo duoti nurodant tam tikras Apvaizdos savybes, privalumus ar galias, Daukantas naudojasi alegorezės ir etimologizacijos technika, kuri buvo žinoma stoikų religijos filosofijoje ir kurią Daukantas, tikėtina, perėmė iš Cicerono „Apie dievų prigimtį", kur ji buvo aptarinėjama[162].

Gyvenimą pagal žmogiškąją prigimtį Daukantas traktuoja kaip *virtus* laikymąsi. Tarp lotynų kalbos žodžio *virtus* reikšmių lietuvių kalba, kurias nurodo Daukantas, yra „gamta" ir „dorybė" („cnata")[163], kas reiškia tokį žmogiškosios prigimties apibrėžimą, kur žmogiškosios prigimties pagrindas suprantamas kaip vadovavimasis morale remiantis racionalaus mąstymo gebėjimais. Žmogiškoji prigimtis – tai moralinio įstatymo pažinimas ir jo laikymasis. *Virtus domestica* Daukantas verčia kaip „tiewu doribe"[164]. „Dorybė" yra *virtus*. Šia reikšme Daukantas šį terminą „Istorijoje Žemaitiškoje" vartoja apie 60 kartų. Daukantas apskritai skiria dvi gamtas, t. y. fizinę ir moralinę prigimtį, kurias jis atitinkamai vadina 1) „gamta arba natūra"[165] bei 2) „gamta arba cnata"[166]. „Prasmoje lotynų kalbos" kaip linksniavimo pavyzdys teikiamas žodis *virtus* su po kablelio sekančiu jo vertimu kaip „gamta arba cnata"[167]. Neretai, pabrėžiant dorybės ir prigimties ryšį, jis dar vartoja frazę „dorybė ir gamta". Senovės lietuvių gyvenimas, pasak Daukanto, ir buvo paremtas tuo, kad gyvenime reikia vadovautis prigimtimi ir protėvių *virtus*: „Sekti gamtą ir dorybę savo bočių probočių."[168] „Gamta" čia šiuo atveju reiškia žmogaus prigimtį, o ne fizinę gamtą. O žmogaus prigimtis yra sociali, racionali ir morali. Tai pažiūra, kuri atitinka stoicizmo etiką, pasak kurios, gyvenimas pagal prigimtį ir dorybe paremtas gyvenimas yra susiję ir vienas nuo kito priklauso[169]. Šis stoikų mokymas, be kita ko, pristatomas Cicerono „Apie priedermes"[170]. Tiek, kiek yra neracionalūs, žmonės priklauso nuo gamtos tokiu pat būdu, kaip ir augalai ar gyvūnai, bet vystydami racionalumą jie gali sekti prigimtimi sąmoningai, tai traktuodami kaip tikslą, o ne tik kaip suvaržymą. Tiksliau, dorybė reikalauja gyventi sekant žmogiškąja prigimtimi ne tik ta prasme, kad neleidžia išvengti žmonėms būdingo gyvenimo, bet ir ta prasme, kad, turėdami protą, žmonės ne tik turi motyvus, o ir gali juos apmąstyti bei savo gyvenimą sąmoningai tvarkyti pagal juos[171]. Daukanto tekstuose minimas gyvenimas sekant „gamtą ir dorybę", kuris esą buvo būdingas senovės lietuviams, pirmiausia yra ne romantiškas glaudaus ryšio tarp žmogaus ir fizinės gamtos nurodymas, o moralaus gyvenimo įvardijimas. Nors Daukantui, aišku, svarbus ir harmoningas ryšys su fizine gamta, kuris padeda gyventi teisingai.

Daukantas domėjosi stoikais ir jų mokymu, be kita ko, žinojo jį iš Cicerono tekstų. Domėjimąsi rodo specialiai pridėtas komentaras Nepoto darbo vertimo išnašoje, paaiškinant apie Kitijaus vietovę Graikijoje, kad

159 Būdas, p. 495.
160 Wynne, J. P. F. *Cicero on the Philosophy of Religion*, p. 121.
161 Walsh, P. G. Introduction. Cicero. *The Nature of Gods*. Oxford: Oxford University Press, 1997, p. XXXIII.
162 Wynne, J. P. F. *Cicero on the Philosophy of Religion*, p. 154.
163 Zodrodys, p. 41; Prasma, p. 28.
164 Zodrodys, p. 13.
165 Prasma, p. 47.
166 Ten pat, p. 28.
167 Ten pat.
168 Pasakojimas, p. 589.
169 Annas, J. *The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press, 1993, p. 171.
170 Ten pat, p. 173.
171 Ten pat, p. 172–174.

tai „tėvainė Zenono, įkūrėjo išminties stoikinės (t. y. stoikų-SP)“[172]. Taip pat Daukanto rengtame lenkų ir lietuvių kalbos žodyne yra lenkiški žodžiai *stoik* ir *stoicyzm*[173], nors jų lietuviški atitikmenys ir nepateikiami. Senovės Romos respublikoje vienas žinomiausių stoikų pasekėjų buvo Katonas Jaunesnysis, gyvenimą baigęs savižudybe gresiant pralaimėjimui pilietiniame kare prieš Cezarį. Juo žavėjosi Ciceronas, savo darbe „Apie priedermes“ pabrėžęs, kad Katonas pasirinko mirtį remdamasis tais stoicizmo principais, kurių laikėsi visą gyvenimą, ryžosi geriau mirti nei stoti tirono akivaizdoje ir laukti jo malonės[174]. Katono mirties istoriją gerai žinojo (matyt, ne be Cicerono pagalbos) ir Daukantas, ką rodo jo komentaras Nepoto vertimo išnašoje, pažymint, kad Utikos vietovė yra Katono Jaunesniojo mirties vieta[175].

Daukantas mėgo ir vertė į lietuvių kalbą Fedro pasakėčias, pirmiausia dėl moralinių pamokymų juose. O Fedro moralizmas yra būtent stoicistinis, remiasi stoikų idėjomis[176]. Fedro pasakėčiose yra ir Cicerono politinės filosofijos idėjų[177]. Pasakėčių vertimo pratarmėje ir įžangoje Daukantas kelis sykius kartojo, kad pasakėčios naudingos tuo, jog moko „kaip doru ir išmintingu pastoti“, „kiekvieną moko bukliai elgtis“[178].

Daukantas išsakė identiškus Cicerono (taip pat Grotius ir Pufendorfo) požiūriui teiginius apie prigimtinį socialumą, bendruomeniškumą[179]. Ar, Daukanto terminais, prigimtinį draugiškumą, nes visuomenė Daukantui – tai „draugiba“, o visuomenės narys – „draugas“[180]. Žmonės negali gyventi nepalaikydami draugijinių, socialinių ryšių: „Žmogus nuo pirmosios dienos lig savo paskuojės karšaties turi visados draugėj gyventi, kaipogi be draugės nieksai negalėtų ant svieto patekti, o ir gimęs be jos ilgainiui pragaištų“[181], o ir „didžia nelaima yra žmogui be draugės [draugijos – S. P.] gyventi“[182].

Daukantas itin vertino teisės ir teisingumo vaidmenį žmonių santykiuose. Daukantiškas teisingumo ir teisės traktavimas atitinka Cicerono požiūrį. Teisingumas kiekvienam – tai proporcingas teisingumas. „Istorijoje Žemaitiškoje“ pasakoma visiškai tiksliai: „Teisybę pagal privalumus alvienam darys.“[183] Tai – gerai žinomo dar graikų teisingumo apibrėžimuose teiginio apie proporcingą teisingumą *suum cuique tribuere* („kiekvienam savo atiduoti“), reiškiančio, kad kiekvienas turi savo teisių ar kad atskiram asmeniui pripažįstama tai, kas jam priklauso, apibūdinimas. Teisingumas kaip „kiekvienam savo“ dar antikinėje visuomenėje buvo suprantamas kaip priešingybė, kai negerbiamas žmogaus statusas, jam nepripažįstama, kas akivaizdžiai yra

172 Gyvatos, p. 116.

173 Žodynas, t. 3, p. 151.

174 Cicero. *On Duties*, 1.112.

175 Gyvatos, p. 185.

176 Adrados, F. R. Phaedrus. *History of the Graeco-Latin Fable. Volume II. The Fable during the Roman Empire and in the Middle Ages*. Mnemosyne, Supplements, Vol. 207, Leiden: Brill, 2000, p. 164.

177 Polt, Ch. B. Polity across the pond: Democracy, republic and empire in Phaedrus fables 1.2. *The Classical Journal*, 2014, Vol. 110(2), p. 175–177.

178 Pasakos Fedro, p. 31, 38.

179 Bent iš pirmo žvilgsnio panašiai samprotauja ir Herderis. Pavyzdžiui, jis rašo: „Buvo būtina *žmonių bendruomenė*, be kurios negali užaugti nė vienas žmogus, negali susidaryti didesnės žmonių grupės. Vadinasi, žmogus yra gimęs būti bendruomenės nariu: tai jam sako bendrystė su tėvais, tai jam sako ilgi vaikystės metai“, žr.: Herder, J. G. *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai*. Vilnius: Margi raštai, 2020, I tomas, p. 156. Tačiau Herderio tezės apie žmogaus socialumą siejamos visiškai ne su prigimtine teise, o su humaniškumo ir moraliniu imperatyvais, t. y. socialumą traktuoja kaip geresnes sąlygas juos realizuoti, o ir įveikti žmogiškiems individams pavieniui būdingą silpnumą.

180 Zodrodys, p. 37.

181 Būdas, p. 561.

182 Daukantas, S. *Vertimai ir sekimai*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 213.

183 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 63.

jo, jam priklauso[184]. Platono dialoguose pateikiama senovės Graikijoje plačiausiai paplitusi šios formulės samprata, o būtent, kad pagal ją teisingumas yra padėti savo draugams ir kenkti priešams[185]. Aristotelis patikslino teisingumo sampratą, išskirdamas teisingumą plačiąja prasme, kaip moralinę kategoriją, ir teisingumą siaurąja prasme. Teisingumas siaurąja prasme yra susijęs su teisingu gėrybių dalijimu. „Kiekvienam savo" gali būti laikomas teisingumo siaurąja prasme apibūdinimu, pagal kurį gėrybės skirstomos pagal nuopelnus ar pagal tai, kas ko vertas[186]. Ciceronas formulę *suum cuique* minėjo daugelyje savo darbų. Jis aiškino, kad pasakymas, jog teisingumas kaip „kiekvienam savo", remiantis stoikais, vestinas iš prigimtinio įstatymo (prigimtinės teisės) apibrėžimo, teigiančio, kad tai yra „aukščiausia gamtoje įdiegta išmintis, kuri įsako, kas turi būti padaryta, ir draudžia daryti priešingai"[187]. „Apie įstatymus" Ciceronas teigė, kad pats graikiškas terminas *nomos* yra kilęs iš pasakymo „kiekvienam savo": „Įstatymas yra išmintis, kuri įsako žmonėms elgtis teisingai ir draudžia elgtis neteisingai; galvojama, kad tas terminas graikų kalba yra išvestas iš kiekvienam savo."[188] Ulpianas, vienas žymiausių senovės Romos teisininkų, remdamasis Ciceronu traktavo „kiekvienam savo" kaip vieną iš pagrindinių romėnų teisės principų, greta tokių principų kaip niekam nedaryti žalos ir gyventi sąžiningai (*Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*)[189]. Iš tikro šis klasikinis požiūris rodo, kad niekada neteisinga pabloginti kieno nors padėtį, palyginti su tuo, kokia ji yra. Daukantas frazę „Istorijoje Žemaitiškoje" apie „teisybę pagal privalumus alvienam" pateikia perpasakodamas Vaidevučio legendą, ką daro remdamasis Kojalavičiumi[190], tačiau Kojalavičiaus Lietuvos istorijoje teiginio apie „teisybę pagal privalumus" nėra.

Įgimtas teisingumas, tiek tarpusavio santykiuose, tiek santykiuose su gretimomis tautomis, anot Daukanto, yra esminis senovės lietuvių bruožas. Šia prasme teisingumas suprantamas ne tik kaip objektyviai egzistuojanti realybė („teisybė"), bet ir kaip natūralus jo laikymasis („teisumas"): „Teisumas darbuose bei kalboj ne vien visų saugojamas, bet alvienam įgimtas."[191] Teisingumas yra būtina gyvenimo visuomenėje sąlyga, nes teisingumą reikia traktuoti kaip „įgimtą kiekvienam žmogui, be kurio nei vienas negalėtų draugėje gyventi"[192]. Daukantas, be kita ko, perpasakojo „Justino istorijoje" rastą tvirtinimą apie skitų, kuriuos Daukantas laikė seniausiais žinomais lietuvių protėviais, įgimtą, o ne įstatymais suformuotą teisingumo supratimą: „Teisybė tautos didžiau apgimimu, nekaip įstatymais, užlaikoma."[193] „Darbuose" Daukantas apskritai skitus tiesiogiai pavadino tolimais lietuvių protėviais daugiau nei 20 kartų. Skitų papročius „Darbuose" Daukantas apibūdino remdamasis dar ir Herodotu[194], o remdamasis „Justino istorijos" teiginiais apie skitus, esą niekinančius auksą, ir prielaida, kad skitai – lietuvių protėviai, tvirtino, jog lietuviai „auksą ir

184 Lane, M. *Greek and Roman Political Ideas: A Pelican Introduction*. London: Pelican, 2014, p. 31.

185 Ryan, A. *On Politics: A History of Political Thought*, p. 50.

186 Ryan, A. *On Politics: A History of Political Thought*, p. 79; Roberts, J. Justice and the polis. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 350–351.

187 Cicero. On the Laws, 1.18.

188 Ten pat, 1.19.

189 Ivančík, J. Roman principles – foundations of the European legal culture and their position in the changing world. *Vilnius University Open Series. The Future Decade of the EU Law*, 2020, p. 60.

190 Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*, p. 48–53.

191 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 77–78.

192 Pasakojimas, p. 589; Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 50.

193 Darbai, p. 42.

194 Ten pat, p. 41–42.

sidabrą niekino, kaip jei jų probočiai skitai“[195]. „Istorijoje Žemaitiškoje“, remdamasis Justinu ir Herodotu, Daukantas tvirtino buvus daug įvairiais vardais vadintų „skitų tautos giminių“, o dar dalis skitų buvo sėslūs, kita dalis – klajokliai[196]. Gediminui Daukantas priskyrė viešoje kalboje išsakomą raginimą lietuvių kariams, žygiuojantiems į Kijevą, atsiimti kažkada protėvių skitų valdytas žemes tiek „Darbuose“[197], tiek „Istorijoje Žemaitiškoje“[198], tiek ir „Pasakojime“[199].

Į „Justino istorijoje“ buvusius tvirtinimus, kad primityvi, rašytinės teisės neturėjusi skitų gentis iš prigimties gebėjo vadovautis teisingumu, kad ši pirmykštė tauta iš tikrųjų morale lenkė civilizuotas, buvo atkreipęs dėmesį tiek H. Grotius[200], tiek S. Pufendorfas[201]. Abu prigimtinės teisės korifėjai Justino epitomę gerai žinojo, ja rėmėsi grįsdami įvarius savo bendresnius tvirtinimus istoriniais pavyzdžiais iš šio veikalo, konkrečiai Pufendorfas savo darbe *De iure naturae et gentium* rėmėsi Justino veikalu bent 11 nuorodų. Tiesa, priskirdamas skitams „teisingumą iš prigimties“, Justinas (Trogas) nebuvo originalus. Panašiai germanus apibūdino Tacitas, o Gajus Salustijus Krispas prigimtinį teisingumą teigė buvus būdingą ankstyviesiems romėnams, iki jų sugedimo: „Teisę ir teisingumą turėjo daugiau iš prigimties negu iš įstatymų. Vaidus, nesantaiką, neapykantą skyrė priešams, o pilietis su piliečiu dėl dorybės varžėsi.“[202]

Glaudžiausiai su prigimtine teise susijusi ar mažiausiai nuo jos nutolusi yra paprotinė, nekodifikuota teisė. Ar tiesiog papročiai. Kiek Daukantas laiko prigimtinę teisę susijusią su papročiais? Jo požiūris atrodo panašus į Samuelio Pufendorfo, kurio veikalą apie prigimtinę teisę *De iure naturae et gentium* Daukantas, rašydamas savo darbus, bent jau „Istoriją Žemaitišką“ ir vėlesnius, turėjo po ranka. Pufendorfas teigė, kad rekonstruoti prigimtinę teisę iš papročių yra sunku, nes nė viena tauta negyvena grynai pagal prigimtinę teisę, papročiai skiriasi. Bet, kita vertus, ilgai išlaikytas paprotys įgyja prigimtinės teisės bruožų[203].

Žmogiškoji prigimtis yra tiesiogiai susijusi su laisve veikti. Pasak Daukanto, siekis įgyvendinti savo troškimus skatina veiklumą, o negalėjimas pasiekti tai, ko trokšta, žmogų gniuždo:

„Regis, tokia yra žmogaus gymė, jei ko pradeda jis kėtėti ir geisti, tuo metu randas jo dūšioj tokia stiprybė, galybė ir kantrybė, jog netikimus daiktus išdaro, idant tiktai savo sykį pasiektų, bet jei to, ko geidžia, negal prigauti, tuo kartu ta aitra žmogaus gursta ir gaišta veikiaus nekaip ana kėlės, ir žmogus pats randas bugiu ir droviu, kaip kad pirma buvo stipriu, gudriu ir bukliu alviename atsiėjime.“[204] „Būde“ Daukantas teigia: „Žmogus nori visada laisvu gyventi ir taip rėdytis, kaip tiktai jam gerai geriausiai būtų.“[205]

Pagonių lietuvių teises Daukantas gina, tiksliau, kritikuoja jų nepaisymą ir neigimą ne todėl, kad pagoniškąją pasaulėžiūrą ar vertybes laikytų savaime teisingomis ar be išlygų gerbtinomis, bet remdamasis prigimtine teise. Ne objektyvaus prigimtinio moralinio įstatymo, o subjektyvių prigimtinių teisių sampratos versija. Krikščionybės skleidėjai neturėjo teisės

195 Ten pat, p. 70.

196 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 24.

197 Darbai, p. 259.

198 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 534.

199 Pasakojimas, p. 409.

200 Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, 2.2.2.

201 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 2.3.7.

202 Gajus Salustijus Krispas. *Katilinos sąmokslas. Jugurtos karas.* Vilnius: Vaga, 1973, p. 14.

203 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 2.3.9.

204 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 342.

205 Būdas, p. 561.

nepaisyti prigimtinės teisės – tokia Daukanto pozicijos esmė. Apie patį Kryžiuočių ordiną Daukantas rašė, kad jis įkurtas „ant gėdos žmogaus gymės"[206], vėliau kryžiuočius Daukantas smerkia, kad jie „gymės pačios įstatymus mynioja"[207], „nė kokios teisybės neužlaiko ir orumą žmogaus gymės mynioja po kojomis"[208]. Teisių nepripažinimas pagoniams lietuviams, prievartinis jų krikštijimas ir žemių atėmimas buvo neteisėtas ir neteisingas, prigimtinio žmogaus orumo (*dignitas*[209]) paniekinimas. Pirmiausia neteisėtas buvo teisės į nuosavybę nepripažinimas. Daukantas pabrėžia žemaičių atstovus Konstanco bažnytiniame susirinkime tvirtinus: „Pagonys nupelnytus turtus gali veldėti, beje, Dievo įstatymai negal naikinti gymės, arba natūros, įstatymų."[210] Tokie iš tikro buvo Krokuvos universiteto rektoriaus Pawełο Włodkowiciaus, atstovavusio Lenkijos ir Lietuvos pozicijai ginčuose su Ordinu Konstanco bažnytiniame susirinkime 1414–1418 m., suformuluoti argumentai, o tai rodo Daukantą įdėmiai studijavus Konstanco susirinkimo dokumentus. Włodkowiciaus prigimtinės teisės samprata apskritai buvo suformuluota remiantis stoicistine tradicija, kur prigimtinės teisės principai išvedami iš nekintančio aukščiausio proto / išminties[211]. Taigi, Daukantas galėjo remtis ir vietiniu, Cicerono ar stoikų pažiūromis paremtų, Lenkijos ir Lietuvos teisinių argumentų paveldu.

Karus Daukantas, kaip ir Grotius, laikė neišvengiamu politinės tikrovės elementu, apie senovės lietuvius rašė: „Karė rodės visiems įgimta"[212], „karių [daugiskaita nuo „karė" – S. P.] geidė, kurios, rodos, buvusios įgimtos lietuviams ir žemaičiams"[213], „karę lietuviai ir žemaičiai turėjo sau už godą ir įgimtą darbą"[214]. Daukantas seka Ciceronu ir Grotius, tarptautinę teisę siedamas su prigimtine. Daukantas savo darbuose vartoja „neteisingo karo" terminą, pirmiausia apibūdindamas Kryžiuočių ordino karus. Tačiau ir bendriau Daukantas išreiškia nusivylimą, kad tokie buvo būdingi ne tik tarp skirtingų tikybų tautų, bet tarp pačių krikščionių valdovų: „Tarp pačių krikščionų, kas turtingesnis, tas geresnis ir teisesnis: kaipogi patys kunigaikščiai krikščionų kruvinai draskės, kaip regėjom, **neteisingomis karėmis** [mano paryškinta – S. P.] tarp savęs."[215]

Tarptautiniuose santykiuose būtina laikytis pažadų, priesaikų, sutarčių. Daukantas neigiamai vertina sutartų įsipareigojimų nevykdymą, pažadų netesėjimą. Daukanto vertinimai, paremti Grotius ir (ar) Pufendorfo požiūriu, pagal kurį, jokia valstybė negali elgtis neteisėtai, nes taip ji ardo tarptautinę bendruomenę, ypač būdingi vertinant Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės politiką XV–XVI a. Grotius savo darbuose pabrėžė abipusiškumu, bendruomeniškumu grįsto pasitikėjimo svarbą tarptautiniuose santykiuose, o Daukantas, aprašydamas daugelį Lietuvos ir Maskvos konfliktų bei derybų, parodė, kad Lietuvai buvo neįmanoma grįsti santykių su Maskva pasitikėjimu, nes Maskvos valdovai savo politiką grindė grynai vienašališkais, išimtinai savanaudiškais interesais, tarptautinės bendruomenės paisydami tik tada, kai tai buvo akivaizdžiai naudinga. Ivano III politiką Daukantas charakterizuoja: „Jo veikaluose teisybė ir neteisybė iš vieno

206 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 256.

207 Ten pat, p. 434.

208 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 101.

209 Daukantas lotyniško dignitas vieną iš atitikmenų nurodo būtent orumą, žr. Zodrodys, p. 13.

210 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 125–126; plg. Pasakojimas, p. 674.

211 Pietrzyk-Reeves, D. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, p. 81.

212 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 473.

213 Ten pat, p. 85.

214 Ten pat, p. 606.

215 Ten pat, p. 191.

buvo."[216] Maskvos valdovus XV–XVI a. Daukantas apibūdino kaip dažnai besielgusius priešingai tarptautinei teisei: „<...> tiktai pragumo tykojo visus tautų įstatymus po kojomis trivoti."[217] Ivanui IV Rūsčiajam Daukantas prikiša tarptautinės teisės normų nesilaikymą, nes „Ivanas yra tas, kurs sandarus ir bendrybą laužo be kokio lyčiaus"[218], apskritai jis yra „bedievis laužytojas visuomenių tautų įstatymų"[219]. Žygimantui Augustui Daukantas priskiria priekaištus Ivanui, kad „jis sulaužė įstatymus tautų, kuriuos patys varvarai už nedasilytimus turi"[220]. Maskvos valdovus „tironais" nuosekliai vadino A. Vijūkas-Kojalavičius, visgi Daukantas kur kas tiesmukiškiau akcentavo jų veiksmų neteisingumą būtent tarptautinės teisės principų požiūriu.

1.3. Civilizacinės pažangos samprata spėjamojoje istorijoje ir Simono Daukanto istoriografijoje

1.3.1. Civilizacijos raidos stadijos ir civilizacinė pažanga

Erudicija, naratyvas ir filosofija – tai trys pagrindiniai XVII–XVIII a. istoriografijos komponentai. „Filosofija" labiau suprantant ją ne kaip sisteminį filosofinį argumentavimą, o kaip tam tikrą bendrą svarstymų nuotaiką ir stilistiką. Pasak J. Pococko, bendresnio pobūdžio samprotavimų, svarstymų intarpai, neretai moralinio pobūdžio, neapsiribojant grynai chronologiniu įvykių dėstymu, darydavo istorinį pasakojimą „filosofine istorija". Norma tapo ne tik chronologinė valdovų istorija, bet ir komercijos, civilizuotų manierų, mokslų ir menų vystymąsi apimanti istorija[221]. Civilizacinė pažanga Apšvietos istoriografijoje nebuvo suprantama tik kaip ekonominė ir technologinė pažanga, o vertinama pirmiausia kaip žmogaus, kaip laisvo individo įgalinimas.

Atskirą XVII–XVIII a. istoriografijos žanrą greta filosofinės istorijos sudaro spėjamoji istorija. Pasak spėjamosios istorijos žanro veikalų tyrinėtojo Franko Palmerio, ji pasižymi tuo, kad rėmėsi naratyviniu metodu, spekuliatyviai gana detaliai nagrinėjo priešistorinius, dokumentinių šaltinių neturinčius laikus, apimdama itin ilgą istorinį laikotarpį siekė skirti socialinės ekonominės raidos etapus arba stadijas, civilizacinę pažangą suprato nevienareikšmiškai, priskyrė žmonių veiklai ne visada nuspėjamas istorines pasekmes[222]. Skiriant istorinės raidos stadijas, pavyzdžiui, buvo tvirtinama, kad civilizacija esą vystosi per keturias stadijas, keičiančias viena kitą. Tos stadijos: medžiotojai, piemenys (klajokliai gyvulių augintojai), žemdirbiai ir prekiautojai[223]. Samprotavimai apie šias stadijas, kaip ir apskritai kiti spekuliatyvūs teiginiai apie ankstyvąją visuomenę, jos atsiradimo aiškinimą nereliginėje perspektyvoje, imti dar vadinti „teorine istorija" arba „spėjamąja

216 Ten pat, t. 2, p. 275.

217 Ten pat, t. 2, p. 341.

218 Ten pat, p. 360.

219 Ten pat, p. 399.

220 Ten pat, p. 402.

221 Pocock, J. G. A. *Barbarism and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, Vol. 2, p. 85–86.

222 Palmeri, F. *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*. New York: Columbia University Press, p. 34–35.

223 Pocock, J. G. A. *Barbarism and Religion*, Vol. 2, p. 315.

istorija“ (*conjectural history*), kurios esmė yra euristinis konstruktas ar modelis, taikomas paaiškinti tam tikrus istorinės raidos momentus, nes jiems pagrįsti nėra ar net negali būti pakankamai faktinių duomenų[224]. Spėjamosios istorijos tikslu tapo socialinių ir kultūrinių pokyčių, kaip transformacijos iš vienos socialinės ekonominės sistemos į kitą, naratyvinis vaizdavimas. Vienu iš spėjamosios istorijos objektų tapo prigimtinės būklės klausimas. Tokie XVII a. visuomenės filosofai, tokie kaip Tomas Hobbesas ar Johnas Locke'as, prigimtinę būklę traktavo neistoriškai, t. y. kaip istoriškai nelokalizuotiną reiškinį, tiesiog kaip tam tikrą hipotetinį momentą, visuomenės steigties momentą, kuris yra grynai spekuliaciniu protavimu paremta įžvalga, kaip tai turėjo būti. Naratyvinės istorijos metodo, siekdami plačiau aprašyti, atskleisti empirines detales, jie netaikė, todėl ir nelaikomi spėjamosios istorijos atstovais. Pirmasis, kuris ėmė traktuoti prigimtinę būklę kaip konkrečią stadiją pereinant prie visuomenės, kaip žmonių sukurto darinio, susidarymo, stengdamasis šį perėjimą gana plačiai aprašyti, buvo Pufendorfas. Jis sakė, kad „grynoji prigimtinė būklė“ įsivaizduojama kaip tokia būklė, kur žmogus matomas kaip dar nesiejamas bet kokių žmonių sukurtų institucijų, bet turint omenyje tai, kad niekada nebuvo lemta, jog žmonės turi likti ir gyventi tokioje būklėje.[225]

Vienas svarbiausių spėjamosios istorijos klausimų, kaip jau minėta, – kaip vyko visuomenės raida, pereinant iš prigimtinės būklės į civilizaciją? Prancūzų istorikas ir teisininkas Antoine'as Yves'as Goguet atsakydamas į šį klausimą prisidėjo savo istorine analize, paremta istoriniais įvairių tautų duomenimis, kokios buvo pirmapradės prigimtinės teisės normos, kurias išreiškė ne įstatymų leidėjų duoti, o savaime, natūraliai žmonėms tarpusavyje bendraujant susidarę papročiai, teisiniai papročiai. Goguet laikomas vienu įtakingiausių iš tų, kurie po J. Locke'o rašė apie teisės, teisės normų, teisėtvarkos kilmę. 1758 m. pasirodė jo darbas „Apie įstatymų, menų ir mokslų kilmę ir jų pažangą tarp pačių seniausių tautų“ (*De l'origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples*). Jis XVIII a. sulaukė daug leidimų, buvo verčiamas į įvairias kalbas (anglų, vokiečių, ispanų, italų), juo buvo plačiai remiamasi pirmojo „Encyclopaedia Britannica“ leidimo tomuose[226]. Goguet darbą labai vertino ir juo rėmėsi J. G. Herderis[227]. Goguet darbas XVIII a. istorinėje literatūroje buvo žymus tarp tokios šios literatūros (istoriografijos) atmainos, kuri siekė aprašyti menų ir mokslų vystymąsi, t. y. žmogiškosios dvasios raidą. Pats Goguet savo darbo rūšį įvardijo kaip *l'histoire de l'esprit humain, v*okiečių XVIII a. istoriografijoje, kur šis darbas buvo labai vertinamas, jo rūšis buvo nusakoma kaip *Geschichte des menschlichen Geist*[228]. Šis ambicingas darbas buvo skirtas tirti žmonijos pažangos istoriją per šešias vystymosi pakopas ar aspektus: teisėtvarkos ir viešosios valdžios vystymasis, menų ir amatų vystymasis, mokslų vystymasis, komercijos pažanga, karo meno ir galiausiai papročių ir elgesio raida. Bet materialinę pažangą Goguet laikė tik moralinių ir intelektualinių pasiekimų pagrindu[229]. Goguet laikė, kad valdžia kilo iš žemės nuosavybės teisės formavimosi, žemę pasidalijant ir nusavinant kaip privačią nuosavybę. Tik po tokio pasidalijimo, kuris išreiškė atsiradusią teisę (pirmosios teisės normos – susijusios su žemės nuosavybės teise, pasak Goguet) ir apskritai reiškė prigimtinės

224 Ten pat.

225 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 2.2.4.

226 Liggio, L. P., Chafuen A. A. Cultural and religious foundations of private property. In E. Colombatto (ed.), *The Elgar Companion to the Economics of Property Rights*. Cheltenham: Edward Elgar, 2004, p. 5.

227 Wolloch, N. Facts, or Conjectures: Antoine-Yves Goguet's Historiography. *Journal of the History of Ideas*, 68(3), 2007, p. 431.

228 Carhart, M. Ch. *The Writing of Cultural History in Eighteenth-Century Germany*. PhD Dissertation. New Brunswick: Rutgers University, 1999, p. 140.

229 Ten pat, p. 432.

būklės pabaigą, atsirado valdžia. Goguet nuomone, bendrųjų ir specialiųjų teisės normų atskirose srityse atsiradimas buvo būtina technikos, mokslų, menų ir apskritai bet kokios civilizacinės pažangos sąlyga[230]. Jis tvirtino, kad pirmųjų teisės normų atsiradimas nebuvo apgalvotas ir apsvarstytas aktas, jis įvyko remiantis nebyliu sutarimu, į kurį žmonės natūraliai linko. Patys pirmieji susitarimai ar sąlygos nebuvo išreikšti, jie buvo numanomi, o „jų kilmė yra tas teisingumo ir lygybės jausmas, kurį žmonių širdyse nuo gimimo įdiegė Apvaizda. Jie kyla iš šios vidinės šviesos, kuri išmoko atskirti, kas teisinga, nuo to, kas neteisinga. <...> negalima galvoti, kad pirmieji įstatymai visuomenėje buvo kokių nors svarstymų vaisius, patvirtintas iškilmingu ir apgalvotu veiksmu. Jie natūraliai susiformavo kaip nebylaus susitarimo rezultatas“[231]. Šis nebylus sutarimas reiškėsi per papročius, kurie buvo pirmos ir ilgą laiką vienintelės teisės normos. Netgi politinė valdžia pirmąkart atsirado remiantis tuo pačiu nebyliu susitarimu[232]. Toks susitarimas susidarė ne dėl siekio išvengti „visų karo prieš visus“, bet pirmiausia dėl natūralaus polinkio, socialios žmogaus prigimties. Goguet požiūris čia aiškiai derinasi su ciceroniška žmogiškosios prigimties traktavimo tradicija.

Goguet savo darbuose skyrė dvi ankstyvosios civilizacijos formavimosi stadijas, kada klajokliai gyvulių augintojai virsta sėsliais žemdirbiais. Kaip nustatė Johnas Pocockas, būtent šią dviejų stadijų ankstyvosios civilizacijos raidos sampratą iš Goguet perėmė garsus britų istorikas Edwardas Gibbonas[233]. Sėslus gyvenimas sudaro prielaidas formuotis žemės nuosavybei užimamos, apgyvenamos žemės nusavinimo būdu. Sėslus gyvenimo būdas taip pat beveik iškart sudaro pagrindą kurtis ir miestams, atsirasti prekybai. Goguet ypač pabrėžė, kad būtent privačios žemės nuosavybės susiformavimas, galimas tik sėsliai gyvenant, buvo pagrindas apskritai teisei ir valstybei atsirasti, amatai ir menai atsirado vėliau[234]. Goguet tvirtino, kad civilizacinė pažanga yra kompleksinis reiškinys, materialinės kultūros, menų ir mokslų bei papročių vystymasis yra tarpusavyje susiję. Pasak jo, ypač žemdirbystė pakeitė papročius, kurie buvo šiurkštūs ne todėl, kad nebuvo paremti morale, o dėl skurdo, nepritekliaus[235]. Goguet, savo darbe aptardamas technikos vystymąsi, ypač pabrėžė arklo (plūgo) išradimą[236], nes jo pasirodymas reiškė žemdirbystės pradžią, kuri savo ruožtu sieta su sėslaus gyvenimo, vadinasi, ir apskritai civilizacijos pradžia. Arklas apskritai Vakarų politinėje mintyje imtas laikyti vakarietiškos laisvės simboliu[237], nes pirmasis išlaisvino žmones iš gamtinės priklausomybės ir darė juos civilizuotus.

1.3.2. Civilizacinė raida Lietuvoje – Simono Daukanto versija

Daukantas civilizacinę pažangą savo istorijos darbuose laiko labai svarbiu Lietuvos istorijos interpretavimo pagrindu. Visų pirma „civilizacijos“ sąvoka jam yra viena esminių. Tik kuriant lietuviškus atitikmenis, tarptautinio termino „civilizacija“ atitikmuo Daukantui yra „akylumas“.

230 Rohbeck, J., Groepler, E. La philosophie de l'histoire chez Antoine-Yves Goguet : chronique biblique et progrès historique. *Dix-huitième Siècle*, 2002, Vol. 34, p. 264.

231 Goguet, A. Y. *De l'origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples.* Paris: Knapen, 1778, t. 1, p. 15–16.

232 Liggio, L. P., Chafuen A. A., 2004, p. 5.

233 Pocock, J. G. A. *Barbarism and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, Vol. 4, p. 42–43.

234 Ten pat.

235 Rohbeck, J., Groepler E., p. 265.

236 Goguet, *De l'origine des loix, des arts, et des sciences* , p. 187–193; Rohbeck, J., Groepler E., p. 263; Rohbeck, J. Geschichtsphilosophien der französischen Aufklärung. *Aufklärung und Geschichte*. Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 70.

237 Pocock, J. G. A. Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in the History of the Decline and Fall of the Roman Empire. *The Tanner Lectures on Human Values.* Delivered at Yale University, March 1–3, 1989, p. 333. <https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/pocock90.pdf>.

Daukantas savo sudarytame „Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne" lenkiško žodžio „cywilizacya" atitikmeniu nurodo lietuvišką „akylumas", atitinkamai civilizuotas yra „akylas"[238], civilizuotumas dar įvardijamas kaip „akylumas svieto"[239]. Akylumas plinta per išsilavinimą, tačiau Daukantas kaip akylumo platinimo būdą pirmiausia akcentuoja amatų vystymą ir intensyvius, išplėtotus prekybos ryšius tarp tautų. Būtent nykstant prekybai didėja žmonių neišprusimas – „prekybos nustojus, aklybė svieto"[240]. Daukantas apgailestauja, kad „nėra akylų žmonių, kas rėdytų prekybą"[241], kad „žemaičiai paliko nuo tolimojo svieto ir nuo akylumo atskiesti, su vienomis savo meškomis ir briedžiais neišžengiamose giriose begyvenantys"[242]. Prekybos ryšių požiūriu Daukantui jūra – „langas šviesos"[243]. „Akylais žmonėmis" apskritai tampama gyvenant miestuose: „Gyvendami miestuose, galėtų įturtėti ir akylais žmonėmis tapti."[244] Turtas savaime netrukdo būti apsišvietusiam, yra ir galėtų būti daugiau „akylų didžturčių"[245]. Lietuvių tauta senovėje buvusi akyla, t. y. civilizuota, nes buvo turtinga, karinga, turėjo išvystytus prekybos ryšius: „<...> buvo didžiai garsi gilioj senovėj, nesgi turėjo pažines ir prekiojo ne vien su grekonimis, bet ir su egipčionimis, penicijonimis, kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su persų viešpačiais ir su grekonų valdymierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla."[246] „Akylumo" priešingybė yra aklumas ar apakimas. Vienas tipiškų apakimo pasireiškimų Daukantui – egoistiškas mėgavimasis turtais bei prabanga ir neveiklumas: „Loby ir tingėjime apjakę."[247] Apakimas – ne tik žinių, išsilavinimo ar įžvalgumo stoka, jis tapatinamas su dorybės atsisakymu, „apakę savo nedorybėj".[248] Svarbu pastebėti, kad traktuojant, jog esminis civilizacijos elementas yra ne tiek materialiniai, daiktiniai atributai, o pirmiausia racionalumas ir išsilavinimas, faktiškai nelieka skirtumo tarp ciceroniškai suprantamos žmogiškosios prigimties ir daukantiškos civilizacijos sampratos. Tai tampa tuo pačiu dalyku. Daukantiškas „akylumas" tam tikrais šios sąvokos vartojimo atvejais yra stoikų, o ne Apšvietos idėjas perteikianti sąvoka.

Daukantas ne kartą pabrėžia, kad lietuviai nuo itin senų laikų verčiasi žemdirbyste. Tai liudija ne tik rašytinių šaltinių žinios, bet ir lietuvių kalbos duomenys, nes daugelis su žemdirbyste susijusių terminų yra lietuviški, o ne perimti iš kitų kalbų: „<...> žodžiai pačios padarynės, gyvolių, javų ir orės yra yni [gryni] lietuvių žodžiai, ne svetimi."[249] Daukantas savo veikaluose, ypač „Būde", įrodinėja, kad lietuvių žemės nuosavybė, nors pačioje pradžioje bendra, greitai tapo privati, ir tokia ji formavosi ėmus lietuviams ir žemaičiams gyventi sėsliai, nusavinant užimamus sklypus: „<...> laukai jų ir dirvos, sako, ne sodomis yra, bet kame kurs apsigyvenęs girioj pradyrė sau žemės lopelį, tas to sau ponu buvo ir turėjo gynioti jį nuo neprietelių. Nuo ko jau žemlionimis vadinos, jog žemę savo turėjo, jau vyčiais, kaip viršiau minavojau, nuo to, jog turėjo vyti neprietelius gyniodamos, ar nuo to, jog vietoje gyveno ir nebklajojo su gyvuliais po laukus

238 Žodynas, t. 1, p. 122.
239 Pasakojimas, p. 152.
240 Būdas, p. 411.
241 Ten pat.
242 Ten pat, p. 631.
243 Ten pat, p. 411.
244 Pasakojimas, p. 395.
245 Būdas, p. 480.
246 Pasakojimas, p. 413.
247 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 553.
248 Darbai, p. 98.
249 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 40.

ir girias, juos ganydami."[250] Dar aiškiau privačios žemės nuosavybės formavimasis Lietuvoje kaip ankstyvosios civilizacijos klostymosi ženklas „Būde" aprašomas taip: „<...> pirma žemė, arba gruntas, visuomenis buvo, ir, kurs kame buvo pragyvenęs, girios vidury namą sau pastrūnijęs, dirvas apsukui praplėšęs ir pievas praskynęs, tas tokį savo gyvenimą ir gruntą, tam gyvenimui priderantį, turėjo už savo veldėmę ir galėjo kaip tinkamas dovanoti kaip kokį daiktą, kurį būt savo nuopelnu įgijęs."[251] Šios citatos aiškiai atspindi Goguet ir kitų jam artimų darbų požiūrį į sėslaus gyvenimo pradžios ir privačios žemės nuosavybės formavimosi sąsajas. Daukanto darbuose nemažai dėmesio skiriama žemdirbystės reikšmei ankstyvojoje Lietuvos istorijoje. Daukantas savo pratarmėje į „Rubinaičio Peliūzės gyvenimą" arklą traktuoja būtent kaip civilizacijos šauklį: „<...> daug daiktų, didžiai naudingų žmogaus gyvenime ir su didžiu vargu įsteigtų, kurie jiems niekuo rodos esant, kaipogi daug šimtų metų prašoko, lig išmintingas žmogus išmanė pirmąjį žambį."[252] Justino istorijos vertimo pratarmėje Daukantas apgailestauja, kad dėl Justino sutrumpinto Pompėjaus Trogo atpasakojimo šis veikalas neleis susidaryti gero vaizdo skaitytojui, „kas pirmasys szioje pasaulieje żombi pramanę"[253]. Perėjimui prie žemdirbystės, pasak Daukanto, reikia daug ankstesnio įdirbio: „<...> alvienam yra žinoma, jei kokia tauta keta pradėti arti, turi pirma jau žinoti, kaip žambį padirbti, gyvolius apjaukinti, butos padargą sumanyti knebinėti, indas, rykus ir namus dailidauti, save daryti, kitaip be tų žinių nė kokių javų negal įveisti."[254] Tai teiginiai, kuriuose numanoma Goguet tvirtinimų įtaka. Goguet veikalą (ne pirmojo, o 1778 m. leidimo) Daukantas buvo įsigijęs savo asmeninei bibliotekai[255]. Daukantas pateiktą spėjamosios istorijos tipo svarstymą apie privačios nuosavybės atsiradimą tarp lietuvių dar papildo konkretintu socialinės harmonijos, paremtos kaimyniškais santykiais, vaizdiniu: „<...> tose giriose ilgainiui įsikūrė, atsikieminėdami vienkiemiuose per gerą šaukimą nuo kits kito taip, idant balsą gaidžio ar šunies savo susiedo galėtų girdėti, ką darė jau dėl išvengimo tarp savęs barnių, kurie it veikiai galėjo keltis, turint lygiai pievas, dirvas ir daržus, jau saugodamies nuo gaisrų, idant, vienam trobesiui užsidegus, negalėtų ugnis prigauti susiedo trobesio, arba, nutikus viename kieme kokiai nočiai, idant antrasis, girdėdamas savo susiedo šunis lojant, pats galėtų tuo tarpu pasitiekti ojų nuo savęs remti ar antram pagalbą duoti, jei to būt reikę. Ir taip išmintingi kalnėnai ir žemaičiai tokiu pasirėdymu pagalbą ir atsargą viens antram įsteigė, nesgi, taip gyvenant, nebuvo tarp jų nei įžodžiui, nei įtarčiai, neigi skaugei vietos. Pakajus tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta."[256]

Daukanto Lietuvos istorijos interpretavimas pagal civilizacinės raidos stadijas jo istorijos veikaluose kiek skiriasi. Anksčiau rašytoje „Istorijoje Žemaitiškoje" sakoma, kad senovės lietuvių ankstyviausia istorijos stadija buvo medžiotojų. Vėliau rašytame „Būde" akcentuojama žemdirbių bendruomenė kaip itin ankstyva istorijos stadija Lietuvoje. „Pasakojime apie veikalus senovės lietuvių" pabrėžtinai sakoma, kad senovės „lietuviai buvo artojai, ne nomadai"[257]. Civilizacinę pažangą, Daukanto požiūriu, atneša prekyba, pramonė ir išsilavinimas. Vien tik prekyba, prasidėjus Lietuvos nuosmukiui XVI–XVII a. pradžioje, dar esą padėjo išlaikyti lietuviams „akylumą":

250 Būdas, p. 589.

251 Ten pat, p. 572.

252 Daukantas, S. *Vertimai ir sekimai.* Vilnius: Vaga, 1984, p. 213.

253 Istorija Justinaus, p. 49.

254 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 67.

255 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 66.

256 Būdas, p. 429.

257 Pasakojimas, p. 62.

„<...> tuo dar turėjos, jog daugybė tarp pačių lietuvių prekyba vertės ir tuo kokį tokį akylumą savo tautoje antturėjo."[258] Civilizacijos stadijos, susijusios su mokslo ir švietimo suklestėjimu, lietuviai dar nepasiekė, bet turėtų pasiekti ateityje: „<...> dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės."[259]

Daukantas nevaizdavo lietuvių tautos istorinės raidos kaip kultūrinio vystymosi prasme visiškai savitos, jis ją interpretavo taikydamas universalias civilizacinės raidos schemas. Civilizacinės pažangos samprata yra itin svarbi Daukantui interpretuojant ir vertinant istorinius procesus ir įvykius Lietuvos istorijoje. Tačiau civilizacinės pažangos Daukantas neatriboja nuo prigimtinės teisės, laiko, kad ji tinkamai pasireiškia tik paisant prigimtinės teisės.

258 Būdas, p. 639.

259 Darbai, p. 35–36.

II

Politinė bendruomenė ir individas

Simono Daukanto visuomenines-politines pažiūras plačiausiai nagrinėjo Jonas Repšys, kuris siekė aptarti ir politinės bendruomenės sampratą Daukanto darbuose. Jis apskritai gana taikliai konstatavo, kad „kai dėl valstybės kilmės aiškinimo teorijos principų, tai reikia pasakyti, kad S. Daukanto raštuose, ypač „Būde", ji daugiau panaši ne į Ruso, o H. Grocijaus, G. Mably ir kai kurių lenkų bei rusų XVIII a. pabaigos švietėjų teorijas valstybės atsiradimo klausimu"[260].

J. Repšys betgi rėmėsi palyginti labai konceptualiai siauru analitiniu žvilgsniu, o tai jo interpretacijas nemaža dalimi daro nepakankamai išplėtotas ir netikslias, net nekalbant apie ideologinius Repšio reveransus. Apibūdindamas Daukanto „demokratizmą", kurį tvirtino buvus nenuoseklų, Repšys tvirtino: „S. Daukantas savo demokratizmo teorijoje krypo į liberalizmą taktikoje"[261], „jis yra liberalas, jeigu liberalizmo sąvoką suprasime kaip politinės taktikos rūšį"[262], arba dar „sprendžiant iš jo raštų, jį reiktų laikyti konstitucinės monarchijos šalininku".[263] Iš dalies su visais šiais teiginiais galima sutikti, bet jie pernelyg abstrahuoti, jais tinkamai nepaaiškinama teorinė Daukanto požiūrio kilmė ir specifika.

2.1. Politinė bendruomenė ir individas romėniško respublikonizmo mintyje

Kai kurios respublikonizmo idėjos gali būti kildinamos iš senovės graikų miestų-valstybių. Pirmiausia pati „politinio valdymo" samprata, kuri atsirado pirmiausia būtent antikinėje Graikijoje. Tokie dalykai kaip politinė ar pilietinė bendruomenė, ar visuomenė senovės graikų, o vėliau romėnų politinėje mintyje nebuvo atskiriami, tai buvo tas pats. Miestas-valstybė (*polis*) buvo piliečių asociacija, ką rodė ir terminas „pilietis" (senovės graikų kalba pilietis – *polites*). Pilietis – aktyvus politinės bendruomenės narys, ir tik toks yra pilietis. Politika – senovės graikų išradimas, nes iki jų, o dažnai ir po jų buvo žinomas tik administracinis hierarchinis valdymas, tarnaujantis kone išimtinai tik valdančiųjų interesams. Kita vertus, politika ir valdymas senovės graikų politinėje mintyje ir praktikoje buvo konceptualiai neatskiriami vienas nuo kito. Nors techniškai skirtingas politikos ir administravimo pobūdis antikinėje Graikijoje ir Romoje buvo žinomas, apskritai visa visuomeninė veikla buvo traktuojama kaip „politinis valdymas", kaip jį vadina Aristotelis.[264] Politinis valdymas yra tas pats, kas pilietinis, nes jo esmė yra piliečių savivalda. Pasak Aristotelio, politinis valdymas būdingas tik laisvų ir lygių asmenų bendruomenėje, kur galioja teisės viršenybė, o nuo kitų valdymo formų skiriasi tuo, kad: 1) valdymas vykdomas valdomųjų, o ne valdančiųjų labui, 2) valdantieji ir valdomieji paeiliui keičiasi vietomis (piliečiai kurį laiką būna pareigūnai, po to vėl tampa piliečiais).[265] Būtent pastaroji tvarka palaiko pilietinę ar politinę dorybę.

260 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 170.

261 Ten pat, p. 157.

262 Ten pat, p. 156.

263 Ten pat, p. 176.

264 Schofield, M. *Saving the City: Philosopher-Kings and other classical paradigms*. Abingdon: Routledge, p. 103; Lietuviškame Aristotelio „Politikos" vertime verčiama kaip „politinė valdžia": Aristotelis. *Politika*, p. 141, tačiau „valdymas" yra adekvatesnis terminas.

265 Schofield, M. *Saving the City*, p. 103.

Vis dėlto, matyt, ryškesnį istorinį poveikį nei senovės graikų turėjo Romos respublikos laikų politinis-idėjinis paveldas, kuris nebuvo visiškai pamirštas viduramžiais ir vėl pradėtas itin vertinti nuo Renesanso epochos. Romėniško respublikonizmo ryškiausios figūros – Gajaus Tulijaus Cicerono – darbai ir idėjos išgyveno kelis jų kardinaliai priešingo vertinimo periodus: nuo ryškaus nuvertinimo ir paskelbimo neturinčiais nei filosofinės, nei istorinės vertės iki reabilitavimo ir originalaus indėlio į filosofiją, ypač į politikos ir teisės teoriją, konstatavimo[266]. Pastaruoju metu pripažįstamas didžiulis Cicerono poveikis vakarietiškai politinei minčiai, Cicerono veikalas „Apie priedermes", kuris buvo antrasis Gutenbergo spaustuvėje išspausdintas veikalas po Biblijos[267], laikomas galimai pačiu įtakingiausiu veikalu Vakarų politinės minties tradicijoje[268]. Kai kurių naujausių politinės minties tyrimų šviesoje respublikoniškos ir liberalios politinės minties ištakos traktuojamos kaip vieningos ir atrandamos būtent Cicerono darbuose[269]. Ciceronui politika yra neatskiriama nuo moralės, tačiau politikoje moralės reikalavimai gali skirtis nuo įprastinės moralės. Kas nemoralu kasdieniame gyvenime, gali būti moraliai pateisinama politikoje, ypač iškilus grėsmei dėl bendros gerovės, kada įprastinės moralės pažeidimai vardan bendros naudos gali būti pateisinami, nes bendras gėris kyla iš socialinės žmonių prigimties, tad jis yra aukščiau už individualų[270].

Ciceronui priklauso gerai žinomas apibrėžimas, kad *res publica* yra *res populi*. *Res* čia reiškia „nuosavybė, turtas". Respublika – tai „tautos turtas"[271], o tauta (*populus*), kurios bendras turtas yra *res publica*, – „daugelio susibūrusiųjų partnerystė, kuri yra [kylančiu iš] teisingumo sutarimu ir bendra nauda grindžiama" (*coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus*)[272]. Šios formuluotės, apibrėžiant tautą, vertimas ir reikšmės aiškinimas mokslinėje literatūroje skiriasi[273], bet yra įtikinami kvalifikuoti Malcolmo Schofieldo argumentai, kad formuluotėje turimas omenyje teisingumo sukuriamas sutarimas, o ne atvirkščiai, tad būtų klaidinga laikyti formuluotę sutartinio teisingumo sampratos versija[274]. Ciceronas traktuoja respubliką normatyviškai. Ji remiasi teisingumu, kuris užtikrina visuomeninę santarvę (sutarimą) ir bendrą naudą. Tironija kaip respublikos priešingybė gali būti laikoma sergančia ar defektuota politine bendruomene, bet iš tikro galima teigti, kad ji visai nėra politinė bendruomenė[275]. Viešosios valdžios tikslas ir yra užtikrinti bei apsaugoti kiekvienam iš piliečių netrikdomą savo atskiros nuosavybės kontrolę. Taip pat turėti nuosavybę reiškia pasirinkti, kaip disponuoti ja, bet tam nepakanka būti tik savo privačios nuosavybės savininku, reikia turėti savo dalį (indėlį) ir dalyvauti sprendžiant, kaip disponuojama viešosiomis gėrybėmis[276]. Bendra nuosavybė, bendras turtas yra itin svarbu. *Res publica* negali gyvuoti be *populus*, o jei *populus* kaip visuma neturi bendros nuosavybės, nėra ir respublikos, nebent tik iškreipta politinės bendruomenės forma, kur liaudžiai kaip piliečių visumai ne tik kad niekas nepriklauso, bet ir ji pati nėra savo veiksmų šeimininkė[277]. Bendras turtas, bendra nuosavybė reiškia piliečių visumos (liaudies)

266 Hammer, D. Cicero's Legacy in Contemporary Political Thought. In D. J. Kapust, G. Remer (eds.), *The Ciceronian Tradition in Political Theory*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2021, p. 198–223.

267 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 3.

268 Nussbaum, M. C. *The Cosmopolitan Tradition*, p. 19.

269 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 8.

270 Remer, G. A. *Ethics and the Orator: The Ciceronian Tradition of Political Morality*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2017, p. 78–81, 95, 119, 203.

271 Hammer, D. *Roman Political Thought: From Cicero to Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 47.

272 Ten pat, p. 34; Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2021, p. 65.

273 Yra, pavyzdžiui, prieštaraujančių, kad šiuo atveju *ius* gali būti verčiamas kaip „teisingumas", žr.: Zetzel, J. E. G. *The Lost Republic: Cicero's De oratore and De re publica*. New York: Oxford University Press, 2022, p. 313.

274 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 65–68.

275 Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*, p. 178.

276 Hammer, D. *Roman Political Thought*, p. 57–59.

277 Zetzel, J. E. G. *The Lost Republic*, p. 408.

suverenumo idėją, kada visi piliečiai turi tam tikras teises į bendrą turtą. O skiriant *populus* nuo *res populi,* politinė bendruomenė nėra tiesiog sutapatinama su piliečių visuma (liaudimi), bet matoma kaip piliečių sukurtas ir (ar) jiems priklausantis darinys[278].

Normatyviniais aspektais Cicerono darbuose neapsiribojama. Skirtingai nuo senovės graikų politinių mąstytojų, Cicerono politinė mąstysena buvo dar labiau orientuota į politinės teorijos ir praktikos suderinimą. Rašydamas apie politinės bendruomenės santvarką Ciceronas siekė formuluoti ne idealios respublikos visiems laikams, o geriausios praktiškai įmanomos politinės bendruomenės santvarkos apibūdinimą. „Grynoji" geriausios politinės bendruomenės santvarkos teorija, kuriai atstovavo Platono filosofija, Ciceronui buvo nepakankama, realistinė teorija turėjo būti paremta istoriniais duomenimis, išbandyta ir patvirtinta praktiškai[279].

Ciceronas politinę bendruomenę pirmiausia apibūdino remdamasis harmonijos muzikoje analogija. Ciceronišką politinės bendruomenės sampratą galima nusakyti ir subalansuoto režimo terminu. Balansas reikalingas visais svarbiausiais politinės bendruomenės gyvavimo aspektais. Reikia subalansuoti vieno, kelių ir daugumos valdžią, subalansuoti išmintį ir dalyvavimą, racionalumą ir tradiciją, universalią prigimtinę teisę ir atskirų šalių teisę[280].

Sutarimas politinėje bendruomenėje, kaip galima teigti remiantis Ciceronu, apskritai išlaikomas ne tik paskirsčius valdžią ir derinant atskirų visuomenės dalių vaidmenis, o jei rūpinamasi bendru gėriu – *bonum commune* ar *communes utilitates*[281]. Anksčiau minėtas ciceroniškas apibrėžimas, kad *res publica yra tautos turtas,* apima piliečių teisių sampratą. Pagal romėnų teisę partnerystės ryšiais susaistytas partneris turėjo teisę paduoti į teismą partnerį ar valdytoją (įgaliotinį), jeigu buvo pažeistos jo teisės. Analogiškai ir politinėje bendruomenėje kaip partnerystėje piliečiai kaip teisių turėtojai galėjo imtis teisinių veiksmų dėl savo teisių pažeidimo. Politinės bendruomenės valdytojų gali būti vienas ar keli, tačiau kas bevaldytų tautos nuosavybę partnerystės ar susivienijimo įgaliotas, jis tai turi daryti bendram labui ir tokiu būdu, kad būtų nepaneigiama tai, jog politinė sistema yra tautos nuosavybė ar bendras turtas[282].

Kas yra vertas valdyti? Tai Cicerono naujai keliamas klausimas antikinėje politinėje mintyje, palyginus su graikų mąstytojais, – valdžios legitimumo klausimas. Ciceroną galima laikyti pirmuoju valdžios legitimumo idėjos formuluotoju Vakarų politinėje mintyje[283]. Cicerono mintis galima interpretuoti taip, kad politinėje bendruomenėje valdžios verti tie, kurie pripažįsta teises tų, kurie yra valdomi[284]. Tai itin fundamentalus Cicerono požiūris, kuriuo pripažįstamos, bent jau vienu esminiu aspektu, piliečių teisės kaip ribojančios valdžios veiksmus[285].

Cicerono darbuose apibrėžta ir politinio lyderio, lyderio-oratoriaus, samprata. Cicerono požiūriu, pirmiausia viešaisiais reikalais besirūpinantis žmogus, t. y. politinis lyderis, turi derinti iškalbą su išmintimi. Išmintis reikalinga apgalvotiems pasiūlymams, o iškalba – įtikinti bendrapiliečius. Politinis lyderis-oratorius, pasižymintis išmintimi ir iškalba, turi nurodyti savo bendrapiliečiams geriausią būdą bendriems tikslams, bendrai naudai pasiekti[286].

278 Ten pat, p. 303.

279 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 92.

280 Smith, G. B. *Political Philosophy and the Republican Future*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame press, 2018, p. 248.

281 Skinner, Q. *Visions of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, Vol. 2, p. 24.

282 Atkins, J. W. *Cicero on Politics and the Limits of Reason*, p. 140–141.

283 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 52.

284 Atkins, J. W. *Cicero on Politics and the Limits of Reason*, p. 152.

285 Ten pat, p. 141.

286 Nederman, C. J. Cicero. *Political Thinkers: from Socrates to the Present*. Edited by David Boucher and Paul Kelly, second edition. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 107.

Iki dabar neišnykusi dilema, kaip turėtų būti į šiuolaikines kalbas verčiami senovės graikų ir romėnų terminai, tokie kaip *πόλις*, *civitas* ar *res publica*. Neretai lietuvių kalba buvo ir tebėra vartojamas žodis „valstybė", kaip ir analogiški žodžiai kitose kalbose. Tačiau mokslinėje literatūroje nėra sutarimo. Tarkim, teigta, kad romėnai tokio abstraktaus termino kaip „valstybė" neturėjo[287]. Nors Cicerono traktato *De Re Publica* pavadinimas dažnai verčiamas „Apie valstybę", tai nėra tikslu ir, kaip pastebi žymus Antikos politinės minties tyrinėtojas Malcolmas Schofieldas, vienas iš pavadinimo vertimų galėtų būti „Apie politinę sistemą", nors iš tikro *res publica* ar *res populica* (kokia buvo šios frazės rašyba paraidžiui II–III a.) teisingiausia versti kaip „tautos reikalas" ar „tautos reikalai ir interesai"[288]. „Tauta" čia, aišku, šiuo atveju suprastina kaip susivienijusių piliečių visuma, liaudis-tauta. Terminas „valstybė", be kita ko, nurodo institucinius ir procedūrinius aspektus, kaip kontroliuojama valdoma teritorija. Tuo tarpu Ciceronui svarbiausia buvo žmonių asociacijos ir jos valdomos bendros nuosavybės samprata. Skirtingai nuo modernių laikų valstybės sampratos, *res publica*, kuri suprantama kaip bendra nuosavybė ar bendras turtas, nebuvo suprantama kaip subjektas, nes subjektas, kuris valdo tokį turtą, buvo tauta (*populus*)[289]. Nors Ciceronas neretai pakaitomis su *res publica* vartojo ir terminą *civitas*, nedarydamas tarp jų pastebimo esminio skirtumo[290]. Tas skirtumas tarsi atsirasdavo kalbant apie bendrą viešąją erdvę (politinės veiklos erdvę) atskirai nuo pilietinės bendruomenės, tačiau iš tikro *res publica* galėjo reikšti tiek bendruomenės pilietinius rūpesčius bei reikalus, tiek pilietinės raiškos bendrą (viešą) erdvę[291].

Reikia pastebėti, kad iš tikro modernios valstybės sampratos atsiradimo ir praktinės jos raiškos bei svarbos supratimą apskritai gerokai apsunkina daugelio istorikų universalus neistorinis (anachronistinis) įprotis vadinti valstybe visus pagrindinius politinius darinius dar iki šiuolaikinės „valstybės" sampratos susiformavimo[292]. Europoje nacionalinių kalbų terminai, atitinkantys „valstybės" terminą, t. y. prancūzų „l'étatˮ, anglų „stateˮ, italų „statoˮ, vokiečių „staat" ir pan., atsirado ne anksčiau kaip XIV a. Šis terminas iš pradžių reiškė būtent valdovo pareigybės statusą ir jo išsaugojimo veiklą. O moderni valstybės kaip apskritai suverenios valdžios subjekto, nesutapatintino su konkrečiais valdovais, teorija Europoje atsirado tik XVII a., kai mokymas apie valstybės pavaldinių teises ir pareigas, kurio vienas žymiausių atstovų buvo Tomas Hobbesas su „Leviatanu" ir kitais kūriniais, išreiškė aiškų absoliutinės valdžios pagrindimo, teorinio pateisinimo siekį[293]. Galiausiai moderniaisiais laikais politikos rėmais tapo nebe tiek angažuotų piliečių politinė bendruomenė, o teritorinė valstybė – tam tikros teritorijos ribose nuolat veikianti „privalomoji politinė asociacija", kurios administracija sėkmingai remiasi „*legitimaus* fizinės jėgos panaudojimo *monopolija* savo tvarkai užtikrinti", kaip valstybę galiausiai apibrėžė sociologijos klasikas Maxas Weberis[294].

Žinomas idėjų istorikas Quentinas Skinneris, kurio vienas pagrindinių mokslinių interesų visąlaik buvo „valstybės" sąvokos raida, yra konstatavęs, kad nors tam tikru laikotarpiu nusistovėjo

287 Wood, N. *Cicero's Social & Political Thought*, p. 125.

288 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 47–49.

289 Kharkhordin, O. Why "res publica" is not a State: The Stoic Grammar and Discursive Practices in Cicero's Conception. *History of Political Thought*, 2010, Vol. 31(2), p. 245.

290 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 65–66.

291 Hodgson, L. *Res Publica and the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2017, p. 11.

292 Mansfield, H. C. Jr. On the Impersonality of the Modern State. *American Political Science Review*, 1983, Vol. 77(4), p. 851.

293 Skinner, Q. *Visions of Politics*, Vol. 2, p. 368–369, 395–397.

294 Weber, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated by A. M. Henderson and T. Parsons. New York: Oxoford University Press, 1947, p. 154; Žodžiai pasvirusiu šriftu citatoje yra išryškinti paties M. Weberio arba jo vertėjų.

dominuojanti valstybės sąvoka, iš tikrųjų niekada nebuvo vienos sąvokos, dėl kurios būtų visuotinai sutarta[295]. Dar Machiavelli „valstybės“ (*stato*) terminą vartojo ne viena reikšme, tačiau niekada ne modernia, nuo suvereniteto koncepcijos neatsiejamo darinio ar subjekto reikšme. Pavyzdžiui, „valstybę“ Machiavelli tekstuose galėjo turėti miestas („<...>norint reformuoti valstybę mieste <...>“). Tad kaip „valstybė“ buvo suprantama miesto valdžios sandara, valdymo institucijos ir konkretus jų funkcionavimas[296]. Nors būtent Machiavelli įvedė revoliucinį visų savarankiškų politinių darinių skirstymą tik į dvi formas, remiantis vieno ar kelių valdančiųjų kriterijumi, t. y. respublikas arba viešpatijas[297]. Apskritai moderniai valstybės sampratai didelės reikšmės teorine prasme turėjo J. Bodino ir T. Hobbeso išplėtota suvereniteto koncepcija, kai valstybė imta traktuoti kaip absoliutus, vientisas ir nedalijamas suverenas, kuris visiškai inkorporuoja savą visuomenę ir turi neribotą valdžią[298]. Tokia valstybės samprata, beje, buvo ir toliau visiškai svetima XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos politinėje mintyje, kur dominavo aristoteliška-ciceroniška politinės bendruomenės samprata[299]. Netgi ir XVIII–XIX a. pradžioje ji dar nebuvo sava ir pripažinta.

Grįžtant prie Cicerono, jo politinėje mąstysenoje moralė yra neatskiriama nuo teisės ir politikos, ji apskritai kyla iš žmogiškosios prigimties poreikių, nes ji padeda suderinti žmonių mąstymą ir nukreipia žmones vienas kitam padėti. Moralė yra racionali, nes tiesiogiai susijusi su mąstymo gebėjimų tobulinimu, kartu ir žmogiškąja prigimtimi, kurios esmė, bendra visiems žmonėms, yra mąstymas ir kalba[300]. Mąstymas ir kalba yra žmogaus prigimties ir kartu natūralaus žmonių bendruomeniškumo pagrindas. Visuomenė turi remtis bendro gėrio siekimu, būtent bendro gėrio siekimui turi būti teikiama pirmenybė, kada iškyla konfliktas tarp privataus ir bendro gėrio siekių[301]. Šias Cicerono mintis galima interpretuoti taip, kad individas iš tikrųjų elgiasi savo labui, jeigu teikia pirmenybę ne savo tiesioginiams interesams, o visuomenės išlaikymui ir gerovei. Nes jei kiekvienas elgtųsi tik rūpindamasis savo siaurais tiesioginiais interesais, visuomenės saugumas ir gerovė, nuo kurios priklauso ir kiekvieno individo laimė ilgoje perspektyvoje, būtų labai susilpninta. Ciceronas neragina atsisakyti savų interesų, bet kaip racionalioms būtybėms siekti savos naudos nuosaikiu būdu, įvertinant savo veiksmų pasekmes[302]. Kita vertus, ką yra pastebėjęs ne vienas Cicerono politinės minties tyrinėtojas, individualaus vadovavimosi racionalia ir socialia žmogiškąja prigimtimi kaip moralumo standartu nuostata, Cicerono mąstyme iškelia laisvo individo vaidmenį[303]. Šis gi yra matomas ir pasireiškia laisvu pasirinkimu grįstoje veikloje. Pasak Cicerono, „akivaizdu, kad esame gimę veikti“[304]. Būtent laisvės (tiek bendruomenės, tiek individo) centrinė vieta Cicerono politiniame mąstyme ryškiai atskiria jo politinę filosofiją nuo Aristotelio ar Platono politinės filosofijos, kur individo laisvė veikti savo nuožiūra vertinama nepalankiai[305]. Ciceronas laikomas ir individo kaip unikalaus asmens sampratos pirmtaku, pagrindusiu tokią

295 Skinner, Q. A Genealogy of the Modern State. *Proceedings of the British Academy*, 162, 2009, p. 326.

296 Raimondi, F. *Constituting Freedom: Machiavelli and Florence*. Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 9.

297 Zuckert, C. H. *Machiavelli's Politics*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2017, p. 47.

298 Pettit, P. Two Republican Traditions. In A. Niederberger, P. Schink (eds.), *Republican Democracy: Liberty, Law and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, p. 180–182.

299 Pietrzyk-Reeves, D. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*, p. 57.

300 Nederman, C. J. *The Bonds of Humanity: Cicero's Legacies in European Social and Political Thought, ca. 1100-ca. 1550*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2020, p. 17–19.

301 Ten pat, p. 21.

302 Wood, N. *Cicero's Social & Political Thought*, p. 75.

303 Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*, p. 194; Wood, N. *Cicero's Social & Political Thought*, p. 68.

304 Cicero. *On Moral Ends*, 5.58.

305 Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism*, p. 34–36.

sampratą traktate „Apie priedermes". Tą pagrindimą sudaro įžvalga, kad individo unikalumas slypi jo individualioje prigimtyje, nes greta universalios, bendražmogiškosios prigimties yra kultūrinė, taip pat ir unikali individuali prigimtis[306].

2.2. Kodėl „ūkė"? Ciceroniškos politinės bendruomenės sampratos recepcija Simono Daukanto istoriografijoje

Iki Daukanto „valstybės" nebuvo. Tarkim, 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos vertime į lietuvių kalbą valstybė vadinama „ponyste"[307] („ponista"). Kalbėdamas apie politinę bendruomenę Daukantas naudoja „ūkės" terminą. Daukanto 1838 m. išleistoje C. F. Lhomondo *Epitome historiae sacrae* įdėtame lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje lotyniško *civitas* atitikmeniu nurodoma „uke", o *civis* (dabar verstume – pilietis) lietuvišku atitikmeniu nurodomas „ukinik's"[308]. „Lietuvos ūkę" Daukantas supranta ciceroniškai, kaip respubliką ar politinę bendruomenę, kur svarbiausia yra teisingumas ir bendra nauda. Joje svarbiausia yra savivalda, laisvė savo nuožiūra tvarkyti savo reikalus. Taigi, politinė bendruomenė yra savivaldi bendruomenė. Ekonominis aspektas, kuris slypi lotyniškame *res* ir kurio paaiškinimas randamas Cicerono darbuose, perduodamas ir lietuvišku „ūkės" terminu, vartojamu Daukanto. Ciceroniška samprata, kur respublika yra įsipareigojusi apsaugoti privačią nuosavybę ir pati, be kita ko, traktuojama kaip jos piliečių bendras turtas, gerai atitinka tą sąsają tarp „ūkės" kaip bendro turto bei „ūkio" kaip privačios nuosavybės, kuri figūruoja Daukanto tekstuose.

„Ūkės" nuo „valstybės" kaip bent nemaža dalimi tą patį reiškinį apibūdinančių terminų Daukantas kategoriškai, radikaliai neatskyrė. Naujas „valstybės" lietuviškas terminas atsirado kaip latvizmas, būtent Daukantas pirmasis jį sukūrė, perėmė iš latvių kalbos[309]. Paskutiniame Daukanto parašytame darbe „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje" „valstybės" terminas jau palyginti visai dažnai vartojamas, nors niekaip nėra dominuojantis (1 lentelė).

***1 lentelė*. Politinę bendruomenę ir jos administracinę-teritorinę erdvę reiškiantys terminai „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje" bei jų vartojimo dažnis visomis gramatinėmis formomis**

„ūkė"	245 kartai
„rykė"	26 kartai
„valstybė"	34 kartai

J. Dementavičius neabejotinai korektiškai konstatavo, kad „valstybės" terminas Daukantui taip ir netapo pagrindiniu terminu politinei bendruomenei (bendrijai) apibūdinti[310]. Tiksliau,

306 Ten pat, p. 38–39.

307 Tumelis, J. Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų Seimo nutarimų lietuviškas vertimas. *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 97–98, 105

308 Zodrodys, p. 7.

309 Subačius, G., Vanags, P. Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 337–372.

310 Dementavičius, J. Simonas Daukantas. Politinio mąstymo apmatai Lietuvai, p. 62.

Daukantas paraleliai vartoja du artimus, kartais sutampančius reikšme, bet visgi ir turinčius skirtingas reikšmes terminus. Vienas iš jų visuose jo raštuose yra „ūkė", o kitas – „valdysta" ir „valdystė" (vartoti „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių") ar „valdybė" bei „viešpatybė" (vartoti „Istorijoje Žemaitiškoje") ir „valstybė" (pradėtas vartoti „Istorijoje Žemaitiškoje"). Daukantas „valdystą" tapatino ir tiesiog su valdžia, valdžios įgaliojimais, politinę bendruomenę traktuodamas kaip tuos įgaliojimus suteikiančią. „Darbuose" Daukantas tad rašo: „Tėvūnai atdavė valdystą ūkės Rimgaudui."[311] Taigi, ūkė turi valdystą, ne atvirkščiai. Aukščiausia valdžia lotynų kalba įvardijama kaip *imperium*. Daukantas savo lotynų-lietuvių žodynėlyje kaip vieną iš šio žodžio vertimo variantų nurodo „walde" (valdė)[312]. Šis žodis Daukanto istoriografijoje dažnai vartojamas tiesiog „valdžios", bet kartais ir kaip valdomo vieneto, darinio (t. y. valstybės) reikšme. Daukantas, matyt, pirmasis pavartojo ir žodį „valdysena" („waldisina"[313]), ne valdymo būdo ar proceso, o labiau „valdymo", kaip tvarkymo savo nuožiūra, reikšme.

„Ūkės" Daukantas nelaiko tik „valstybės" sinonimu ar viena iš „valstybės" konkretesnių formų ar rūšių, kada tokios rūšys, remiantis Daukanto lenkų-lietuvių žodynu, yra „karalystė" („walstybe arba Karalyste"[314]), „kalifatas" („kalipatije arba walstybe"[315]) ir pan. (pagal valdovo titulą). Daukantas rašo, pavyzdžiui, kad „pasidalijo pirma tarp savęs valstybę savo ūkės, paskui, vienybę padarę, prisieka ją patvirtino"[316], arba „ėmė siaubti po valstybę Pleskavo ūkės".[317] „Istorijos Žemaitiškos" citata apie „valstybės pasidalijimą" turi atitikmenį ankstesniame Daukanto kūrinyje – „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių", bet vietoj „valstybės" ten vartojamas žodis „valdysta": „Valdysta savo ūkės pasidalijo, vienybę tarp savęs padarė."[318] „Valstybė" čia yra labiau „valdymo" ar „valdžios" atitikmuo. Tačiau pagal cituotus pasakymus išeina, kad „ūkė" gali turėti valstybę ar netgi kelias valstybes.

Jeigu „ūkę" suprasime kaip tam tikrą politinį piliečių susivienijimą ar politinę bendruomenę, o valstybę – kaip tam tikrą tos bendruomenės valdymo sistemą (pirmiausia atskirą valdovą su jo administracija), tada cituoti teiginiai tampa aiškesni. Daukanto terminų vartojimas primena Aristotelio terminus, kaip *polis* (politinė bendruomenė), *politeia* (politinė santvarka) ir *politeuma* (valdymo tvarka, t. y. valdžios pareigų paskirstymo būdas ir nustatymas, kas turi aukščiausią valdžią; valdančiųjų piliečių visuma)[319]. Daukanto vartosenoje iš esmės analogiška terminologinė trejybė būtų ūkė-rėda-valstybė.

Daukanto vartosenoje „ūkė" gali apimti tik vieną valstybę, gali būti ir valstybių konglomeratas, tam tikra sąjunga (konfederacija ar federacija). „Ūkė" gali ir neturėti savos valstybės, priklausyti svetimai valstybei. Antai Daukantas kalba apie „kunigaikštiją Kijevo ūkės", jos panaikinimą ir glaudesnį susiejimą su Lietuva[320]. Bet kokiu atveju „ūkė" nėra tas pats, kas „valstybė".

„Būde" Daukantas ir kalba apie tai, kad nuo Brutenio ir Vaidevučio laikų esą buvo pripažįstamas vienas didysis kunigaikštis, tačiau jo valdžios klausantys (kartais ir neklausantys) atskiri

311 Darbai, p. 145.

312 Zodrodys, p. 20.

313 Istorija Justinaus, p. 86.

314 Žodynas, t. 1, p. 132.

315 Žodynas, t. 1, p. 263.

316 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 160.

317 Pasakojimas, p. 74.

318 Darbai, p. 109.

319 Trott, A. M. Not Slavery, but Salvation. Aristotle on Constitution and Government. *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*, 2017, Vol. 34(1), p. 119–121.

320 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 243.

vietos lyderiai savarankiškai valdė savo teritorijas, kurios vadintos „valstybėmis“: „Pakėlė sau rykį, arba didįjį kunigaikštį, už visuomenį valdymierą, vienok kožnas sau pats savo bare valdymieru, arba lykiu norėjo būti, nuo ko ir kraštą tokio sau pono vadino valstybe.“[321] „Sau ponų“ valdomas kraštas tad pasižymi valdymo autonomija, tačiau politiniu požiūriu tai nėra (ar nebūtinai yra) atskira bendrija. Politinės bendruomenės („ūkės“) ir valstybės teritorinė, bet taip pat tautinė aprėptis gali sutapti, tačiau gali ir išsiskirti.

Daukantas pažymi, kad dažnai esą senovėje Lietuvos tautai priklausantys atskiri artimų genčių kraštai tvarkosi savarankiškai, turi savo atskirus valdovus ir tik itin retais, išimtiniais atvejais suteikia vieni kitiems pagalbą kovojant prieš bendrus priešus. Tačiau jis taip pat sako, jog tai nereiškia, kad visi šie kraštai neturėjo bendros teisinės-politinės santvarkos ir bendros valdžios. Tam tikras politinės vienybės sudarymas („ūkingas sukergimas“), federacinį darinį primenantis politinis susivienijimas esą turėjo egzistuoti nuo labai senų laikų: „Ypatingi kunigaikščiai ir giminės lietuvių tautos įvairių kraštų rėdės sau ypatingai, kiekviena save saugojo nuo pavojaus ir katra sau pakaju ar kare rūpinos, retai kuomet viena antrai didžiame kokiame pavojuj tegelbėjo, kaipogi tas aiškiai reiškias lenkų ir gudų dabar minavotose karėse; vienok nuo to negal lemti, jog lietuvių tautoj nebuvo rėdos ir ūkingo sukergimo.“[322]

Daukantas panašų teiginį apie senovės graikus buvo skaitęs romėnų istoriko Marko Juniano Justino sudarytoje Pompėjaus Trogo visuotinės istorijos epitomėje, t. y. originalaus Trogo veikalo sutrumpintoje versijoje. Trogo darbas, kurio sutrumpintas ir perdirbtas variantas ir yra „Justino istorija“, yra pirmoji žinoma lotynų kalba parašyta visuotinė istorija, kur kalbama daugiausia ne apie senovės Romą, o apie senovės Graikiją ir kitas santykius su senovės Roma turėjusias šalis ir tautas[323]. Būtent „Justino istorijoje“ rašoma apie Achajų sąjungą, kurią esą romėnai vertino kaip stiprų priešininką, nes nors achajai gyveno skirtinguose miestuose-valstybėse, buvo politiškai susiskaldę, pavojaus akivaizdoje sudarė vieną politinį kūną ir vieną „ūkę“. „Justino istorijos“ fragmentą, sakantį, kad *namque Achaei, licet per civitates, veluti per membra, divisi sint, unum tamen corpus et unum imperium habent singularumque urbium pericula mutuis viribus propulsant*, Daukantas verčia taip: „Kaipogi Akaje isskaiditi i daug giminiu wissi it straipstey [sąnariai – S. P.] weina kuną darę. ir weiną ukę wissuotinai nu paoiuma [pavojaus – S. P.] glemźę [saugojo – S. P.].“[324] Taigi, graikai politiniu atžvilgiu susivienydavo retai, tačiau rimtas bendras pavojus juos siedavo. Achajų sąjungą, susidariusią helenistiniu laikotarpiu ir siekusią atsispirti Makedonijos bei Romos hegemonijai, nors vėliau ir patekusią į Romos priklausomybę, toks žymus politologas ir viešojo administravimo mokslo pradininkas JAV, vėliau šios šalies prezidentas Woodrow Wilsonas apibūdino kaip „veiksmingą konfederacinį darinį“ ir kaip „žymiausią konfederacijos pavyzdį senovės laikais“[325]. Panašiai kaip Trogas apibūdino graikų ryšius Achajų sąjungoje, Daukantas įsivaizdavo senovės lietuvių ir kitų artimų genčių ryšius. „Justino istorijoje“ kiek kita proga sakoma, kad graikų miestai-valstybės, kiekvienas siekdamas valdytis savarankiškai, visi neteko politinio savarankiškumo ir „nelaimas kieykweinos giminies krint ont wissos tautos“[326]. Pastaroji frazė – netgi ne tikslus vertimas, o gana laisvas „Justino istorijos“ teksto interpretavimas, nes lotyniškame tekste nekalbama nei apie „tautą“, nei apie „gimines“, tik apie *Graeciae civitates*. Jau ir

321 Būdas, p. 571.

322 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 158.

323 Hofmann, D. *Griechische Weltgeschichte auf Latein*, p. 13–14.

324 Istorija Justinaus, p. 339.

325 Wilson, W. *The State. Elements of Historical and Practical Politics: A Sketch of Institutional History and Administration*. Boston: D. C. Heath & CO., Publishers, 1889, p. 91, 586.

326 Istorija Justinaus, p. 145.

anksčiau cituotoje ištraukoje apie Achajų sąjungą Daukantas *civitates*, kas reiškia miestus-valstybes ar politines bendruomenes, vertė kaip „gimines", nors graikų miestai-valstybės iš tikrųjų pasižymėjo ryškiu specifinės politinės bendruomenės tapatumu[327]. Daukantas čia aiškiai matė analogiją su senovės Lietuvos tauta ir jos atskiromis „tautos giminėmis".

Daukantas savo veikaluose helenistinio pasaulio analogijas apskritai neretai taikė apibūdindamas senovės lietuvius. „Būde" Daukantas, perpasakodamas IX a. pirklio ir keliautojo Vulfstano duomenis apie daugelį tarpusavyje kariaujančių karalių prūsų žemėje, pažymi, kad „tūli raštininkai, kaip viršiau regėjom, lygina Lietuvos ūkę į senąją Graikiją, kurioje taip pat daugybė buvo tokių sau ponų, arba karalių, kurie, išsidalijię tarp savęs kraštu, varžės ūkės valdžia ir mušės su kits kitu"[328]. Vulfstanas prūsų tiesiogiai su graikais nelygino, bet Daukantas pats tikrai, kaip matyti iš anksčiau aptartų pavyzdžių, senovės Lietuvos politinę santvarką lygino su senovės Graikijos ir Romos analogais. Nors šalių, vieną politinį kūną sudarančių, bet turinčių daug valdovų, analogijų Daukantas žinojo ir daugiau, jis taip pat mini Norvegijos atvejį vikingų laikais, kada esą „pačioje Norvegijoje buvę šešios dešimtys karalių, tokiame siaurame pasviety"[329].

Daukantas, aptarinėdamas legendinių, o ir kai kurių istorinių kunigaikščių valdymą „Istorijoje Žemaitiškoje", nurodo, kad buvo atskiri Lietuvos ir Žemaitijos didieji kunigaikščiai tuo pat metu (Žibuntas ir Montvila, Žibinas (Živinbudas) ir Erdvilas, Buivydas ir Butegeidis), nors Žemaitija visada sudarė Lietuvos tautos ir „ūkės" dalį. Tad „ūkė" viena, bet tarsi ir atskiros Žemaitijos ir Lietuvos valstybės. Senovės Lietuvos institucijas Daukantas apskritai dažnai traktuoja remdamasis senovės Romos ar Graikijos analogijomis. „Ūkėje", kuri yra stipriai decentralizuota politinė sąjunga, gali būti ir keli didieji kunigaikščiai su lygiais įgaliojimais. Žemaitijos politinio savarankiškumo mažinimą po krikšto Daukantas traktuoja nevienareikšmiškai. Jis pažymi, kad, Kazimierui pavedus valdyti Žemaitiją Mykolui Kęsgailai, pirmąkart Žemaitijos valdovas neteko kunigaikščio titulo, nes toliau visąlaik jau Žemaitijos valdytojas vadinamas tik urėdu ar seniūnu. Ir žemaičiai tam net nesipriešino, nes, kaip spėja Daukantas, „nuo praėjusių vargų ar nuo negalios nebepriešingavo Kazimiero viešpatybei"[330]. Toks nesipriešinimas buvo pilietinio pasyvumo, kurį Daukantas laiko apskritai ydingu reiškiniu, požymis.

„Valstybę" Daukantas pirmiausia sieja su teritorija, valdymo teritorinėmis ribomis, ką rodo, be jau anksčiau aptartų pavyzdžių, jo, tarkim, toks *fines regni* parenkamas atitikmuo kaip „rubeźei walstibęs"[331]. „Valstybė" nurodo viešojo valdymo funkcijų atlikimą („viešpatavimą") tam tikroje teritorijoje, o „ūkė" reiškia politinę bendruomenę, sąjungą ar partnerystę. Daukantas savo „Istorijos Justino" vertime tiek lotynišką *res publica*, tiek *civitas* tuose pačiuose teksto paragrafuose verčia vienodai – kaip „ūkę"[332]. *Imperium* taip pat kartais verčiama kaip „ūkė"[333], nors *imperium* verčiama ir kaip „valdė"[334]. Daukanto lotynų-lietuvių žodynėlyje būtent „walde" ir „wieszpatausina" nurodomi kaip lotyniško žodžio *imperium* atitikmenys[335], o *Imperium Romanorum* jau verčiama kaip „walstibe Rimionu"[336].

327 Lane, M. *Greek and Roman Political Ideas*, p. 14.
328 Būdas, p. 571–572.
329 Pasakojimas, p. 49.
330 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 198.
331 Zodrodys, p. 17.
332 Istorija Justinaus, p. 81, 86.
333 Ten pat, p. 339.
334 Ten pat, p. 122, 126.
335 Zodrodys, p. 20.
336 Ten pat, p. 35.

Kaip jau buvo argumentuota anksčiau, terminą „ūkę“ savo Lietuvos istorijos darbuose Daukantas vartojo politinės bendruomenės reikšme. Politinė bendruomenė („ūkė“) ir „valstybė“ kaip viešosios valdžios tam tikroje teritorijoje vienovė Daukantui yra skirtingi dalykai, nors ir susiję, bet nebūtinai vienas be kito negalimi. „Ūkė“ pirmiausia yra būtent bendruomenė (turinti bendrus interesus ar gyvuojanti dėl bendros naudos), o „valstybė“ pirmiausia yra viešpatija (paklūstantys vienai valdžiai pavaldiniai). Politinė bendruomenė („ūkė“) gali egzistuoti iki vienvaldžio valdovo valdomos valstybės susikūrimo ar atsikūrimo, gali sudaryti (ar būti išskaidyta į) kelias valstybes, gali būti sąjungoje su kitomis politinėmis bendruomenėmis.

Daukantas savo darbuose iškelia laisvos politinės bendruomenės, laisvų piliečių sąjungos, atitinkančios ciceroniškąjį tikros politinės bendruomenės, respublikos, supratimą. „Būde“ Daukantas pasisakė apie santarvės reikšmę politinėje bendruomenėje, teigdamas, kad būtent tvarkant bendruosius, viešuosius reikalus senovės lietuviams būdingas sutarimas: „Ūkės dūmoj ir jos reikaluose tarp visų kliautis ir vienybė buvo.“[337] Daukantui žodis „vienybė“ („weinibe“) atitinka lotynų *concordia*[338]. O *concordia ordinum* Ciceronas nusakydavo vieną iš pagrindinių (kartu su *libertas*) politinės bendruomenės tvarumo prielaidų[339].

2.3. Veiklus pilietis ir veiklus individas

Termino „piliečiai“ reikšme Daukantas savo veikaluose vartoja žodį „ūkininkai“ (naudoja labai įvairias šio žodžio formas: „ūkinykai“, „ūkėjai“, „ūkėsai“, „ūkiai“). Kaip minėta, „ūkininkas“ Daukantui yra lotyniško *civis* atitikmuo. „Istorijos Justino“ vertime Daukantas lotynišką *civis* nuosekliai verčia kaip „ūkininkas“[340]. Dorieji piliečiai, pasak Daukanto, – tie, kurie rūpinasi bendru labu, savo politine bendruomene: „Dorieji ūkininkai, kurie dar rūpinos savo ūke.“[341] „Ūkininkai“ apima visų socialinių sluoksnių ar užsiėmimų žmones: „valsčionys, pilionys, žemlionys ir kiti ūkinykai“[342].

Daukanto nuomone, piliečiais senovės Lietuvoje buvo didesnė dalis gyventojų, tiksliau tie, kurie turėjo žemės nuosavybę, ūkį: „Kiemas vadinos dar ūkiu, nuo ko paeina žodis ūkininkas, gudiškai obivatelis. Jei toksai kiemas, karei kėlusis, leido kareivį jotą vieną ar du, tris – pagal tą, kaip daug žemės turėjo, tad vadinos žemlioniu, nuo žemės, kurią buvo sau pragyvenęs.“[343] Daukantas cituotoje ištraukoje nurodo savo lietuviško termino „ūkininkas“ atitikmenį, taisyklinga lenkų kalba – *obywatel*. *Obywatel* – tai XVIII pab. – XIX a. 1-osios pusės sąvoka, reiškianti „dvarininkas“ (bajoras), tačiau turinti ir bendresnę, piliečio, kaip viešaisiais reikalais pareigą ir teisę rūpintis turinčio asmens, reikšmę. Tas „pilietis“ tradicine, ikimodernia reikšme Lietuvoje apima pirmiausia būtent tuos, kurie yra ir gali būti atsakingi už teritoriją, šalį, nes turi dalinę nuosavybę,

337 Būdas, p. 445.
338 Zodrodys, p. 8.
339 Connoly, J. *The Life of Roman Republicanism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2015, p. 26.
340 Istorija Justinaus, p. 65, 114, 118, 124 ir kt.
341 Pasakojimas, p. 59.
342 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 290.
343 Būdas, p. 441.

žemės nuosavybę, joje[344]. Pilietis būtent todėl, kad žemvaldys. Tai – įprasta to laikmečio samprata Lietuvos viešajame gyvenime, nes nors politinių teisių įjungus į Rusijos imperiją ir nedaug, egzistuoja bajoriška savivalda, kuri jas tam tikra ribota apimtimi įkūnija. Daukantas visus žemės savininkus senovės Lietuvoje vadina „žemlionimis“. Jie visi esą senovėje buvo būtent ir ūkininkai, ir piliečiai, viena dviejuose pavidaluose, nes pilietinės ir politinės jų teisės buvo susijusios su privačia žemės nuosavybe ir jos gynimu. Visi piliečiai buvo dar ir kariai. Esą visi žemlionys vadinosi ir „vyčiais“, nes buvo kariai, ginantys savo tėvynę ir dalyvaujantys kariniuose žygiuose į kitas šalis. Visi senovės lietuvių vyčiai – tai raiti kariai. Daukantas remiasi ir senovės Romos analogija, kai lotynų *eques* (raitelis) atitikmeniu nurodo „žemlonis, kurs jots i karę trauk“.[345] Raitelių socialinio sluoksnio atstovus senovės Romoje, „raitelius“, Daukantas savo Nepoto karvedžių biografijų vertime nuosekliai vadina „Rymo žemlionimis“[346].

Daukanto ūkininkas-karys atspindi piliečio antikiniame mieste-valstybėje sampratą. Pagal ją pilietis yra kartu ir karys, kuris ekonomiškai savarankiškas. Samdomas karys yra tik instrumentas kito rankose, o pilietis karys – ne. Bet jo savarankiškumas turi turėti ekonominį pagrindą. Tai – savas ūkis, kurį gali valdyti ir kuris užtikrina ekonominį savarankiškumą, nebuvimą kieno nors kito tarnu. Tik turėdamas ūkį kaip savo ekonominės nepriklausomybės pagrindą pilietis karys gali suprasti ryšį tarp savo gerovės ir politinės bendruomenės gerovės[347]. Aristotelis politinę bendruomenę, t. y. miestą-valstybę (polį), apibūdino, kad tai yra namų ūkių (*oikos*) partnerystė gero gyvenimo labui[348]. Politinę bendruomenę sudaro daugelis namų ūkių[349], t. y. „ūkę“ sudaro daugelis ūkių. Toks lietuviškas terminologinis sąskambis, žinant Daukanto etimologizacijos pomėgius, turėjo jam patikti, nors tiesiogiai jis jo specialiai neaptarinėja. Bendrapiliečius Daukantas gi vadina „vienūkėjais“[350], o tai gerai perteikia bendro suinteresuotumo politine bendruomene kaip bendru turtu ar nuosavybe idėją. Idealiu atveju kone visų gyventojų buvimas ūkininkais, t. y. žemvaldžiais piliečiais, lemia politinės bendruomenės laisvę ir tarpusavio santarvę. Pilietis kaip karys ir ūkininkas buvo bendras antikiniam pasauliui idealas, pavyzdžiui, Romos respublikos istorijoje jį įkūnijo Cincinatas, kuris iš savo ūkio pašaukiamas gelbėti Romos, gavęs karvedžio įgaliojimus vadovaudamas romėnams nugali priešus ir vėl grįžta ūkininkauti[351].

Vienas iš nedaugelio Daukantui gyvam esant išleistų jo darbų yra Kornelijaus Nepoto *De viris illustribus*, tiksliau – išlikusios šio darbo dalies, pirmiausia apimančios žymių Antikos laikų karvedžių biografijas, vertimas į lietuvių kalbą, kuris buvo išspausdintas kitais metais nei išėjo „Būdas senųjų lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, t. y. 1846 m., Ksavero Kanapackio lėšomis. Savo vertėjo pratarmėje Daukantas sako, kad politinių ir karinių veikėjų biografijų skaitymas prisidės prie lietuvių pilietinio ugdymo, nes galės išmokyti, kaip „doru ir teisiu ūkėju būti“. O tai reiškia,

344 Jurkiewicz, J. Między narodem politycznym a etnicznym – Litwini w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapomniane dziedzictwo kulturowe na wschodzie Europy od XV do XX wieku*. Redaktor naukowy M. B. Topolska. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2005, p. 84.

345 Zodrodys, p. 15.

346 Gyvatos, p. 198, 200, 203, 205, 206.

347 Pocock, J. G. A. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 1975, p. 203.

348 Aristotelis. *Politika*. Iš senosios graikų kalbos vertė Mindaugas Strockis. Vilnius: Pradai, 1997, 1280b. Lietuviškame vertime vartojamas terminas „valstybė“ kaip „polio“ atitikmuo, o tai istoriškai netikslu.

349 Ten pat, 1253b.

350 Gyvatos, p. 107.

351 Atkins, J. W. *Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, p. 75.

be kita ko, „kaip nuo neprietelių tėvainę ir liuosybę gynioti“[352]. Nepotas, rašydamas karvedžių biografijas, tikrai kėlė panašius tikslus, kaip juos perteikė Daukantas, t. y. papasakoti romėnų auditorijai apie žymiausių savo meto karvedžių dorybes (*virtutes*) didaktiniais tikslais[353]. Nepotas buvo artimai susijęs su Cicerono aplinkos žmonėmis, susirašinėjo su Ciceronu, buvo Cicerono artimiausio bičiulio Pomponijaus Atiko draugas ir biografas. Pasak Nepoto, norint gerai pažinti Romos respublikos paskutinio šimtmečio istoriją, pakanka perskaityti gausius Cicerono laiškus Atikui[354]. Šiuo atsiliepimu Nepotas parodė apskritai žinąs laiškų kaip istorinio šaltinio svarbą. Atiko gyvenimo aprašyme Nepotas atsiliepia apie Ciceroną kaip turėjusį nepaprastos, pranašiškos įžvalgos galią: „Ciceronas apskelbė ne tiktai tą, kas jam gyvojant nutiko, bet dar ateinančias notis it koksai prajovas prajautė.“[355]

Nepotas, manoma, rašydamas karvedžių biografijas, sudarė lyginamąjį romėnų ir neromėnų karvedžių biografijų rinkinį, bet išliko tik šio rinkinio dalis, apimanti neromėnų (daugiausia graikų) karvedžių biografijas. Aprašytos tik palyginamų pagal statusą asmenų biografijos, t. y. turinčių pirmiausia karinės valdžios įgaliojimus karvedžių, kurie nebuvo absoliučią valdžią turintys savo šalių valdovai. Nepotas, pasakodamas karvedžių biografijas, apskritai mažiau dėmesio skiria karvedžių kariniams žygiams ir taktikai, bet daugiau jų santykiams su savo politine bendruomene ir tinkamam valdžios naudojimui; daugiau kalba ne apie jų karinio vadovavimo bruožus, o apie moralę; daugiau apie tai, kaip tvarkomasi su pergalių pasekmėmis nei kaip jos laimimos[356].

Nepoto biografijos – tai trumpi moraliniai ir politiniai *exempla*, respublikoniškų dorybių ir tironijos ydų pavyzdžiai. Karvedžių biografijos tarnauja kaip respublikoniškų vertybių laikymosi, tarnybos politinei bendruomenei pavyzdžiai. Savo šalies išlaisvinimas iš tironiškos valdžios yra ne tik pateisinamas, bet ir morališkai kilnus veiksmas[357]. Nepotas, nagrinėdamas žymių karvedžių biografinius faktus, ieškojo atsakymo į klausimą, kaip politinė bendrija, kuri yra ne monarchija, o respublika, gali išspręsti problemą, kuri kyla, kai karvedys dėl savo karinių sėkmių sukaupia didelę galią, kuri kelia grėsmę politinei atskaitomybei ir pačiai respublikinei santvarkai[358]. Paklūstantys teisėtai valdžiai, besilaikantys įstatymų ir ginantys bendrą gėrį, o ne savo privačius interesus karvedžiai vaizduojami teigiamai, o darantys atvirkščiai – neigiamai. Giriami tie karvedžiai, kurie saugo ir stiprina savo šalies laisvę, o peikiami prisidedantys prie savo šalies silpnėjimo[359].

Pagrindinė vertybė, kurią savo biografijų rinkinyje akcentavo Nepotas, yra *libertas* („laisvė“)[360], t. y. politinės bendrijos ir kiekvieno jos nario (piliečio) laisvė. Nepotas apskritai savo darbe rėmėsi politinių vertybių kontrastais, laisvę (*libertas*) priešpastatydamas tironijai (*dominatio*), o individualiai galiai (*potentia*) – teisės viršenybę (*ius*)[361]. Daukanto išverstame į lietuvių kalbą Nepoto politinių biografijų rinkinyje galima rasti aiškų supratimą, kas yra laisva politinė bendrija („liuosa ūkė“), o kas – tironija ar tironas: „Tevadinas teisingai tirionimis, kurie liuosą ūkę

352 Gyvatos, p. 94.

353 Lobur, J. A. *Cornelius Nepos: A Study in the Evidence and Influence*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2021, p. 106.

354 Gyvatos, p. 205.

355 Ten pat.

356 Lobur, J. A. Civil War and the Biographical Project of Cornelius Nepos. In C. H. Lange, F. J. Vervaet (eds.), *The Historiography of Late Republican Civil War*. Leiden: Brill, 2019, p. 99.

357 Stem, R. *Political biographies of Cornelius Nepos*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012, p. 138.

358 Ten pat, p. 117.

359 Ten pat, p. 115, 139.

360 Dionisotti, A. C. Nepos and the Generals. *The Journal of Roman Studies*, 1988, vol. 78, p. 39–40.

361 Stem, R. *Political biographies of Cornelius Nepos*, p. 125.

nuvergia ir jos viešpačiais pasidaro.“[362] Buvo galima rasti tvirtinimą, kad kiekvienos valdžios, kuri neturi piliečių palaikymo, padėtis yra netvirta: „Kiekviena tvarka ir valdžia yra sau pavojinga, jei ūkinykų geru linkėjimu nėra aptverta.“[363] Tironai ar tironija Nepoto darbe minimi dažnai. Daukantas šį terminą atskiro valdovo, Lietuvos nedraugo ar kaimyno, valdymui nusakyti savo Lietuvos istorijos darbuose pasitelkia labai retai, „Istorijoje Žemaitiškoje“ „tirionis“ minimas tik vieną kartą, juo įvardijant Vengrijos karalių Janošą Hunyadi[364], nors realiai tironai savo elgsena, kaip ją aprašo Daukantas, yra visi Maskvos valdovai. Bet taip daryta, aišku, sąmoningai, darbo publikavimo atveju siekiant neatkreipti cenzūros dėmesio.

Nepoto darbe (ir jo vertime į lietuvių kalbą) Atėnų karvedys Miltiadas giriamas už tai, kad „daugiau geidė liuosybės tėvainei nekaip sau didybės“[365]. Apie Tėbų Epaminondą sakoma, kad jis „turtų negeidė ir vieną sau garbę nuo ūkės tepelnė“[366]. Skaitant apie korintietį Timoleontą galima rasti, kad jis labiau vertino savo šalies piliečių laisvę nei brolio gyvybę ir įstatymų laikymąsi nei didesnę valdžią[367]. Pasakojant atėniečio Timotėjo biografiją įtraukiamas epizodas apie jo asmeninę draugystę su kito Graikijos miesto-valstybės tironu, kuris dėl savo draugo atvyko be jokios apsaugos į Atėnų teismą liudyti Timotėjo naudai. Tačiau vėliau Atėnų piliečių sprendimu Timotėjas kariauja prieš savo draugą, nes „meilingesnė jam esanti tėvainė, ne bendryba“[368]. Spartos karalius Agesilajas giriamas, nes sėkmingai kariaudamas Azijoje ir gavęs įsakymą grįžti į tėvynę nusprendė ne didinti savo valdžią ir pasinaudodamas galimybe užkariauti visą Aziją, bet laikytis savo šalies įstatymų: „Agesilajas velijos doru būti ne kaip nedoru, norinčiu viešpatauti, tardamas, jog jam bus daug garsesniu daiktu, jei jis klausys įstatymų savo ūkės, nekaip kad jis visą Aziją nukariaus.“[369] Sirakūzų karvedžio Diono biografijos moralas yra iš liaudies kylanti neapykanta despotiškai valdžiai, Daukanto vertimo žodžiais, „kaip yra neapvežama viešpatinė valdžia“[370]. Nepotas apskritai vertina tironus itin panašiai kaip Ciceronas, kuris teigė, kad joks tironas neturi ir negali turėti tikrų draugų, o žiūrint iš kitos pusės, su jokiu tironu neįmanoma tikra draugystė. Todėl tironai yra patys nelaimingiausi žmonės. Ciceronas, pavyzdžiui, detaliai apibūdino Sirakūzų tirono Dionisijaus, minėto Diono svainio, gyvenimą. Dionisijus buvo kilmingas, išsilavinęs, itin protingas, apdovanotas literatūriniu talentu. Bet valdydamas kaip tironas jis gyveno visų nekenčiamas, savo dvare kaip belangėje, negalėjo pasitikėti netgi savo šeimos nariais ir buvo labai nelaimingas dėl to, kad neturėjo jokio draugo, negalėjo mėgautis tikrai žmogišku bendravimu[371].

Atskirai paminėtinas Cicerono artimiausio bičiulio Tito Pomponijaus Atiko biografijos pateikimas Nepoto *De viris illustribus*. Pomponijus Atikas – ne karvedys ir netgi ne politinis veikėjas. Atiko biografija Nepotas siekė paaiškinti ir parodyti, kad pasirinkimas neiti į aktyvią politinę veiklą ir valstybinę tarnybą, išlaikyti politinį neutralumą yra visai suprantamas ir pateisinamas Romos respublikos moralinio nuosmukio kontekste. Respublikai klestint, „ne galybė, bet įstatymai rėdė ūkę“[372].

362 Gyvatos, p. 101.
363 Ten pat, p. 135.
364 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 244.
365 Gyvatos, p. 98.
366 Ten pat, p. 153.
367 Ten pat, p. 178.
368 Ten pat, p. 144.
369 Ten pat, p. 164.
370 Ten pat, p. 137.
371 Cicero. *Tusculan Disputations*. Translated by C. D. Yonge. Overland Park, KS: Digireads, 2009, 5.20-22.
372 Gyvatos, p. 195.

O įsiviešpatavus jėgai vietoj teisės, Romos respublikinė politinė moralė sugedo, tad sunku užimti valstybines pareigas nepažeidus įstatymų ir pavojinga jas užėmus dirbti respublikos labui[373]. Todėl Atikas esą pasirinko privatų intelektualiniams ir kultūriniams pomėgiams skirtą gyvenimą, nors toks pasirinkimas buvo laikomas neatitinkančiu pilietinių vertybių ir pareigų senovės Romoje.

Daukantas itin aiškiai suprato Nepoto biografijų didaktines intencijas, kas matyti iš minėtos vertėjo pratarmės, bet ir iš komentarų. Nepoto biografijų vertimą Daukantas išleido iš viso su 152 vertėjo komentarais, kur daugiausia papildomai apibūdintos vietovės ir tautos, minimos darbe, tačiau yra keletas platesnių komentarų apie Antikos laikų realijas, pateikti tokių sąvokų kaip „pitija“, „ostrakizmas“, „helotai“, „gimnazija“, „falanga“, „skytalė“, „satrapas“ ir kt. paaiškinimai. Rašydamas vertėjo komentarus Nepoto biografijoms Daukantas, be kita ko, rėmėsi Plutarchu, tą tiesiogiai bent vienąkart nurodydamas[374]. Galima atkreipti dėmesį, kaip Daukantas komentuoja „ostrakizmą“. Šiandieniniai politinės minties tyrinėtojai kalba apie tai, kad iš pažiūros neliberali praktika tremti iš Atėnų politinės bendruomenės tam tikrus asmenis remiantis anoniminiu balsavimu iš tikro buvo respublikinės ar demokratinės santvarkos apsaugos priemonė, nes buvo tremiami potencialūs tironai, dominuojančią padėtį ir įtaką bendruomenėje įgyjantys elito atstovai[375]. Labai panašiai savo paaiškinime Daukantas pabrėžia, kad laikinai ištremiami piliečiai neprarasdavo savo teisių: „Jie nei godos, nei savo turtų nė mažiausiai nenustojo.“[376]

Nepotas savo darbe giria Spartos karalių Agesilajų, kad jis, sėkmingai kariaudamas Azijoje ir gavęs įsakymą grįžti į tėvynę, nusprendė ne didinti savo valdžią ir užkariauti visą Aziją, o laikytis savo šalies įstatymų. Nepotas čia pat daro pastabą, kad būtų buvę gerai, jei romėnų karvedžiai būtų sekę šiuo pavyzdžiu. Daukantas išnašoje komentuoja šią Nepoto pastabą. Nors Nepotas rašo apie įstatymų nesilaikančius romėnų karvedžius daugiskaita ir turi omenyje ne vieną romėnų generolą[377], pasak Daukanto, čia jis kalba apie Julijų Cezarį: „Kornelijus Nepotas čia dejuoja kaipo rymionis, minėdamas sau Julijų Cezarį, kursai nukariavęs Galiją, neklausė paleisti kariaunos ir kursai paskui buvo ynu lyčiu prapulties ūkės.“[378] Toks komentaras bet kokiu atveju rodo tipiškai respublikonišką Nepoto perskaitymą. Daukantas į savo Nepoto darbo vertimą įdėjo ir du atskirus komentarus, plačiau apibūdindamas Spartos pareigūnų eforų įgaliojimus: „Jų valdžia ir orumas buvo didžiai didis. Sueimuose pirmaisiais buvo: rankiojo balsus, skelbė karę, sandaras darė, teisybę attiesė, perveizėjo rėdą visų vyresnybių.“[379] Eforai prižiūrėjo, kad patys karaliai nepiktnaudžiautų valdžia, turėjo teisę areštuoti piktnaudžiaujančius valdžia valdovus: „Pagal ūkės įstatymus derėjo kiekvienam eforui, arba tėvūnui, savo rykį apkalinti.“[380] Eforų tad uždavinys buvo rūpintis valdžios sprendimų ir veiklos teisėtumu. Daukantas taip pat apgailestauja, kad eforų institucija buvo Kleomeno panaikinta, o tai buvo „nelaimon ūkės“[381]. Nepoto biografijų rinkinio svarbus akcentas tas, kad nors tironų valdžia gali trukti ilgai, ištisos politinės bendrijos gali ilgai būti svetimoje valdžioje, išsilaisvinimo viltys būna tik nuslopintos ir atėjus tinkamam momentui įgyvendinamos. Nepotas niekada nekaltina tautos / liaudies dėl jos veiksmų, net jei liaudis ne visada teisi, palaiko respublikonišką tautos suverenumo idėją. Jo Trasibulo biografijoje vienas svarbių akcentuotų momentų yra tai, kad nuvertęs

373 Stem, R. *Political biographies of Cornelius Nepos*, p. 125.

374 Gyvatos, p. 168.

375 Lane, M. *Greek and Roman Political Ideas*, p. 122–123.

376 Gyvatos, p. 106.

377 Lobur, J. A. *Cornelius Nepos: A Study in the Evidence and Influence*, p. 146–147, 181–182.

378 Gyvatos, p. 164.

379 Ten pat, p. 105.

380 Ten pat, p. 112.

381 Ten pat, p. 105.

30 tironų valdžią Atėnuose Trasibulas grąžino liaudžiai *rei publicae procuratio*[382], ar Daukanto vertimo žodžiais,„valdžią ūkės svietui pagrąžino“[383].

Lietuvių skaitytojui turėjo būti svarbios jau vien Nepoto vertime į lietuvių kalbą naudojamos reikšminės frazės: „liuosa ūkė“[384], „ūkės liuosybė“[385], „liuosybės viltis“[386], „tėvainės liuosybė“[387], „tėvainę išliuosuoti“[388], „verginamai tėvainei liuosybę pagrąžinti“[389], „svieto liuosybė“[390], „liuosybę pagrąžinti“[391], „kariauti už liuosybę“[392] „liuosybę ginti“[393].

Senovės lietuviai, kaip ne kartą teigia Daukantas, visi buvo veiklūs: „Darbuose visi buvo veiklūs ir skudrūs, vyriškieji ir motriškosios; pirmieji lietos ir ūkės reikalais rūpinos, o motriškosios su namų darbais ryžos.“[394] Veiklumu, nors veiklų pobūdis ir skiriasi, vienodai pasižymėjo ne tik vyrai ir moterys, bet ir vaikai: „Kad taip vyriškieji, didieji ir mažieji, nuo savo veikalų norėjo būti vadinami ūkės vyrais, lietos vyrais ar karės vyrais, nesgi lietos gudryboj ir ūkės rėdoj visados protą ir išmintį rodė, tai lygia dalia motriškosios savo darbuose, veikaluose nenorėjo už vyriškuosius mažesnėmis būti.“[395] Imdamiesi kokios nors veiklos senovės lietuviai esą stengdavosi nuosekliai, iki galo pasiekti numatytą tikslą: „Savo ketėjimuose ir veikimuose ryžęsi ant ko norint, nesipesnojo, nesivangstė, bet atlikdavo ir dirbo nuveiktinai.“[396] Daukanto teiginiai apie senovės lietuvių jaunuomenės darbštumą per visus metų laikus, pradedant rudeniu ir baigiant vasara, atrodo, yra įkvėpti Donelaičio „Metų“: „Jaunuomenė senovėj lietuvių ir žemaičių netimpsojo užpelenėj atsiviepusi, nelindojo rudenies laiku neigi žiemai esant rangavos šiltos trobos užkakalėj“, „pavasariui ir vasarai atėjus, netysinėjo pašaliais, nevėpsojo į saulę, namų patvoriais styrinėdami“[397]. Juolab Daukantas iš Donelaičio „Metų“ išsirašinėjo ir gausiai vartojo darbštumą reiškiančius žodžius.[398] Apibūdinant Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, vienas pagirtinų jų bruožų yra būtent veiklumas, pavyzdžiui, apie Vytautą Daukantas sako: „Veikus ir stropus darbe, daug vinkrumu ir stropumu nuveikiąs“[399], „taip veiklus, jog valgydamas teisybę attiesė ar apie karę teiravos“[400].

Veiklumą esą skatino pagoniška religija, nes amžinybę aname pasaulyje reikėjo nusipelnyti veiklumu. Šia prasme Daukantas traktuoja senovės lietuvių pagonybę kaip pilietinę (respublikonišką) religiją, kuri palaikė, skatino *vita activa*. Esą buvo tikima, kad dievai aukštybėse atlygina už pilietinių pareigų atlikimą, ypač už tėvynės ir laisvės gynimą: „Visi tie gauną nuo dievų

382 Lobur, J. A. *Cornelius Nepos: A Study in the Evidence and Influence*, p. 172, 179.
383 Gyvatos, p. 128.
384 Ten pat, p. 101, 140.
385 Ten pat, p. 181.
386 Ten pat, p. 113.
387 Ten pat, p. 98.
388 Ten pat, p. 125, 126, 127, 160.
389 Ten pat, p. 127.
390 Ten pat, p. 120.
391 Ten pat, p. 134, 157, 158, 159.
392 Ten pat, p. 127.
393 Ten pat, p. 160.
394 Būdas, p. 453.
395 Ten pat, p. 457.
396 Ten pat, p. 445.
397 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 80.
398 Bončkutė, R. Kristijono Donelaičio „Metų“ įtaka Simono Daukanto kalbai. *Knygotyra*, 2015, t. 64, p. 226.
399 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 153.
400 Pasakojimas, p. 704.

linksmybę nepabengtą bei saldų atilsį aukštybėse, kurie gyniodami nuo nepritelių savo namus karėj atliktų."[401] Daukantas nevengė ir tokios amžinos palaimos ryškesnės konkretizacijos: „Kame tenai ta galybė aukštybėse gyvendama nustipus, kaip sakiau, doriems, užvis karėse už tėvainę ir liuosybę, davusi antrame gyvenime gražias žmonas, skanius valgius, saldžius gėrimus ir baltus drabužius vasarą, o žiemą minkštose lovose gulinusi, kurie tenai iš didžios sveikatos juokavę ir linksminęsi."[402] „Netinginėjimas" šiame gyvenime turėjo būti paliudijamas laidojant pagonis lietuvius su velionio (velionės) veiklumą rodančiomis įkapėmis: „Sveikino nabaštiką ir įdavė jam tą į ranką, ko, gyvas būdamas, daugiau reikalavo; ir taip vyriškam įdavė kardą ir pinigų ant kelio, į nuometą įvyturę, įdėjo, o motriškoms – adatą su siūlais, idant pasirodytų kame tenai ant kalno dievams, jog netinginėjo ant šio svieto, tai yra kaipo vyriškas gynė kardu namus ir liuosybę nuo nepritelių, taip motriška, jog namuose palikusi steigė, adatą už ženklą turėjo."[403]

Respublikoniškoje politinėje mintyje veiklumas buvo svarbus, tačiau jis buvo suprantamas vien kaip politinis-pilietinis veiklumas, apimantis dalyvavimą politinės bendruomenės gyvenime taikos metu ir dalyvavimą karo žygiuose karo metu („karingas weiklumas giwentoiu"[404] – Daukanto tiesiogiai vartota frazė). Veiklumo ribas Daukantas žymiai išplečia, pirmiausia jį suprasdamas ir kaip vertimąsi prekyba bei amatais, tačiau taip pat įtraukdamas vaikų mokymąsi ir moterų namų priežiūros darbus kaip veiklumo dėmenis. Ypač kasdienių žemdirbystės darbų traktavimas kaip reikšmingos socialinio veiklumo atmainos yra įsidėmėtinas. Čia Daukantas nesilaiko iš būtinybės kylančios ekonominės veiklos ir bendro gėrio labui vykdomos politinės veiklos radikalaus aristoteliško atskyrimo[405], kaip tik atvirkščiai, šias veiklas traktuoja kaip panašias žmogiško veiklumo formas.

2.4. Ar Simonas Daukantas rėmėsi visuomenės sutarties idėja?

Bronius Genzelis savo metu teigė: „Lietuvos valstybės susikūrimą S. Daukantas aiškina remdamasis Ž. Ž. Ruso visuomeninės sutarties teorija."[406] Matyt, juo sekdamas Vytautas Merkys rašė: „Valstybė ir pasaulietinis valdovas, Daukanto manymu, atsirado visuomenės sutarties pagrindu."[407] Tiesa, vėliau Genzelis šio tvirtinimo iš esmės atsisakė[408]. V. Krapauskas tvirtino ne tik kad Daukantas rėmėsi visuomenės sutarties idėja, bet ir kad jis, panašiai kaip daugelis VU profesorių, tikėjo neperleidžiamomis teisėmis[409]. J. Repšys savo ruožtu skeptiškai vertino tvirtinimus dėl Rousseau poveikio Daukantui[410]. Kaipgi iš tikrųjų?

401 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 26.

402 Ten pat, p. 102.

403 Darbai, p. 94.

404 Istorija Justinaus, p. 138.

405 Schofield, M. Aristotle: an introduction. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 320.

406 Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1972, p. 70.

407 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 119.

408 Genzelis, B. *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*. Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 148.

409 Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography*, p. 76.

410 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 170.

Visuomenės sutarties ir visuomenės atsiradimo teorinės sampratos pirmiausia susijusios su skirtingomis žmogiškosios „prigimties" ir „prigimtinė būklės" doktrinomis, nes visuomenės sutartis reiškia natūralaus gyvenimo atsisakymą ir orientavimąsi į socialiai, t. y. remiantis įsisąmonintais socialiniais ryšiais ir santykiais, konstruojamą gyvenimą. Jau Ciceronas žinojo ir kalbėjo apie ikipolitinę būklę, nors jos nevadino „prigimtine". Ankstyviausioji, pirmykštė, žmonijos stadija buvo, kai žmonės klaidžiojo pavieniui ir turėjo tik tas gėrybes, kurias galėjo gauti vieninteliu būdu, t. y. panaudodami fizinę jėgą. Būtent Cicerono kalboje *Pro Sestio* užfiksuotas jo pasisakymas apie žmonių pirmykštę būklę, kai „dar nebuvo surašyta nei prigimtinė, nei civilinė teisė" (*nondum neque naturali neque civili iure descripto*), žmonės „po laukus išskydę klajojo" (*fusi per agros ac dispersi vagarentur*) ir „turėjo tik tiek, kiek galėjo pasigrobti ir išlaikyti per prievartą, žudydami ir sužeidinėdami"[411]. Iš šios būklės išvedė išmintingesnieji iš žmonių, mokantys įtikinti kitus, kurie paskatino įkurti miestus ir juose gyventi. Cicerono požiūriu pirmykštė būklė iš tikro neatitiko žmogaus prigimties, tikrosios prigimties. Ciceronas laiko, kad pirmykštėje būklėje žmonės nesivadovavo prigimtimi. Pirmykštėje būklėje žmonės kliovėsi jėga, tačiau iš šios būklės išėjo, kai atrado teisingumą, jo principus ar taisykles[412]. Kelią į teisingumą parodė išmintingi žmonės. Cicerono amžininkas Lukrecijus pirmykštę, ikipolitinę būklę kaip konfliktinę yra aprašinėjęs daug detaliau už Ciceroną, bet jis jos taip pat nelaikė prigimtine ar atitinkančia prigimtį[413].

Rousseau visuomenės ir politinės bendruomenės atsiradimo teorija yra skirtinga, priešinga ciceroniškajai. Prigimtinį socialumą ir jo diktuojamą perėjimą iš pirmykštės į visuomeninę-politinę būklę Rousseau neigė. Jis rašė: „Iš tikrųjų sunku įsivaizduoti, kodėl šioje pirmykštėje būklėje žmogui būtų labiau reikėję kito žmogaus negu beždžionei arba vilkui – į juos panašių."[414] Rousseau visuomenės atsiradimo procese skyrė tris pagrindines stadijas. Pirmoji stadija – kada žmogiškasis individas gyvena kaip laimingas gyvulys, tingus ir nemąstantis, vadovaujasi vien kitiems nekenkiančia savęs meile ir gailesčiu. Antroji stadija – žmonės pradeda vystyti kalbinius įgūdžius, išmoksta naudotis paprastais įrankiais ir ginklais, sueina į grupes savisaugos tikslais, suformuoja pastovius šeiminius ryšius, pradeda remtis ribota privačios nuosavybės samprata. Trečioji stadija – kada giminės ryšiais grįstoje grupėje atsiranda pirmoji valdžia, šeimos galvos valdžia, kai pagrindinis pragyvenimo šaltinis išlieka medžioklė ir žvejyba. Ketvirtoji stadija – socialinės nelygybės atsiradimo stadija, kada atsiradus žemdirbystei formuojasi privati nuosavybė, taip pat dėl įgimtų žmonių gabumų ir pan. skirtumų vystosi socialinė nelygybė[415]. Ši stadija vedė į visuomenės sutartį, kuri įtvirtino privačią nuosavybę, teisę ir valstybinę valdžią, bet ir socialinę nelygybę. Pastarajai socialiai nuskriaustieji nesipriešino, nes teisė ir valstybinė valdžia užtikrina saugumą, tarpusavio konfliktų apribojimą. Rousseau traktuotėje žmogus yra iš prigimties geras, tačiau tą prigimtį sugadino socialinių institucijų vystymasis ir civilizacinė pažanga[416]. Gyvenimo drauge su kitais plėtra, naujų tariamai gyvenimą gerinančių dalykų išradimas tik sugriovė pirmykštį individo

411 Cicero. Pro Sestio. *Delphi Complete Works of Cicero*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2014, 91; Cicero. *Speech on Behalf of Publius Sestius*. Translated with Introduction and Commentary by Robert A. Kaster. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 81.

412 Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism*, p. 163–164.

413 Nichols, J. H. Jr. *Epicurean Political Philosophy: The De rerum natura of Lucretius*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1976, p. 131.

414 Ruso, Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1979, p. 88.

415 Rawls, J. *Lectures on the History of Political Philosophy*. Edited by Samuel Freeman. Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008, p. 201–202.

416 Ten pat, p. 203–204.

savipakankamumą ir sudarė pagrindą puoselėti besaikius, ribų neturinčius troškimus[417]. Būtent žmogaus kaip vienišo, laimingo gyvulio stadijos, kaip pirminės žmonijos istorijos stadijos samprata, kuri išreiškia radikalų, kraštutinį individualizmą, aiškiai skiria rusoistinę visuomenės atsiradimo koncepciją nuo ciceroniškosios versijos, kuri laimingą individą matė tik visuomenėje, žmogaus prigimties gerumo šaltiniu laiko socialinius, bendražmogiškus ryšius. Ciceroniška racionalumu paremta žmogiškosios prigimties samprata gerai suderinama su civilizacinės pažangos vizija, skirtingai nuo Rousseau sampratos apie prigimtį sugadinusios civilizacijos ir „visuomenės sutarties" atnešto blogio (blogosios „visuomenės sutarties").

Prigimtinė būklė – Daukantas tokio ar kokio nors panašaus termino nevartoja, nors turi savitą supratimą apie ikipolitinę stadiją Lietuvos istorijoje. Žmonės pradžioje gyveno pavieniui, neturėdami pastovios bendrijos:

> „Pradžioj kiekvienos tautos, lygia dalia ir lietuvių ir žemaičių, žmonys, negyvendami dar sandraugėj, bet paskydę po laukus ir girias it paukščiai, pirma klajojo maitindamies žuvimis, paukščiais ir žvėrimis. Toksai jų penas tankiai buvo lyčiu mūšų ir netaikų tarp jų, kaipogi galįs už galį nuo kits kito grobstė ir imliojo sugautą žvėrį ar žuvį."[418]

Į citatą jau buvo atkreipęs dėmesį J. Repšys, kuris laikė ją ikivalstybinės stadijos Lietuvoje apibūdinimu, pastebėdamas, kad ji yra tik viename Daukanto darbe – „Istorijoje Žemaitiškoje"[419]. Repšys laikė cituojamus teiginius autentišku, originaliu paties Daukanto pasisakymu, tačiau frazė apie klajojimą išsisklaidžius po laukus itin siejasi su Cicerono anksčiau minėtu pasisakymu *Pro Sestio*, kaip ir apskritai ryškus panašumas į ikipolitinės būklės, kurioje buvo kliaunamasi pirmiausia jėga, ciceronišką apibūdinimą. Daukantui netgi nebuvo būtina skaityti originalaus Cicerono teksto, kadangi minėtą ištrauką iš *Pro Sestio* citavo Pufendorfas[420], kurio knygą Daukantas turėjo po ranka. Kita vertus, Ciceronas labai panašiai perėjimą iš ikipolitinės į politinę visuomeninio gyvenimo stadiją kaip perėjimą iš gyvenimo pavieniui išsisklaidžius (*dispersi*) į visuomeninį gyvenimą drauge (*ad vitae societatem*) apibūdino dar dviejuose kituose savo darbuose[421]. Daukantas iškart po cituotų teiginių rašo apie išmintingesnių žmonių vaidmenį įtikinant ir išmokant gyventi sandraugėje, o tai sutampa su Cicerono mintimi. Tačiau netrukus Daukanto aiškinimas kiek nukrypsta nuo Cicerono, nes jame kalbama apie išmintingesnius žmones būtent kaip kunigus (Ciceronas jų neapibrėžė kaip grynai religinių lyderių), jų atsiradimą.

Sandraugės (draugės) ar svieto draugės atsiradimas reiškia visuomeninės būklės atsiradimą. *Societas* lotynų kalba yra asociacija. Daukantas gerai išlaiko šią reikšmę versdamas *societas* kaip „draugiba"[422]. *Socius* lietuvišku atitikmeniu Daukantas renkasi „draugas", o *socia*, kas yra santuokos partnerė, nurodo atitikmenį „draugė" („draugie")[423]. „Draugyba" yra lygių individų susibūrimas, ką rodo Daukanto nurodomi „draugo" sinonimai, kaip „ligbunys", „ligeiwis"[424]. Tą rodo ir kitas

417 Brooke, Ch. *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012, p. 184.

418 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 93.

419 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 167–169.

420 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 2.2.2.

421 Kapust, D. J. Thomas Hobbes, Cicero, and the Road not Taken. In D. J. Kapust, G. Remer (eds.), *The Ciceronian Tradition in Political Theory*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2021, p. 123–124.

422 Zodrodys, p. 37.

423 Ten pat.

424 Ten pat.

societas atitikmuo – lygbūnė („ligbunie")[425], t. y., sakytume, buvimas bendrai ir lygiai vienas su kitu, kaip partneriai. „Draugyba" tad – bendrija, partnerystė. Tačiau Daukanto terminai „svieto draugė" ar „visuomenė svieto draugė", sutinkami jo Lietuvos istorijos veikaluose, jau akivaizdžiai reiškia politinę bendruomenę ar visuomenę.

Daukantas, kaip galima tvirtinti remiantis jo darbų visuma, skiria tris pagrindines politinės bendruomenės formavimosi (genezės) stadijas, o būtent: a) gyvenimas iki sandraugės, b) gyvenimas sandraugėj, bet dar neturint rėdos (santvarkos, kuri remiasi ne tik papročiais, bet ir įstatymais), c) rėdos įvedimas. Čia svarbu, kad sandraugės atsiradimas ir netgi gyvenimas sandraugėj traktuojamas kaip procesas, o ne kaip vienkartinis įvykis. Toks Daukanto požiūrio interpretavimas galimas imant domėn, be jo Lietuvos istorijos veikalų, taip pat ir jo žmonijos proistorės problemų santrauką, kurią Daukantas pristato savo „Justino istorijos" vertimo pratarmėje, kurios egzistuoja dvi versijos (trumpesnė ir ilgesnė). Būtent šioje pratarmėje Daukantas kalba apie žmonių gyvenimą iki sandraugės, sandraugės stadiją ir joje gimstantį įstatymų poreikį. Daukantas „Justino istorijos" pratarmėje pažymi, papildydamas Justiną (Justinas to nerašo) teigia, kad pačioje istorijos pradžioje, neturint įstatymų ir valdovų, bet jau gyvenant sandraugėje, valdžia, panaši į šeimos galvos valdžią, buvo pripažįstama išmintingiausiam ir drąsiausiam vyrui, Daukanto vadinamam „gaspadoriumi savo butoj šeimynos", t. y. *paterfamilias*, kuris valdė remdamasis papročiais. Tik jau kiek vėliau, pasak Daukanto ir vėlgi papildant ar pataisant Justiną, atsirado kunigai, tarpininkai tarp žmonių ir dievų, kurie tam tikram laikui perėmė aukščiausią valdžią[426]. *Paterfamilias* valdžia, apribota papročių, tiesiogiai neminima Daukanto Lietuvos istorijos veikaluose, išskyrus pratarmę „Justino istorijos" vertimui, nors juose taip pat kalbama apie sandraugės atsiradimą ir rėdos įvedimą kaip reikšmingus etapus. *Paterfamilias* valdžia, kaip būdinga stadijai iki visuomeninės (civilinės) būklės atsiradimo, minima S. Pufendorfo[427], greičiausiai Daukantas rėmėsi juo ar tiesiog romėnų teisės ir istorijos analogijomis.

Lemiamą vaidmenį įvedant rėdą ir vyresnybę, Daukanto požiūriu, vaidino dvasininkai, kurie buvo įžvalgumu ir įtikinėjimo galia pasižymintys žmonės. Pirmoji apibrėžtesnė teisinė-politinė santvarka Lietuvoje – teokratinė: „Rėda, arba tvarka, tų kunigų vadinos teokracija, tai yra rėda tarpinykų tarp žmonių ir dievų."[428] Vyriausieji kunigai („kūrėjų kūrėjai") davė, kaip, pasak Daukanto, buvo ir kitose tautose[429], pirmuosius įstatymus Lietuvoje: „Padėjo jis dėl žmonių pirmuosius įstatymus ir saugojo, idant pagal juos žmonės elgtųsi, o kas pagal tuos įstatymus nesielgė, tas neklausė dievo valios, ir tokį karojo."[430] Vyriausiąjį kunigą Lietuvoje esą iš savo tarpo rinko kunigai, be tautos įsikišimo: „Mirus pačiam kūrėjų kūrėjui, tie kunigai pakėlė tarp savęs vieną į senojo vietą <...> ir į tą jų darbą svietas nesikišo."[431] O eilinius dvasininkus (bent nemažą jų dalį), kurie valdė šalį taikos metu, kaip ir karo metu valdančius karvedžius (kunigaikščius), esą rinko į pareigas tauta: „Pakajui esant, kunigai ūkę rėdė <...> svietas, kaip pakajuje būdamas sau kunigus skyrė,

425 Ten pat.

426 Justinaus istorija, p. 49, 58–59.

427 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 3.2.9.

428 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 94.

429 Galimas daiktas, kad Daukantas čia, be kita ko, turėjo omenyje (kaip ir daugeliu kitų atvejų) romėniškas analogijas. Senovės Romoje, tiesa, pirmuosius žodinius įstatymus davė karaliai, tačiau pirmasis jų užrašymas priskiriamas būtent *pontifex maximus* Papirijui. Atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių vyriausiąjį kunigą vadindamas „kūrėjų kūrėjumi" Daukantas savo lotynų-lietuvių žodynėlyje šio lietuviško termino atitikmeniu nurodo *pontifex maximus*.

430 Būdas, p. 563.

431 Ten pat, p. 564.

taip ir į karę traukdamas pats tarp savęs narsiuosius ir kantriuosius vyrus kėlė į vyresniuosius."[432] Svarbiausius sprendimus senovės Lietuvoje bet kokiu atveju priimdavo tautos susirinkimas: „Noris kūrėjų kūrėjas taip viešpatavo ūkėj, o didysis kunigaikštis ją rėdė, kaip viršiau regėjom, vienok nei vienas, nei antras nieko negalėjo užsiimti ir nuveikti be svieto žinios, nesgi turėjo kelti sueimą ir tenai jautotis ir teirautis apie didžiuosius ūkės reikalus visuotinai su svietu."[433] Ir dar paaiškinama, kodėl ne tik kunigaikščio, bet ir vyriausiojo kunigo valdžia nebuvo autokratinė, vienvaldinė: „Be svieto pritarimo ir žinios ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša."[434] Taigi, teokratija su liaudies pritarimu, teokratinė-monarchinė respublika. Tautos pritarimu skiriami karo vadai ir vyriausieji iš jų – kunigaikščiai iš pradžių buvo tik karvedžiai ar administratoriai, klausantys vyriausiojo kunigo nurodymo. Kaip aukščiausius valdžios įgaliojimus turintis vyriausiasis kunigas buvo viešpats, o didysis kunigaikštis – rėdytojas, t. y. administratorius. Bet nuolatinių karų sąlygomis didieji kunigaikščiai paveržė valdžią iš vyriausių kunigų: „Regis, jog kėlusis tuojtimpinėms karėms, kad ūkės rėda be perglytos rankoje tokių karvedžių pateko, tad jie ilgainiui pasavino tą valdžią ir nuo to, regis, jau didžiaisiais kunigaikščiais, beje, aukštesniais už kunigą, arba vyresnįjį, vadinos."[435] Teokratinė-monarchinė respublika virto monarchine respublika. Būtent šį įvykį Daukantas sieja su legenda apie Brutenį ir Vaidevutį. Pasak Daukanto, nors legendoje kalbama apie įvykį, iš tikro tai turėjo būti procesas. Daukantas „Būde" sako, kad konkretesnių žinių istorijos šaltiniuose apie šį procesą, kuris turėjo neapsieiti be tarpusavio kovos tarp dvasinių ir pasaulietinių lyderių, nėra, bet užtat yra „pasaka" , t. y. nepakankamai istoriškai patikimu laikytinas, bet ideologiškai reikšmingas pasakojimas apie Brutenio ir Vaidevučio pasidalijimą valdžia su tautos pritarimu, duotu sušauktame tautos susirinkime. Tauta jame buvo įtikinėjama, kad reikalingas nuolatinis politinės bendruomenės valdytojas, nes jis „netaikas taikins, abydas ir galžudes nudraus, dorą ir teisingą globs ir kožną nuo visuomenio pavojaus paglemš"[436]. Legendos apie Vaidevutį atpasakojimas Daukanto darbuose kiek skiriasi. Pirmajame Daukanto veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" pasakojama apie du Vaidevučio laikais vykusius tautos susirinkimus, kai antrasis vyko po pilietinio karo, kilusio dėl diduomenės ir vargingųjų konflikto. Būtent čia Daukantas kalba apie tarpusavio susitarimo sudarymą: „Tokį sutarimą tarp savęs padarė."[437] Kita vertus, „Būde" Daukantas aiškiai sako, kad Brutenio ir Vaidevučio tikslas buvo „stipriau ūkės rėdą suvaržyti"[438], taigi rėda, kas reiškia visuomeninę-politinę santvarką, ne tik visuomenę (gyvenimą draugėje), jau egzistuoja, reikia ją ne įvesti, o tik stiprinti. „Pasakojimo" versijoje kalbama apie suirusią rėdą, kurią norima pataisyti įvedant įstatymus[439].

Visuomenės sutarties idėjos elementas, kuris gali būti įžvelgiamas Daukanto perpasakotoje Brutenio ir Vaidevučio „pasakoje"[440], yra tautos pritarimas dėl paklusimo vienam valdovui.

432 Ten pat, p. 565.

433 Ten pat, p. 577.

434 Ten pat, p. 578.

435 Ten pat, p. 565.

436 Ten pat, p. 566.

437 Darbai, p. 58.

438 Būdas, p. 566.

439 Pasakojimas, p. 40.

440 Reikėtų atkreipti dėmesį, kad Vaidevučio legenda Daukanto epochoje iš tikro kartais buvo traktuojama kaip visuomenės kūrimo iliustracija, nors ne visai aišku, ar pasitelkus visuomenės sutarties idėją. Tai rodytų, pavyzdžiui, 1823 m. Telšių gimnazijoje dėstyto istorijos dalyko programa, kur viena iš temų – „Videvutas kuria visuomenę", žr.: Maciūnas, V. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra*. Kaunas: Varpas, 1939, p. 214.

Daukantas tautos pritarimo svarbą, kaip jau sakyta, pabrėžia ne kartą. Bet toks pritarimas nėra teoriškai sureikšminamas kaip archetipinis ar universalus. Juolab Daukantas turėjo žinoti įvairių panašių atvejų iš visuotinės senovės istorijos istorikų darbų. Pavyzdžiui, Herodoto istorijoje, kuria apskritai Daukantas rėmėsi savo darbuose, pasakojama, kaip medų genties žmonės iš pradžių gyveno kaimais ir neturėjo bendros valdžios, bet, tikėdamiesi apsisaugoti nuo tarpusavio nesutarimų ir užsitikrinti saugumą, vieną išmintingą žmogų iš savo tarpo, vardu Dejoką, sutarė išsirinkti valdovu, argumentuodami, kad „kaip gyvenom iki šiol, nebegalime šioje šalyje gyventi. Išsirinkime karalių. Tada ir kraštas bus gerai tvarkomas, ir patys eisim dirbti savo darbų, ir netvarkos nebeliks“[441]. Karaliumi išrinktas Dejokas vėliau atsiskyrė nuo žmonių, neleido niekam savęs matyti, bendravo tik per pasiuntinius, taip stengdamasis būti panašus į dievą ir neleisti kilti mintims jį nuversti. Tai irgi susitarimo dėl paklusimo suformuojamai viešajai valdžiai istorinis pavyzdys, paties Herodoto, beje, parodomas, kaip iš pradžių pasinaudojant liaudies pritarimu, o vėliau ir pateisinant dievų valia įgaunama ir legitimuojama tirono valdžia[442]. Pateisinimo dievų valia prireikė todėl, kad valdžios santykių nelygybė visada prieštarauja tai lygybei, kuri buvo prieš kam nors suteikiant, pripažįstant ypatingus įgaliojimus[443]. Medų karaliaus Dejoko istorija, kaip ir Vaidevučio „pasaka“, kurioje irgi yra užuominų į dievų valią, ne tiek iliustruoja kokio nors fundamentalaus susitarimo dėl valdžios poreikį, bet parodo valdžios įgaliojimų pateisinimo būdus.

Daukantas visuomenės sutarties niekur savo darbuose neparodo kaip perėjimo iš prigimtinės į politinę būklę momento. Daukantas traktuoja perėjimą nuo pirmykštės būklės prie visuomeninės ir politinės kaip dėsningą, natūraliai išsirutuliojantį, išreiškiantį socialios ir racionalios žmonių prigimties poreikius. „Pasakojime“, aptariant Vaidevučio legendą, yra nurodomas įstatymų davimas (nors tai ne pirmieji įstatymai, ką itin reikėtų pabrėžti, kadangi Daukantas nuosekliai visuose savo veikaluose laikosi versijos, kad pirmuosius įstatymus lietuviams davęs ir rėdą įvedęs Zamolksis). Tuo metu (naujų) įstatymų davimas tariamai buvo reikalingas tramdyti grįžusių iš tarnybos svetimiems valdovams lietuvių samdinių karių siekius nuvergti liaudį ir taip praturtėti bei gyventi iš kitų išnaudojimo[444]. Panašiai, nors pirmiausia pabrėžiant rėdą ir vyresnybę, jų, o ne įstatymų įvedimą, kalbama anksčiau parašytuose „Darbuose“[445]. Taigi, šia legenda Daukantas labiau iliustruoja visuomeninės ir politinės santarvės poreikį, valdžios ir valdymo įgaliojimų ją užtikrinant reikalingumą, o ne tiek pirmapradžio socialinio konflikto sprendimo būdą.

Išnagrinėjus ankstyvosios visuomenės raidos stadijų sampratas Daukanto darbuose galima konstatuoti, kad Daukanto traktuotė apskritai atitinka ciceronišką visuomenės ir politinės bendruomenės susidarymo sampratą. Nuo Rousseau sampratos ji ryškiai skiriasi. Ši traktuotė gal ir gali būti laikoma tam tikra visuomenės sutarties idėjos versija, bet tik su itin ryškia išlyga, kad susitarimas nuo sutarimo (vienbalsio pritarimo, bendro sutarimo) nėra griežtai atskiriamas. Cicerono garsiajame respublikos apibrėžime „sutarimą dėl teisingumo“ nurodant kaip tikros politinės bendruomenės požymį, svarbiausias ir pirmapradis elementas yra „teisingumas“, t. y. objektyvaus teisingumo egzistavimas, ir tik po to jau tampa reikšmingas sutarimas dėl jo[446]. Tas sutarimas kyla ne iš grynai savavališko susitarimo, o iš suvokimo, jog teisingumas egzistuoja iš prigimties, o ne kaip žmonių susitarimo objektas. Cicerono politinės minties tyrinėtojo Danielio Kapusto

441 Herodotas. *Istorija*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1988, p. 51.

442 Ward, A. *Herodotus and the Philosophy of Empire*, p. 116–117.

443 Ten pat, p. 117.

444 Pasakojimas, p. 39–40.

445 Darbai, p. 56–58.

446 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 68.

žodžiais, sutarimą ar susitarimą Ciceronas supranta kaip imanentinį, reikia tik jį aktualizuoti, ką padaro lyderiai, pasižymintys mąstymo ir iškalbos gebėjimais, kurie sutelkia žmones gyvenimui politinėje bendruomenėje[447].

Daukanto požiūris į visuomenės ir politinės bendruomenės kilmę, bent kiek galima spręsti iš jo paties darbų, nevisiškai ar tik iš dalies atitiko kai kurių VU profesorių pažiūras (priešingai anksčiau minėtam V. Krapausko tvirtinimui). Asmeninėje Daukanto bibliotekoje tikrai buvo Jeronimo Strojnovskio veikalas apie prigimtinę, politinę, tautų teisę ir politinę ekonomiją[448]. Būtent šiame veikale buvo skyrelis apie visuomenės ar visuotinę sutartį (*ugoda pospolita*, lenkų k.), kur kalbama apie tai, kad ne tiek svarbu, ar tai tiesiogine forma sudaroma, ar numanoma sutartis, bet ji būtina siekiant užtikrinti pagalbą vieni kitiems ir bendrų poreikių tenkinimą, kad, sudarant visuomenės sutartį, prigimtinių teisių žmonės neatsižada, kad tokia sutartimi įsteigiama aukščiausia valdžia bendriems poreikiams tenkinti ir t. t.[449] Tačiau Daukantas būtent tokių tezių savo darbuose nedėsto. Jis pabrėžia prigimtinį vienas kitam padėti įpareigojantį socialumą, išmintingų lyderių – įstatymdavių vaidmenį ir laipsnišką perėjimą iš ikipolitinės į politinę būklę.

Visuomenės sutarties teorijai prieštarauja ar bent ne visai paprastai suderinama su ja yra žmogaus prigimtinio socialumo idėja, kurią suformulavo Aristotelis ir Ciceronas, o ja rėmėsi Daukantas. Visuomenės sutarties teorijoje svarbi, be kita ko, ne tik sutarties idėja, bet ir radikalus prigimtinės ir civilinės (ar politinės) būklės, kaip priešingų ir nesuderinamų, atskyrimas. Daukanto darbuose, atvirkščiai, civilinė ir politinė būklė apima prigimtinę būklę, natūraliai kyla iš prigimtinės būklės. Taigi, iš tikro Daukantas nesirėmė visuomenės sutarties teorija tiesiogiai, kokia nors sistemine, išplėtota jos versija. Juolab Hobbeso ar Rousseau sampratomis. Tas politinės bendruomenės gyvavimo bruožas, kuris svarbus Daukantui ir kuris taip pat reikšmingas visuomenės sutarties autoriams, yra valdžios legitimumas, kuris kyla iš tautos, kaip piliečių bendruomenės, pritarimo, sutikimo paklusti vienai ar kitai valdžiai. Tačiau tokį legitimumą iš esmės pakanka grįsti prigimtinės teisės ir prigimtinių subjektyvių teisių pripažinimu, nes iš prigimties laisvi ir lygūs individai, kurie yra natūraliai socialūs, negalėjo būti pajungti kokiai nors valdžiai be jų pačių sutikimo, arba toks pajungimas gali būti tik laikinas. Šios tiesos atradimas ir išaiškinimas bei pripažinimas, aišku, gali būti traktuojamas kaip sutarimas ar pritarimas, kaip ir kiti panašūs pritarimai valdančiųjų veiksmams, bet tai yra išvestinis iš prigimtinės teisės, o ne savaime fundamentalus veiksnys.

2.5. Gero viešojo valdymo bruožai

„Būdo“ skyriaus „Rėda senovės lietuvių“ antroji pastraipa, nors parašyta visam darbui būdinga vaizdinga kalba, pasižymi itin koncentruota teorine kalba, kokią ne taip dažnai sutiksime Daukanto tekstuose. Čia, kalbėdamas apie visuomeninės-politinės santvarkos įvedimą senovės visuomenėse, Daukantas išskiria ir numeruodamas išvardija tris principus, kylančius iš „būdo žmogaus gamtoje“, kuriais remiantis esą ji buvo visur įvedama. Tai: 1) žmogaus prigimtinis socialumas, 2) prigimtinis

447 Kapust, D. J. Thomas Hobbes, Cicero, and the Road not Taken, p. 125.

448 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 66.

449 Stroynowki, H. *Nauka Prawa Przyrodzonego, Politycznego, Ekonomiki Polityczney, i Prawa Narodów*. Warszawa, 1805, p. 58–64.

religingumas, 3) laisvė gyventi ir siekti laimės savo nuožiūra. Tai ne šiaip svarbūs principai, o esminiai prigimtinės teisės postulatai. Politinė ar konstitucinė santvarka, pasak Daukanto, reikalinga „taip surėdyti žmones jų draugėj, idant, ko jiems reikia ir ko patys geidžia dėl savęs, galėtų pasiekti“[450]. Tokia santvarka, kitaip tariant, yra ne prievartos įrankis, o, atvirkščiai, sudaro prielaidas individo laisvei bei įgalina siekti savo laimės ir gerovės. Savo ruožtu teisė, teisės normos remiasi realiu objektyviai egzistuojančiu natūraliu teisingumu ir visuomeniniu sutarimu dėl jo, jo laikymusi. Politinės bendruomenės savarankiškumas taip pat pirmiausia yra ne kas kita, kaip savų įstatymų turėjimas ir vadovavimasis jais.

Daukantas vertino teisę kaip esminę gero valdymo ir teisingumo vykdymo priemonę: „Įstatymai mokę svietą, kaip ūkę savo rėdyti ir teisybę kožnam attiesti.“[451] Šis Daukanto tvirtinimas, nurodant tariamai pirmuosius lietuvių įstatymdavius, siejasi su jo verstu Justino epitomės epizodu apie Likurgo duotus įstatymus Spartoje, kuriais Likurgas esą siekė įdiegti supratimą, kad doriems žmonėms teisingumas yra reikšmingesnis už visų didžiausius turtus. *Boni* Daukantas šiuo atveju verčia būtent kaip „dori žmonės“, nors ir po abejonių, nes taip ištaisoma iš pirminiu variantu juodraštyje pasirinkus „geri žmonės“[452].

Teisės svarbos akcentavimas Daukanto darbuose pagal jų parašymo chronologiją palaipsniui buvo vis labiau ryškinamas. Lotynų kalbos žodžio *iudico* (teisti) atitikmeniu Daukantas savo lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje kaip tik ir nurodo „teisibę darau“[453]. „Darbuose“ frazė „teisybę daryti“, reiškianti teisingumo įgyvendinimą remiantis teise ir teismais, pavartojama vos kelis kartus, o „Istorijoje Žemaitiškoje“ tokia veikla, sinonimiškai įvardijama kaip „teisybę daryti“ bei „teisybę attiesti“ ar netgi „teisybę užlaikyti“, suprantama kaip svarbi teisingumo užtikrinimo ir gero valdymo dalis ir jau pasitaiko apie tris dešimtis kartų.

Daukantas savo darbuose dažnai vartoja žodį „įstatymai“. „Istorijoje Žemaitiškoje“ terminas „įstatymai / įstatymas“ visomis gramatinėmis formomis pavartojamas 169 kartus. Jau vien tai parodo rėmimosi teise Lietuvos istorijoje svarbą Daukantui.

***2 lentelė.* Termino „įstatymas“ visomis gramatinėmis formomis vartojimo dažnis S. Daukanto veikaluose**

„Darbai“ (1822)	43 kartai
„Istorija Žemaitiška“ (1834)	169 kartai
„Būdas“ (1845)	42 kartai
„Pasakojimas“ (1850)	81 kartas

Daukantas teisės normas skirsto į tris pagrindines rūšis pagal romėnų teisės teorijoje žinomą *ius naturale*, *ius civile* ir *ius gentium* skyrimą. Teisė apriboja valdžią ir valdymą. Daukantas skiria rėmimąsi valdžia kaip įsakymų davimą ar sprendimų priėmimą, t. y. politinį valdymą, ir rėmimąsi valdžia kaip įsakymų vykdymą, t. y. administracinį valdymą. Pirmuoju rašytinių teisės normų rinkiniu Lietuvoje Daukantas nurodo Kazimiero teisyną, kuris „yra visų senoji knyga Lietuvos įstatymų, iki šiolei žinomų“[454]. Teisės ryšį su morale Daukantas pabrėžia komentuodamas pirmojo Lietuvos statuto priėmimą 1529 m.: „Surašė į vieną knygą savo ūkės senų dienų įstatymus, idant alvienas žinotų,

450 Būdas, p. 561.
451 Ten pat, p. 579.
452 Istorija Justinaus, p. 102.
453 Zodrodys, p. 22.
454 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 241.

kaip elgtis savo darbuose, kas doru, o kas nedoru yra daryti pripažinta."[455] Vėliau Lietuvos statutą stengtasi tobulinti. Prie to prisidėjo Augustinas Rotundas, „didis žinovas Dievo ir ūkės įstatymų",[456] ir kiti. Daukantas pabrėžė, kad teisė turi išlaikyti perimamumą, remtis senosiomis, paprotinėmis normomis, nes kitaip ja gali būti pasinaudota savanaudiškais politiniais, t. y. antikonstituciniais, tikslais ir siekiant vien tik savos naudos ir valdžios: „Valdymierai tautų dėl to vien kartais įveda svetimus parėdymus į savo ūkę, idant per tą galėtų padidinti savo valdžią ir svietą nuvergti."[457] Daukantas šiuo cituotu pasakymu pademonstravo ir tipišką respublikoniškai politinei minčiai įsitikinimą, kad tik savi, t. y. su piliečių pritarimu priimti įstatymai, yra laisvos politinės bendruomenės požymis, politinės laisvės išraiška[458].

Daukanto „Būde" daugiausia apibūdinamas paprotine teise paremtas žemdirbių bendruomenės gyvenimas Lietuvoje. Paprotinė teisė ar tiesiog papročiai yra visuomeninio gyvenimo pagrindas. Neatsitiktinai vienu iš senovės lietuvių papročių, kuris tiesiogiai išreiškia nesavanaudišką, universalų žmogišką socialumą, Daukantas nurodo buvus vaišingumą, svetingumą. Daukantas „papročių" reikšme dažniausiai vartoja žodį „daba" arba „dobė", taip pat „būdas". Lotyniško *mores* atitikmeniu Daukanto lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje nurodomi lietuviški žodžiai „doba", „absiejemai",„bud's"[459]. „Būde" siekta parodyti, kad senovės lietuvių visuomeninis gyvenimas buvo grįstas moralės principais ir iš jų kylančia paprotine teise. Pirmiausia tai privačios nuosavybės gerbimas. „Teisybės darymas" – tai pirmiausia padarytos žalos ar skriaudos atlyginimas, kuriam, kaip rašo Daukantas, galėjo ir neprireikti tarpininkų ar pagalbininkų, tiesiog galėjo pakakti savavališko (bet pagrįsto) nuskriaustojo teisės patenkinimo: „Senovėj teisybę viens antram attiesė tokiu pragumu: padarius antram iškadą javuose, pievose ar giriose, tuojau abydytasis nugriebė tą, kurs jam abydą, arba iškadą, buvo padaręs, beje, atėmė jam gyvulį ar daiktą kokį pagal tą, kaip didi iškada buvo."[460] Nors tęsiantis ginčui jau tapo įprasta kliautis tarpininkų sprendimu. Daukantas teigė, kad pagarbą nuosavybei išreiškė daugybė papročių, pavyzdžiui, susijusių su vagims taikomomis bausmėmis: „Vagį, pirmą kartą nutvertą, rykštėmis tvodino prie dybo, antrą kartą nutvertą – botagais, o tretįjį kartą sugavus šunimis gyvą suplėšydino."[461]

Paprotinė tautos teisė, o vėliau jos pagrindu ir kodifikuotoji – tai tarsi „antroji prigimtis", kultūriškai specifinė, o nebe universaliai žmogiška. Kita vertus, bet kokiu atveju svarbus jos natūralumas, t. y. artimumas natūralių žmonių poreikių ir elgesio ypatybių apraiškoms. Panašiai apie lietuvių kalbą Daukantas teigia, jog ji gerai išreiškia, atspindi žmogaus sąsajas su aplinka, gamta: „Žamaitee didee taigo [taiko] sawą kałbą i gamtą arba naturą."[462] Kaipo to pavyzdį „Istorijoje Žemaitiškoje" Daukantas, pavyzdžiui, pažymi, kad senovėje lietuvių pavardės buvo duodamos pagal tam tikrus išorinius, dažnai kūniškus požymius: „Senovėj lietuviai ir žemaičiai mini savo jaunuomenę nuo jos privalumų jau kūno, jau dūšios, ką gal dar regėti šios dienos pavardėse: Dauggirdis, Visgirdis, Daugkentis, Platakis, Platūstis, Siaurys, Kairys, Kęstautas, Viliautas, Lengvinas, Vytis, Skaudvilius etc. etc."[463]

455 Ten pat, p. 343.

456 Ten pat, p. 409.

457 Būdas, p. 501.

458 Skinner, Q. *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 30.

459 Zodrodys, p. 25.

460 Būdas, p. 581.

461 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 100.

462 Prasma, p. 47.

463 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 516.

„Būde“ Daukantas daugiausia aprašinėjo tris pagrindines paprotinės teisės normų grupes: religinius, tuoktuvių ir laidotuvių papročius. Detaliai aprašė vedybų papročius su iš jų išplaukiančiomis turtinėmis pasekmėmis. Esą senovės Lietuvoje ūkį paveldėdavo ne vyriausias, o jauniausias sūnus, kuris turėdavo užtikrinti kraitį iki tėvų mirties neištekėjusioms seserims. Vyras savo žmonai turėdavo užrašyti iki trečdalio savo ūkio, kuris jai atitekdavo mirus vyrui ir nesusilaukus vaikų. Daukantas neidealizavo kiekvieno senojo teisinio papročio. Jis pripažino egzistavus kraujo keršto paprotį: „Jei viens antrą užmušė, tad užmuštojo gentims valna buvo senovėj užmušti patį užmušėją ar jo visų artimąjį gentį.“[464]

Kiekvieno teisių gerbimas senovės lietuvių visuomenėje, pasak Daukanto, reiškė asmens ar nuosavybės neliečiamumo paisymą, nes kiekvienas esą „pirmiaus būt dėjęs gyvybą savo, nekaip leidęs svetimam artimą gelžiniuose užrakinti ar turtus jam neteisiai išplėšti“[465]. Teisės normų nepaisymas Daukantui yra vienas labiausiai apgailėtinų dalykų, jis smerkia korupciją vykdant teisingumą, kada „teisybę pardavojo, kas daugiau davė, tas teisesniu buvo“[466].

Daukanto 1837 m. išleistos lotynų kalbos gramatikos pratarmė atspindi ciceronišką politinio lyderio-oratoriaus idealą, nes joje sakoma, kad lotynų kalba yra didžiai reikalinga ne tik kunigams ar gydytojams, bet ir tiems, „kurii geid i gudrinczius ir sžios pasaules iszmintius issikelte“ ir kurie „sawą kietiejemą nepaseįks je tos kalbos neparmanis“[467]. Termino „politika“ lietuvišku atitikmeniu Daukantas nurodo, kad tai yra „gudryba“, o „politikas“ – „gudrinczius“[468]. Galima bandyti rekonstruoti platesnę politikos reikšmę Daukanto tekstuose. Iš esmės jis politiką traktuoja aiškiai pirmiausia klasikinės politinės minties tradicijos prasme, t. y. ne kaip kovą dėl valdžios, o kaip bendro gėrio ir bendros naudos siekimą, remiantis praktine išmintimi („gudryba“ ar „lietos gudryba“) kolektyvinėje veikloje. Tą galime matyti, pavyzdžiui, iš lietuvių „gudrybos“ tokio apibūdinimo: „Visa gudryba senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, buvo ta, jog visa, ko vien reikiant, patys sau steigė, idant svetimo nereikalautų.“[469] Šį teiginį pagrįsdamas Daukantas pateikia daugiau ekonominės, o ne grynosios politinės veiklos pavyzdžių, tačiau turi omenyje bendruomenės ir atskirų jos narių nepriklausomumą bei savarankiškumą kaip bendrą gėrį. Protingus, įžvalgius politikus Daukantas vadino „didžiais gudrinčiais“, „lietos vyrais“, pasak Daukanto, „kas būtų žodis atliepiąs į teutonų žodį Staatsmann“[470]. Daukantas konkrečiai „Istorijoje Žemaitiškoje“ „didžiais gudrinčiais“ tiesiogiai įvardija Jurgį Butrimą, Joną Goštautą[471].

Daukanto rengtame lenkų-lietuvių kalbų žodyne lenkiškas žodis *administracya* verčiamas kaip „rieda“, kaip ir *administrator* – „rieditojas“[472]. Savo lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje Daukantas lotynų kalbos veiksmažodžio *administro* lietuvišku atitikmeniu nurodo „riedau“ ir „užveizu“[473], frazę *administrare rem familiarem* verčia kaip „riedite numus, butą, gaspadoraute“[474]. „Vadovavimą“, „valdymą“ ar administravimą Daukantas nusako žodžiu „rėdymas“ („riedymas“), tokį atitikmenį

464 Būdas, p. 585.
465 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 78.
466 Pasakojimas, p. 142.
467 Prasma, p. 3.
468 Žodynas, t. 2, p. 292.
469 Būdas, p. 479.
470 Pasakojimas, p. 11.
471 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 168, 229.
472 Žodynas, t. 1, p. 65.
473 Zodrodys, p. 2.
474 Ten pat, p. 34.

nurodydamas lenkų kalbos žodžiams *kierowanie* ar *rządzenie*[475]. Rėdytojais Daukantas vadina Lietuvos didžiuosius kunigaikščius. Kunigaikštis kaip rėdytojas – tai ne tik administratorius, bet ir tautos valios vykdytojas, ne ta prasme, kad tos tautos valios pažinimas yra įgimtas ir kaip nors instinktyviai jaučiamas ar suvokiamas, o tiesiogiai, nes dėl svarbiausių sprendimų visada tariamasi su tauta. Daukantas pažymi, kad kunigaikščių kaip bendrųjų reikalų administratorių taikos metu svarbiausios savybės yra teisingumas ir išmintingumas, tarkim, tokiomis savybėmis garsėjo Vytenis, kuris „buvo jau garsiu pasidaręs svetimose tautose savo narsybe ir kantrybe karėse, o išminčia ir teisybe pakajuj"[476], Gediminas buvo „ūkėj taikus ir teisus", o „gudrus rėdoj"[477], o Algirdą galima laikyti „visų gudriuoju rėdytoju", nes jis buvo „ūkėj visų teisinguoju"[478]. Galima dar sakyti, kiek labiau apibendrintai, kad didžiųjų kunigaikščių vertinimo pagrindas yra dorybė kaip žmogiškojo tobulumo siekis (*virtus*) ir veiklumas (*industria*), t. y. tie idealaus politinio veikėjo bruožai, kuriuos buvo išskyręs Ciceronas[479].

Didžiųjų kunigaikščių valdžia legitimi todėl, kad jie ne tik valdė remdamiesi teise, bet ir pripažino teises tų, kuriuos valdė. 1842 m. rupjūčio 28 d. laiško T. Narbutui priede Daukantas cituoja Žygimanto Kęstutaičio 1434 m. privilegijos pradžią: *neminem captivabimus nisi jure victum* („nieko nesuimsime be teismo sprendimo") ir komentuoja taip: „Taigi Lietuva jau XV a. pradžioje turėjo tas pačias teises, kurias anglai *Carta Magna* [Didžioji Laisvių chartija] vadina."[480] Ne tik Lietuvos valdytojams, bet ir apskritai bet kuriems asmenims, siekiantiems vadovauti kitiems, Daukantas kelia pirmiausia teisingumo laikymosi ir veiklos bendram labui reikalavimus, šių nuostatų nesilaikančius apibūdindamas kaip savanaudžius piktnaudžiautojus valdžia. Taip, pavyzdžiui, Daukantas apibūdina kai kuriuos Kryžiuočių ordino narius, siekiančius tironiškai valdyti: „Kito nieko nedyko, kaip tiktai viešpatauti ir savo smarkybe gandinti tuos visus, kuriuos valdė, kad bijotųsi jų žmonės ir ant jų žodžio drebėtų, nesgi ko kito galėjo viltis ir laukti nuo piktadėjų ir kitų palaidūnų, kurie, įžlugę nuodėmėse, ne širdį, bet akmenį, ne žmogaus privalumus, bet žvėrių turėjo, nuo tų, kuriems atkaklybė už išmintį, o smarkybė už teisybę buvo."[481] Kita vertus, kai kuriuos Kryžiuočių ar Livonijos ordinų magistrus, kurie savo veiklą grindžia teisingumo nuostatomis, įskaitant naujakrikštų teisių pripažinimą, labiau rūpinasi taika nei naujais karo žygiais, yra taupūs, Daukantas vadina išmintingais rėdytojais, kaip ir bažnyčios „dvasinės vyresnybės" atskirus narius. „Išmintingas rėdytojas" reiškia ne ką kita, kaip gerą valdytoją, administratorių ar vadybininką.

Daukantas vartoja terminą „gera rėda"[482], t. y. būtent reiškiantį „geras administravimas" ar „geras valdymas". Geras valdymas – toks, kuris užtikrina teisingumą ir apsaugą nuo tėvynės priešų („*visuomenio neprieteliaus*"). Pasak Daukanto, ne tik lietuvių karių narsa ir kitos dorybės, bet ir geras valdymas, organizacinis veiksmingumas atgrasydavo priešus[483]. Gero administravimo bruožas yra pareigūnų atskaitomybės užtikrinimas. Didįjį kunigaikštį Vytautą Daukantas ypač giria dėl to, kad jis valdydamas šalį rūpinosi geru administravimu ir tarnybine atskaitomybe: „Savo

475 Žodynas, t. 1, p. 277; t. 3, p. 81.

476 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 496; Vyteniui šia fraze priskiriamos visos keturios kardinalios dorybės.

477 Pasakojimas, p. 455.

478 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 662.

479 Zetzel, J. E. G. *The Lost Republic*, p. 254.

480 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 244, 258.

481 Pasakojimas, p. 265; plg. Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 372.

482 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 533; t. 2, p. 331; Pasakojimas, p. 168, 408.

483 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 331.

urėdams ir rėdytojams drausmus; kursai neteisingai elgės, tą po kartuvėmis statė, o nuo jo atėmęs visa, ką buvo sulupęs, į kitą vietą pliką perkėlė už urėdą; skaitliaus nuo visų reikalavo."[484] Pareigūnų korupcijos prevencijai Daukantas nurodo esą buvus praktiką senovės Lietuvoje skirti teisėjais ar kitais pareigūnais bevaikius ar našlius, t. y. šeiminių interesų neturinčius, nes šie, tikėtina, mažiau rūpinsis savo nauda, o daugiau – politinės bendruomenės reikalais[485]. Daukantas vienareikšmiškai neigiamai komentuoja istorines situacijas, kai viešuosiuose reikaluose įsigali nuostata, kad „kiekvienas norėjo labu savo artimo gyventi, o nieksai nerūpinos visuomeniu labu"[486]. Politinė dorybė klesti, Daukanto terminais, kai rūpinamasi „visuomeniu labu", t. y. *bonum commune*, *utilitas communis*. *Utilitas communis* randame Daukanto išverstą kaip „visuomenis labas" Nepoto biografijų vertime[487]. Reikia atkreipti dėmesį, kad Daukantas ir šiuo atveju, ir kitais, vartoja žodį „visuomenis", ne šiuolaikine „visuomeninis" reikšme, o tikslesne ir siauresne „bendras" reikšme (kiti vartosenos atvejai – „visuomenis labas", „visuomenis valdymieras", „visuomenis pavojus", „visuomenis neprietelius", „visuomenis lobis" ir pan.).

484 Pasakojimas, p. 704.

485 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 521.

486 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 247.

487 Gyvatos, p. 121; Nepos, C. Alcibiades, 4. *Complete Works*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2017.

III

Respublika, imperija ir nuosmukis

Darbuose, rašytuose sovietiniais laikais, Simonas Daukantas buvo, remiantis privalomomis ideologinėmis klišėmis, pristatomas kaip „riboto“ demokratinio liberalizmo šalininkas, pasisakęs už liaudies teises, dėl jų kovojęs vadinamaisiais nerevoliuciniais metodais[488]. Tautinės konservatyvios krypties literatūroje, kita vertus, Daukanto respublikoniškas nuostatas buvo stengiamasi ignoruoti. Charakteringas, pavyzdžiui, Maironio rėmimasis Daukantu. Maironio rašytos Lietuvos istorijos atraminis tekstas buvo būtent Daukanto „Būdas“, nors perrašant atskirus jo fragmentus šaltinis dažnai nebuvo nurodomas[489]. Maironis prikišo Daukantui „išbujojusią vaidentuvę“: „Jo įpatingai veikale „Budas senovės Lietuvių“ sunku kartais atskirti tikrai istoriškas tiesas, ant dokumentų paremtas, nuo paties autoriaus protavimų ir išbujojusios vaidentuvės.“[490] Tačiau Maironis nesukūrė originalios Lietuvos istorijos koncepcijos, perėmė ją iš Daukanto, tik išdėstė Daukanto rašytą pasakojimą supaprastintai ir populiariai. Cituotas kritiškas vertinimas netrukdė Maironiui rašant populiarią Lietuvos istoriją kopijuoti Daukanto teksto, perimant tematinį-chronologinį dėstymo būdą. Įsidėmėtina tai, kad Maironis nepanaudojo, į savo tekstą neįtraukė Daukanto teiginių apie respublikonišką senovės lietuvių santvarką, seimus, svarbiausių nutarimų priėmimą juose, ribotą didžiųjų kunigaikščių valdžią, prigimtinę žmonių laisvę ir pan.

Respublikoniškos politinės nuostatos Daukantui buvo esminis Lietuvos istorijos pasakojimo ir vertinimo pagrindas. Tad svarbu detaliau atskleisti, kaip Daukantas supranta ir aiškina respublikos iškilimo, virsmo imperija ir nuosmukio Lietuvos istorijoje ypatybes, aplinkybes ir išdavas.

3.1. Romėniško ir neoromėniško respublikonizmo politiniai ir moraliniai principai Simono Daukanto akiratyje

Respublikonizmas buvo viena svarbiausių politinių teorijų nuo senovės Romos laikų iki pat XVIII a. pabaigos. Vienas pirmųjų respublikonizmo atstovų, Ciceronas, savo politinės filosofijos darbus rašė matydamas Romos respublikos krizės apraiškas ir bandydamas apibrėžti teorinius ir praktinius sprendimus respublikinės santvarkos tvermei užtikrinti. Tie sprendimai – konstitucinės santvarkos, kaip aukštesnio lygio normų ir taisyklių visumos, kuri būtų respublikos stabilumo ir tvermės garantas, teorija[491]. Ši teorija, kita vertus, neatsiejamai susieta su moralės filosofija.

Cicerono požiūriu, geriausia politinė-administracinė santvarka remiasi piliečių bendrąja dorybe (*virtus generalis*), savo ruožtu pasireiškiančia keturiomis kardinaliomis dorybėmis: išminties (*sapientia/prudentia*), drąsos ar narsos (*fortitudo*), teisingumo (*iustitia, aequitas*) ir savitvardos (*temperantia*)[492]. Ciceronas čia rėmėsi politinės minties graikiška tradicija. Tokias, nors kiek kita seka kardinalias dorybes jau buvo išskyręs Platonas, vėliau remiantis Platonu jos buvo aptarinėjamos

488 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 157.

489 Bončkutė, R. Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891). *Archivum Lituanicum*, 2019, t. 21, p. 170–177, 187.

490 Maironis. *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*. Petropilis: Rusijos mokslų akademijos spaustuvė, 1906, p. 236–237.

491 Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism*, p. 21.

492 Skinner, Q. *Visions of Politics*, Vol. 2, p. 207.

Renesanso humanistų raštuose[493]. Platonas tris iš dorybių siejo su savo įsivaizduojamos idealios politinės bendruomenės trimis socialinėmis klasėmis, o teisingumą traktavo kaip visa apimančią dorybę, valdančią visas kitas dorybes[494]. Ciceronas patį „dorybės" (*virtus*) terminą vartojo, ypač savo oracijose, kaip bendrinį, apimantį daugelį konkrečių dorybių ar nurodantį vieną ar kelias iš jų, minėtas keturias kardinalias, bet ir nemažai kitų[495]. Iš tikrųjų kaip tik Ciceronas išplėtė vartoseną ir suteikė etines reikšmes lotynų kalbos žodžiui *virtus*, kuris iki tol buvo vartojamas iš esmės tik „vyriškumo", pirmiausia kaip drąsos karo kautynių metu, reikšme[496].

Herodoto „Istorijoje" detaliai aprašoma persams priskiriama diskusija (iš tikro, tyrinėtojų požiūriu, panašios diskusijos labiau būdingos to meto graikams), literatūroje vėliau gavusi „konstitucinių debatų" vardą. Diskusija esą vyko po to, kai keletas persų diduomenės atstovų nuvertė nuo sosto apsišaukėlį, apsimetusį buvusio karaliaus Kambizo broliu ir taip tapusį karaliumi. Trys persų sąmokslininkai pasisako kiekvienas iš eilės dėl tam tikros politinės santvarkos privalumų ir trūkumų, siūlydami ją priimti persams[497]. Herodoto „konstituciniuose debatuose" pirmąkart antikinėje politinėje mintyje buvo užfiksuota politinių santvarkų klasifikacija, kai išskiriami trys politinės santvarkos tipai, remiantis labai paprastu kriterijumi, o būtent, ar valdžia priklauso vienam, keletui, ar daugumai. Galima kalbėti apie santvarkų trichotomiją, kur trys skirtingos politinės santvarkos yra demokratija, oligarchija, monarchija. Ši trichotomija, kaip ir visi minėti terminai nusakant santvarkas, buvo vartojami Herodoto veikale[498]. Skirdami pirminius (bazinius) politinės santvarkos tipus (monarchija, aristokratija, demokratija), kur skirties požymis yra vieno, keleto ir daugelio valdžia, nemažai vėlesnių Antikos autorių kalbėjo apie mišrią politinę santvarką, sudarytą iš atskirų pirminių politinių santvarkų elementų, kaip geriausią. Pirmasis apie tai pasisakė istorikas Tukididas, kuris kalbėjo, kad Atėnai geriausiai buvo valdomi tada, kai valdžia buvo keleto ir daugelio valdžios mišinys[499]. Cicerono požiūris nesirėmė institucine inžinerija, kaip Platono, Polibijaus ar dalies kitų politinių mąstytojų. Jo požiūriu, kiekvienas socialinis sluoksnis politinėje bendruomenėje turi turėti savo vaidmenį ir panaudoti savo gebėjimus, taip užtikrinant stabilumą ir santarvę[500]. Harmoningą politinę sa ntvarką, besiremiančią santarve (*concordia*), kuri yra ne kas kita, kaip optimali respublikinė santvarka (*optimus status civitatis*), Ciceronas apibūdino kaip pasiekiamą pirmiausia remiantis trijų elementų – *consilium*, *libertas* ir *imperium* – derinimu. *Consilium* principą įgyvendina Senatas, vadovaujantis viešosioms politinėms diskusijoms ir svarstymams, užtikrinantis politinę lyderystę. *Libertas* turi pilietinė bendruomenė (*populus*), priimanti įstatymus ir renkanti pareigūnus, t. y. veikianti kaip suverenas. Pilietinė bendruomenė savo valią ir valdžią įgyvendina ne tiesiogiai, o pirmiausia per renkamus pareigūnus, kurie turi *imperium*[501]. Ciceronas akcentavo ne institucinę „stabdžių ir atsvarų" sistemą (kaip, pavyzdžiui, Platonas ar Polibijus), bet subalansuotą teisių, pareigų ir atsakomybių visumą. Kai kurie autoritetingi antikinės

493 Skinner, Q. *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, Vol. 1, p. 126.

494 Ryan, A. *On Politics: A History of Political Thought*, p. 63.

495 McDonnel, M. *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 342.

496 Ten pat, p. 346–354.

497 Herodotas. *Istorija*, p. 185–187.

498 Winton, R. Herodotus, Thucydides and the Sophists. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 109.

499 Arena, V. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*, p. 82.

500 Ten pat, p. 93.

501 Ten pat, p. 135.

politinės minties tyrinėtojai būtent Cicerono samprotavimuose apie tris autonomiškos atsakomybės politinėje bendruomenėje sritis įžvelgia pirminį valdžių atskyrimo ar padalijimo teorijos (vėliau išplėtotos Montesquieu) eskizą, pereinant nuo „mišrios santvarkos" prie „valdžių padalijimo" prieigos[502].

Respublikinės santvarkos silpnumo ir smukimo priežasčių tema buvo intensyviai nagrinėjama ne tik filosofų tekstuose, bet ir istoriografiniuose veikaluose. Senovės Romos istorikas Salustijus nagrinėjo Romos respublikos nuosmukį ir pilietinės santarvės bei pilietinės moralės smukimą dėl aristokratijos polinkio į švaistūnišką ir prabangų gyvenimą, korupciją, atsisakant tarnybos politinei bendruomenei, bendram labui pirmenybės[503]. Salustijus yra senovės Romos respublikos nuosmukio ir jo priežasčių istorikas, pagrindine nuosmukio priežastimi įvardijęs, kaip pažymi romėnų istoriografijos tyrinėtoja Catalina Balmaceda, ne abstraktų visuomenės ar ekonomikos vystymosi procesą, o pačių respublikos piliečių elgesį, siekiant tenkinti neribotą turto ir valdžios aistrą[504]. Visgi Salustijus pabrėžė ir išorės faktorių, karinės grėsmės iš Kartaginos pusės reikšmę sutelkiant ir disciplinuojant romėnus. Skirtingai nuo Tito Livijaus, kuris nuosmukį išimtinai siejo tik su politinę dorybę (*virtus*) palaikančių papročių (*mores*) nunykimu, kai įsigali gobšumo (*avaritia*) ir prabangos (*luxuria*) ydos[505].

XVII a. anglų respublikonas, vienas ryškiausių neoromėniškos politinės minties, kaip šią srovę įvardijo Quentinas Skinneris, atstovų, pasisakęs apie absoliutinę monarchiją kaip didelį politinį blogį, nubaustas už savo pažiūras mirties bausme, vėliau laikytas didžiu respublikonu kankiniu, buvo Algernonas Sidney'us. Sidney'us tvirtino, kad tautos galia yra akivaizdus jos dorybės įrodymas. Galinga tauta pasižymi dorybe, o silpna tauta yra sugedusi. Galią galima matuoti visaip, bet svarbiausias rodiklis yra pergalės mūšio lauke[506]. Sidney'us rėmėsi respublikonizmo idėjomis iš Machiavelli darbų, tačiau tvirtu respublikonizmo pagrindu laikė prigimtines teises (*natural rights*)[507].

Respublikonizmo idėjos buvo esminės ir XVIII a. prancūzų švietėjui G. Mably. Jos populiaria forma dėstomos 1763 m. išleistoje G. Mably knygoje „Pokalbiai su Phocionu apie moralės ir politikos santykį" (originalus pavadinimas prancūzų k. *Entretiens de Phocion, sur l'introduction de la morale avec la politique, traduits du grec de Nicoclès, avec des remarques*). Tai esą atrasto seno graikų rankraščio vertimas, kurio turinys pateikiamas dialogo forma, kaip platoniški dialogai. Knygoje tvirtinama, kad politika yra tapati moralei, o principinis politikos objektas yra dorybės ugdymas, o tai turėtų būti pagrindinis visų įstatymų, papročių ir įsakų tikslas[508]. Kaip yra pastebėję politinės minties tyrinėtojai, Mably darbuose yra žymi tiesioginė Cicerono įtaka. Pats Mably yra sakęs, jog jo svarbiausi darbai yra niekas kitas, kaip tik Cicerono prigimtinės teisės doktrinos komentarai[509]. Mably „Pokalbiuose su Phocionu" įvardijo septynias politines dorybes, sekdamas antikiniais autoriais. Pagrindinės yra trys: išmintingumas, drąsa ir teisingumas. Likusios keturios

502 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 77.

503 Earl, D. V. *The Political Thought of Sallust*, p. 41–42.

504 Balmaceda, C. *Virtus Romana: Politics and Morality in the Roman Historians*, p. 81.

505 Kapust, D. J. *Republicanism, Rhetoric, and Roman Political Thought: Sallust, Livy and Tacitus*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 30, 91.

506 Houston, A. C. *Algernon Sidney and the Republican Heritage in England and America*. Princeton: Princeton University Press, 1991, p. 158.

507 Ward, L. *The Politics of Liberty in England and Revolutionary America*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 171.

508 Mably, G. *Phocion's Conversations: or, the Relation between Morality and Politics*. London: Dodley, 1769, p. 32.

509 Atkins, J. W. A Revolutionary Doctrine? Cicero's Natural Right Teaching in Mably and Burke. *Classical Receptions Journal*, 2014, Vol. 6(2), p. 178–187.

yra pagalbinės: nuosaikumas (savitvarda), darbštumas, šlovės meilė, religingumas. Pagrindinės Mably nurodytos dorybės atitinka ciceroniškas, išskyrus tai, kad nuosaikumą (savitvardą) Mably perkelia prie pagalbinių dorybių[510].

Daukantas buvo susipažinęs su respublikonizmo minčiai svarbiais Cicerono, Machiavelli, Sidney'aus, Mably darbais. Daukantas taip pat domėjosi tais senovės Romos autorių politikos ir istorijos darbais, kuriais rėmėsi Renesanso humanistai, iškeldami respublikoniškų politinių dorybių sampratą ir pavyzdžius. Tai – Markas Tulijus Ciceronas, taip pat istorikas Gajus Salustijus Krispas[511]. Dar studijų Vilniaus universitete metu Daukantas 1816–1818 m. skolinosi iš universiteto bibliotekos šių autorių knygas[512]. Vėliau Daukantas savo bibliotekai buvo įsigijęs Salustijaus „Katilinos sąmokslą" ir „Jugurtos karą", su jų vertimais į prancūzų kalbą bei išsamiais komentarais „College de France" lotynų kalbos profesoriaus Jeano Marie Napoléono Désiré Nisard'o leidžiamame serijiniame romėnų autorių darbų leidinyje (chrestomatijoje)[513]. Machiavelli tiesiogiai savo istoriografijoje Daukantas rėmėsi retai, tačiau gerai jį žinojo, vadino „garsingu raštininku"[514], savo asmeninėje bibliotekoje turėjo Machiavelli „Valdovą" (lotynų k.), „Florencijos istoriją" (prancūzų k.)[515]. Jau vien epitetas „garsingas" įsidėmėtinas, nes Daukantas nesišvaistydavo panašiais apibūdinimais. Daukanto bibliotekoje buvo ir Algernono Sidney'aus knygos „Samprotavimas apie vyriausybę" (1698) vertimas į prancūzų kalbą[516]. Iš Mably darbų Daukantas savo bibliotekoje turėjo į vokiečių kalbą išverstą Mably knygą „Pokalbiai su Phocionu"[517]. Visi minėti respublikonizmo politinės minties atstovai neabejotinai veikė Daukanto politinę mąstyseną.

Daukanto *virtus* sampratai taip pat svarbus veikalas buvo jo iš lotynų kalbos versta „Justino istorija". Apie du trečdalius šio veikalo skirta antikinės Graikijos ir helenistinio pasaulio istorijai[518]. Trogas istorijos procesą aiškina remdamasis *fortuna* ir *virtus* kategorijomis[519]. „Justino istorijoje" lotyniškas žodis *virtus* minimas 115 kartų[520]. Daukantas jį verčia trejopai: „narsybė", „kantrybė" ir „dorybė". Kartais abejoja dėl tiksliausio varianto, nes taisoma, pavyzdžiui, iš „dorybės" į „kantrybę"[521]. Kantrybė ir narsybė, aišku, suprantamos tiesiog kaip dorybės raiškos konkretesnės formos, kas būdinga ir Daukantui, ir romėniškai istoriografijai ar apskritai antikinei minčiai. Nors „Justino istorijoje" remiamasi imperijos perimamumo idėja (nuo Asirijos imperijos iki Romos), aprašoma monarchų veikla, darbe nuosekliai laikomasi priešiškos nuostatos tironiškos valdžios atžvilgiu, vienu

510 Wright, J. K. A *Classical Republican in Eighteenth-Century France: The Political Thought of Mably*. Stanford: Stanford University Press, 1997, p. 84.

511 Skinner, Q. *Visions of Politics*, Vol. 2, p. 3, 18.

512 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 309.

513 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 65; *Salluste, Jules César, C. Velléius Paterculus et A. Florus: oeuvres complètes*, avec la traduction en français, publiées sous la direction de M. Nisard. Paris: J. J. Dubochet, 1845, https://books.google.lt/books?id=54dUAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Collection+des+Auteurs+Latins+salluste&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

514 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 38; Pasakojimas, p. 25.

515 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 315, 317.

516 Ten pat, p. 317.

517 Ten pat.

518 Yardley, J. C., Heckel, W. Introduction. In J. C. Yardley, W. Heckel (eds.), *Justin: Epitome of The Philippic History of Pompeius Trogus*. Oxford: Oxford University Press, 1997, Vol. 1: Books 11–12: Alexander the Great, p. 20.

519 Alonso-Nunez, J. M. *The Idea of Universal History in Greece: From Herodotus to the Age of Augustus*. Amsterdam: J. C. Gieben, 2002, p. 107.

520 Suskaičiuota remiantis: Iustinus, M. J. *Iuniani Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Accedunt prologi in Pompeium Trogum, post Franciscum Ruehl iterum edidit Otto Seel. Stuttgart: B. G. Teubner, 1972.

521 Istorija Justinaus, p. 108.

svarbiausių gero valdovo bruožų laikomas nuosaikumas (*moderatio*) naudojant valdžios galias[522]. Vienas variantų, kaip Daukantas verčia žodį *moderatio* „Justino istorijoje", yra tiesiog „doribe"[523].

1842 m. išleistame lietuvių kalbos elementoriuje Daukantas pirmąjį žodį iš mokantis skiemenuoti pavyzdžiais teikiamų žodžių paminėjo „dorybė"[524]. Dalį elementoriuje teikiamų lietuvių liaudies patarlių Daukantas įvardija kaip atskirą patarlių rūšį – „dorybės patarlės"[525], kai kitos jo skiriamos rūšys yra patyrimo patarlės ir veikimo patarlės. Elementoriuje vardydamas septynias dorybes Daukantas skyrė dvi jų grupes: didžiausias ir „draugines". Didžiausiomis dorybėmis nurodydamas grynai krikščioniškas tris (tikėjimas, meilė, viltis) jis įvardijo keturias „draugines", t. y. visuomenines arba politines: 1) „akylumas" (išmintingumas, įžvalgumas), 2) „tejsybe" (teisingumas), 3) „drousybe" (drąsa), 4) „kąntrybe"[526]. Elementoriuje Daukantas specialiu paaiškinimu atkreipia dėmesį į „akylumą" (čia suprantamą kaip praktinę išmintį), nes jo padedamas žmogus ne tik pažįsta dorybę, bet ir „dar źino, kokeis pragumais doró tapti"[527]. Tai ne švietėjiškas, bet veikiau stoicistinis aiškinimas, pagal kurį kiekvienai dorybei pažinti ir jos laikytis reikalingas racionalus vertinimas, nes kiekviena dorybė remiasi skyrimu, kas yra gera ir bloga[528]. Stoikai, sekdami Sokratu, plėtojo intelektualinę dorybių koncepciją, aiškinančią, kad kiekviena dorybė yra tam tikra išminties (praktinio racionalumo) forma[529]. Antikos etinės minties požiūriu, dorybe pasižymintis asmuo yra ne tas, kuris vien faktiškai elgiasi moraliai, ir netgi ne tas, kuris daro tai nuolatos, o tas asmuo, kuris supranta savo veikimo principus, gali juos paaiškinti ir apginti[530].

„Kantrybės" paties Daukanto nurodomas atitikmuo lotynų kalba yra *patientia*[531], tad, iš pirmo žvilgsnio, tai būtų lyg ir ne visai klasikinė ketvirtoji kardinali dorybė – *temperantia* („nuosaikumas", „susilaikymas", „savikontrolė" ar „savitvarda"), bet čia galbūt tiesiog ne visai įprastai įvardijant kaip „kantrybė" visgi turėta omenyje būtent *temperantia* ar artimais kitais terminais, įskaitant ir *patientia*, lotynų kalba įvardijama dorybė. Ciceronas savo traktatuose ketvirtajai dorybei, senovės graikų kalba žinomai kaip *sophrosyne,* bandydamas parinkti geriausią atitikmenį lotynų kalba išbandė kelis variantus (*frugalitas*, *verecundia*, *decorum*), bet akivaizdžiai visiškai tinkamo vieno žodžio nesurado[532]. Tai, kad Daukantas „kantrybę" vartoja kaip „savitvardos" ar „nuosaikumo" atitikmenį (nors ir ne visada kaip jį), t. y. taip vadindamas ketvirtąją klasikinę dorybę, patvirtina jo tekstai. Daukantas savo verstos „Justino istorijos" epizodo apie lydus, kurie ištižo ir išlepo bei prarado senąją dorybę, o tai leido persams juos pavergti, frazę *virtus pristina* verčia būtent kaip „senoji kantrybė"[533]. Daukantas verčia ne pažodžiui, o interpretuoja, bendresnį dorybės įvardijimą keisdamas konkretesnės dorybės formos ar rūšies įvardijimu, o kadangi ši dorybės forma prarandama išlepus, pasidavus aistroms, tai yra būtent nuosaikumo, savitvardos praradimas.

522 Alonso-Nunez, J. M. An Augustan World History: The 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus. *Greece & Rome*, 1987, Vol. 34(1), p. 66–68.

523 Istorija Justinaus, p. 280.

524 Abeciela, p. 11.

525 Ten pat, p. 47–48.

526 Ten pat, p. 19.

527 Ten pat.

528 Schofield, M. Stoic Ethics. In B. Inwood (ed.), *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 240.

529 Brüllmann, Ph. The Stoics. *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics*. Edited by Tom Angier. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 14.

530 Annas, J. *The Morality of Happiness*, p. 67.

531 Zodrodys, p. 28.

532 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 171–172.

533 Istorija Justinaus, p. 70.

Atėnų demokratijos pirmojo piliečio Periklio *virtus* įvardijimas „kantrybe“ „Justino istorijos“ vertime[534], vėlgi, žinant Periklio politinės karjeros garantu buvus būtent jo savitvardą[535], liudija „kantrybe“ nurodant savitvardą. Vienas Nepoto biografijų vertimo fragmentas, kur komentuojami Spartos gyventojų papročiai, irgi yra gana iškalbingas: „Lakedemonis, pagal kurių dobos kantrybė už visų didžiausią lietą buvo turima.“[536] Tiesa, šiuo atveju Nepotas taip pat kalba apie *patientia* (*Lacedaemonios, quorum moribus summa virtus in patientia ponebatur*[537]), bet labiau ištvermingumo, ištvermės reikšme, susijusia su savitvarda. Ištvermė ypač svarbi kariams, o Daukantas dažnai kalba apie lietuvių karių „kantrybę“, iš tikro turėdamas omenyje ištvermę. Savo Lietuvos istorijos darbuose Daukantas dažnai mini ir tokias dorybes kaip „vienybė“ ar „kliautis“, taip pat jas abi kartu – „kliautis ir vienybė“[538]. Reikėtų tik atkreipti dėmesį, kad jos romėniškoje politinėje mintyje irgi gerai žinomos, pats Daukantas savo lotynų-lietuvių žodynėlyje nurodo jų atitikmenis, tokius kaip *concordia* ir *fides*[539].

Kaip minėta, keturios kardinalios dorybės yra politinės dorybės, visuomenės ryšiams užtikrinti ir bendram gėriui siekti reikalingos savybės. Arba elgesį visuomenėje reguliuojančios dorybės. Ir jų raiška Cicerono bei apskritai respublikoniškoje politinėje mintyje buvo suprantama kaip priklausoma nuo konteksto, ne kaip absoliutus jų laikymasis. Tad kai „dorybės“ terminą Daukantas vartoja apibūdinti Lietuvos valdovus, kunigaikščius, jis nevertina jų elgesio krikščionybės mokymo ar kokios nors modernios etinės doktrinos perspektyvoje, o turi omenyje politinę išmintį, proporcingą teisingumą, drąsą ir savitvardą. Geras pavyzdys, kai Daukantas šia prasme kalba apie tai, kad Vytautas buvo žmonių mylimas dėl savo „dorybės“, o Skirgaila, priešingai, buvo visų neapkenčiamas dėl savo „nedorybės“[540]. Tai vertinimas ne įprastos, o politinės moralės požiūriu.

Klasikines kardinalias dorybes reiškiančių žodžių vartojimo dažnis Daukanto darbuose pateiktas 3 lentelėje.

***3 lentelė*. Terminų, apibūdinančių keturias kardinalias dorybes, vartojimas S. Daukanto istoriografijoje**

Terminas lietuvių kalba	Atitikmuo lotynų kalba	„Darbai“ (1822)	„Istorija Žemaitiška“ (1834)	„Būdas“ (1845)	„Pasakojimas“ (1850)
„buklumas“	*prudentia*	7	13	5	10
„drąsybė“, „narsybė“	*fortitudo*	49	189	26	117
„kantrybė“	*temperantia (patientia)*	62	113	20	70
„teisybė“ (kai šis žodis vartojamas teisingumo reikšme)	*iustitia*	20	94	16	49

„Narsybė“ ir „drąsybė“ yra sinonimai, tad jų vartojimas čia skaičiuojamas kartu, @buklumas“ yra Daukanto dažniausiai vartojamas žodis nurodant išmintingumą. „Darbuose“ aiškiai dažniausiai

534 Ten pat, p. 108.

535 Plutarchas. Periklis. *Rinktinės biografijos*. Vilnius: Vyturys, 1996, p. 9–45.

536 Gyvatos, p. 126.

537 Nepos, C. Alcibiades. *Complete Works*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2017, 11.

538 Būdas, p. 445.

539 Zodrodys, p. 8, 17.

540 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 55; Pasakojimas, p. 594.

minima „kantrybė“, kai „Istorijoje Žemaitiškoje“ ir „Pasakojime“ – neabejotinai „narsybė“ (3 lentelė), iš esmės todėl, kad čia daug detaliau aprašomos lietuvių kovos su kryžiuočiais ir kitais priešininkais.

„Dorybė“ pirmiausia suprantama kaip *virtus*, kaip keturių klasikinių kardinalių dorybių visuma, tačiau keturios kardinalios dorybės susijusios su visu kompleksu dar konkretesnių dorybių, iš kurių pilietine prasme reikšmingos tėvynės meilė, ištikimybė respublikinei santvarkai, pagarba piliečių laisvei ir lygybei. Senovės lietuviai savo dorybe rodė pavyzdį kitoms tautoms: „Savo dorybe ir lieta svetimoms tautoms paveikslu buvo“[541], buvo nenugalimi, nes buvo „mylį dorybę ir didžiuojąsi savo liuosybe“[542].

3.2. Pagrindiniai senovės Lietuvos respublikinės santvarkos bruožai Simono Daukanto istoriografijoje

Kada visgi susidarė Lietuvos politinė bendruomenė, tikslaus atsakymo Daukanto istoriografijoje nerasime. Juolab matyti, kad jis ir pats ieškojo atsakymo į šį klausimą ir vienareikšmiško atsakymo istorijos šaltiniuose nerado. Tą galima iliustruoti legendos apie Vaidevutį pateikimu jo tekstuose. Vaidevutis – tariamai pirmasis pasaulietinis lietuvių valdovas, bendru sutarimu tokiu paskelbtas tautos susirinkime VII a. po Kr., kaip sako Daukantas „Būde“[543]. Legendos apie Vaidevutį pateikimas Daukanto veikaluose skiriasi. „Darbuose“ net iš viso neminimas jo brolis Brutenis, kalbama tik apie Vaidevutį ir anoniminį (vardu neįvardijamą) vyriausiąjį kunigą. Vėlesniuose Daukanto darbuose jau kalbama apie tai, kaip broliai Brutenis ir Vaidevutis pasidalijo valdžią, pasaulietiniu valdovu buvo paskirtas Vaidevutis, bet nemažą autoritetą, įskaitant ir pasaulietinius reikalus, išlaikė ir vyriausiasis kunigas – Brutenis. „Darbuose“, „Istorijoje Žemaitiškoje“ ir „Būde“ kalbama apie vėlesnį sukilimą prieš Vaidevučio valdymą, bet toks sukilimas jau neminimas „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. „Darbuose“ iš viso nekalbama, kad skelbiant Vaidevutį valdovu kartu buvo duoti svarbiausi įstatymai, o pagal „Istoriją Žemaitišką“ ir „Būdą“ – įstatymus duoda Brutenis[544], kai „Pasakojimo“ versijoje sakoma, kad, paskelbus Vaidevutį valdovu sušauktame Seime, priimami ir įstatymai[545]. Ypač kritiškai legenda apie Vaidevutį vertinama „Būde“, kur ji kelis kartus pavadinama „pasaka“, abejojama, ar iš tikrųjų Brutenis buvo Vaidevučio brolis („noris ta pasaka vadina tuodu vyru broliumi, vienok čia regimai yra, jog karvedys norėjo kunigo valdžią įgauti ir į viešpačius išsikeldinti“[546]) ir pan.

Politinės bendruomenės („ūkės“) pradžios Lietuvoje Daukantas tikrai nesaisto būtent su Bruteniu ir Vaidevučiu. Politinė bendruomenė atsiranda bent jau su pirmaisiais įstatymais. O tokius įveda, pasak Daukanto teiginių „Būde“, Zamolksis: „Visų senieji lietuvių įstatymai yra Smulkio, arba Zamolksio.“[547] Šis veikėjas esą gyvenęs VII ar V a. prieš Kr. („Istorijoje Žemaitiškoje“ ir „Būde“ datavimas skiriasi). Kita vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad „Justino istorijos“ vertimo pratarmėje

541 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 83.
542 Ten pat, p. 473.
543 Būdas, p. 566.
544 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 65; Būdas, p. 568–569.
545 Pasakojimas, p. 40–41.
546 Būdas, p. 567.
547 Būdas, p. 579.

Daukantas kaip ankstyviausią valdžią visų tautų, taigi ir lietuvių, gyvenime mini buvus savotišką šeimos galvos (*paterfamilias*) valdžią, kada politinės bendruomenės užuomazgose, Daukanto terminais, pradėjus gyventi sandraugėje, bet dar neturint rėdos, valdo šeimos galvos autoritetą turintis bendruomenės narys, remdamasis papročiais[548]. Tad Daukantas skiria bendruomenės be įstatymų ir turinčios įstatymus bei valdžios institucijas politinės bendruomenės stadijas. Su Brutenio ir Vaidevučio legenda susiję įvykiai, nors jie tikrai nelaikyti visuomenės sutartimi, Daukanto pasakojime reikšmingi tuo, kad po jų Lietuvos valdymas stabilizuojasi, nusistovi politinio valdymo ir teismų institucijos, veikia pagrindiniai įstatymai. Panašiai kaip pagal „Justino istorijoje" pateiktą aprašymą nusistovi ir senovės Atėnų bei Spartos miestų-valstybių santvarka, kai jos esminius elementus nustato *nomotetai* (įstatymdaviai), Solonas – Atėnuose ir Likurgas – Spartoje. „Justino istorijoje" apskritai pastebimas specialus dėmesys teisės normų atsiradimui ir *nomotetų* veiklai (be Solono ir Likurgo, pateikiami ir mažiau garsūs pavyzdžiai), teisės normų ir visuomeninių dorybių sąsajoms senovės pasaulio tautų gyvenime[549]. O Solono ir Likurgo įstatymus bei jų vaidmenį kuriantis senovės Atėnų ir Spartos politinėms bendruomenėms Daukantas gerai žinojo, šiuos įstatymus tiesiogiai minėjo savo Nepoto darbo vertimo komentaruose, komentuodamas tam tikras konkrečias Nepoto aprašomas realijas[550].

Lietuvos visuomeninės-politinės ir valdymo organizacijos („rėdos") atsiradimą Daukantas, kaip minėta, sieja su pirmųjų *nomotetų*, t. y. įstatymdavių, veikla. „Būde" prie lietuvių įstatymdavių Daukantas priskiria tokius legendinius asmenis kaip Zamolksis, Odinas, Vaidevutis[551]. Pirmųjų įstatymdavių vaidmenį Daukantas labai vertino, ką rodo jo laiške Narbutui išsakomi priekaištai, kad šis savo rašomoje Lietuvos istorijoje nepaminėjęs jų[552]. Ypač Zamolksio, kurio reikšmę Narbutui nurodė rėmęsis Vilniaus universiteto profesoriaus, Antikos žinovo Groddecko autoritetu: „Praleidai Zamolksį, getų įstatymų davėją. Getais visi kronikininkai, rašę lotyniškai, vadina lietuvius, pats Profesorius Grodekas Universiteto atidarymui rašė traktatą apie Zamolksį ir pripažino jį lietuviu."[553]

Lietuvių respublikinė organizacija, Daukanto manymu, nusistovėjo bent jau II a. prieš Kristų, kada antrasis „lietuvių giminių" įstatymų davėjas Odinas įvedė įstatymą šaukti seimus įvairiems bendriems klausimams spręsti[554]. Senovės lietuvių respublikoje, pasak Daukanto, veikė dviejų rūšių tautos susirinkimai – „sueimai": pavietų ir bendrieji, kurie rinkdavosi po atviru dangumi. Seimų pagrindinės funkcijos aiškiausiai išvardijamos „Pasakojime": „Sueimuose perdėjo vyresnius apygardoms, sandaravo su svetimomis tautomis ar karę apskelbė, pasmerkė užmušėjus ir kitus didžius kaltininkus."[555]. Tik „Pasakojime" nurodoma ir tai, kad Seimas veikė kaip aukščiausia apeliacinė teisminė instancija: „Tėvūnai su senaisiais attiesė teisybę svietui savo apygardose arba pavietėse, jei kas jų sprendimu nesikakino, tas ieškojo teisybės sueime."[556] „Būde" dar buvo teigiama, kad aukščiausias apeliacinis teismas buvo didžiojo kunigaikščio teismas[557]. Apskritai „Pasakojime" lietuvių respublikinės santvarkos vaizdas yra jei ne labiausiai specialiai akcentuojamas[558], tai neabejotinai išraiškingiausiai ir tiksliausiai pateikiamas.

548 Istorija Justinaus, p. 49, 58–59.

549 Pendergast, J. S. *Philosophy of History of Pompeius Trogus*. PhD dissertation. Urbana, Illinois: University of Illinois, 1961, p. 97–106.

550 Gyvatos, p. 163, 181.

551 Būdas, p. 579–580.

552 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 496, 500.

553 Ten pat.

554 Būdas, p. 579.

555 Pasakojimas, p. 36.

556 Ten pat, p. 37.

557 Būdas, p. 582.

558 Beresnevičiūtė-Nosálová, H. *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 122–123.

Daukantas savo veikaluose mini nemažai svarbiausių konkrečių „svieto sueimų". Dalis jų yra ne grynai „išgalvoti" ar „sufantazuoti", bet spėtinai identifikuoti seimai. Dalis iš jų yra tiesiogiai perimti iš A. Vijūko-Kojalavičiaus Lietuvos istorijos. Tik Kojalavičius kunigaikščių rengiamus pasitarimus vadino diduomenės ar luomų susirinkimais ar pasitarimais, o Daukantas juos ima traktuoti, nuosekliausiai tą darydamas „Pasakojime", kaip „svieto" ar „visų ūkininkų" susirinkimus.

Daukantas pabrėžia, kad senovės Lietuvoje buvo laikomasi tautos suverenumo principo, valdžią savo rankose turėjo pilietinė bendruomenė: „Svietas turėjo ūkės valdžią savo rankose."[559] Būtina atkreipti dėmesį į šio sakinio vietą tekste. Būtent toks sakinys „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje" eina kaip pirmas skyrelyje apie lietuvių teisinę ir politinę-administracinę santvarką („ūkės rėdą"). Daukantas, rašydamas apie respublikinę santvarką, rėmėsi Tacitu, ypač „Pasakojime", kur, pacitavęs ilgą ištrauką iš Tacito „Germanijos", be kita ko, kalbančią apie tai, kad pas germanus karalių valdžia buvo suvaržyta įstatymais, lietuvių istorikas apibendrindamas pareiškia: „Skaitytojas lietuvis, jei sau primins senus amžius, – ar ne tas pats pas mus buvo senovėj!"[560] „Svieto sueimų" išvardijimas nėra vienodas Daukanto veikaluose. Daugiausia jų nurodoma ir apibūdinama „Istorijoje Žemaitiškoje" ir „Pasakojime", o „Darbuose" jų mažiau, pavyzdžiui, juose neminimas krikščionybės Lietuvoje įvedimui patvirtinti sušauktas Seimas, kuris jau yra „Istorijoje Žemaitiškoje".

***4 lentelė.* „Svieto sueimai" iki didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo S. Daukanto „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje"**

Nr.	Chronologija	„Sueimas"	Iniciatorius
1.	V a.	Susirinkimas, kur sutariama dėl vyriausios valdžios (valdovu paskelbiamas Vaidevutis) ir priimami vieni iš pirmųjų įstatymų	Vyriausiasis kunigas Brutenis
2.	XIII a. pradžia	Sutarties su Haličo valdovu Danieliumi sudarymui patvirtinti sušauktas susirinkimas	
3.	1264 m.	Po Treniotos nužudymo Kernavėje sušauktas susirinkimas, kuriame didžiuoju kunigaikščiu paskelbiamas Mindaugo sūnus Vaišvilkas	
4.	XIV a. pradžia	Kernavėje sušauktas susirinkimas tartis, kaip kovoti su kryžiuočiais	Didysis kunigaikštis Vytenis
5.	1315 ar 1316 m.	Po Vytenio mirties Kernavėje sušauktas susirinkimas, kur Gediminas paskelbiamas didžiuoju kunigaikščiu	
6.	1341 m.	Po Gedimino mirties sušauktas susirinkimas, kur Jaunutis paskelbiamas didžiuoju kunigaikščiu, o kariuomenės vadais – Algirdas ir Kęstutis	
7.	XIV a. vidurys	Susirinkimas, sušauktas tartis dėl santykių su Kryžiuočių ordinu	Didieji kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutaitis
8.	1377 m.	Po Algirdo mirties sušauktas susirinkimas, kuriame Jogaila paskelbiamas didžiuoju kunigaikščiu	
9.	1386 m.	Dėl Lietuvos krikšto sušauktas susirinkimas, kuriame pritarta krikščionybės įvedimui	Didysis kunigaikštis Jogaila

***Šaltinis:** Daukantas, S. Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje, p. 40, 172, 302, 386, 403, 457, 460, 540, 588.*

559 Pasakojimas, p. 36.

560 Ten pat, p. 25.

Didieji kunigaikščiai turėjo didelę valdžią, tačiau, pasak Daukanto, tai nebuvo išimtinai „viešpatinė valdžia", t. y. grynai autokratinė ar despotiška, ką jis aiškiai, labai rūpestingai parinkdamas tinkamus žodžius nurodo laiške T. Narbutui, kad valdovų privilegijos įrodo, jog tauta buvo laisviausia, nes „privilegijos yra valdančiųjų įsipareigojimas, o ne malonė" (*są one zaręczeniem nie zas łaską panujących*)[561].

Senovės lietuvių respublikinės santvarkos nepripažįstančių istorikų Daukantas nevengė kritikuoti. Pavyzdžiui, Lelevelio. 1818 m. rašytoje „Lietuvos ir Rusios istorijoje" Lelevelis senovės lietuvius aprašė kaip despotiškai valdomą tautą, kuri respublikinio valdymosi institucijas esą įgijo po sąjungos su „iš prigimties demokratiška" lenkų tauta[562]. Daukantas savo įrodinėjimais apie ne ką mažiau iš prigimties laisvę ir lygybę gerbiančią lietuvių tautą sugriovė Lelevelio tezę. Kita vertus, Daukantas įrodinėjo, kad ryšiai su lenkais ne atnešė laisvę, kaip teigė Lelevelis, bet atvirkščiai, prisidėjo prie socialinės nelaisvės Lietuvoje plitimo. Lenkai pirmiausia rūpinosi savais interesais ir tai darydami neretai siekė išnaudoti lietuvius, išskyrus tuos atvejus, kai tikrai sutapdavo interesai dėl kovos prieš bendrus priešus. Daukantas siekė atremti Lelevelio arogantišką požiūrį į lietuvius, tarkim, tvirtindamas, kad senovės lietuviai išmokė slavus (įskaitant lenkus) apdirbti žemę[563].

Lietuvių didieji kunigaikščiai yra „karvedžiai ir rėdytojai", kaip, pavyzdžiui, Algirdą („didis karvedys ir gudrus rėdytojas"[564]) ar Vytautą („visų garsingasis karvedys ir rėdytojas"[565]) vadina Daukantas. Panašiai kaip „rymionų ūkės rėdytojai" Cezaris ir Antonijus[566]. „Vyresnieji" – tai pareigūnai. Daukantas taip vadina į tam tikras pareigas tautos paskirtus ar „pakeltus" (t. y. ne išrinktus skaičiuojant balsus, o patvirtintus bendru sutarimu) piliečius. Daukanto lenkų-lietuvių kalbų žodyne „wyresnybe" atitikmeniu nurodoma „naczelnictwo", t. y. viršininkija ar vadovybė[567]. Kaip ir kieno skiriami vyresnieji? Daukantas tvirtina, kad vykdomosios valdžios pareigūnai buvo skiriami seimuose: „Ūkinykai tuose sueimuose ne vien teiravos apie ūkės reikalus, bet dar skyrė sau vyresnybę, kuri ūkę rėdė."[568] „Pasakojime" irgi tvirtinama, kad: „Sueimuose perdėjo vyresnius apygardoms."[569] Vyresniuoju galėjo skirti kiekvieną pilietį: „Kiekvieną į vyresnybę kėlė, nesgi visi lygūs buvo."[570] Iš tikro tai retas kartas, kai Daukantas tiesiogiai įvardija lygybę. Tačiau lygybė čia suprantama greičiausiai ta prasme, kad kiekvienas galėjo būti paskirtas į pareigas, tapti vyresniuoju. Labiau potencialiai. Tačiau realiai vyresniaisiais tapdavo ne bet kuris asmuo, o nuopelnais ar asmeninėmis savybėmis pasižymintys asmenys. Daukantas pripažįsta, kad žmonių „nelygus yra protas ir nelygi buklybė"[571]. Jis taip pat kalba apie natūraliai atsirandančią diduomenę, nors kiekvienas galėjo tapti jos nariu, tačiau pagal nuopelnus. Daukantas pabrėžė, kad tokia diduomenė ne pagal gimimą: „Nekurie buvo tėvūnais, arba senatoriais, *kurie negimė anais* [išryškinta mano – S. P.], nes pati giminė skyrė tarp savęs tuos vyrus į tėvūnus, kurie savo drąsybe ir kantrybe karėse, o dorybe ir gerais darbais pakajuj buvo atsiženklinę"[572], ar „diduomenė toje gadynėje

561 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 606.
562 Beresnevičiūtė-Nosálová, H. *Lojalumų krizė*, p. 122.
563 Baar, M. *Historians and Nationalism*, p. 262.
564 Pasakojimas, p. 539.
565 Ten pat, p. 703.
566 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 33.
567 Žodynas, t. 2, p. 15.
568 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 97–98.
569 Pasakojimas, p. 36.
570 Būdas, p. 446.
571 Ten pat, p. 567.
572 Darbai, p. 73.

vadinos vyresnieji, kuriuos patys sau pakėlė, protu, išminčia, nuomone ir narsybe kitus vyrus pranokiančius“[573]. Tai kokia tada lygybė, apie kurią kalba Daukantas? Atkreiptinas dėmesys, kad nuopelnai, kuriais remiantis patenkama į vyresnybę, Daukanto traktuojami kaip dorybė (*virtus*), tokios konkrečios jos formos kaip išmintis, narsa ir pan. Renkamumas į pareigas pagal nuopelnus yra meritokratinė lygybė, arba, kaip ją apibūdino Aristotelis, „geometrinė lygybė“, skirtinga nuo „aritmetinės lygybės“[574]. Aritmetinė lygybė – tai rinkimo ar kėlimo į valdžią teisė, pripažįstama visiems, nesiremiant jokiais nuopelnais. Platonas taip pat žinojo šias dvi lygybės formas, geometrinės lygybės formą siejo su Pitagoro ir jo pasekėjų pažiūromis, o sėkmingiausią geometrinės lygybės įkūnijimą matė Spartos santvarkoje[575]. Tačiau Platonas ir Aristotelis realiose politinėse santvarkose matė šių dviejų lygybės formų kombinacijas, kitaip tariant, demokratijos ir oligarchijos mišinį. Daukantas matė šių politinės santvarkos formų mišinį, įgyvendintą senovės lietuvių politinėje santvarkoje. Vadinasi, panašiai kaip senovės Spartoje ar senovės Romos respublikoje. O ne kaip kokį nors teorinį ar ateities demokratinės santvarkos variantą, perkeltą į praeitį. Kiek kitas, specialus atvejis, kai Daukantas mini lygybę, yra jo pastebėjimas, kad nors karų metu buvo paimami vergai, bet esą, kaip taisyklė, Lietuvoje buvo suteikiama laisvė vergų vaikams, kada šie „liuosais tapo ir buvo lygiais kitiems Lietuvos ūkininkams“[576]. Čia turimas omenyje specialus lygybės aspektas, būtent lygybė turimos laisvės atžvilgiu, t. y. lygi laisvė, labiau civiliniame gyvenime nei politinėje veikloje.

Galimybė bet kuriam iš piliečių užimti viešosios valdžios pareigas senovės Lietuvoje – toks pats principas, kuris buvo formaliai pripažįstamas (nors realiai juo nebuvo remiamasi kaip vieninteliu ar pagrindiniu) senovės Romos respublikoje. Vyresnieji kartu su didžiuoju kunigaikščiu kaip aukščiausiu pareigūnu esą sudarė vykdomąją ir teisminę valdžią senovės Lietuvoje. Didysis kunigaikštis be Seimo pritarimo svarbių sprendimų negalėjo priimti. Visuotinių seimų dalyviai buvo pasiuntiniai nuo pavietų, „visų išmintingieji“[577]. Veikė taip pat ir „ūkės dūma“, kurią sudarė „dumčiai“ arba „tėvūnai“. „Ūkės dūma“ – tai Senato senovės Romoje atitikmuo Lietuvoje, nes taip Daukantas ir verčia šios Romos respublikos institucijos pavadinimą „Justino istorijoje“: „Senats arba ukes duma“[578]. „Justino istorijoje“ savo ruožtu buvo įprasta vadinti įvairių joje aprašomų senovės pasaulio tautų turimas patariamąsias institucijas, tarybas būtent Senatu, taip romanizuojant graikų ir kitų tautų politines realijas[579]. Senatu Lietuvos Ponų tarybą savo Lietuvos istorijoje vadino ir A. Vijūkas-Kojalavičius. Tėvūnai Daukantui – tai senatorių senovės Romos respublikoje atitikmuo. Jau „Darbuose“ Daukantas rašo „tėvūnai arba senatoriai“.[580] Tėvais iš tikro buvo vadinami ir senatoriai Romoje. „Justino istorijoje“ esančią žinią apie Senato senovės Romoje įkūrimą, kai esą jo pirmoji sudėtis buvo iš tėvais pavadintų šimto vyresniųjų, Daukantas perteikia taip: „Tada ir teunije arba Senata isz szimta seniu, kurij teunas wadinos padieję.“[581]

Kaip matyti iš aukščiau pateikto aptarimo, senovės lietuvių respublikinėje santvarkoje Daukantas matė nemažai senovės Romos institucinių atitikmenų. Jis savo istoriografijoje dažnai mini

573 Būdas, p. 452.

574 Arena, V. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*, p. 103–104.

575 Ten pat, p. 106.

576 Būdas, p. 575.

577 Ten pat, p. 576–578.

578 Istorija Justinaus, p. 231.

579 Develin, R. Introduction. In M. Iustinus, *Epitome of the Philippic History Of Pompeius Trogus*. Translated by J. C. Yardley, with introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta: Scholaris Press, 1994, p. 9.

580 Darbai, p. 47.

581 Istorija Justinaus, p. 396.

senovės lietuvių „išmintį“, „drąsybę“ ir „narsybę“, „teisybę“. Šlovę ir garbę Daukantas įvardija kaip „godą ir garbę“. Taigi, pagrindinės klasikinės respublikoniškos pilietinės ir politinės dorybės yra esminės Daukanto duotuose senovės lietuvių apibūdinimuose. Iš esmės senovės Lietuvos respublikinė valdžia apibūdinama ir modeliuojama remiantis panašiais į Cicerono įvardytus, *libertas*, *consilium* ir *imperium* principus. Tik Daukanto terminais yra „svietas“, „tėvūnai“ ir „vyresnybė“. „Svietas“ renkasi į seimus ir priima įstatymus bei kitus svarbiausius sprendimus, skiria sau vyresnybę (realizuodama *libertas*), „ūkės dūma“ ar tėvūnų susirinkimas apsvarsto ir pasiūlo išmintingiausius einamuosius sprendimus (*consilium*), o „ūkės vyresnybė“ juos vykdo (*imperium*). O jungianti jų veiklos grandis yra bendras gėris, arba „visuomenis labas“, vartojant Daukanto terminiją.

3.3. Lietuvos respublika virsta imperija

„Istorijoje Žemaitiškoje“, stambiausiame Daukanto veikale, kuris dar skirstomas į 7 dalis (paskutinė neparašyta), o tekstas – į 40 skyrių (nors iš tikro skyrių numeracija yra klaidinga, yra tik 39 skyriai), jis įvardijo šešis pagrindinius Lietuvos istorijos laikotarpius: 1) „lietuviai ir žemaičiai senovėje“, 2) „lietuviai ir žemaičiai karingi“ (XI–XII a.), 3) „Lietuva pergalinti“ (1225–1314), 4) „galybė Lietuvos“ (1315–1440), 5) „Lietuva irstanti“ (1440–1572), 6) „Iros Lietuvos“ (nuo XVI a. pab.)[582]. Visa išlikusi „Istorija Žemaitiška“ apima 5 minimus laikotarpius, 6 laikotarpis nebuvo aprašytas, nors ir įvardytas turinyje (kaip septintoji planuota veikalo dalis). Pagrindiniams trims istoriniams laikotarpiams (nuo XI a. iki 1440 m.) „Istorijoje Žemaitiškoje“ skirta proporcingai kone tiek pat vietos, t. y. po septynis ar aštuonis skyrius. Iš viso periodui nuo XI a. iki XV a. vidurio, kurį ir galima laikyti Lietuvos augimo ir plėtros laikotarpiu, skirta kiek daugiau nei pusė (22 iš 40 ar 39) viso veikalo skyrių.

Lietuvos politinės bendruomenės vidaus valdymosi institucijų kūrimąsi Daukantas „Darbuose“ tapatino su Kernavės kaip sostinės („buveinės“) įkūrimu ir Lietuvos tėvūnų (Senato) bei vyresnybės (vykdomosios valdžios) įkurdinimu joje, kas esą vyko XI a. viduryje[583]. Lietuvos imperija jau neabejotinai egzistuoja nuo Gedimino iki Kazimiero, o Lietuvos virsmas imperija prasideda XI amžiuje ir tęsiasi iki 1440 m. Palyginus su anksčiau rašytais Daukanto darbais, „Pasakojime“, remdamasis Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorija“, Daukantas dar konkrečiau nurodo būtent XII a. neabejotinai „augančią lietuvių galybę“, kurios šaltinis yra narsūs kariai: „Dvyliktajame amžiuje lietuviai buvo visų garsieji kareiviai šiaurėj savo gašumu stovylos, savo narsybe, kantrybe ir paklusnumu savo karvedžiams, mokantys ir sugebantys guviai valdyti visokį ginklą ir skudriai rindotis ir sukinėtis.“[584]

Respublikos virsmą imperija per karus ir teritorinę ekspansiją Daukantas taip pat grindžia karo kaip neišvengiamo politinės tikrovės elemento supratimu, apie senovės lietuvius sako: „Karė rodės visiems įgimta“[585], „garbės ir godos savo tautai alvienas didžiai dyko, todėl ir karių [dgs. nuo

582 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 20–22.
583 Darbai, p. 104.
584 Pasakojimas, p. 76.
585 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 473.

moteriškos lyties „karė“ – S. P.] geidė, kurios, rodos, buvusios įgimtos lietuviams ir žemaičiams“[586]. Daukantas ypač pabrėžia žemaičių karybos gebėjimus: „Žemaičiai taip buvo į karę įpratę, jog ją už įrankį sau turėjo save maitinti“[587], „žemaičiai buvo visų gerieji Lietuvos kareiviai per amžius“[588]. Daukantas karo natūralumo traktuote nesiskiria nuo Machiavelli ar Algernono Sidney'aus. Daukantas laikosi požiūrio, kad karinė stiprybė, karinis pasirengimas yra politinės dorybės apraiška ir visuomenės saugumo garantas. Kita vertus, Daukantas laikosi Grotius teisingo karo priežasčių apibūdinimo. Daukanto dažniausiai nurodomos senovės lietuvių karų priežastys – gintis nuo užpuolusiųjų tėvynę ir bausti už padarytas skriaudas („atmonyti“, „apmaudą nugiežti / atgiežti“) yra teisingo karo priežastys. Kartais nurodoma priežastis – „valstybę praplatinti“, bet ji tada neretai siejama su bausmės priešininkams priežastimi: „Lietuvos kunigaikščiai norėjo savo valstybę praplatinti ir abydas savo atgiežti.“[589] Frazės „valstybę praplatinti“, ar „praplatinti rubežių“[590] perimtos iš lotyniškos klišės, „Justino istorijos“ frazę *ampliare fines regni* Daukantas ir verčia „platinte rubeźius sauo rikies“[591]. Panašių frazių apie įvairių antikinio pasaulio valdovų valdomų teritorijų ribų praplėtimą „Justino istorijoje“ yra ne viena. Visgi karas, net ir teisingomis priežastimis grįstas, Daukanto pastebėjimu, nebūtinai pasižymi proporcingai teisingais padariniais. Ypač nugalėtojų elgesyje su nugalėtaisiais teisingumas retas: „Retas pergalėtojas tėra išmintingu ir teisingu dėl pergalėtųjų.“[592] Apskritai nusakant karo ir taikos santykį Daukanto istoriniame pasakojime, atrodo, galima rasti prieštaringo traktavimo. Taip ir yra, tačiau pats Daukantas tą akivaizdžiai žino ir prieštaringumą stengiasi vaizduoti būtent istoriškai, istorinio pasakojimo metodu, tiesiog tam tikrais atvejais nuosekliai neišplėtodamas minties ar neišskleisdamas tam tikros argumentavimo logikos (kai pasakojimo stilistika to neleidžia), bet argumentavimas, atidžiau panagrinėjus, gali būti atsekamas. Pavyzdžiui, Daukantas teigia, kad lietuvių tauta – „tauta, būdu savo tyli ir taiki“[593], bet kartu tokia, kuriai „karė yra įgimta“[594]. Matysime prieštaravimą, jeigu supriešinsime du cituotus teiginius. Tačiau iš tikro Daukanto teiginius galima aiškinti, kad jis turi omenyje, jog tautos būdas visgi yra labiau partikuliarus, individualizuojamas tiek tautos, tiek individo lygmeniu. O prigimtis yra universaliai žmogiška. Karas yra žmonių prigimties dalis, tačiau ne bet koks, o tas, kuris yra teisingas. Nors karingumas gali prieštarauti tautos būdui, bet pateisinamas remimasis juo, kai to reikalauja istorinės aplinkybės, atitinka prigimtį.

Daukantas gana nemažai dėmesio skyrė ir įvairiems vidaus karams dėl valdžios senovės Lietuvoje. Vidaus karus jis skiria (nors ir nevisiškai nuosekliai) nuo sukilimų, kada paprastai masiškai priešinamasi prievarta, per užkariavimą ar pan., primestai valdžiai. Tokius sukilimus Daukantas vadina „patrakimu“, traktuoja ne kaip vidaus karą, o kaip liaudies pasipriešinimą ar sukilimą, siekiant išsilaisvinti nuo prievarta primestos valdžios. Tai, pavyzdžiui, geriausiai matyti iš paaiškinimo, kodėl žemaičiai buvo praminti „patrakėliais“: „Praminė jis patrakėliais nuo to, jog jie nenorėjo klausyti tos vyresnybės, kurios sau nebuvo paskyrę.“[595]

586 Ten pat, p. 85.
587 Ten pat, p. 356.
588 Pasakojimas, p. 660; plg. Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 113.
589 Pasakojimas, p. 81.
590 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 114.
591 Istorija Justinaus, p. 343.
592 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 155.
593 Istorija Žemaitiška, t. 1, 431.
594 Ten pat, p. 473.
595 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 98.

Vidaus karai paprastai vyksta susidūrus keliems pretendentams, kurių kiekvienas turi tam tikrą pagrindą savo pretenzijoms kovoje dėl valdžios politinės bendruomenės viduje. Vidaus karams nusakyti Daukantas naudoja tris pagrindinius terminus: „ermyderis", „namkarė", „sedicija". Pastarasis yra lotynizmas, savo lotynų-lietuvių žodynėlyje *seditio* lietuviškais atitikmenimis Daukantas nurodo „sedicije" ir „ermyderis"[596]. „Būde", skirtingai nuo kitų veikalų, vartojamas tik „ermyderis".

5 *lentelė*. Vidaus karą apibūdinančių terminų vartojimo dažnis S. Daukanto veikaluose

Terminas	„Darbai" (1822)	„Istorija Žemaitiška" (1834)	„Pasakojimas" (1850)
„namkarė"	7	36	29
„ermyderis"	0	37	19
„sedicija"	0	9	7

Apskritai vidaus karus Daukantas vertina iš esmės neigiamai, kaip trukdančius vidaus santarvei ir vienybei, ardančius politinę bendruomenę: „namkare suirusi ūkė"[597], tačiau kartais jų sukėlėjų veiksmų motyvus (pavyzdžiui, Vytauto karus su Jogaila ar Skirgaila) laiko teisingais, nors specialiai neaptarinėja kovojančių pusių teisingumo ar neteisingumo. Kita vertus, Daukantas atstovauja realistinei pozicijai, nelaiko buvus galimu visiškai išvengti kovos dėl valdžios, įskaitant ginkluotą kovą. Tam yra įvairių priežasčių, viena jų – tiesiog žmogiškasis pavydas (*skaugė*), kuris Daukanto traktuojamas kaip žmogaus prigimties blogis: „Svieto skaugė, ta Mogilė [piktoji pagonių lietuvių deivė – S. P.] žmogaus gymės."[598] Citatoje minimas ne pavydas kaip pavienis, atsitiktinis, atskiriems asmenims būdingas bruožas, o bendresnė, visiems žmonėms daugiau ar mažiau tipiška savybė – „svieto skaugė", kuri dar vaizdingai susiejama su blogąja žmogaus prigimtimi. Ypač pavydas ar su juo susijęs įtarumas būdingas visiems, turintiems valdžią, kurie įtarinėja visus galinčius ją paveržti: „Tokia yra visuomenė yda visų pasaulio viešpačių kiekvieną galintį rėdyti įtarlioti jį norintį valdyti, noris jis niekados apie tą nedumotų."[599]

Daukanto pažiūros kalbant apie pavydo vaidmenį politiniame gyvenime, atrodytų, artimos Machiavelli, kuris politinius konfliktus siejo pirmiausia su pavydu, kylančiu dėl neribotų ambicijų. Machiavelli „Florencijos istorijoje" parodė, kad būtent Florencijos oligarchų tarpusavio pavydas padėjo sustiprėti Medici giminei[600]. Giovanni de Medici prieš mirtį savo sūnums patarinėjo, vengiant pavydo, „imti tik tai, ką duoda įstatymai ir žmonės", nes ko nors svetimo pasisavinimas sukelia neapykantą[601]. Machiavelli „Florencijos istorijoje" apskritai vaizdavo dažnus miesto skirtingų grupuočių (diduomenės ir liaudies) tarpusavio konfliktus, apibendrintai tvirtindamas, kad augant politinei galiai „auga ir priešiškumas bei pavydas, dėl ko paprastai kyla karas ir daromos skriaudos"[602]. Daukantas apie vidinius politinius nesutarimus ir konfliktus kalbėjo be vienareikšmiško jų smerkimo, nors ir pažymėdamas jų griaunamąjį poveikį. Kita vertus, Daukanto politinio gyvenimo esmės supratimas nėra kaip Machiavelli, kurio vienas esminių terminų „Florencijos

596 Zodrodys, p. 36.
597 Darbai, p. 340.
598 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 155.
599 Ten pat, p. 14.
600 Machiavelli, N. *Florentine Histories*, p. 147.
601 Ten pat, p. 161.
602 Ten pat, p. 210.

istorijoje" yra „sąmyšis" (italų kalba – *tumulto*), pavartotas šioje knygoje iš viso 78 kartus[603]. Italų politinio mąstytojo požiūriu, ne politinė dorybė ir santarvė, o sąmyšiai, nesutarimai ir konfliktai varžantis dėl politinės galios, pirmiausia tarp skirtingus ekonominius interesus, bet vienodai neribotas ambicijas turinčio elito ir liaudies, yra tikroji politinio gyvenimo esmė, o blogai žmogaus prigimčiai, pasireiškiančiai neribotomis ambicijoms, suvaržyti ir laisvą gyvenimą politinėje bendruomenėje užtikrinti reikalingi įstatymai ir institucijos, politinis režimas[604]. „Florencijos istorijoje" bendro gėrio kaip visų gėrio (visiems vienodai tenkančio gėrio) kritika yra pamatinė viso veikalo idėja[605]. Machiavelli pagrindinis tikslas čia buvo parodyti, kad klasikinės (aristotelinės-tomistinės, bet ir ciceroniškos) „bendro gėrio" bei „santarvės" politinėje bendruomenėje sampratos realioje politikoje virsta tik visai tuščiomis retorinėmis frazėmis, negalinčiomis paaiškinti sudėtingos politinės tikrovės, kur ne santarvė, o konfliktas yra norma[606]. Apskritai, jei tam tikros Machiavelli įtakos Daukanto istoriografijoje ir galima įžvelgti, ji nėra žymi, neabejotinai vyrauja ciceroniškoji paradigma.

Daukantas karvedžio įgaliojimus senovės Lietuvoje traktuoja kaip besiskiriančius nuo vykdomosios valdžios įgaliojimų taikos metu („karės valdžia" ir „ūkės valdžia"), pavyzdžiui, „Pasakojime" rašo apie kunigaikštį Rimgaudą, kad esą „apėmė jis karės valdžią po kunigaikščio Lietuvos Šventaragio".[607] Tai paaiškinama ne karo ir taikos būklės kraštutiniu priešpastatymu, bet romėniškomis analogijomis, nes senovės Romoje vykdomosios valdžios įgaliojimai, vadinami *imperium*, skyrėsi nuo įgaliojimų, vadinamų *potestas*. Remdamasis karo metui konsulams ar kitiems pareigūnams suteikiamų specialių valdžios įgaliojimų senovės Romoje analogija Daukantas teigia panašiai buvus ir senovės Lietuvoje: „Tie vyresnieji, taip pakelti nuo kareivių, vėl pakėlė tarp savęs visų vyriausiąjį valdymierą, protu, išminčia, narsybe ir kantrybe visus pranokiantį, atmonu vadinamą, kursai vedė visus prieš neprietelius atmonyti jiems savo žalas ir abydas, kurį pakėlę ant pečių nešiojo po rindas, vaidindami visai kariaunai kaipo tą, kurio įsakymų reiks klausyti. Tas atmonas taip pakeltas turėjo valdžią ant kiekvieno gyvybos ir giltinės, kurio įsakymas kožnam šventu buvo, kurį jei kas peržengė, tas galvą savo turėjo padėti. Ta jo valdžia tepatvėrė iki karei pasibengiant, nesgi, karei pasibengus, jis pagrįžo namo ir vėl buvo ūkininku, kitiems lygiu, ir klausė su kitais."[608]

Taigi, karvedys turėjo valdžios įgaliojimus jam pavaldiems, įskaitant pavaldžių karių gyvybes, bet tie įgaliojimai tik karo metui, o šiam pasibaigus jie automatiškai nutrūkdavo, karvedys vėl tapdavo paprastu piliečiu („ūkininku"). Tai būtent ne kas kita, kaip romėnų *imperium* valdžios įgaliojimų perkėlimas tariamai lietuviškoms realijoms apibūdinti.

Turinčius tiek „ūkės valdžią", tiek tuo pačiu metu ir „karės valdžią" kunigaikščius, kuriems pavaldūs kiti kunigaikščiai, Daukantas vadina didžiaisiais kunigaikščiais. Toks yra Rimgaudas, kuris „sunėręs visas lietuvių gimines po savo vieno valdžia, prasiminė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu"[609]. Ar jis pirmasis didysis kunigaikštis Daukanto manymu? Nagrinėdami Daukanto

603 Suskaičiuota remiantis: Machiavelli. *Istorie Fiorentine*. Classics Publishing, 2010.

604 Clarke, M. T. *Machiavelli's Florentine Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, p. 160–162; Jurdjevic, M. *A Great and Wretched City: Promise and Failure in Machiavelli's Florentine Political Thought*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 2014, p. 130–131; Raimondi, F. *Constituting Freedom: Machiavelli and Florence*, p. 26; Zuckert, C. H. *Machiavelli's Politics*, p. 127.

605 Del Lucchese, F. *The Political Philosophy of Niccolò Machiavelli*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, p. 91.

606 Ten pat, p. 93–94.

607 Pasakojimas, p. 155–156.

608 Būdas, p. 606.

609 Pasakojimas, p. 159.

istoriografiją aiškaus atsakymo nerasime. Savo paskutiniame darbe „Pasakojimas" Daukantas kone visus ankstesnius Lietuvos, Žemaitijos, Žiemgalos valdovus vadina tik kunigaikščiais, nors vienoje vietoje visgi didžiuoju (kitose vietose – tiesiog kunigaikščiu) vadina ir iki Rimgaudo esą valdžiusį Živinbudą[610]. Galimas daiktas, kad tai tiesiog išlikęs nepataisytas riktas, nes jis yra išbrauktame rankraščio tekste. Ankstesniuose Daukanto veikaluose, ypač „Istorijoje Žemaitiškoje", didžiaisiais vadinama daug daugiau kunigaikščių iki Rimgaudo, ne tik Lietuvos, bet ir Žemaitijos. Čia didžiaisiais Žemaitijos kunigaikščiais nurodomi Montvila, Erdvilas, Butegeidis. „Pasakojime" jie didžiaisiais kunigaikščiais jau nevadinami. Bet Daukantas pažymi, kad buvo sena tradicija turėti du didžiuosius kunigaikščius, atskirai Lietuvai (Aukštaitijai) ir Žemaitijai: „Reikia minėti, jog Lietuvos tautoj nuo visų senųjų laikų buvo du did. kunigaikščiu: vienas Žemaičiuose, kursai nuo šiaurės neprietelių, nuo žuvėdų ir kitų gyniojo, Kalne, arba Aukštojoj Lietuvoj, antras nuo gudų ir kitų taip pat gyniojo."[611]

Visus kunigaikščius Daukantas pirmiausia vertina remdamasis Cicerono ir kitų respublikoniškos politinės minties atstovų išskirtų politinių dorybių kriterijais. Ypač Žemaitijos kunigaikščiams priskiriamos visos respublikoniškos dorybės: „Kunigaikščiai, kurie dėl savo teisybės, dorybės, išminties ir narsybės ne vien pakajuj nuo visų mylimi ir godojami buvo, bet ir karei radusis savo gudryba ir kantrybe, grumdamies priešaky savo karėjų, už visus didesniai žibėjo."[612]

Lietuvos imperijos kūrimą Daukantas pateisina panašiais argumentais, kaip buvo senovės Romos mąstytojų teisinama Romos imperijos plėtra, o būtent respublikinių vertybių apsauga ir netgi plėtra užimamose teritorijose, kas suderinama su prigimtine teise (išsaugant skirtingas kultūrines tradicijas) ir teisingo karo samprata. Antai Daukantas „Pasakojime" rašo apie piliečių laisvės ir savivaldos kaip respublikinių vertybių diegimą lietuvių užkariautose teritorijose: „Ginvila su rimtais pulkais lietuvių mažne visus Baltuosius Gudus nukariavo, į pačią jų buveinę Balostekę, arba Polocką, įsigrūdo, valdžią gudišką tenai išnaikino ir liuosybę pirmutinę ūkininkams pagrąžino, kurie nuo to laiko, susieidami į sueimą, 30 vyrų tarp savęs paskyrė, kurie tą kraštą rėdė, nė kokių įsakymų kunigaikščių gudų nebklausydami."[613]

Didžiųjų kunigaikščių indėlį į imperijos kūrimą Daukantas vertina nevienodai. Daukantas svarbiais laiko daugelį legendinių kunigaikščių iki Mindaugo. Mindaugas, tiesa, bent simboliškai pripažįstamas kaip išskirtinis, nes yra „pirmasis Lietuvos karalius" de jure, o ne tik faktiškai. Mindaugo istorinio vaidmens vertinimas plėtojamas ir tikslinamas vėliau rašytose lietuvių tautos istorijos versijose, palyginus su pirmuoju veikalu („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių"). „Darbuose" Daukantas rašo, kad Mindaugo „apsiskelbimo" didžiuoju kunigaikščiu aplinkybės nėra visiškai aiškios, kaip ir tai, ar pagrįstos buvo jo pretenzijos taip apsiskelbti: „Teisingai ar neteisingai, to dar šiandien negal žinoti."[614] „Pasakojime" Daukantas neigiamai vertina Mindaugo bandymus įtvirtinti savo vienvaldystę prievarta, nes tai vedė į politinės bendruomenės dezintegraciją: „Mindaugas prapuldė Lietuvos ūkę per savo neteisybes, ir tokią ūkę, kuri buvo nuogąsčiu susiedams, nesgi, suardęs vienybę, suardė ir galybę."[615]

„Darbuose" Daukantas neabejoja iki jo rašiusių istorikų tvirtinimu, kad Mindaugą nužudė susimokę Daumantas su Treniota. Tačiau kelia hipotezę, kad Daumantas tą darė ne dėl keršto

610 Ten pat, p. 146.

611 Ten pat, p. 540.

612 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 356.

613 Pasakojimas, p. 130.

614 Darbai, p. 155–156.

615 Pasakojimas, p. 219.

ar ne vien iš jo, o papirktas kryžiuočių[616]. Nors, anksčiau užsiminęs apie palankią Ordinui Mindaugo politiką, Daukantas čia tikrai pats sau prieštarauja, nes tampa neaiškūs Daumanto papirkimo motyvai. „Istorijoje Žemaitiškoje“ Daukantas apie Daumanto papirkimą nebekalba, bet pabrėžia, kad apie Daumanto vaidmenį nužudant Mindaugą iš keršto dėl paveržtos žmonos, rašo vien Haličo-Voluinės metraštis, o vokiečių šaltiniai kaltę dėl Mindaugo nužudymo priskiria vien tik Treniotai, Daumanto apskritai nemini, kaip nemini ir nužudymo motyvų[617]. Mindaugo nužudymo nurodytų motyvų klausimu Daukantas abejoja Haličo-Voluinės metraščio informacija. Mindaugas nužudytas už tėvynės išdavimą (besaikį pataikavimą Ordinui po krikšto ir karūnacijos, žemių užrašinėjimą, karinį neveiklumą ir pan.) – tokia Daukanto versija „Istorijoje Žemaitiškoje“[618]. Ji nepagrįsta faktais, tačiau vertinimas, kad apsikrikštijusio Mindaugo politika išlaikyti sąjungą su Livonijos ordinu, kai tokios sąjungos kaina buvo Žemaitijos žemių dovanojimas Ordinui, neatitiko kylančios Lietuvos interesų, yra pagrįstas. Daukantas suponuoja, kad Mindaugo, t. y. teisėto, nes krikštyto ir karūnuoto, karaliaus, nužudymas iš esmės pateisinamas valstybiniais ar tautiniais interesais, nes krikšto ir karūnavimo kaina buvo politinio savarankiškumo praradimas. „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ Daukantas neigiamai vertina Mindaugo istorinį vaidmenį: „Vokiečiai jį į didžiuosius kunigaikščius Lietuvos iškėlė, vokiečiai į karalius, vokiečiams ir tarnavo per visą savo amžių iki smerčio.“[619] Nepaisant neigiamo Mindaugo valdymo vertinimo, pats Mindaugo karūnavimo faktas Daukantui visgi buvo svarbus kaip Lietuvos tarptautinio pripažinimo ženklas ir argumentas, kuriuo remiantis galima įrodinėti Lietuvos savarankiško valdymosi senumą, Lietuvos pretenzijas į tam tikras žemes, jos valdovų dinastijos garbingumą bei panašiai. Daukantas, „Istorijoje Žemaitiškoje“ aprašydamas laikotarpį nuo didžiojo kunigaikščio Jogailos valdymo pradžios iki Žygimanto Augusto valdymo pabaigos, tokiuose kontekstuose „Lietuvos karalių Mintautą“ mini iš viso septynis kartus, taip ryškiai papildydamas A. Kojalavičių, kuriuo apskritai stipriai remiasi, tačiau Kojalavičius, aprašydamas tą patį laikotarpį, Mindaugą mini tik vieną kartą, aptardamas rengimąsi Vytauto karūnavimui[620].

Apskritai kone neigiamiausiai iš visų Lietuvos valdovų Daukantas vertina didįjį kunigaikštį Vaišvilką: „Didysis Lietuvos kunigaikštis, nieko gero savo ūkėj neįsteigęs, daugiau žinomas praliejimu kraujo savo ūkininkų ir persekiojimais.“[621] Nors ne ką geriau apibūdinamas ir Skirgaila: „Tas valdymieras, kaip nuožmus, taip ir nejaukus, tižo goslyboj ir prabangoj, turtus ir lobius ūkės kleisdamas ant linksmybių ir puotų, o pačia ūke nėmaž nesirūpino.“[622]

Daukantas džiaugiasi kariniais lietuvių laimėjimais ir dėka jų pasiektu Lietuvos vardo garsinimu užsienyje: „Vienok garbė lietuvių tose karėse kas dieną didinos, kurių vardas visame pasaulyje gaudė, o narsybė ne vien Prancijoj, Anglijoj, Italijoj, bet jau tolimuose tyruose Azijos minavojama buvo.“[623] Didžiavimasis Lietuvos galybe, imperijos kūrimo pasiekimais Daukanto istoriografijoje yra akivaizdus. Laikotarpį nuo Gedimino iki Žygimanto Kęstutaičio valdymo (1316–1440 m.) Daukantas apibūdina kaip „galybę Lietuvos“. Daukantas aiškiai pripažįsta, kad viena iš Lietuvos plėtimosi priežasčių buvo tiesiog tai, kad „Lietuvos kunigaikščiai norėjo savo valstybę

616 Darbai, p. 178.

617 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 405.

618 Ten pat, p. 406.

619 Pasakojimas, p. 300–301.

620 Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*, p. 418.

621 Pasakojimas, p. 311.

622 Ten pat, p. 600.

623 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 635.

praplatinti“[624]. Daukantas, pabrėždamas karine jėga paremtą galią valdyti, kaip imperijai būdingus bruožus, vartojo „galybės“ terminą imperijai, suprantamai kaip galia valdyti dideles teritorijas su jų gyventojais, apibūdinti. Tą rodo „Justino istorijos“ vertimo pavyzdžiai, kur *Romanorum imperium* yra „galibe Rima“[625], *Macedonum imperium* yra „galibe Macedonijos“[626], *imperium Poenorum* yra „galibe Kartagi“[627]. Taigi, „galybė Lietuvos“ yra Lietuvos imperija.

Kuriant Lietuvos imperiją kone reikšmingiausią vaidmenį Daukantas priskiria didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Būtent jis žymiai išplėtė Lietuvos valdomą teritoriją, įtvirtino lietuvių valdžią slaviškose teritorijose, rūpinosi ir vidaus valdymu, Lietuvos sostine padarė Vilnių: „Gediminas yra visų garsiuoju vyru lietuvių veikaluose, kaipogi jisai Volyniją, Padalijas, Juoduosius ir Rausvuosius Gudus su Lietuva sunėrė ir monarchiją, arba viešpatybę, Gudų išnaikino. Totorius, valakus, moldavionis pergalėjo ir su lietuvių sunėrė. Bet Gediminas ne vien baisiomis karėmis neprietelius savo giminės draudė, nes ir pačia ūke rūpinos ir apie jos reikalus ir laimą trūsinėjo. Trakų vietovę, savo gimtuvę, praplatino, perkėlė buveinę iš Kernavės į Vilnių ir, turtingai jį papuošęs, mūrais ir pylomis aprietė.“[628] „Pasakojime“ dėl sostinių kiek patikslinama: „Gediminas perkėlė savo buveinę iš Kernavės į Trakus, o paskui iš Trakų į Vilnių.“[629]

Lietuvos ekspansiją į rytų slavų žemes, ypač remiantis ne tik užkariavimais, bet ir įvairiais susitarimais, tampant Novgorodo ir Tverės sąjungininke Daukantas laiko racionalia ir adekvačia strategine laikysena XIV–XV a. Ypač Novgorodo (Didžiojo Naugardo) pajungimas Lietuvai buvo reikšmingas, nes Novgorodas – labai turtinga pirklių respublika. Aprašydamas Gedimino sūnaus Narimanto paskyrimą valdyti Novgorodą Daukantas pažymi į jo valdžią patekusias plačias žemes: „Būti jų tarnu, kliautyj ir vienybėj su jais gyventi pasiėmė, nuo pavojaus juos gelbėti, kuriam dar atdavė visą Koreliją ir pusę Koporijos, tai yra šios dienos gubernijas Peterburgo ir Viborgo. Ir taip Narimantas pasidarė ypatingu kunigaikščiu ant upės Nevos, kursai turėjo naugardžionis nuo neprietelių gynioti.“[630] Daukantas taip pat gan plačiai aprašinėja, kaip stačiatikybę priėmęs Narimantas organizuoja Novgorodo pasipriešinimą švedų invazijai, Švedijos karaliaus Magnuso Eriksono žygiui norint atversti stačiatikius Novgorodo gyventojus į katalikybę, kai švedai visiškai sumušami[631].

Daukantas pažymi Algirdo laimėjimus kovojant prieš Maskvą: „Ant galo apvertęs visą Maskoliją į rūstus tyrus, paeidamas dar būk gyręsis, sakydamas: „Nu, maskoliai ilgai mane minės!“[632] Algirdo valdymo pabaigoje Lietuva tapo didžiausia galybe Šiaurės Europoje: „Visų didžiausią ir galinčiausią visoj šiaurėj ūkę, nuogąsčią ir baisią ne vien savo susiedams, bet ir visų tolimesnėms tautoms. Algirdas galėjo iš savo rykės 40 000 pačių šarvotųjų vyrų į rindą statyti karan, jo amžiuj goda buvo lietuviu ar žemaičiu vadintis. Veltui nori šiandien tūli neprieteliai Lietuvos ir Žemaičių kaip įmaną jų garbę ir galybę tuose amžiuose mažinti, rodydami lietuvius visuomet niekais buvusius, nes veltui stirvelėjo, jei jų darbai patys tų laikų, iki šiai dienai užtverę, stigavoja jų galybę ir garbę, kaipogi viešpatija Algirdo ir Kęstučio tęsės, kai sakiau, nuo Žemaičių jūros lig Juodajai, nuo

624 Pasakojimas, p. 81.

625 Istorija Justinaus, p. 318.

626 Ten pat.

627 Ten pat, p. 250.

628 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 579–580.

629 Pasakojimas, p. 414.

630 Pasakojimas, p. 442.

631 Ten pat, p. 472.

632 Pasakojimas, p. 516; plg. Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 638.

Dono lig Dunojaus ir Bugo."[633] Lietuvos imperijos paveldas, pasak Daukanto, matyti ir jo gyvenamu metu, nes „visi tie kraštai, kuriais Algirdas rėdė, ik šiai dienai Lietuvos įstatymais tebsirėdo, tai yra: Severija, Krivičiai, arba Baltieji Gudai, Juodieji Gudai, Volynija, Padalija, Paletija"[634]. Kaip teigia Daukantas, Rusijos administracija („gudų rėda, arba maskolių") Vytauto valdytą didžiulę teritoriją, t. y. anų laikų Lietuvos teritoriją, esą yra jo gyvenamu metu suskirsčiusi į 22 gubernijas, kurias Daukantas konkrečiai visas išvardija[635].

Jogaila nevienodai apibūdinamas skirtinguose Daukanto darbuose. „Istorijoje Žemaitiškoje" jis vaizduojamas gana neutraliai, o neigiamas jo portretas ypač išryškėja „Pasakojime". Daukantas neigiamai vertina Jogailos veiksmus kovojant su Maskva, nes jis nepadėjo totoriams Kulikovo mūšyje: „Kiekvienas regi, jog Jogaila didžiai negudriai elgės tame daikte, jog leido savo vienitelius prietelius totorius pergalėti, kurie kaip iki šiol sunkiose dienose visados lietuvius gelbėjo, kaip skaitytojas viršiau regėjo, taip ir dabar lietuviams reikėjo sunkioj dienoj totorius gelbėti. Lygia dalia totoriai nė kokio kito neturėjo sau prieteliaus, kaip tiktai lietuvius, kaipogi veikalai vienokie abejų – vieni ir antri ne krikščionys. Jei maskoliai, iki šiol turėdami nuo vienos pusės totorius, nuo antros lietuvius, ir taip sketeravo ir šiaušės, ką nu darys, vienus lietuvius beturėdami?"[636] Apskritai, pasak Daukanto, „Jogaila nesirūpino nei galybe, nei garbe Lietuvos, jis dūmojo Lietuvą mažinti"[637].

Vytautas Lietuvos imperiją dar sustiprino, pats tapo tarptautinės reikšmės politiniu veikėju, lėmusiu Europos, tiksliau – netgi viso krikščioniško pasaulio likimą. Kaip Daukantas pabrėžia viename iš savo laiškų T. Narbutui, Vytauto kaip despoto reputacija yra neteisinga, nes faktai esą rodo jo valdžią buvus ribotą[638]. Aprašant Vytauto laimėjimus pabrėžiami ne tik jo santykiai su Maskva, bet vėlgi Didžiojo Naugardo sutramdymas ir pajungimas, nes Naugardas buvo didžiai turtingas ir garsus „visoj Šiaurėj savo prekyba ir turtais", „turėjo 400 000 pačių gyventojų, dėl to tariama buvo: „Kas gali prieš dievą ir Didįjį Naugardą?"[639] Daukantas pabrėžia Vytauto įžvalgumą, kad esą Vytautas nesistengė skirti pakankamai dėmesio ir jėgų Marienburgo ir kitų kryčiuočių pilių apgulčiai po Žalgirio mūšio, nes nenorėjo visiško Ordino sutriuškinimo, kadangi Lenkija tada dar labiau imtų dominuoti, primesdama savo valią Lietuvai[640]. Tiesa, tvirtinimas nėra originalus, Daukantas tiesiog remiasi savo VU bendramokslio A. Hlebovičiaus pastebėjimais[641]. Monika Baar yra atkreipusi dėmesį, kad turbūt neatsitiktinai dvi Daukanto istorijos versijos baigiamos Karamzino pastaba apie tai, kad jeigu būtų buvę daugiau lietuvių, prilygstančių politine išmintimi Vytautui, Rusijos valstybės nebūtų[642]. Daukantas aiškiai teigiamai vertina imperialistinius Gediminaičių užmojus, apgailestauja, kad nepavyko sutrukdyti iškilti Maskvai, ėmusiai plėsti savo imperiją.

Vytauto vertinimai keičiami, tikslinami vėliau rašytose Daukanto lietuvių tautos istorijos versijose, palyginus su ankstesnėmis. „Darbuose" Daukantas taip apibūdina Vytauto kelią į valdžią: „Vytautas,

633 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 661; plg. Pasakojimas, p. 538–539.

634 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 661.

635 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 152–153.

636 Pasakojimas, p. 549.

637 Ten pat.

638 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 372.

639 Pasakojimas, p. 675–676.

640 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 120.

641 Kuolys, D. Žalgirio vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2011, t. 31, p. 37.

642 Baar, M. *Historians and Nationalism*, p. 228.

pergalėjęs savo neprietelius vienus kardu, antrus nedorybe, tapo didžiu Lietuvos kunigaikščiu."[643] Jis nurodo, kad savo konkurentus Vytautas esą šalino ne tik kovodamas mūšio lauke, bet ir nuodais: „Vytautas ėmė ne tik tai kardu vienu graudinti savo neprietelius, nes ir tručyna."[644] Tariamai nunuodytas buvo Jogailos brolis Vygantas (Vygantas Aleksandras). „Pasakojime" Daukantas tvirtina jau kitaip, patikslindamas faktus, kad Vygantas pats nusinuodijo, o jo nunuodijimu buvo įtarinėjamas Vytautas: „Iš apmaudo nusitručijo, nuo ko Vytautas buvo įtarliojamas, kaip būti jis tyčiomis jį nuterioįęs."[645] Aukštindamas Vytautą dėl politinių nuopelnų Daukantas, tegu ir švelniai, išsako Vytautui priekaištus dėl nepakankamo rūpinimosi švietimo plėtra Lietuvoje: „Didis buvo valdymieras, bet dar didesnis būtų buvęs, kad jis būtų iškalą Vilniuje ar Trakuose įkūręs. Toje gadynėj, arba jo amžiuje, daug jau svieto buvo šviesaus ir labai mokyto. Pinigų jis nestokojo, kur tiktai jo garbė reikalavo. Nebūtų šiandien tos patarlės, jog į Lenkus reikia eiti proto ieškoti, o į Lietuvą pinigų, nesgi Lenkai turėjo aukštąją iškalą Krokuvoje, o Lietuva nė kokios."[646]

3.4. Poveikiai: karo su kryžiuočiais – mobilizuojantis, sugedusių krikščionių – korumpuojantis

Iš Daukanto istorijos veikalų atsiskleidžia, kad jis itin vertino patį krikščionybės religinį mokymą ir žmonių religingumą. „Darbų senųjų lietuvių žemaičių" pratarmėje aiškiai pasakoma, kad politinės ir socialinės laisvės netekusius lietuvius palaiko daugiausia tik tikėjimas: „Tose atklanėse mažne (sakau) vargų lietuvis, žemaitis viename tiktai savo šventame tikėjime randa kantrybę ir atpūtoja, laukdamas pagalbos nuo savo visų aukščiausio tėvo."[647] Daukantas priešpastato krikščionybę kaip šviesybės mokymą pagonybės tamsybei, įvardydamas krikščionybę kaip „krikščionišką šviesybę"[648] ar kaip „žiburį teisybės"[649] ir priešindamas „tamsybę netikybos"[650]. Pasak Daukanto, krikščioniškas tikėjimas „yra pačiu pamatu liuosybės žmogaus, kaipogi jos visų didžiausiu ir pirmiausiu įstatymu yra mylėti artimą savo kaipo patsai save, todėl kas to nedaro, tas pats negal vadintis krikščioniu"[651]. Artimo meilės principo siejimas su teisingumu, kuris Daukanto darbuose neretai išsakomas naudojant atvirkštinę formuluotę (artimo skriaudimas yra neteisingumas), vertinant krikščionybės prievartinio platinimo atstovus neigiamai, iš tikro atspindi šv. Tomo Akviniečio poziciją, kad būtent artimo meilės principas yra vienas iš fundamentalių prigimtinės teisės principų[652].

643 Darbai, p. 343.
644 Ten pat.
645 Pasakojimas, p. 612.
646 Pasakojimas, p. 704.
647 Darbai, p. 37.
648 Ten pat, p. 80.
649 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 350.
650 Ten pat.
651 Ten pat, p. 517.
652 Jensen, S. J. Aquinas. *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics*. Edited by Tom Angier. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 39.

Daukantas apskritai vertino krikščioniškos vienybės siekių istorinę reikšmę Europoje, pirmiausia mažinant dėl religinių priežasčių klestinčią nesantaiką tarp tautų: „Kiekviena tauta, turinti pagal savo nuomonę ypatingus sau dievus, neapkentė ir peikė dievus kitos tautos, todėl viena antrai daug nelaimų darė. Nes paskiaus pažinusios tautos Kristaus mokslą ir regėdamos vieną yną Dievą viešpatį dangaus ir pasaulės ant savęs meilingą ir malonų rodos pačios tarp savęs it vienos motinos dukterys, o žmonės krikščionys pasidarė tarp savęs gentys, kaipogi pagal jo įstatymą vienas kitą turėjo mylėti it pats save."[653] Tačiau vertindamas istoriškai jis matė ir daug nesėkmių bei klaidų tokius siekius įgyvendinant, matė dvasininkijos ir bažnyčios sugedimą, vienybės ir taikos siekių atsisakymą. Kita vertus, lietuvių pagoniškos religijos, nors ir itin teigiamai vertindamas jos indėlį į pilietinį gyvenimą ir politinių vertybių diegimą (tėvynės ir laisvės meilė), Daukantas nevaizduoja išimtinai nekritiškai. „Darbuose" Daukantas rašo apie tai, kaip pagonys lietuviai luošus kūdikius aukojo dievams, neišgydomi ligoniai nusižudydavo, nes „neturėjo krikščioniškos šviesybės"[654]. Taip pat rašo, kad nesilaikė nuostatos „mylėk savo artimą kaip pats save", nes buvo priimta, kad mirus vyrui žmona turi nusižudyti[655]. Daukantas pripažįsta egzistavus daugpatystę tarp pagonių. „Darbuose" Daukantas teigė, kad liudijimai apie pagonių lietuvių daugpatystę yra melas, krikščionių metraštininkų pramanyti siekiant apjuodinti pagonius[656]. Tačiau vėliau, regis, Daukantas, pasitelkdamas daugiau šaltinių, šią nuomonę pakeitė. „Būde" kaip tikrą dalyką nurodo, kad pagonys lietuviai praktikavo daugpatystę, ne tik tai nurodydamas, bet ir papildomai detaliau paaiškindamas, kad esą galėjo turėti iki trijų žmonų, iš kurių tik vyriausioji buvo vadinama žmona, o kitos – gulovėmis: „Senovėj lietuviai, būdami pagonimis, laikė savo namuose po kelias guloves, tarp kurių viena vyresne buvo ir žmona vadinos, nuo to, jog namuose jo žmonystą vedė, todėl už kitas didžiau godojama buvo."[657]

Atrodytų, paradoksaliai, tačiau kryžiaus karus Pabaltijyje Daukantas traktuoja ne tik kaip sutelkusius lietuvius pasipriešinimui, bet ir kaip sustiprinusius jų galią. Nes pasakojimo apie karus su kryžiuočiais akcentas yra tas, kad kuo labiau Lietuva buvo puolama, tuo ji labiau tvirtėjo: „Nesgi lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, juo spaudžiami tomis nelaimėmis, juo dar tampresniais darės ir narsiau turėjos."[658] Prūsai ir latviai buvo pavergti, tačiau lietuviai ne tik atsilaikė, bet ir plėtė savo karinį bei politinį aktyvumą. Krikšto Pabaltijyje misijos Daukanto darbuose nėra apibūdinamos primityviai vienareikšmiškai, vien tik neigiamai. Smerkiama prievarta. Tačiau krikščionybės platinimo „aitra" („visa Europa tokioj aitroj"[659]) vaizduojama detaliai nupasakojant idėjines ir politines kryžiaus karų, pirmiausia Palestinoje, idėjos kilimo aplinkybes. Visgi parodoma, kad tariamai kilnius tikslus į nieką pavertė jų įgyvendinimo būdai ir priemonės. Ypač kryžiaus karai Pabaltijyje, pasak Daukanto, atspindi „baisybę ir nedorybę krikščionų"[660]. Labiausiai neigiamai Daukantas vertina Ordinų (Livonijos ir Vokiečių) veiklą, nors ir tai ne visai vienareikšmiškai, nes nevienodai vertinami atskiri Ordinų pareigūnai. Daugelis aukščiausių Ordino pareigūnų pripažįstami dorais žmonėmis. Pavyzdžiui, kaip pasižymintys įvairiomis dorybėmis apibūdinami Vokiečių ordino krašto magistrai Hermanas Balkas ar Gerhardas von Hirschbergas, didysis magistras

653 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 137.
654 Darbai, p. 80.
655 Ten pat.
656 Ten pat.
657 Būdas, p. 460.
658 Pasakojimas, p. 503.
659 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 181.
660 Ten pat, p. 177–178.

Osternachas (Osterna). Tačiau krašto magistras H. von Grumbachas – „ynas kraugerys“[661]. Daukantas apskritai stengėsi išlaikyti gana subalansuotą atskirų krikšto misijų Pabaltijyje veikėjų vertinimą. Kai kuriuos jų vertina teigiamai, ypač atskirus popiežius, kurie pasisakė už naujakrikštų teises (Inocentą III, Honorijų III, Grigalių IX). Daukantas giria popiežiaus legatus Pabaltijyje, ypač palankiai atsiliepia apie Vilhelmą Modenietį (1184–1251), kuris turėjo rūpintis, kad naujakrikštai nebūtų traktuojami kaip antrarūšiai krikščionys (pirmarūšių krikščionių vergai): „Dėl savo mandagumo ir taikumo nuo visų buvo mylimas ir godojamas, pervis jog kalavijonis ir kitus vokyčius draudė, kad perkrikštų nevergtų ir nenovytų sunkiomis dešimtinėmis ir lažais, arba baudžiavomis, bet idant kaip įmaną juos taupytų ir gerbtų, gudindami taikiai ir meilingai į krikščionų tikybą.“[662] Panašiai Daukantas apibūdina Prūsijos vyskupą Kristijoną, nes jis buvo „vyras buklus, taikus, išmintingas, labai permanąs lietuvių kalbą, žinąs jų būdą, dabą ir apsiėjimus“[663]. Tačiau apie antrąjį vyskupą Livonijoje, Bertoldą, Daukantas pasisako aiškiai neigiamai, kaip apie „pasalų vyrą, kursai, užsidengęs Dievo žodžiu, dūmojo, kaip netikėliams turtus išplėšti ir juos apvergti“[664]. Kiek subtiliau suformuluotas, bet iš esmės panašus Daukanto atsiliepimas apie vyskupą Albertą, Rygos įkūrėją. Daukantas apskritai gana teigiamai vertina Livonijos vyskupų veiklą dar ir dėl to, kad kai kurie iš jų prašė pagonių lietuvių (Vytenio ir Gedimino) pagalbos konfliktuojant su Ordinu. Gedimino krikštijimosi planus su Rygos arkivyskupo pagalba Daukantas traktuoja kaip nuoširdžius ir parodo, kad juos suardė Ordino pastangos perimti Lietuvos valdovo krikštą į savo rankas ir tokiu būdu užsitikrinti jo pavaldumą Ordinui[665]. Daukantas, apskritai vertindamas ne tik atskirus Ordino ar kitus krikšto misijų veikėjus, bet ir kovų su kryžiuočiais tam tikrus aspektus, stengiasi pateikti subalansuotą vaizdą. Pabrėžiami abiejų kovojančių pusių vykdomi žiaurumai: „Visados abi pusi lygia aitra viena antrai pragarą taisė, o terionė buvo abejų visų didžiausiu įrankiu. Kryžokai dyko kraštą lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, užimti ir pačius nuvergti, o lietuviai nepasiduoti.“[666]

Svarbu būtų pastebėti, kad vyskupo Motiejaus Valančiaus vertinimai apibūdinant prievartinio lietuvių ir ypač žemaičių krikštijimo pastangas nesiskiria nuo Daukanto. Kaip vienu iš šaltinių Valančius savo „Žemaičių Vyskupystėje“ rėmėsi Daukanto „Istorija Žemaitiška“ aprašydamas Lietuvos krikščioninimą. Tačiau ir kalbėdamas grynai savo vardu, pavyzdžiui, teigė: „Kryžokai pradėjo be pertrūkio novinti prūsus, o tuos paniekę, kibo daugybę kartų į žemaičius, ne taip dūšių išganymo, kaip jų turto ieškodami.“[667]

Po Žalgirio mūšio išnykus didesnei kryžiuočių grėsmei ėmė slopti ir lietuvių karinis-politinis aktyvumas. Kaip romėnų istorikas Salustijus Krispas buvo išskyręs Romos karų su Kartagina mobilizuojantį poveikį ir jo išnykimo efektą, panašiai Daukantas aiškino Lietuvos sėkmės kovojant prieš Kryžiuočių ordiną ir mongolus-totorius padarinius: „Paveikus vokiečių karės brostvininkus, kryžeiviais vadinamus, kaip viršiau regėjom, vakaruose, o platburnius, arba totorius, rytuose, lietuviai tarės nė kokių neprietelių daugiau sviete nebturintys, kaipogi tuo buvo parodę visam pasauliui, jog lietuviams niekas negali per lūpas braukyti, ir, tuo pasikliovę, ne vien į karę nebesipratino, bet būtinai užmiršo ginklą dėvėti.“[668]

661 Pasakojimas, p. 265.

662 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 271–272.

663 Pasakojimas, p. 176.

664 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 177.

665 Darbai, p. 267–270; Pasakojimas, p. 418–427.

666 Pasakojimas, p. 482.

667 Valančius, M. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, t. 2, p. 42.

668 Būdas, p. 636.

Daukanto požiūriu, katalikiškos šalys viduramžių Europoje apskritai prisidėjo prie pilietinės laisvės ir piliečių dalyvavimo politikoje nuosmukio, nešė šias tendencijas ir į Lietuvą, nes viduramžiais, remiantis katalikybe, susiklostė politinė santvarka, įtvirtinusi stiprią monarchinę valdžią: „Galop dešimtojo amžiaus karaliai, arba rykiai, rubežaujančių tautų visi jau buvo krikščionimis, būtent: lenkų, gudų, žuvėdų, danų ir norvegų, lietuviai tiktai vieni bebuvo pagonimis ir kertelė igaunių, arba estonų, vadinama. Tai visi viršiau minavoti karaliai norėjo krikštyti pagonis ir pagal tos gadynės būdą savo vergais padaryti, kaipogi apkrikštijus ne svietas beskyrė sau vyresniuosius, nes karaliai perdėjo juos svietui, ne tuos, kuriuos svietas sau linkėjo, bet tuos, kurie karaliui patiko."[669] Pasak Daukanto, visi Lietuvos kaimynai tuo metu „krikščionimis buvo ir vergavo savo karaliams"[670]. Mintis apie „vergavimą savo karaliams", aišku, susijusi pirmiausia su laisvos politinės bendruomenės, kaip priešstatos tokiam vergavimui, samprata. Tačiau dar tariama, kad prie tokio vergavimo prisidėjo ir viduramžių krikščionybės politinė doktrina. Esą „kur krikščionų tikyba pasirodė, ten ir vergyba rados"[671]. Mat „tuose amžiuose kunigaikščiai turėjo tikybą krikščionišką už įrankį, kuriuomi galėjo netikėlius įgyti į savo valdžią ir juos paskui vergti"[672]. Tačiau korupcijai paveikus krikščionybę žalingos buvo ne tik grynai politinės, bet ir platesnės visuomeninės pasekmės. Uždaros luominės santvarkos įvedimas dėl šalies krikšto, kai perėjimas iš vieno luomo į kitą tapo draudžiamas, tarnavo kaip pavergimo įrankis: „Regėjo jų ūkininkus išskaidytus į luomus, arba, kaip šiandien sako, stonus, vienus antriems vergaujančius."[673] Senovės lietuviai esą turėjo savo elitą, diduomenę, bet diduomenė esą nesirėmė kitų sluoksnių nuvergimu, o buvo išlaikoma tautos tik todėl, kad tarnavo šiajai ar, tiksliau, bendram gėriui: „Senovėj lietuviai ir žemaičiai davė savo diduomenei truputį javų, kailių ar odų, retai piningų, ir taip ne kaipo jų vergai tą jiems darė, bet jog jie, vyresniaisiais būdami ir ūkę rėdydami, laiko neturėjo duonos sau uždirbtis."[674]

Svarbiu Lietuvos politinės bendruomenės sugedimo šaltiniu, pradedant XV amžiumi, Daukantas nurodo ne tik stiprių išorės priešų nunykimo veiksnį, bet ir sugedusių krikščionių veiklos poveikį. Kryžiuočiai, aišku, apskritai iškreipė krikščionybės mokymą, kuris, netinkamai aiškinamas, galėjo būti suprantamas kaip patyčios: „Ant didesnės dar gėdos krikščionų tikybos, norėjo dar davadais Rašto Švento nuteisinti tą vergybą, masino svietą, tardami: jei kentėsit, sako, šiame pasauly visus vargus ir nelaimas, po smerčio danguje linksminsitės."[675] Tačiau net ir galiausiai saviems valdovams apkrikštijus šalį nepavyko išvengti neigiamų pasekmių. Perėjimą nuo pagonybės prie krikščionybės Lietuvoje Daukantas aiškina kaip perėjimą nuo vienos moralinės tradicijos prie kitos, su iš to perėjimo išplaukiančiais padariniais, o būtent tam tikros pasaulėžiūrinės ir moralinės suirutės, kuri užsibuvo ilgesnį laiką, atsiradimu: „Lietuviai ir žemaičiai neseniai buvo persikrikštiję, mokslo ir įstatymų Evangelijos dar nemokėjo, kaipogi pačiuose Žemaičiuose nė dviejų dešimtų kunigų nebuvo, vienok senų dienų, beje, pagonų, dorybė ir gamta, kuriųdviejų mokslas pagal tautos būdą rodė iki šiolei kaip elgtis, ką daryti, o ko nedaryti, buvo niekinamas ir peikiamas; tuo tarpu krikščionų dorybė ir gamta nežinoma, kurios kunigai jau dėl nepermanymo kalbos, jau dėl savo retumo negalėjo išguldyti svietui kaip reikiant. Nuo to svietas, nežinodamas ko turėtis, o nuo ko

669 Pasakojimas, p. 55.

670 Ten pat, p. 104.

671 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 190.

672 Ten pat, p. 244.

673 Būdas, p. 511.

674 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 97.

675 Ten pat, p. 518.

saugotis, pasileido, vildamos, kas nuo pagonių buvo gyniojamas ir uždraustas, tas nuo krikščionių yra leidžiamu daryti, ko turėjo pavaizdą kryžėjų elgimesi; todrin pradėjo vogti, griebti, pievas ir dirvas savinti."[676] Kontrastą tarp lietuvių pagonių dvasininkų kaip pilietinės religijos (laisvės religijos) atstovų ir katalikų kunigų, kaip diegiančių vergiškumą, Daukantas nusako 1848 m. balandžio 15 d. laiške T. Narbutui, kuriame pažymi, kad pagonių kunigai „buvo tautos laisvės sargai", o katalikų kunigai – „išdidūs, atsiskyrę, ištroškę valdžios ir norį visiems įsakinėti"[677]. Tiesa, čia pat jis pažymi, kad stačiatikių kunigai buvo kitokie.

Priėmus krikščionybę buvo pakirsta karingumo dvasia ir prasidėjo Lietuvos galybės nuosmukis. Ne tik lenkų ir vokiečių, bet apskritai viduramžių krikščioniškos Europos civilizacijos buvo duotas blogas pilietinis pavyzdys, skatinęs žmonių pilietinio veiklumo nykimą, pirmiausia diduomenės moralės sugedimą. Daukantas, rašydamas apie Kazimiero valdymo laikus, XV a. vidurį, pažymi: „Kur dėsi slinkį ir tingėjimą Lietuvos diduomenės, kuri jau lepinos ir goslyba gudinos, sekdama būdu kitų krikščionių o vengdama karių, šalčių, vargų bei godą ir garbę užmiršo."[678]

Cituoti Daukanto tekstų fragmentai, ypač kuriuose nurodomas sekimas netinkamu būdu sugedusių krikščionių, yra susijęs su gerokai bendresne politinės ar pilietinės (respublikoniškos) dorybės santykio su religija problema. Šią problemą išsamiai svarstydamas Machiavelli kritikavo krikščionybę, kad ji žmonėms jų gyvenime kaip svarbesnes nurodė kitas, o ne pilietines dorybes. Krikščionybė savaime netrukdo gerinti žmonių bendruomenių gyvenimo, bet Romos katalikų bažnyčia, pasak Machiavelli, garbino kuklų ir pamaldų, tačiau neveiklų žmogų. Bažnyčia, žmogiškąjį tobulumą nukeldama į kitą pasaulį, niekindama žmogaus kūno stiprybę ir minties didybę, sužlugdė pilietiškumą, ji prisidėjo prie didžių tautų nuosmukio, nes sunaikino pilietinį įsitraukimą[679]. Lygindamas senąją romėnų religiją su krikščionybe, tiksliau – su anuometinės Romos katalikų bažnyčios praktika, Machiavelli teigė, kad „senoji religija" šlovino pilietines vertybes, skatino aktyvų piliečių dalyvavimą politikoje ir tuo padėjo išlaikyti politinę laisvę, o krikščionybė, garbindama kuklų ir pamaldų žmogų, prisidėjo prie korupcijos išplitimo viešajame gyvenime, nes sudarė sąlygas keletui viešpačių sutelkti valdžią į savo rankas, kai didelė dalis piliečių buvo nušalinti (ar nusišalino) nuo politikos[680]. Tarp tų viešpačių buvo ir nemažai katalikų dvasininkijos hierarchų, kurie, kaip parodoma „Florencijos istorijoje" ar „Valdove", naudojo religiją grynai politiniais tikslais. Kaip yra įrodinėjęs Machiavelli politinės minties tyrinėtojas M. Viroli, tokie tvirtinimai betgi visai nereiškė, kad Machiavelli norėjo pakeisti krikščionybę pagonybe ar sukurti naują pilietinę religiją (skirtingai nuo Rousseau, kuris vėliau tokią idėją iškėlė). Machiavelli įžvelgė iššūkius krikščionybės atnaujinimui ir pavertimui tokia pilietine religija, kokia buvo senovės romėnų religija, t. y. politinę ar pilietinę dorybę palaikančia religija[681]. Daukanto politinis mąstymas šiuo požiūriu, senovės lietuvių tikybą traktuojant pirmiausia kaip pilietinę religiją, artimas Machiavelli požiūriui.

676 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 240–241.

677 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 612–613.

678 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 237.

679 Skinner, Q. *Machiavelli: A Very Short Introduction*. Second edition, Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 74.

680 Skinner, Q. *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. 1, p. 167; Viroli, M. *Machiavelli*. New York: Oxford University Press, 1998, p. 134.

681 Viroli, M. *Machiavelli's God*. Translated by Antony Shugaar. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010, p. 210.

3.5. Lietuvos galybės nuosmukis

Lietuvos galybės nuosmukio, prasidėjusio XV a., veiksniai – neveikli diduomenė, taip pat nepakankamai energingi („tinginėjantys“) didieji kunigaikščiai – Kazimieras ir Aleksandras. Ypač pirmasis, kuris, pasak Daukanto, dažnai labiau rūpinosi medžiokle nei viešaisiais reikalais. Tapęs Lenkijos karaliumi atvykdavo į Lietuvą tik todėl, kad čia galėjo medžioti taurus, kurių nebuvo Lenkijoje. Lenkija, iki Vytauto mirties nebuvusi stipresnė, pradėjo pranokti Lietuvą, kai Kazimiero valdymo Lietuvoje metais prisijungė Prūsiją, o Lietuva į karą su Ordinu nesikišo. Dar blogiau, kad abu minėti kunigaikščiai neveiklumu ir nuolaidumu sudarė galimybes iškilti despotiškai Maskvos kunigaikštystei, o tai vėliau atnešė pražūtį ir Lietuvai, ir Lenkijai: „Brangiai paskui lietuvių ir lenkų palikūnys užmokėjo tą, jog Kazimieras nuo Aleksandro per savo tinginį knustantį susiedą, arba kaimyną, pačiame diege nenuverpė, kaipogi su jo neteisybe augo ir galybė, kuri paskui sunki rados, o ant galo ne vien Lietuvos ūkę, bet ir pačių Lenkų į pragarą įstūmė.“[682] Ypač Daukantas apgailestauja, kad Lietuva nesuteikė jokios pagalbos Novgorodui, kad šis galėtų pasipriešinti Maskvos agresijai. Nusigręžimas nuo Novgorodo ir Tverės XV a. antrojoje pusėje nešė nuosmukį. Ne Vytauto mirtis, o Novgorodo praradimas 1477 m. žymi Lietuvos imperijos nuosmukio pradžią: „Kliuvo garsus savo prekyba Didysis Naugardas su savo apygarda į nagą maskoliams, pas kuriuos paliko būtinai, kurio paskui užmiršo bedejuoti, kuris iki šiolei lietuviams kas metą 100 000 ilgųjų Lietuvos graižių pačios donies mokėjo, tą nū rinko sau maskoliai.“[683] Tokia Lietuvos smukimo pradžios traktuotė perimta iš A. Vijūko-Kojalavičiaus[684], tik Daukantas ją papildo vertinimu apie tai, kad susitaikėliškumas kyla iš moralinio sugedimo: „Nuo to laiko lietuviai kiekvienose sandarose lomomis ir visais dalykais maskoliams ir kitiems savo susiedams atdavinėjo, jeib tiktai atvangoj patys gyventų ir namie užkakalėj kosodamies skaniai skanesniai valgytų ir gertų; didžiai retai kuomet beatėmė nuo jų kokį kraštą.“[685] Daukantas apgailestauja ne tik dėl Novgorodo netekties, bet ir dėl to, kad nuo to laiko Lietuva ima tik praradinėti teritorijas, o jas vėl užkariauja (atsikariauja) tik išimtiniais atvejais. To priežastis yra nepakankamas karinis veiklumas, išlepimas ir sugedimas, ne tik diduomenės, bet ir žemlionių (bajorijos). XV a. pabaigoje esą nedaug trūko, kad Maskvos plėtra būtų sustabdyta: „Tuo kartu lietuviai buvo galinčiais kalstančią neprieteliaus galybę iki laiku išgaišinti, Kazimierui bereikėjo tiktai karę apskelbti.“[686] Prarasdama teritorijas Lietuva kartu darėsi ir silpnesne, o nebe lygiaverte Lenkijos partnere, pradėjo formuotis priklausomybė nuo Lenkijos. Karai su Maskva nuo XV a. pabaigos buvo permainingi. Maskvos laikysena darėsi vis agresyvesnė, nes patys lietuviai savo elgsena, atsisakydami imperinės politikos, suteikė tam pretekstą: „Kol lietuviai buvo galinčiais ir karingais, niekados nedrįso jų kybinti.“[687]

Daukantas dėl nesėkmingų Lietuvos ir Maskvos santykių dažnai priekaištauja „tinginėjančiai“ ir bendru labu per mažai besirūpinančiai diduomenei. Tarkim, tvirtina, kad ne tiek

682 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 262.

683 Ten pat, p. 252.

684 Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*, p. 530.

685 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 251.

686 Ten pat.

687 Ten pat, p. 250.

Aleksandras kaltas dėl jo valdymo meto pralaimėjimų Maskvai, o diduomenės nenoras mokėti mokesčius: „Jam viešpataujant tūlus dalykus lietuviams maskoliai atėmė, bet tame daikte ne jis yra kaltinamas, bet diduomenė, kuri nei pati norėjo į karę traukti, neigi rinkliavų reikalingu laiku davė prašaliečių samdyti, noris Aleksandras visų didžiausiose sūspūdose rinkliavas terinkino."[688] Išskyrus tik kelis atstovus, diduomenė „vengdama karių, šalčių, vargų bei godą ir garbę užmiršo"[689]. Lietuvos diduomenės „tinginėjimas", kaip tai vadina Daukantas, atvedė prie pražūtingų pasekmių. Šis aiškinimas paremtas respublikoniškos politinės minties schemomis, kurios aiškino respublikos virsmo imperija ir neišvengiamo smukimo procesus, pirmiausia remiantis antikiniais pavyzdžiais. Jau senovės Romos istorikai Kartaginos sugriovimą laikė lemtingu momentu, po kurio prasidėjo pačios Romos respublikos nuosmukis. Ypač tai pabrėžė tokių istorijos veikalų kaip „Katilinos sąmokslas" ir „Jugurtos karas" autorius Gajus Salustijus Krispas. Pasak jo, išnykus pagrindiniam Romos respublikos priešui Kartaginai, Romoje atsirado ir įsigalėjo savanaudiškumas, gobšumas ir prabangos pomėgis[690]. Romėnai ėmė norėti per daug – per daug pinigų ir galios. Paplito politinė korupcija, kai lyderių ydos visiškai demoralizavo visą visuomenę. Salustijui korupcija yra kur kas sudėtingesnis dalykas nei rinktų pareigūnų piktnaudžiavimas. Jis nustatė, jog išryškėjęs savanaudiškų aistrų dominavimas naikino respublikonišką pilietinę dorybę, t. y. piliečių bendradarbiavimą. O tada piliečių bendruomenės kūnas išskaidomas, išdalijamas dalimis atskiroms grupuotėms, kurių viena siekia pavergti kitą. Nebelieka pilietinės vienybės ir sutarimo. Bendras gėris imamas laikyti tik vyliumi kvailiams, o politinė arena yra vieta, kur grupuotės, panašiai kaip gladiatoriai, kovoja tarpusavyje iki mirties[691]. Salustijus kaip tik ir rašė, kad daugelis Romos respublikos politiniame gyvenime tik prisidenginėjo bendro gėrio šūkiu, *bonum publicum simulantes*[692], iš tikro siekdami grynai savanaudiškų interesų. Verta atkreipti dėmesį, kad Salustijus, aiškindamas Romos respublikos moralinį nuosmukį, derina kelių lemiamų istorinių momentų sekos apibrėžimą ir išorinių bei vidinių veiksnių poveikio nustatymą. Išorinės grėsmės išnykimas (Kartaginos sugriovimas) buvo svarbus, tačiau vien tik jis savaime nesukėlė nuosmukio, bet sudarė sąlygas Romos klestėjimui, kuris nebūtinai vedė į korupciją, respublikinių moralinių dorybių pakeitimą ydomis. Buvo pasirinkimas, kurį padarė konkretūs asmenys ar žmonių grupės, tad iš esmės nuosmukį lėmė vidiniai veiksniai[693]. Tipologiškai visiškai panašus yra ir daukantiškas senosios Lietuvos nuosmukio aiškinimas. Beje, išorinės grėsmės nunykimo veiksnio kaip svarbaus vidiniam atsipalaidavimui traktavimą Daukantas matė ir kituose antikinės istoriografijos tekstuose, nebūtinai Salustijaus. Antai Daukanto verstoje Pompėjaus Trogo visuotinės istorijos epitomėje, parengtoje Marko Juniano Justino, buvo rašoma, kad Tėbų ir Atėnų tarpusavio kovos, mirus ryškiam Atėnų priešininkui (o ir Spartos nugalėtojui Leuctros kautynėse), Tėbų karvedžiui Epaminondui, nurimo, o Atėnų demokratija neturėdama karinių iššūkių ištižo ir išlepo nuo tingėjimo. Tai sudarė sąlygas Makedonijai netrukus ją pavergti. Daukanto vertimo fragmente slypi ir bendresnė mintis, kad dorybė (*virtus*) (tiesa, *virtus* šioje vietoje Daukantas verčia kaip „narsybę", t. y. parinkdamas konkretesnę reikšmę turintį atitikmenį) žlunga, kai „tingieiemi ir lapumusi isźtiźą"[694]. „Justino istorijoje" taip pat pasakojama apie filosofą Pitagorą, įsikūrusį

688 Ten pat, p. 295.

689 Ten pat, p. 237.

690 Earl, D. V. *The Political Thought of Sallust*, p. 112.

691 Atkins, J. W. *Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, p. 92–94.

692 Mouritsen, H. *Politics in the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 125.

693 Mehl, A. *Roman historiography*, chapter 4.5.1.

694 Istorija Justinaus, p. 137.

Italijos mieste Krotone, kuris esą išgelbėjo šio gyventojus nuo visiško apsileidimo mokydamas juos, kad *vitium luxuriae* (prabangos yda) yra pagrindinė politinio nuosmukio priežastis, ar, kaip išverčia Daukantas, Pitagoras„łapuma kaipo ina licziu [priežastį] nelaimu ir nupuoliu wissu ukiu peikę“[695]. Teze apie prabangos ydos pragaištingą poveikį, kaip matyti, perimta iš antikinės politinės minties, ištisai remiamasi ir Daukanto Lietuvos istorijos darbuose. Verta dar pridurti, kad Daukantas stipriai domėjosi konkrečiai Pitagoru. Išlikusioje Daukanto bibliotekoje galima rasti ne mažiau kaip 3–4 knygas apie Pitagorą[696]. Pitagoras, kaip pažymėjo Ciceronas, buvo pirmasis moralinės filosofijos mokytojas Italijoje, jo idėjos buvo reikšmingos mokant apie sielos nemirtingumą, skleidžiant graikų politines-teisines idėjas Romoje[697]. Daukantui jis buvo svarbus kaip esą lietuvių protėvių, getų, vieno iš pirmųjų įstatymdavių Zamolksio mokytojas, perdavęs esmines antikinės civilizacijos moralines ir religines nuostatas (religinius ir moralinius įstatymus): „Gyveno Valakų žemėj garsus išmintys, vardu Pitagoras, kursai, lig nepradėjęs mokyti, liepė savo mokytiniams trejus metus tylėti, praėjus tam rakui, kurs išturėjo nekalbėjęs, tas galėjo klausytis jo mokslo. Tai Lietuvos ūkininkas, girdėdamas tokią garbę Pitagoro, nuėjęs pas jį ir pasisakęs jam esąs mulkis (Zamolksis buvęs vardas to lietuvio) ir norįs išmintingu tapti. Tas Zamolksis išpildęs jo įsakymą, ilgai mokęsis ir daug išmokęs, paskui pagrįžęs apent į savo namus ir mokęs svietą apie dūšios nemarumą.“[698]

Apskritai respublikonizmo politinė mintis atkreipė dėmesį, kad respublikos yra veikiamos politinių, ekonominių ir moralinių pokyčių, kurie ardo politinę ir socialinę lygybę. Šie pokyčiai neatsitiktiniai, juos gimdo pati politinė dorybė. Kadangi respublika remdavosi dorybe, ji sumušdavo priešus. Kadangi sumušdavo priešus, sukurdavo imperiją. Bet imperija daliai piliečių, pirmiausia karo vadams, sudarydavo galimybę įgyti turtų ir galios, nebekontroliuojamos įstatymų. O tada respublika žlugdavo dėl sėkmės ir pertekliaus[699]. Ne tik antikinėje, bet ir vėlesnėje istoriografijoje politinės bendruomenės gyvenimą sudarantis pakilimo ir smukimo periodų ciklas buvo traktuojamas kaip dėsningas. Antai Machiavelli savo „Florencijos istorijoje“ demonstravo, kad Florencija buvo laisvas ir nepriklausomas miestas, kol jo lyderiai pasižymėjo politine dorybe, o išorės priešai buvo silpni. Bet, šiems veiksniams pasikeitus, išgyveno nuosmukį[700]. Politinės bendruomenės tvarumo problemas nagrinėjo ir G. Mably. Vienas iš klausimų, kuris užduodamas Mably dialogų herojui Phocionui – ką daryti, kai respublika yra prie žlugimo slenksčio dėl išnykusios pilietinės dorybės. Atsakymas – neįmanoma vien sukilimu ar politiniu perversmu išsaugoti respublikos savarankiškumo, apginti nuo išorės priešų ir apskritai susigrąžinti buvusią šlovę tada, kai pilietinių vertybių meilė užgesusi ir su vienų praturtėjimu, o kitų nuskurdimu susijusi visuomenės korupcija ir atomizacija yra pernelyg toli pažengusi. Tada, netgi priešams grasinant užimti tėvynę, belieka tiesiog laukti, laukti palankios progos reformai, nes „niekada negalima nusivilti respublika. Reikia didžiausias nelaimes sutikti su didžiausia drąsa, tikėtis stebuklų iš dievų, ir tada galbūt pavyks padaryti stebuklus pačiam. Respublika galbūt mirs, bet didžiausia gero piliečio, palaidoto jos griuvėsiuose, paguoda bus padarius viską dėl jos išgelbėjimo“[701].

695 Ten pat, p. 257.

696 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 65, 69; Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 315.

697 Cicero. *Tusculan Disputations*, 1.16; 4.2–4.4.

698 Būdas, p. 497–498.

699 Pocock, J. G. A. Gibbon's Decline and Fall and the World View of the Late Enlightenment. *Eighteenth-Century Studies*, 1977, 10(3), p. 290.

700 Zuckert, C. H. *Machiavelli"s Politics*, p. 384.

701 Mably, G. *Phocion's Conversations*, p. 3; Wright, J. K. *A Classical Republican in Eighteenth-Century France*, p. 90.

IV

Respublikonizmas ir verslumas

Antikos ir Renesanso politinio mąstymo vienas iš reikšmingiausių objektų – politinė bendruomenė ir piliečių savivalda, modernaus politinio mąstymo – verslo ir užsiėmimo laisvė. Šiame skyriuje kaip tik ir pabandysime plačiau panagrinėti, kaip minėtos politinės mąstysenos tradicijos atsispindi Simono Daukanto istoriografijoje ir kaip jos derinamos.

4.1. Respublikoniška ir prigimtinė laisvė Simono Daukanto istoriografijoje

Senovės Romoje būti laisvam (*liber*), teisinio statuso požiūriu, reiškė nebūti vergu, t. y. nebūti priklausomam nuo kieno nors kito valios (*dominatio*) ir turėti teisių. Visiška laisvė buvo tolygi narystei politinėje bendruomenėje, besiremiančiai teise. Laisvė šiuo požiūriu buvo pilietinė teisė[702], tik pilietis galėjo būti laisvas, o *libertas* buvo *res publica* legitimumo pagrindinė sąlyga. Laisvė ir respublika tad buvo laikomos neatsiejamos[703]. Romėnų požiūriu, laisvas žmogus gyvena savo paties jurisdikcijoje (*sui iuris*), o vergas yra kito jurisdikcijoje (*alieni iuris*). Ši samprata, nors, tipiškai romėnams, apibrėžiama juridiniais terminais, iš esmės perimta iš graikų, kurie apskritai, kaip laikoma, pirmieji senovės pasaulyje suformulavo politinės laisvės koncepciją[704].

Juridiškai laisvo žmogaus statusas romėniškoje politinėje mintyje buvo traktuojamas analogiškai su politiškai laisvos bendruomenės statusu. Aprašydami politinės laisvės praradimą senovės Romos istorikai ir politiniai mąstytojai vartojo tuos pačius negatyvius terminus, kurie buvo vartojami apibūdinant juridinės laisvės praradimą, t. y. politinės laisvės praradimas buvo analizuojamas nurodant, kad tai reiškia pavergimą, politinės bendruomenės išardymą, piliečių pavertimą vergais[705]. Senovės Romoje buvimas laisvu žmogumi taip pat reiškė buvimą individu, praktikuojančiu *liberalitas*, o tai buvo suprantama kaip kilnus galvojimas ir elgesys bendrapiliečių atžvilgiu. Tokio elgesio priešingybė buvo savanaudiškumas, ką romėnai vadino „vergiškumu", t. y. elgesys, kuris apsiriboja tik savimi, savo nauda ir malonumais.[706] Romėniškam respublikonizmui laisvė buvo grįsta nedominavimu, kuris ne tiek suteikė teisę į pilietinį dalyvavimą ar demokratinį sprendimų priėmimą, kiek pirmiausia saugojo individą nuo vienašališko kišimosi į jo gyvenimą, tiksliau – tokio kišimosi galimybės.[707] Kaip yra atkreipęs dėmesį Quentinas Skinneris, vieną iš tiesmukiškiausių šios laisvės sampratos formuluočių, ją atkuriant naujaisiais laikais, yra pateikęs gerai Daukanto žinomas anglų respublikonizmo atstovas Algernonas Sidney'us, kad laisvę sudaro išimtinai tik nepriklausomybė nuo ko nors kito valios[708] ir kad „nėra tokio daikto kaip vergas

702 Wirszubski, Ch. *Libertas as a Political Idea at Rome during the late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950, p. 1–3.

703 Balmaceda, C. Introduction. *Libertas and Res Publica in the Roman Republic.* Leiden: Brill, 2020, p. 3.

704 Dijn, A. de. *Freedom: An Unruly History*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 2020, p. 18; Lane, M. *Greek and Roman Political Ideas*, p. 36.

705 Arena, V. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*, p. 46.

706 Rosenblatt, H. *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-first Century*. Princeton: Princeton University Press, 2018, p. 9.

707 Pettit, P. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government.* Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 5–10.

708 Skinner, Q. Freedom as the Absence of Arbitrary Power. In C. Laborde, J. Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*. Malden: Blackwell, 2008, p. 89.

iš prigimties"[709]. Tai tas principas, kurį išreiškia Daukantas rašydamas, kad „žmogus nori visados liuosu gyventi ir taip rėdytis, kaip tiktai jam gerai geriausiai būtų".[710] Apskritai Daukanto istoriografijoje dominuoja būtent respublikoniškoji laisvės samprata. Lietuviškas žodis „laisvė" („lousibe") Daukantui yra *libertas* lotynų kalba atitikmuo[711]. Politinės bendruomenės laisvė yra esminė politinė vertybė, ji išreiškia respublikos esmę.

Politinės idėjos į Daukanto tekstus atėjo ne iš vieno ar kelių autoritetų, atėjo nemaža dalimi ne per filosofų, o per kitų istorikų darbus. Kita vertus, jau nuo XVII a. respublikoniška politinė mintis buvo labai svarbi absoliutinės monarchijos nepripažinusių ar nuvertusių Šiaurės Europos valstybių (Lenkijos ir Lietuvos, Nyderlandų ir kurį laiką Anglijos) politinės savivokos dalis.[712]

Laisvę kaip pagrindinę politinę vertybę itin akcentavo Ciceronas. Jis juk yra vėliau plačiai išpopuliarinto aforizmo apie „saldų laisvės vardą" autorius: „O saldusis laisvės varde! O išskirtine mūsų piliečių teise" (*O nomen dulce libertatis! O ius eximium nostrae civitatis*)[713]. Vien savo Filipikose, 14 oracijų prieš Marką Antonijų, *libertas* jis paminėjo daugiau kaip 60 kartų, o dėl „vergijos" grėsmės romėnus perspėjo ne mažiau kaip 26 kartus[714]. „Laisvės" kaip politinės vertybės, politinio principo terminas yra dažnas Daukanto iš lotynų kalbos į lietuvių kalbą verstuose darbuose. „Justino istorijoje" *libertas* sutinkamas 46 kartus, o Kornelijaus Nepoto biografijų rinkinyje – 28[715]. Nepoto atveju svarbu netgi ne pats bendras dažnis, o tai, kad laisvės nurodymas sutinkamas daugelyje jo pateiktų biografijų[716]. Paties Daukanto veikaluose dažniausiai minima būtent laisvė („liuosybė"), t. y. pagrindinis respublikonizmo principas. Jos minėjimo dažnis pateiktas 6 lentelėje.

***6 lentelė.* Termino „laisvė" visomis gramatinėmis formomis vartojimo dažnis S. Daukanto istoriografijoje**

„Darbai" (1822)	76 kartai
„Istorija Žemaitiška" (1834)	221 kartas
„Būdas" (1845)	32 kartai
„Pasakojimas" (1850)	139 kartai

Individo ir tautos, politinės bendruomenės laisvė yra neatskiriamai susijusios, kaip galima suprasti iš Daukanto istoriografijos. Laisvė dažniausiai įvardijama kaip tautos laisvė, dar apibūdinama ir kaip „liuosybė praėjusių laimingų amžių"[717], „senovės liuosybė"[718], „bočių prabočių liuosybė"[719], „aukso liuosybė"[720]. „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje" laisvė apibūdinama kaip „įgimta liuosybė"[721]. Pasak Daukanto, laisvė yra „kaipo visų didžiausia Dievo

709 Sidney, A. *Discourses Concerning Government*. Indianapolis: Liberty Fund 1996, section 5.

710 Būdas, p. 561.

711 Zodrodys, p. 23.

712 Pettit, P. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012, p. 6.

713 Ciceronas. Prieš Gajų Verį. *Prieš korupciją. Kalbos prieš Gajų Verį*. Vilnius: Klasikų asociacija, 2019, p. 255; Cicero. In Verrem. *Delphi Complete Works of Cicero*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2014, 5.163.

714 Dijn, A. de. *Freedom: An Unruly History*, p. 94.

715 Apskaičiuota remiantis šių kūrinių leidiniais lotynų kalba.

716 Mellor, R. *The Roman Historians*. London and New York: Routledge, 1999, p. 143.

717 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 507.

718 Ten pat, p. 287, 293, 297, 388.

719 Darbai, p. 37.

720 Pasakojimas, p. 609.

721 Ten pat, p. 543.

dovena, kuri atskiria žmogų nuo gyvolių“[722], „pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi“[723]. Laisvė, pasak Daukanto, yra didžiausias nematerialus žmogaus turtas: „Didžiausia žmogaus goda.“[724]

Laisvės kaip *facultas naturalis* samprata buvo žinoma ir romėnų teisėje, kur vergovė buvo laikoma ne prigimtinės teisės, o *ius gentium* institutu, kada, priešingai prigimčiai, žmogus galėjo būti perduodamas svetimo žmogaus jurisdikcijai. Tiesa, tvirtinimas, kad vergovė yra priešinga prigimčiai, nebuvo romėnų teisininkų visuotinai pripažintas ir juolab palaikomas senovės Romos praktikoje[725].

„Prigimtinės laisvės“ ir „prigimtinės lygybės“ sampratas bei jų tarpusavio sąsajos pagrindimą, remiantis prigimtinės teisės doktrina, išsamiai išdėstė Samuelis Pufendorfas. Jo veikalo *De iure naturae* 3 knygos pirmajame paragrafe teigiama, kad „žmogus turi būti laikomas iš prigimties lygiu žmogui“ (*Homo ut naturaliter aequalis ab homine habendus*), buvo aiškinama, jog kiekvienas žmogus turi savigarbą, šia prasme žmonės yra lygūs kaip vienodi Dievo kūriniai, apdovanoti protu, galintys vienas kitam pasakyti „aš esu ne šuo ar gyvulys, o toks pats žmogus, kaip ir tu“[726]. Tad ir pirmasis prigimtinės teisės priesakas yra žmonėms gerbti vienas kitą ir traktuoti vienas kitą kaip lygius iš prigimties. Kaip tvirtino Pufendorfas, visi žmonės turi tokią pat laisvę, „lygią laisvę“, tad, nepaisant to, kad kuris nors žmogus kūniškomis ar proto savybėmis gerokai lenkia kitus, jis privalo, turi pareigą gerbti kitų žmonių prigimtines teises, to paties tikėdamasis iš kitų. Tokią lygybę galima vadinti „teisių lygybe“, kurios pagrindas yra tai, jog „pareiga puoselėti bendruomeninį gyvenimą vienodai privaloma visiems žmonėms, nes ji yra žmogaus prigimties, kaip tokios, integrali dalis“[727]. Pufendorfas taip pat kategoriškai nurodė, kad turi būti paneigta iš senovės graikų perimta pažiūra apie „prigimtinę vergovę“, nes tokios negali būti, kadangi iš prigimtinės žmonių lygybės išplaukia ir prigimtinė kiekvieno žmogaus laisvė[728]. „Iš senovės graikų perimtą nuomonę“ (turimas omenyje pirmiausia Aristotelis), kad iš prigimties kai kurie žmonės gali būti kitų žmonių vergai, Pufendorfas vadino absurdiška[729]. Pufendorfo išsakytos mintys ir argumentai, kodėl itin svarbus lygus visų žmonių orumo pripažinimas, laikytini viena reikšmingiausių jo įžvalgų, palyginus su dominavusiu viduramžišku hierarchiniu mąstymu[730].

Analogiški teiginiai tiems, kuriuos išsakė Pufendorfas apie prigimtinę laisvę ir lygybę, ne kartą pakartojami Daukanto darbuose. Senovės lietuviai, pasak Daukanto, labiausiai brangino laisvę: „Velijos dieną ir naktį kraują gožti [lieti – S. P.], kentėdami badą, šaltį, lytus, darganas, ir kruvinus vargus trivoti, kad tiktai liuosas gyventų.“[731] Pagal lietuvių paprotinę teisę, pasak Daukanto, esą viena žiauriausių bausmių iškart laukė to, kuris bandydavo savo nuosavybe paversti kitą asmenį, padarydamas jį vergu: „Kas liuosą žmogų vergė, tą šunimis suplėšydino.“[732] Iškalbingas yra požiūris, kad siekis „verginti“, nuvergti kitą asmenį, t. y. siekti išnaudoti jį grynai kaip instrumentą egoistiniams

722 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 522.

723 Būdas, p. 407.

724 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 431.

725 Wirszubski, Ch. *Libertas as a Political Idea at Rome during the late Republic and Early Principate*, p. 2.

726 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 3.2.1; Pufendorf, S. von. *De Jure Naturae et Gentium Libri Octo*. Introduction by Walter Simons. Reproduction of the Edition of 1688. Oxford: Clarendon Press; London: Humphrey Milford 1934, 3.2.1.

727 Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*, 3.2.2.

728 Ten pat, 3.2.1.

729 Ten pat, 3.2.8.

730 Tully, J. Editor's introduction, p. XXVI.

731 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 605.

732 Būdas, p. 586.

poreikiams tenkinti, yra itin sunkus nusikaltimas. Daukantas teigė: „Bet kurioje kalboje posakiai „vergauti Dievui", „Dievo vergas" turi kilnią prasmę, tačiau lietuviai tokius pasakymus laiko gėdingu piktžodžiavimu, nes aukščiausiajam ir puikiausiajam Dievui ne vergaujama, o tarnaujama gera valia."[733] „Laisvė" minima apibūdinant visas paties Daukanto išskirtas Lietuvos istorinės raidos epochas „Istorijoje Žemaitiškoje" (žr. 7 lentelę). Matyt, dėsninga, kad daugiausia „laisvė" minima aprašant epochą, kuri vadinama „Lietuva pergalinti".

***7 lentelė.* Termino „laisvė" visomis gramatinėmis formomis vartojimas pagal atskirus istorinius laikotarpius „Istorijoje Žemaitiškoje"**

Laikotarpis	Kiek kartų pavartota
Lietuviai ir žemaičiai senovėje	9
Lietuviai ir žemaičiai karingi (XI–XII a.)	38
Lietuva pergalinti (1225–1314)	124
Galybė Lietuvos (1315–1440)	43
Lietuva irstanti (1440–1572)	7

Laisvė suprantama kaip prigimtinė, Dievo nuo gimimo dovanota, bandymai ją atimti yra nusikaltimas. Daukanto sukurtoje, didžiajam kunigaikščiui Rimgaudui priskirtoje oracijoje, esą pasakytoje prieš prasidedant Saulės mūšiui (1236), kuriame lietuviai susikovė su Livonijos ordinu, raginimas kautis už laisvę yra esminis, sustiprintas ir teiginio, kad tokią kovą remia dievai: „Narsūs karėjai, šiandien yra diena mūsų, amžius mūsų, o rytą liuosais gyvensim ar aukštybėse linksminsimės. Jūs, dievai, užtarytojai mūsų, regit, jog už liuosybę, visų brangiausią jūsų doveną, padėsim šiandien gyvybą mūsų."[734] Aprašydamas daugelį kitų lietuvių ir jiems artimų genčių kovų su kryžiuočiais Daukantas akcentavo siekimą nevergauti, nes laisvę dovanojo dievai, kurie atlygina kovojantiems už ją: „Velydamies pagal savo senovės tikybą liuosais mirti ir kame tenai aukštybėse linksmesnį gyvenimą už savo kantrybę ir dorybę rasti, nekaip amžinai vergauti svetimiems."[735] Į Margirio, Pilėnų gynėjo, pasiryžusio nusižudyti laisvam, bet nepasiduoti į vergiją, lūpas Daukantas įdeda tokį pasisakymą: „Tegul krenta tas kraujas ant akių mūsų kraugerių, kurie dyksta mums išplėšti mūsų liuosybę, nuo pačių dievų mums suteiktą; mes dėkavojam mūsų aukščiausiems, jog, noris taip suspausti, vienok dar liuosais mirštam."[736]

Respublikoniškų nuostatų reikšmę Daukanto istoriografijoje ypač rodo tai, kad joje priešpriešinant vertybes pabrėžiama, jog laisvė, o ne turtai ar ekonominė gerovė buvo svarbiausia lietuvių politinės bendruomenės vertybė: „Mylintys pervis savo liuosybę, kurios iki pat savo gyvos galvos neišsižadėjo ir nuo neprietelių iki paskuojo ją gyniojo kaipogi turtus, lobius, lepumą, noris viso pasaulio, per nieką turėjo, vieną tiktai savo liuosybę, kaipo lietos daiktą, godojo ir gerbė."[737]

Laisvę Daukantas priešpastato turtingumui ne tik bendruomenės, bet ir individo lygmeniu: „Kiekvienas velijos liuosas labiaus tyruose po lapine ar tarp žvėrių giriose gyventi, nekaip aukso rūmuose kosodamos vergauti."[738] Senovės lietuvių kaip laisvę mylinčios ir asketiškomis būdo

733 Simono Daukanto Žemaičių privilegijų rinkinio pratarmė. Parengė Zigmantas Kiaupa, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas.* Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 222.

734 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 281.

735 Ten pat, p. 397.

736 Ten pat, p. 575.

737 Būdas, p. 473.

738 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 77.

savybėmis pasižyminčių karių tautos aprašymas atitinka senovės Spartos paveikslą.[739] Senovės lietuvių kovas už „laisvę ir tėvynę“ Daukantas aprašo pagal tą patį retorinį šabloną, kuris buvo apčiuoptas verčiant antikinius autorius, pavyzdžiui, senovės spartiečių kovos su makedonais aprašymą „Justino istorijoje“: „Nie wens netaupę saup giwibos muszoię, nie weina zmona neraudoię sauo wiriszki karieję kritusi, seney negailiejes sunu, wakay skaugieję tiewams mirusiems karieję: kieykwens dejawo negaliedams mirtie uź luosibę iu tewaines.“[740]

Aiškiai politinės bendruomenės laisvę su neturtu siejo prancūzų respublikonizmo minties atstovas Mably, kuris savo „Pokalbiuose su Pohcionu“ (1763), Daukanto turėtu po ranka, pavyzdžiui, tvirtino: „Atkurkime graikams jų pirmykštį nuosaikumą ir teisingumą, ir tokiu būdu atkursime jų ankstesnę santarvę ir galią, išlaikiusią jų laisvę.“[741] Machiavelli tvirtino, kad laisvoms ir turto bei valdžios nesugadintoms politinėms bendruomenėms, pirmiausia antikinėms, būdinga tai, kad „buvusios laisvės prisiminimas jose neišblėsta ir negali išblėsti“[742]. Tai universali tendencija. Machiavelli savo „Florencijos istorijoje“ pabrėžė istorinės respublikoniškos atminties, kuri skatina laisvo politinio gyvenimo patirtį turėjusią, bet pajungtą politinę bendruomenę anksčiau ar vėliau siekti atgauti savivaldą sukylant prieš tironišką ar oligarchinę valdžią, svarbą[743]. Daukantas laikosi labai artimo požiūrio rašydamas, kad neturtingos, neišlepusios tautos vienintelis turtas yra laisvės meilė, o tada sunku tokią tautą pavergti: „Sunku yra neišlepusią ir į vargą įpratusią tautą nukariauti, kuri mažumu kakinas, vieną liuosybę temyli ir jos tegeidžia.“[744]

Daukantui laisvė betgi nėra socialinės diferenciacijos nežinančių žmonių laisvė. Laisvę gali užlaikyti ir kunigaikščiai, ir diduomenė. Diduomenė lietuvių visuomenėje gana anksti atsirado, tačiau diduomenė pasižymėjo pilietinėmis dorybėmis, t. y. veikla pirmiausia respublikos labui, o ne ginant savus interesus: „Pati diduomenė ne valgiu, ne gėriu, ne drabužiu įvairaudavo nuo kitų ūkėjų, bet kantrybe karėj, o dorybe ūkėj geidė atsižენklinti, kaipogi tas diduomiu tevadinos, kurs karėj nepergalimu, o teisybės suole nepakukuliuojamu buvo. Negeidė senovėj Lietuvos diduomenė žibančių rūmų, nedidžiavos turtais, neteisingai nuo nabagų suplėštais, nesunkė vargdienių kruvinas ašaras, nelingavos karietose, polubiuose ir kituose gurbuose, bet atkaliai, dergiant bei speigojant, visuomet raita kariavo ar žygiavo.“[745] Todėl „diduomenė tėvais arba geradėjais buvo vadinama, mylima, godojama ir gerbiama“[746].

Vėliau diduomenė „išlepo“, t. y. pasidavusi turtų kaupimo ir švaistūniško gyvenimo siekiams nutolo nuo tarnavimo respublikai ir rūpinimosi pirmiausia bendrąja gerove ir viešuoju interesu. Degradavo politinės respublikinės moralės požiūriu, virto oligarchine grupe. Korumpuota diduomenė, pasak Daukanto, „neb goda, neb garbe, neb didybe ir stiprybe savo ūkės, kaip senovėj kad rūpinos, nes tiktai skaniai valgyti ir nieko nedirbti už didybę ir godą sau turėjo“[747] , „lietuvių diduomenė tuojau kito nieko nebgeidė, kaip tiktai lepauti, gerti ir goslyboj žlugėti bei lėbauti“[748].

739 Buckley, I. *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 123–124.

740 Istorija Justinaus, p. 308.

741 Mably, G. *Phocion's Conversations*, p. 35.

742 Makiavelis, N. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 32.

743 Raimondi, F. *Constituting Freedom*, p. 68.

744 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 157.

745 *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 82.

746 Ten pat, p. 521.

747 Būdas, p. 640.

748 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 238.

Tačiau diduomenės kaip atskiro visuomenės sluoksnio Daukantas nelaiko blogybe savaime, su sąlyga, kad diduomenė nesivaiko turtų, yra išsimokslinusi, užima patikėtas pareigas ir jomis nepiktnaudžiauja, neišnaudoja kitų žmonių ir dirba bendro intereso labui.

Respublikonizmo politinės minties požiūriu, laisvės idėja yra esminė, tačiau laisvė pirmiausia suprantama kaip tai, kas yra nepriklausoma vien nuo privačios valios, o yra bendruomenės laisvė. Tik respublika gali užtikrinti tikrąją laisvę, nes ji reiškia ne tiek individo suvaržymų nebuvimą, o aktyvią tarnybą bendruomenės labui.[749] Daukantui tėvynės laisvė gali būti pirmesnė nei individo, kai iškyla grėsmė gyvybiškai svarbiems bendriems interesams, rašydamas apie vieną lietuvių tautai, pasak jo, priskirtiną giminę, jis teigia, kad jai „gyvyba kelių žmonių buvo nieku prieš liuosybę visos giminės“[750]. Panašių minčių Daukantas galėjo rasti savo verstoje „Justino istorijoje“, kur, pavyzdžiui, aprašomas epizodas, kai garsus romėnų karvedys Scipionas Afrikietis, kalbėdamasis su Seleukidų imperijos valdovo Antiocho Didžiojo pasiuntiniais, kaip dovaną atvežusiems jam į nelaisvę anksčiau paimtą jo sūnų, atsisako tokios dovanos teigdamas, kad pats savo jėgomis stengsis išlaisvinti sūnų, o apskritai tėvynės interesai yra aukščiau už šeimos ar individo interesus, tad tėvynei „kieykwens ukiniks tur aukaute sauo wakus ir sauo giwibą“[751]. Daukantui šie aprašymai turėjo sietis su jo paties aprašyta Pilėnų gynyba ar kitais lietuvių kovos su kryžiuočiais momentais ir juose išryškinamu lietuvių nusiteikimu geriau mirti nei vergauti: „Liuosais lietuviais gyvoti, ar garbingai mirti.“[752]

Siektinus, teisingus tautų tarpusavio santykius Daukantas remia principu „už jūsų ir mūsų laisvę“. Tai rodo, pavyzdžiui, „Istorijoje Žemaitiškoje“ su pasididžiavimu aprašoma lietuvių nesavanaudiška pagalba Pamario slavams ginantis nuo priešų: „Lietuviai ir žemaičiai užvis didesniai liuosybę mylėjo ir ne vien patys niekam nevergavo, bet dar savo susiedų pamarionų, noris svetimos tautos, neleido verginti ir ją kaip įmaną gelbėjo.“[753]

Daukanto teigimu, senovės lietuviai nuo jaunų dienų ruošdavosi ginti tėvynės laisvę, įvairiai treniruodavosi siekdami būti geri kariai: „Jaunuomenė, atlikusi nuo darbo ar karių, tuojau kaip minavojau, viena raita, kita pėsčia grūmės giriose su meškomis, briedžiais, tauriais, šernais dėl to vien, idant būtų drąsiais bei kantriais vadinami.“[754] Įvairūs žaidimai esą buvo priemonė karinei parengčiai gerinti: „Ritmuša buvo senovėj karės įrankis lietuvių jaunuomenės, kalnėnų ir žemaičių, kaipo visų didžiausia karės mokslinyčia, kaip tuojau regėsim, nesgi tuo mokės nuo pat mažų dienų, kaip gintis ir kaip neprietelių paveikti.“[755] Tai jaunuolių lavinimo būdai, kurie buvo skirti geram kariniam pasirengimui, kaip ir spartiečių, lukanų ir kitų helenistinio pasaulio genčių ar tautų jaunimo lavinimo būdai, minėti Pompėjaus Trogo ar kitų antikinių autorių. Bet būtent tokie teiginiai pasirodė įtartini ir pavojingi carinei administracijai Lietuvoje, susizgribusiai tikrinti „Būdo“ turinį praėjus 10 metų po jo išleidimo[756].

Daukanto istoriografijoje pasitaiko ne tik laisvės kaip įsipareigojimų bendruomenei ar individualios galios veikti, bet ir laisvės kaip išlaisvinimo nuo bendros naštos (kontribucijų bendram

749 Pagden, A. *The Languages of Political Theory in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p. 10.

750 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 171.

751 Istorija Justinaus, p. 327.

752 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 50–51.

753 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 159.

754 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 85.

755 Būdas, p. 456.

756 Repšys, J. Visuomeninės-politinės S. Daukanto pažiūros. *Pergalė*, 1960, Nr. 12, p. 125; Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 163.

labui) sampratos elementų. Pavyzdžiui, laisvė nuo mokesčių. Pasak Daukanto, liaudis tokią laisvę matė Vytauto laikais: „Vytautui Lietuvą valdant, svietas turėjo didelę liuosybę: kaipogi, kas nėjo į karę, tas trečiąjį metą dūminę temokėjo, o kas ėjo, tas būtinai nieko nemokėjo.“[757]

4.2. Respublikonizmas ir verslumas: prieštara ir dermė

Romėniško ir neoromėniško respublikonizmo požiūriu, turtai ir prabanga nesuderinami su respublika, nes sukuria pavojingą nelygybę. Anglų respublikonas Algernonas Sidney'us laikėsi nuomonės, kad „pinigų darymas“ gadina žmones, finansinis perteklius reikalingas tik kariuomenės ir apskritai gynybinio pajėgumo stiprinimo išlaidoms.[758] Daukantas pabrėžė senovės lietuvių neturtą kaip kontrastuojantį su jų narsa ir pasiryžimu ginti laisvę ir tėvynę, o tai rodo, kad neturtingą tautą daug sunkiau pavergti. Nesaikingas turtų siekis atima laisvę, o neturtas ją sustiprina.

Motiejus Lozoraitis, „Varpe“ 1893 m. recenzuodamas „Būdą senovės lietuvių“, atkreipė dėmesį į Daukanto teiginius, kad kai senovės lietuviai gyveno miškų apsuptyje, jie esą ilgai specialiai neplėtė savo dirbamų žemių, nes nenorėjo turtinės nelygybės didėjimo, taip pat kad didėjant susirūpinimui žemės ūkiu neatprastų nuo karybos, kuri buvo reikalinga kaip apsigynimo nuo priešų prielaida.[759] Konkreti, Lozoraičio turėta omenyje „Būdo“ ištrauka yra ši: „Tėviškės mažne visų buvo lygios, nesgi laukų ir dirvų neplatino dėl įvairių priežasčių: jau idant, ardami plačius laukus ir dirvas, nenutaustų nuo karės ir, ilgainiui išlepę, kad būtinai ant orės neatsidėtų, jau idant, praplatinę savo laukus, nesitartų didesniais už kitus ir vargdienių nespaustų ir jiems žemės neužimtų, o glemždamies nuo žiauraus oro, idant dvarų ir rūmų nestrūnytų ir ilgainiui pinigų nepradėtų geisti, nuo kurių, kaip žinoma yra, vaidai, barniai ir netaikos tarp ūkininkų kilsta, kad tuo tarpu visi, vienokius turtus turėdami, tarės su visagalinčiuoju lygiais esantys.“[760] Apskritai iš tikro cituotoje „Būdo“ ištraukoje atsispindi ne pernelyg didelis senovės lietuvių racionalumo sureikšminimas, kaip atrodė M. Lozoraičiui, bet respublikinių vertybių iliustracija, turėjusi rodyti senovės lietuvių artimumą Spartai ar kitoms senovės politinėms bendruomenėms. „Justino istorijoje“, kurią iš lotynų kalbos vertė Daukantas, buvo kalbama apie Likurgo Spartoje įstatymais įvestus vienodus žemės sklypus piliečiams, siekiant apsaugoti piliečius nuo išlepimo: „Jis lijpę iszdalite po liguma zeme ukinikams; del iszwengima kleidimo ir lapumo/istizimo.“[761] Esą Likurgas taip pat įvedė, kad spartiečių jaunuomenė vilkėtų tuos pačius drabužius ir keistų juos tik kartą per metus, o nakvotų ant grynos žemės, o ne lovose, valgytų vien paprastą valgį be pagardų, apskritai vaikystę praleistų „wargdama ir dirbdama“ (*in opere et laboribus*)[762]. Nepoto biografijų vertime į lietuvių kalbą Daukantas prideda savo paaiškinimą apie Spartos gynybos ypatybes, kad Sparta neturėjo gynybinės sienos, miestą-valstybę supančių mūrų, nes esą Spartos įstatymdavys

757 Pasakojimas, p. 703.

758 West, T. G. Foreword. In A. Sidney, *Discourses Concerning Government*. Indianapolis: Liberty Fund, 1996.

759 M. Joniškis [Lozoraitis M.]. Simano Daukanto „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“. *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 170.

760 Būdas, p. 589.

761 Istorija Justinaus, p. 103.

762 Ten pat.

Likurgas uždraudė juos įrengti „idant ūkinykai, gyvendamys tarp mūrų, neišleptų“[763]. Tai neabejotinai yra Plutarcho biografijoje apie Likurgą pateikiamo pastarojo atsakymo į klausimą, kodėl Spartai nereikia gynybinikų sienų: „Tik tas miestas bus gerai įtvirtintas, kurį sups narsūs vyrai, o ne plytos“[764], interpretacija kaip esą įvesto draudimo.

Antikinėje Spartoje „išlepimas / ištižimas“, kurio siekama išvengti, atitinka senovės lietuvių vengiamas ydas Daukanto „Būde“. Daukantas pabrėžė lavinimo nuo jaunų dienų pratintis prie neturto, nepritekliaus, vargo reikšmę: „Žemaičiai, didžiai išmintingai elgės tame daikte, jau lopšy pratindami vaikus savo ant vargų, šalčių ir alkio.“[765] „Justino istorijoje“ galima rasti, be spartiečių vaikų, kone identišką aprašymą ir apie lukanų genties senovės Italijoje vaikų auklėjimą, kad lukanų vaikai buvo auginami miške pas piemenis ir „nu mazu deinu warga ir alkę kentiejemu uźgruditi, piles lapumu [lepumų] negeidę. Kuo sumedzioję tuomi ir mitą, gierę pijna ar czista undini“[766]. Pačioje „Justino istorijos“ pradžioje kalbama Lidiją ir lydus, kurie iš pradžių pasižymėjo veiklumu (*industria*), bet vėliau apsileido, tad persai juos pavergė[767]. „Justino istorijoje“ atskirų valdovų neveiklumas įvardijamas kaip *inertia*, Daukantui verčiant „tingiejemas“[768]. Praturtėjimas ir tolesnis ekonominis (taip pat ir karinis, politinis) neveiklumas veda prie nuosmukio – ši mintis Daukanto perteikiama visuose jo Lietuvos istorijos veikaluose, kalbant apie senovės lietuvius. Turtų kaupimas, pasak Daukanto, senovės lietuvių buvo pirmiausia pateisinamas atsargų turėjimo sumetimais: „Turtus ne lėbausenai, bet astankai krovė, minėdami idant, radusis reikalui, nereiktų nuo svetimo prašyti, kas dar pikčiau, nuo neprieteliaus maldauti, ir kad it taip nenutiktų, kaip tiems piemenims, kurie, vilkams bandą apnikus, šunis lakina.“[769] Turtinės diferenciacijos ribojimas, santykinė turtinė lygybė leido išvengti tarpusavio konfliktų. Visgi Daukantas tai taiko grynai senosios istorijos, grynai žemdirbių visuomenės, periodui, neteigia, kad didėjanti turtinė diferenciacija, kuri sunkiai išvengiama augant miestams ir prekybai, apskritai yra blogis.

Vertindamas prekybos vaidmenį Daukantas rėmėsi ir asmenine patirtimi – jis pats gyveno dideliuose miestuose – uostuose (Rygoje, Peterburge) ir jo istoriografijoje matyti žavėjimasis miestais (ypač prie jūros) ar miesteliais kaip amatų ir prekybos centrais. „Istorijoje Žemaitiškoje“ Daukantas teigia, kad miestai ar miesteliai kaip prekybos centrai kitados klestėjo Žemaitijoje: „Žemaičiuose pačiuose kitą kartą prekyba klestėjo, jei jų miestai, arba pilys, tai yra: Varnių, Palangos, Kretingos, Skuodo, Joniškio, Šeduvos, Šiaulių, Raseinių, Kėdainių, turėjo savo magdeburiją ir ypatingus miestvaldžius, savo dirvas, pievas, girias, ganyklas, savo sūdus, savo rotužes ir piles, kurių šiandien dar kame ne kame iros tebriogso.“[770] Daukantas ypač domėjosi LDK miestų ir miestelių raida. Tai rodo jo parengtas ir rankraštiniu likęs miestų privilegijų išrašų iš Lietuvos Metrikos rinkinys, kuriame surinktos su 162 LDK miestais susijusios privilegijos.[771] Robinzono istorijos sekime Daukantas taip pat skiria dėmesį miestams prie Baltijos jūros, Daukanto herojus Rubinaitis Peliūzė reiškia meilę Palangos ir Klaipėdos uostams.[772] Reikėtų apskritai

763 Gyvatos, p. 165.

764 Plutarch. *Lives*. With an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967, vol. 1, p. 267.

765 Būdas, p. 455.

766 Istorija Justinaus, p. 276.

767 Ten pat, p. 70.

768 Ten pat, p. 345.

769 Būdas, p. 446–447.

770 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 127.

771 Kiaupa, Z. Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 115.

772 Lamanauskaitė-Geriguis, L. Discovering the Lithuanian Reinscription of *Robinson Crusoe*: A Literary Construct of Nineteenth Century Cultural, Political and Historical Discourses in Lithuania. *Lituanus*, 2008, Vol. 54 (2).

atkreipti dėmesį, kad toks literatūrinis herojus kaip Robinzonas Krūzas, vadinasi, ir jį sekant sukurtas personažas (Rubinaitis Peliūzė), savaime yra komercialistinės tradicijos herojus, nes jo nuotykių kontekstą sudaro jūrininkystės ir jūrinės prekybos bei kolonizacijos procesai. Pats Robinzonas tampa kolonizatoriumi patekęs į negyvenamą salą ir joje įsikūręs.

Daukantas Lietuvos istorijoje rodo didžiulę prekybos ir amatų, verslumo apskritai svarbą. V. Laurinaitis, pirmasis įvertinęs Daukanto dėmesį verslumui, netgi pavadino jį Petro Vileišio prototipu.[773] Daukanto pažiūras veikė komercialistinė politinio mąstymo tradicija, kuri, M. Baar nuomone, buvo Daukanto perimta pirmiausia per Getingeno istorijos mokyklos istorikų (Hereno, Gebhardi, Schlozerio) darbus.[774] Šių istorikų knygas Daukantas buvo įsigijęs greičiausiai jau gyvendamas Rygoje ir turėjo savo asmeninėje bibliotekoje.[775] Šiuos istorikus labai vertino Daukanto istorijos profesorius Vilniaus universitete I. Onacevičius, pabrėžęs būtinybę peržengti paprasto chronologinio įvykių dėstymo istoriografinę praktiką.[776] Getingeno universiteto mokslininkai apskritai ženkliai prisidėjo prie politikos mokslo (*Staatswissenschaften*) plėtros, taip pat pasitarnavo kaip škotų ir anglų politinės teorijos teiginių perdavėjai ir skleidėjai vokiečių kalba. Šio universiteto atstovai taip pat išpopuliarino rytinės Vidurio Europos šalyse britiškos universalios istorijos žanrą.[777] Komercialistinė politinio mąstymo tradicija Daukantui buvo žinoma ir iš politinės ekonomijos idėjų, Vilniaus universitete dėstytų prof. J. Znoskos, kuris išvertė ir lenkų kalba paskelbė Adamo Smitho „Tautų turtą". Reikėtų taip pat nepamiršti ir to, kad I. Onacevičius savo paskaitose Vilniaus universitete akcentavo, kad nepakanka tirti grynai politinę istoriją, nes išsivysčius ekonomikai ji irgi tapo pagrindiniu istorijos tyrinėjimo objektu.[778] Komercialistinis mąstymas buvo taip pat susijęs su prigimtinės teisės teorija, ypač su Grotius ir Pufendorfo jos versija, kur buvo pabrėžiama, kad laisvoji prekyba (laisvas užsiėmimas prekyba) yra viena pagrindinių prigimtinių subjektyvių teisių, kaip konkretesnė asmens teisės užsiimti norima veikla savo nuožiūra forma.

Tėvynės meilė Ciceronui ir neoromėniško respublikonizmo atstovams buvo teisingumo dorybės komponentas[779]. Remiantis Daukanto darbais apskritai galima išskirti tokias tėvynės meilės pagrindines sudedamąsias dalis:

***8 lentelė*. Tėvynės meilės sudedamosios S. Daukanto veikaluose**

Politinė ištikimybė	Verslumas
Tėvynės gynimas nuo priešų	Mokymasis ir lavinimasis, siekiant įgyti amatui ar verslui reikalingų įgūdžių
Tėvynės neapleidimas, neemigravimas	Ūkininkavimas, jo tobulinimas
Teisės viršenybės ir įstatymų laikymosi gerbimas	Vertimasis amatais, pramone
Nepakanta korupcijai	Vertimasis prekyba

Daukantui, kaip matyti iš 8 lentelės, apie pusę tėvynės meilės dedamųjų sudaro respublikoniškos nuostatos, na o kitą pusę – su verslumu susijusios nuostatos. Tėvynės išdavikus, t. y.

773 Laurinaitis, V. S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Žemayczių" 1822 m. ir to veikalo reikšmė. *Darbai ir Dienos*, 1936, t. 5, p. 296.

774 Baar, M. *Historians and Nationalism*, p. 123–124.

775 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, *p.* 61, 65.

776 Šidlauskas, A. *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Mokslas, 1986, p. 79.

777 Trencsényi, B., Janowski, M., Baár, M., et al. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2016, Vol. 1, p. 103.

778 Šidlauskas, A. *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, p. 84.

779 Viroli, M. *Machiavelli*, p. 149.

parduodančius tėvynės laisvę priešams grynai dėl savo asmeninės gerovės, Daukantas vadina išsigimėliais („nuokarta žmogaus gymės“[780]), darydamas užuominą, kad tokia elgsena yra priešinga žmogaus prigimčiai, moralinei ir politinei prigimčiai. Respublikonizmas gali atsidurti priešstatoje su komercializmu kaip orientuotu į individualią gerovę. Individualios ekonominės gerovės ir tėvynės meilės konfliktas ryškėja Daukantui aptariant nuostatą, kad ir skurdžiai gyvenant reikia gyventi tėvynėje, o ne kitoje šalyje, kur būtų lengviau gyventi. Šiuo atveju Daukantas aiškiai renkasi respublikonizmo poziciją. Jis išraiškingai pasisako prieš lietuvių emigraciją: „Tėvainę bei gimtuvę savo didžiai mylėjo ir niekuomet jos nenutauto, užklydusių lietuvių bei žemaičių svetimuose kraštuose negalėjo tenai privilti nei svetimos linksmybės, nei gražybės, nei aukšti rūmai, nei turtai, <….> atkaliai nemylinčių savo kraštą ir po svietą klajojančių didžiai neapvežėjo ir nekentė: kaipogi šiandien dar žodžiai sakomi: svieto pereiva, šalaujas, šaldra yra lietuviui ir žemaičiui visų didžiausia negarsma.“[781] Visgi tam tikrais atvejais Daukantas emigraciją pateisina, t. y. kada ji pasireiškia dėl socialinės-ekonominės priespaudos, pavyzdžiui, baudžiavinių valstiečių bėgimą į Kuršą.

Daukantas kritikuoja visokią „vergystę“, kaip specifinę jos formą įvardydamas ir baudžiavą. Kodėl? Nes ji sunaikina ne tik pilietinį aktyvumą, bet ir ekonominį, sunaikina verslumą. Sunaikina ne tik bendruomenės, bet ir asmens laisvę. Asmens laisvę užtikrina tad ne tik lygios politinės teisės respublikoje, o švietimas ir verslumas. Užtikrina ne tik įtraukimas į bendruomenės reikalus ir pilietinis aktyvumas, o ir veiklos, individualaus gyvenimo kelio apribojimų nebuvimas. Baudžiavos įvedimas prisidėjo prie respublikos žlugimo, nes dalis žmonių buvo nušalinti nuo politinių reikalų, kita vertus, baudžiavos įvedimas paneigė daugeliui žmonių jų individualią asmens laisvę, prilygino tuos žmones gyvuliams, kaip dažnai kartoja Daukantas. Labai svarbu konstatuoti, kad būtent Daukanto baudžiavos kritikoje taip pat matome specifinį respublikonizmo ir komercialistinės tradicijos požiūrio derinimą. Čia reikia pasakyti, kad šios dvi tradicijos XVIII a. apskritai jau daug kur Europoje gyvavo greta, buvo priešinamos viena kitai, nes politinėje mintyje išreiškė nuolatinę dorybės ir laimės priešstatą.[782] Ši priešstata politinėje mąstysenoje išreiškė visuomenės kaip gėrybių gamybos ir sklaidos sistemos konfliktą su visuomene kaip moralinių asmenybės saitų puoselėtoja.[783] Daukantui svarbi tiek bendruomenės, tiek ir individuali laisvė. Individualios laisvės kaip laimės siekimo įgalinimo ir galimo jos suderinimo su bendruomenės laisve garantas yra galimybių įgyti švietimą sudarymas ir naujovėms palanki visuomenės nuomonė – Daukantas „Būde“ kalba apie lietuvių išradėjus, pateikia pavyzdį apie savamokslį lietuvį dailidę Mančį, kuris norėjo padaryti savaeigį vežimą, tačiau niekas jo nepalaikė, sukritikavo pačią idėją, o panašią idėją esą vėliau įgyvendino anglai.[784] Komerciją skatintų aktyvesnis bajorų vertimasis prekyba. Daukantas kritikuoja draudimo bajorams verstis prekyba atimant bajorystę įvedimą: „Padėjo įstatymą seime metuose 1677, jog kožnas žemlionis, pardavojąs daiktus uolekčia, saiku, svaru, taure, arba kiličku, savo bajorystos nustoja; ir taip kurs žemlionis iki šiolei padoriai galėjo pilyje gyventi ir skatiką sau pelnyti, prekyba versdamos, tas dabar, norėdamas bajoru vadintis, turėjo pilį palikinas ant žemės krumšlelio grįžti ir tenai pats žemę rauslioti, jei to neturėjo, tad reikėjo eiti prie didžturčio meilauti jo, idant priimtų į savo dvaro bernus.“[785] Šioje citatoje vertimasis prekyba, kaip ir gyvenimas ne kaime, o mieste, parodomas kaip pranašesnis už žemdirbystę, ką atspindi vaizdingas pasakymas „pats žemę rauslioti“. Savo lenkų-lietuvių kalbų žodyne

780 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 460.

781 Ten pat, p. 78.

782 Pocock, J. G. A. *The Machiavellian Moment*, p. 503.

783 Ten pat, p. 501.

784 Būdas, p. 480.

785 Būdas, p. 646.

Daukantas prie žodžio „prasčiokas“ pateikia patarlę „žmogus kajmoj' iszwirst i prascioką“[786]. Daukantas itin pozityviai vertino apribojimų verstis prekyba panaikinimą Lietuvoje XVIII a., nors ir negalėjusį duoti didesnės naudos, nes atliktą jau padalijimų laikotarpiu: „Kad svetimos tautos ėmė maurioti Lietuvos ūkėj, jos vyresnybė atsibudusi suskato rėdytis kaip reikiant ir ėmė pilis globti; tuojau paniekė metuose 1775 tą įstatymą, kurs gyniojo bajorams prekioti.“[787]

4.3. Lietuviškasis imperializmas kaip prekybos apsaugos priemonė

Politinė Lietuvos galybė, imperija, Daukantui svarbi pirmiausia tuo, kad padeda išsaugoti ir apginti ne tik politinę laisvę, bet ir verslių piliečių interesus. Kita vertus, imperijos kūrimas, skirtas apsaugoti prekybą, yra teisėtas ir teisingas, atitinka prigimtinę teisę, kadangi prekybos laisvė remiasi prigimtine teise, ką teigė prigimtinės teisės teorijos atstovai, įskaitant H. Grotius, kuris, remdamasis romėnų autoriais, pabrėžė, kad sunaikinus prekybą sunaikinamas žmoniją vienijantis ryšys[788].

Prekyba, pasak S. Daukanto, yra tautos galios sudėtinė dalis: „Platumas ir didumas prekybos rodo didumą ir platumą pačios tautos, kuri prekioja.“[789] Daukantas prekybos reikšmę politiškai organizuotai bendruomenei pabrėžia ne kartą ir ne kelis, galima sakyti ištisai. Tarkim, tvirtindamas, kad „žinoma yra alvienam, jog prekyba taip yra reikalinga ūkėj, kaip jei kraujas žmogaus kūne dėl jo gyvybos, kaipogi žmogus prekiodamas tankiose kelionėse daug pritiria, sueina į pažines su svetimomis tautomis, regi jų ūkės rėdą ir apsiėjimus. Kur dėtų šiandien artojas savo grūdus, jei nebūt prekiotojų, kas juos perkąs ir į svečią šalį leidžiąs? Ką darytų kalvis, nukalęs dalgį ar peilį, jei jis nerastų, kas juos perkąs ir leidžiąs ten, kur jų neturi?“[790]

Dėmesį prekybai aptariant istorinę Lietuvos plėtrą rodo jau vien susijusių su ja terminų vartojimas Daukanto darbuose. Tarkim, didžiausios apimties „Istorijoje Žemaitiškoje“ jis yra kaip parodyta 9 lentelėje.

***9 lentelė.* Su prekyba susijusių terminų vartojimo visomis gramatinėmis formomis dažnis „Istorijoje Žemaitiškoje“**

Terminas	Kiek kartų pavartotas
„prekyba“	91
„prekioti“	48
„prekiotojas“, „prekys“ [pirklys]	28
„prekis“, „prekiai“ [prekės]	18

Patį prekybos kaip labai seniai lietuvių praktikuojamo užsiėmimo faktą Daukantas įrodinėjo remdamasis kalbiniais argumentais: „Žodžiai patys Lietuvos kalbos tą stigavoja: prekyba, prekys, pusprekis, prekioti, uolektis, kurpė, nauda, mugė, saikas, svaras, seikėti, sverti etc., etc.“[791]

786 Žodynas, t. 1, p. 108.
787 Būdas, p. 646.
788 Grotius, H. *The Rights of War and Peace*, 2.2.13.
789 Būdas, p. 617.
790 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 519.
791 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 121.

Prekyba, pasak Daukanto, Lietuvoje buvo išvystyta nuo labai senų laikų, palaikyti ryšiai su senovės Graikija ir Roma. Daukantas skiria nemažą dėmesį prekybos gintaru aprašymui, tam panaudoja Antikos autorių duomenis, smulkiai apibūdina gintaro prekybos kelius, taip pat primena poetišką Ovidijaus gintaro kilmės apibūdinimą, kad gintaras – tai suakmenėjusios medžių ašaros.[792] IX a. esą klestėjo lietuvių jūrinė prekyba su Birkos, Sigtunos, Hedebio miestais Skandinavijos šalyse. Daukantui reikšmingi švedų vikingų vykdytos Apuolės apgulties įvykiai IX a. Reikšmingi pirmiausia tuo, kad didžiulė sidabru sumokėta išpirka parodo kuršių, t. y. lietuviams artimos genties, turtingumą, vadinasi, ir aukštą, niekuo kaimyninėms tautoms nenusileidžiantį išsivystymo lygį tuo metu. „Istorijoje Žemaitiškoje" Daukantas pateikia detalų Apuolės apgulties aprašymą. Po aštuonias dienas trukusios pilies apgulties kuršiai pasidavė sumokėdami išpirką po pusę svaro sidabru už kiekvieną pilyje buvusį asmenį, taip pat pažadėdami mokėti duoklę ateityje. Iš viso pilies gynėjų esą buvo 5 000[793]. Daukantas aiškiai sąmoningai triskart sumažina Apuolės gynėjų skaičių, nes Rimberto kronikoje nurodyti 15 000 aiškiai yra visiškai neįtikimas. Aklai remiantis Rimberto kronikos duomenimis Apuolės gynėjai turtingumu turėjo niekuo nenusileisti netgi Vakarų Europai, nes sumokėjo didesnę išpirką nei prieš dešimtmetį (845 m.) norvegų vikingams mokėjo Prancūzijos karalius po Paryžiaus apgulties[794]. Daukantas, mažindamas Apuolės gynėjų skaičių, kartu ir išpirką, pateikia perpus mažesnę, nei vikingams buvo mokamos išpirkos Prancūzijoje ar Anglijoje tuo metu, tačiau vis tiek tokio lygio vikingų grobis Kurše yra aukšto ekonominio išsivystymo ženklas. Kaip ir tai, jog, pasak Daukanto, lietuviai anksti ėmė naudoti ir savo pinigus, kurie naudoti ir rytų slavų žemėse, kai netgi toks tenykštis didžiausias prekybos centras kaip Novgorodas neturėjo savų pinigų. Netgi Maskvoje esą savi pinigai atsirado tik XV a.[795]. Betgi XII a. pab. – XIII a. pr. vokiečių pirkliai ėmė kontroliuoti vakarų prekybos kelius, įkūrė siekdami užsitikrinti prekybos monopolį tokiuose miestuose kaip Ryga, Karaliaučius, Klaipėda ir kiti uostai prie Baltijos jūros. Lietuviai išlaikė vienintelį Šventosios uostą ties Palanga. Užkariautojai vokiečiai ne tik ėmė reikalauti prekes iš neužkariautų žemių tiekti tik jiems kaip prekybos tarpininkams, tuo diktuodami kainas, bet ir užkariautose teritorijose iš viso uždraudė ne vokiečiams kurtis miestuose ir verstis prekyba bei amatais: „Užgynė lietuviams ir žemaičiams perkrikštams ne vien miestuose gyventi, bet karčeminykais ir gaspadinykais bebūti, todėl Rygoj, Karaliaučiuj, Klaipėdoj, Liepojoj nė vieno lietuvio žemaičio iki šiai dienai nėra regėti prekėju ar dailide, kaip tiktai vieni prašaleičiai vokyčiai; kaipogi lietuviai ir žemaičiai, gyvendami miestuose, galėtų įturtėti ir su svetimomis giminėmis įsipažinti ir kokia dingsčia patrakti ir vokyčius išvaryti, todėl didysis mistras Foichtvangenas taip parėdė, jog jie nieko nežinotų ir nemokėtų bei kaimuose gyvendami žemę artų, vokyčius miestuose penėtų ir jiems vergautų."[796]

Užtat lietuviai turėjo ieškoti kompensacijos prekybą plečiant į rytus, tokią kompensaciją užtikrino Lietuvos politinės galios (valstybės) plėtra į rytines žemes.[797]

Lietuvių prekyba vėl augo nuo XIV a. pradžios, kada pradėjo didėti lietuvių valdoma teritorija rytuose. Gediminui prijungus prie Lietuvos žemes iki Juodosios jūros, išsiplėtė prekyba, kuri ir toliau plėtėsi su Lietuvos galybės augimu nuo Žalgirio mūšio iki 1561 m. Livonijos pasidavimo Lietuvai. Taigi, Lietuvos imperijos plėtrą Daukantas vaizduoja vien pozityviai, o tai primena jo

792 Baar, M. *Historians and Nationalism*, p. 229.

793 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 47-48.

794 Jones, G. *A History of the Vikings*. 2nd edition, Oxfod: Oxford University Press, 2001, p. 212.

795 Darbai, p. 68.

796 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 507.

797 Ten pat, p. 126, 507; Būdas, p. 630.

autoritetų respublikonizmo minties srityje, pavyzdžiui, Sidney'aus, požiūrį, kad karinis pasirengimas ir užkariavimų politika stiprina respublikoniškąją dorybę.[798] Daukantas išsako priekaištus diduomenei, kad XVII a. nesirūpino reikiamai apsaugoti, jog valstybės teritorijos nemažintų Švedija ir Turkija, tokiu būdu siaurindamos lietuvių prekybos galimybes: „Lietuvos didžturčiai, ištižę lepume, nei godos beturėjo, nei gėdos besibijojo, ir visa tas pakenčiamu dar jiems rodės. Nesgi probočių savo veikalus seniai buvo užmiršę ir nebsirūpino daugiau nei žuvėdų, nei turkų nuo savo rubežių attolinti ir liuosą kelią savo prekybai atidaryti."[799]

Prekybos nuosmukis eina lygiagrečiai su politiniu nuosmukiu, tiksliau – su veiklumo rūpinantis šalies saugumu ir gynyba nuosmukiu. Priežastys irgi bendros – dėl socialinės priespaudos ir turtų koncentracijos iškilusi oligarchija. Svarbu atkreipti dėmesį, kad dėl Lietuvos galios nuosmukio ar netgi socialinės priespaudos ir socialinės neteisybės Lietuvoje įsigalėjimo Daukantas nesuverčia visos atsakomybės išorės jėgoms, bet didesne dalimi mato vidines priežastis. Baudžiava besiremianti socialinės priespaudos ir ekonominio išnaudojimo sistema negalėjo būti perspektyvi, ji neišvengiamai vedė prie politinio nuosmukio ir nepriklausomybės praradimo.

Simonas Daukantas kaip vieną iš šalies nuosmukio XVII–XVIII a. priežasčių nurodo vietinės gamybos (įmonių) plėtojimo iniciatyvų stoką ir vietos gaminių vartojimo mažėjimą, kai tuo tarpu buvo didinamas importas iš užsienio.[800] Kaip jau yra konstatavęs V. Merkys, Daukantas kone visas savo ūkinių patarimų knygeles leido ne tik siekdamas išmokyti žemdirbius auginti mažiau žinomas kultūras, bet ir norėdamas paskatinti užsiimti specializuotu prekiniu ūkiu[801], t. y. norėdamas paskatinti plėtoti smulkiąją prekybą. Kita vertus, pasak P. Šalčiaus, savo ūkinių patarimų knygelėse Daukantas pasiūlė daug agrotechninių naujovių, susijusių su laukų įdirbimu, tręšimu, ganyklų plėtimu ir pan.[802]

Dar vienas savitas ir prieštaravimus slepiantis respublikonizmo ir komercializmo derinimo pavyzdys, kurį jau specialiai aptarė M. Baar, – Amerikos atradimo traktavimas Daukanto istoriografijoje. Viena vertus, respublikoniškos minties požiūriu, Amerikos atradimas ir prekyba su naujuoju pasauliu reiškė turtų didėjimą Europos šalyse, kartu prabangos ir švaistūniško gyvenimo sukeltą degradaciją. Daukantas su Amerikos atradimo sukeltu grūdų, medienos ir kitų prekių poreikio augimu siejo baudžiavos plitimą. Tačiau, kita vertus, jis pozityviai vertino Lenkijos ir Lietuvos vasalo Kuršo kunigaikščio prekybos politiką su Amerika ir jo įsteigtas kolonijas[803], kur esą šalia latvių įsikūrė ir lietuvių pabėgėliai valstiečiai, sprukdami nuo baudžiavinių prievolių: „Ir taip lietuvių giminės yra jau ir Amerikos svieto."[804] Taigi, prekyba su Amerika yra blogai, jei ji tarnauja turtų kaupimui ir prabangiam gyvenimui, bet gerai, jei neina kartu su socialine priespauda ir išnaudojimu („svieto nuvergimu", Daukanto žodžiais). Prie prekybos nykimo, pasak Daukanto, prisidėjo ir jėzuitų veikla, nes nuo jų pastangų atversti į katalikybę iš Lietuvos miestų pabėgo liuteronais tapę vokiečių pirkliai.[805] Aiškiai neigiamai vertindamas Daukantas komentuoja ir XVII a. įvestą įstatymą, atimantį bajorystę iš mieste gyvenančio ir prekyba besiverčiančio kilmingojo.[806]

798 West, T. G. Foreword.

799 Būdas, p. 643.

800 Ten pat, p. 639.

801 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 138.

802 Šalčius, P. *Ekonominės minties vystymasis Lietuvoje bendrame buvusios respublikos ideologiniame fone*. Vilnius, 1957, p. 97–98.

803 Baar, M. *Historians and Nationalism*, p. 229.

804 Būdas, p. 644.

805 Ten pat, p. 646.

806 Ten pat.

Paskutinį Lietuvos prekybos plėtros blykstelėjimą Daukantas sieja su XVII a. pabaigoje pasireiškusiomis pastangomis rekonstruoti Šventosios uostą ir per jį stiprinti ryšius su Anglija. Po to jau įsigali aiškaus prekybos nuosmukio periodas kartu su valstybės byrėjimu. Ekonominių reformų imtasi tik į XVIIII a. pabaigą, kada, pasak Daukanto, „jau nebebuvo laiko".[807] Dėl nuosmukio ekonominių priežasčių atsakomybė tenka pernelyg vėlai susiprotėjusiems politiniams lyderiams, kurie ilgai „dirbinyčių, arba fabrikų, nesteigė į savo kraštą, idant tų daiktų, kurių turtingieji geidė, galėtų čia pat gauti ir iš svetimų kraštų nereiktų jų gabenti ir pirkti ir per tą savo pinigus iš namų svetimiems atduoti"[808]. Čia gal nebus nederama pridurti, kad Daukantas asmeniškai buvo gamyklų, fabrikų entuziastas. Išlikusiuose amžininkų atsiminimuose pasakojama, kad jis „mėgdavo fabrikus lankyti: net buvęs tokiam ežere, kur dūmai rūksta"[809].

4.4. Didžioji kliūtis verslo laisvei Lietuvoje – baudžiava

Kaip esminį trukdį veiklos ir verslo laisvei Daukantas nurodo baudžiavą. J. Repšys yra taikliai pažymėjęs, kad „Būde" Daukantas, be kita ko, parodo baudžiavinio darbo nenašumą, neproduktyvumą, nes toks darbas yra prievartinis. Daukantas „Būde" rašo, kad pjaudami savus javus baudžiaviniai valstiečiai nupjauna žemai ir dailiai, o pjaudami dvaro javus palieka aukštus ražus[810]. Tiesa, Daukantas savo tekste pažymi, kad čia cituoja XVII a. raštininką, kuris rašė apie savo laikmetį, tas raštininkas gi – Teodoras Lepneris[811]. Bet kokiu atveju cituojamo raštininko mintims Daukantas neabejotinai pritaria.

Įbaudžiavinimas, pasak Daukanto, prasidėjo nuo prievartinio krikšto misijų (kryžiaus karų): „Pardavojo, dovenojo nuo vienos vietos į kitą it galvijus, pagal savo norą varinėjo."[812] Vėliau kryžiuočių duotą pavyzdį perėmė ir įsisavino Lenkijos, o po to ir Lietuvos diduomenė. Lenkai, jų diduomenė, sugedo sekdama negeru pavyzdžiu, o vėliau tą blogą pavyzdį parodė ir lietuvių diduomenei. Čia, viena vertus, nurodoma išorinė įtaka, bet ne tik ji, nes sugedimas galimas tik laisva valia, nepaisant veikiančių blogų pavyzdžių. Diduomenė savo laisva valia „užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą dabą savo bočių probočių"[813].

Jau J. Repšys kritikavo įsigalėjusį mokslinėje ir populiarioje literatūroje tvirtinimą, kad esą baudžiava Lietuvoje atsirado dėl blogos lenkų (vokiečių ir lenkų) įtakos: „Yra įsigalėjęs pernelyg bendras ir kategoriškas tvirtinimas, kad S. Daukantas baudžiavą Lietuvoje laikė svetimšalių atneštu dalyku."[814] Pati Lietuvos diduomenė, palinkusi į turtų kaupimą ir švaistūnišką gyvenimą,

807 Ten pat.

808 Ten pat, p. 639.

809 Medega, S. Daukanto bijografijai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 256.

810 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 123.

811 Bončkutė, R. Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsijos lietuvis" citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 191.

812 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 285.

813 Būdas, p. 469.

814 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 113.

atitrūko nuo tarnavimo respublikai, įstatymų gerbimo ir rūpinimosi pirmiausia bendrąja gerove. Korumpuota diduomenė, pasak Daukanto, „neb goda, neb garbe, neb didybe ir stiprybe savo ūkės, kaip senovėj kad rūpinos, nes tiktai skaniai valgyti ir nieko nedirbti už didybę ir godą sau turėjo"[815]. Diduomenės geras gyvenimas buvo išpuoselėtas kitų sąskaita, socialinio išnaudojimo sąskaita. Nors lietuvių diduomenė, kaip minėta, neunikali, ji tiesiog sekė lenkų diduomenės pavyzdžiu, kai lenkų „diduomenė, pasipūtusi savo turtais, be gudrybos ir mokslo, užmiršusi rėdą ūkės ir veikalus savo bočių probočių, tinginėjo vadindamos ponais dėl to vien, jog vargdieniais viešpatavo"[816]. Taigi, lenkų diduomenė sugedo anksčiau ir davė blogą pavyzdį lietuviams. Aristokratinis valdantysis elitas, kuris rūpinosi bendruoju gėriu, virto oligarchiniu valdančiuoju elitu, kuriam tik savi turtai rūpėjo. Tokia „oligarchinės valdžios" (kaip ją tiesiogiai viename iš laiškų T. Narbutui ir įvardija Daukantas[817]) samprata atitinka dar Platono suformuluotą apibrėžimą, kad oligarchija yra valdymo sistema, kur valdo grupė, o vienintelis ir galutinis tikslas yra jos turtai[818].

Baudžiava – teisių atėmimas iš didelės dalies žmonių. Daukantas kritikuoja turtinių ir civilinių teisių atėmimą, kad baudžiauninkui „neleista namų savo beparduoti ir kokį norint tinkamą sau amatą įsiimti ir verstis"[819], kad buvo suvaržyta baudžiauninko laisvo kilnojimosi teisė, laikant „it jautį ant sieto pririštą vienoj vietoj it mėšlui minti".[820] Pasak Daukanto, baudžiava „šiandien visą tautą Lietuvos ir Žemaičių žudo"[821]. Su baudžiauninkais elgiamasi kaip su beteisiais, jie gali būti bet kaip skriaudžiami, o baudžiauninkų ponai visiškai nesistengia rūpintis teisingu teismu: „Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose ar sodose gyvenantys, didžiai sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojo įėjęs, gali kaip tinkamas lėbauti, valgomą daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neras ir niekas jo neužstos, ir piktadėjas paliks nesudraustu."[822] Baudžiava nesuderinama su žmogaus protu ir teisybe: „Lietuviai lažą patį, kaipo nesutinkamą su žmogaus protu ir teisybe, per neapykantą tos neteisybės, sau daromos, savo kalboj vadina baudžiava."[823]

Kas yra baudžiauninkas? Baudžiauninkus Daukantas sieja su lotynišku apibūdinimu *perpetuo glebae adscriptus*. Apie 1855 m. lotyniškai rašytoje pratarmėje parengtam istorinių šaltinių – Žemaitijos privilegijų – rinkiniui Daukantas aiškino: „Mužykas kilęs iš latvių *mužigas*, lietuvių *umžygas* ir reiškia amžinas. Tai buvo žmogus, kuris negalėjo, palikęs savo šeimininką, išeiti pas kitą ir visam laikui buvo priskirtas tik vienam, kitaip tariant pririštas prie žemės. Šis žodis yra vėlyvesnės kilmės. Mat Rygos arkivyskupas Mykolas 14... metais pirmas uždraudė naujakrikštams latviams Livonijoje išeiti nuo vieno šeimininko pas kitą. Tokia, regis, yra šio žodžio, kilusio iš latvių *mužygas,* kilmė, o vis labiau įsigalint šitokio pobūdžio priklausomybei juo buvo pradėta vadinti prie žemės pririštus."[824] Panašiai rašoma „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių": „Mykolas, arkivyskupas Rygos, pirmasis žmones, paėjusius nuo sunkiojo pono prie lengvesniojo gyventi, liepė grąžinti prie pirmojo, nuo ko tokie žmonės buvo vadinami mužigais, nuo

815 Būdas, p. 640.
816 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 553.
817 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 495.
818 Schofield, M. *Plato: Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 104.
819 Būdas, p. 641.
820 Ten pat.
821 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 97.
822 Būdas, p. 483.
823 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 77.
824 Simono Daukanto Žemaičių privilegijų rinkinio pratarmė, p. 223.

žodžio mužis arba umžis, amžius, tai yra žmonės, amžinai vergaujantys."[825]. Baudžiauninkas yra amžinai nelaisvas, ne tik pats, bet ir jo palikuonys. Ne asmeninė nelaisvė, o paveldima. Nelaisvo žmogaus statuso paveldimumą Daukantas labiausiai kritikuoja. Kaip ir prilyginimą gyvuliui: „Kruviną prakaitą dieną ir naktį braukdami, amžinoj tamsybėj, sulyginti su arkliu ir kita bestija."[826] Baudžiavos įvedimą Daukantas vertina kaip „amžinos tamsybės" įvedimą. Baudžiauninkas gimsta pasmerktas „amžinai tamsybei"[827], nors „pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi"[828]. Vergais galima tapti, galima vergais paversti, tačiau vergais negimstama. Toks yra Daukanto požiūris.

Daukantas žavėjosi senovės Spartai būdinga panieka turtui ir prabangai, respublikoniška tėvynės meile , tačiau negyrė Spartos rėmimosi vergų darbu. Daukantas, išvertęs Nepoto teiginį, kad Spartoje buvo helotais vadinama žmonių grupė, kuri spartiečiams „laukus arė ir vergavo"[829], kaip vertėjas komentavo, kad „heloto" vardas kilo nuo tos vietovės, kurios gyventojai buvo pirmieji pavergti spartiečių, o vėliau tapo bendriniu vergo vardu: „Helotai arba hilotai, teip vadinos gyventojai senovės pilės Hello Peloponese, kurios gyventojus lakedemonys apveikusys nuvergė. Paskuo vadino visus tuos, kuriuos buvo karėj paėmusys, hilotais, beje, vergais."[830] Laukus spartiečiams ariantys helotai primena laukus ariančius įbaudžiavinamus naujakrikštus Pabaltijyje, kurie kryžiuočiams „baudžiavą ėjo, laukus arė, vienu žodžiu, juos penėjo"[831].

Baudžiavos Lietuvoje stiprėjimas buvo susijęs su didžiaisiais geografiniais atradimais. Amerikos atradimas, pasak Daukanto, buvo svarbus veiksnys, kuris paskatino ekonomikos augimą Lietuvoje ir visoje Europoje, tačiau šis buvo susijęs su oligarchijos sustiprėjimo ir masinio valstiečių įbaudžiavinimo procesais. Grūdų eksporto iš Vidurio ir Rytų Europos į Vakarus kolonijinių prekybos ryšių vystymosi kontekste didėjimas sudarė prielaidas pajamų netolygumui. Turtėdami dvarininkai siekė dar daugiau pajamų lažinio darbo plėtimo sąskaita. Politinės ir socialinės galios monopolis buvo sutelktas bajoriškojo elito rankose, nukreiptas į socialinio ir ekonominio išnaudojimo plėtrą, valstiečių pririšimo prie žemės, jų civilinių teisių atėmimo plėtrą: „Užvis atradus ketvirtąją dalį pasaulio – Ameriką, kad visos tautos, gyvenančios pajūriuose, pametinos arti ir sėti ėjo tenai aukso sidabro rinkti, todėl reikėjo ne vien laivams medžiagą iš Lietuvos pirkti, bet ir pačią duoną nuo tenai imti. Ir taip lietuviams, kalnėnams ir žemaičiams, reikėjo, kruviną prakaitą braukiant, duoną ir mitalą tiekti, kaipogi Lietuvos didžturčiai nebsikakino lig šiol mokamomis donimis, bet, norėdami javų gausą didinti, pradėjo svietą vergti lažais, arba baudžiavomis."[832]

Daukantas betgi nebuvo už žemės nuosavybės iš baudžiavos paleidžiamiems baudžiauninkams pripažinimą ir atidavimą jiems jų dirbamos žemės sklypų privačios nuosavybės teisėmis be jokio užmokesčio. Niekaip negalima teisingu laikyti J. Repšio tvirtinimo: „S. Daukantas buvo už radikalų baudžiavos panaikinimą, už valstiečių išlaisvinimą su žeme ir reiškė demokratinius jų reikalavimus."[833] Tvirtinimas, aišku, inspiruotas marksistinės sociologijos, nors nenukrypo ir nuo daugelio panašių ankstesnių ar vėlesnių aiškinimų apie Daukanto provalstietišką radikalumą,

825 Būdas, p. 575.
826 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 520.
827 Ten pat, p. 285.
828 Būdas, p. 407.
829 Gyvatos, p. 113.
830 Ten pat.
831 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 517.
832 Būdas, p. 638.
833 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 156.

kurie yra tendencingi ir faktais nepatvirtinti. Kaip tik atvirkščiai. V. Merkio surastas S. Daukanto laiško fragmentas liudija jo itin nuosaikų požiūrį. 1861 m. balandžio 3 d. Daukanto rašytame laiške V. Andrejauskiui dvarininkai traktuojami kaip žemės savininkai, kuriuos nuosavybės požiūriu 1861 m. baudžiavos panaikinimo reformos nuostatai esą numatė nuskriausti: „Dvarininkas noromis nenoromis turi dalį savo žemės amžinai perleisti savo žemdirbiui, jeigu bus kokia dalis atlyginta, tai popieriais, o pats mokėjo auksu arba sidabru. Dabar tikra bėda ir dvarininkams, dar mūsų kraštuose [Žemaitijoje – S. P.] šiaip ne taip, bet ką darys Baltarusijos arba Lietuvos dvarininkai, tiesiog, galima sakyti, Jeruzalės sugriovimas...“[834] Daukantas čia tarsi ir ne prieš valstiečių išlaisvinimą su žeme, bet smarkiai kritikuoja nepakankamas kompensacijas dvarininkams už tokį sprendimą. Daukantas buvo už lygybę teisiniu požiūriu, tačiau ne už ekonominę lygybę ar juolab jos įgyvendinimą prievartinėmis priemonėmis.

834 Merkys, V. Simono Daukanto laiškas apie baudžiavos panaikinimą. *Lituanistica*, 1997, Nr. 3, p. 109.

V

Etninė ir pilietinė tauta

Koks yra tautiškumo ir tautos supratimo modelis, kuris adekvačiai atspindi Daukanto pažiūras? Egzistuojantys ankstesni bandymai atsakyti į šį klausimą yra reti, mažai išplėtoti, fragmentiški. Nors Jono Repšio disertacijoje buvo skyrius „S. Daukanto pažiūros į patriotizmą ir lietuvių tautos nacionalinius interesus“[835], jame daugiau aptarinėtos lietuvių tautos interesų užtikrinimo socialinės ir ekonominės, iš dalies politinės prielaidos, kaip jas suprato Daukantas, itin mažai skiriant dėmesio tautos ir tautiškumo sampratų analizei Daukanto istoriografijoje.

Pirmiausia čia norima aptarti ir kritiškai įvertinti prigijusį ir ypač edukacinėje bei populiarioje literatūroje plačiai paplitusį įvaizdį apie Daukanto tautos žadinimo veiklą, nes tik įvertinus korektiškus ir nepagrįstus šio įvaizdžio aspektus galima geriau rekonstruoti Daukanto istoriografijoje reikštas jo autentiškas pažiūras. Tai daroma, nes siekiama kvestionuoti ir peržiūrėti įsitvirtinusį tiek visuomenėje, tiek ir mokslinėje literatūroje požiūrį, kad Daukantas buvo grynai etninio tautiškumo šalininkas ir pradininkas Lietuvoje.

Nagrinėjant Daukanto požiūrį į tautą, tautos kaip politinės bendruomenės santykį su tauta kaip etnokultūrine bendruomene, pravartu remtis Anthony D. Smitho sistemiškai plėtota etnosimbolistine nacionalizmo analizės prieiga[836]. Mokslinėje literatūroje gerai žinomas pilietinio ir etninio nacionalizmo kaip ideologinio judėjimo ar tautinio tapatumo formų išskyrimas. Tokios skirties pradininku laikomas žymus nacionalizmo tyrinėtojas Hansas Kohnas, tačiau ji yra reikšminga ir šių dienų tyrimuose. Tokio išskyrimo variantas yra ir žinomo nacionalizmo tarpdisciplininių studijų mokslininko Smitho išskirti du keliai link nacijos (modernios politinį savarankiškumą turinčios tautos ar tautinės valstybės): teritorinės tautos tapsmas nacija ir etninės tautos tapsmas nacija[837]. Tačiau kiekvienai tautiškumo sampratai būdingas hibridinis pilietiškumo ir etniškumo junginys, skiriasi tik proporcijos[838]. Būtent ši įžvalga gali būti produktyviausia identifikuojant ir nagrinėjant hibridinio tapatumo atvejus, ypač kai pilietiškumo ir etniškumo proporcijos tapatumo modelyje yra apylygės.

5.1. „Litvomanas“ Daukantas

Reikėtų iš pradžių panagrinėti, kaip buvo formuojama Daukanto, kaip lietuvių tautinio atgimimo pirmtako, vieno iš iniciatorių, reputacija. Daukantas imtas laikyti „litvomanu“, kada pats „litvomanijos“ reiškinys tapo žinomas ir tokiu vardu, su dvejopu vertinimu (teigiamu arba neigiamu), vadinamas platesniuose sluoksniuose, kas įvyko lietuvių tautinio judėjimo aktyvios organizuotos kultūrinės veiklos „žadinant mases“ periodu, t. y. paskutiniais XIX a. dešimtmečiais, pradėjus leisti lietuvišką periodinę spaudą. Aušrininkams-varpininkams nekilo abejonių, kad Daukantas – žymiausia XIX a. I pusės lietuvių inteligentijos figūra ir jų judėjimo („litvomanijos“) ryškiausias pirmtakas.

Pasak istoriko Jono Totoraičio, „galima priminti, kad jo garbė ir intekmė ėmė kilti nuo „Aušros“ laikų. Aušrininkams jis buvo tikro tėvynės mylėtojo pavyzdys“[839]. Pačiuose pirmuosiuose

835 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 186–233.

836 Smith, A. D. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. Abingdon: Routledge, 2009.

837 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Malden: Blackwell, 1986, p. 134–138.

838 Calhoun, C. Introduction. In H. Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. Abingdon: Routledge, 2017, p. LX.

839 Totoraitis, J. Lietuvos atgimimo paveikslai. 8. Simanas Daukantas. *Vadovas*, t. 12, Nr. 47, p. 245.

Basanavičiaus rašiniuose, dar ne „Aušroje", o Prūsijos lietuvių spaudoje skelbtuose, aiškiai matyti Daukanto įtaka. Basanavičius perėmė iš Daukanto mintį apie tris istorines Lietuvos tautos dalis (prūsai, lietuviai, latviai), jas vadindamas Daukanto terminais: 1. Parusio [Prūsijos] lietuviai, 2. ypatingi [tikrieji] lietuviai, 3. latviai. Taip pat perėmė mintį, kad lietuvius siauresne prasme, bet kartu vieną iš trijų istorinės Lietuvos tautos dalių sudarė aukštaičiai ir žemaičiai, vėlgi rašydamas Daukanto terminais – „kalnėnai ir žemaičiai"[840]. J. Šliūpas, nors savarankiškai interpretuodamas atskirus faktus, taip pat rėmėsi Daukanto idėjomis apie tris atskiras vienos lietuvių tautos dalis, tiesa, etninius lietuvius vadindamas lietuvninkais. 1883 m. „Aušroje" jis rašė: „IX. am. gim. Kr. vieną kalbą sznekėjo ir drauge giveno parusnēnai, lietuvininkai ir latviai."[841] Daukantas tad neabejotinai buvo vienas iš Šliūpo vėlesnių federalistinių lietuvių ir latvių politinės sąjungos idėjų šaltinių.

Tokie žymūs lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjai kaip J. Šliūpas, J. Basanavičius, P. Mašiotas, J. Jablonskis, M. Lozoraitis, J. Kriaučiūnas ir kiti rašė apie Daukantą „Aušros" ar „Varpo" puslapiuose. Aušrininkai-varpininkai iškėlė Daukanto pasišventimą visuomeninei veiklai, pabrėžė patiems aušrininkams-varpininkams būdingas tipines nuostatas, t. y. etnolingvistinio tapatumo sampratos reikšmę Daukanto kūryboje. Pirmasis Daukanto biografas Šliūpas labiausiai akcentavo jo tėvynės meilę: „Niekas nemylėjo daugiaus tėvynę Lietuvą už Daukantą; visi jo raštai kvėpuoja tąja meile."[842] Ta meilė, kaip buvo parodęs Šliūpas, pasireiškė kultūrine-šviečiamąja veikla, veikalų („raštų") lietuvių kalba rašymu ir leidyba, kitaip tariant, etnokultūriškai orientuota veikla. Basanavičius, recenzuodamas čekų tyrinėtojo L. Geitlerio darbus, akcentavo, kad Daukantas visada skyrė lietuvišką tapatumą nuo lenkiškojo: „Jis visuomet savo tautą atskyrė nuo lenkystės."[843] Minint šimtąsias Daukanto gimimo metines J. Kriaučiūnas „Varpe" teigė, kad jo veikla yra „paveikslas visiško pasišventimo tėvynei"[844]. Pranas Mašiotas, rašydamas gimimo šimtųjų metinių proga, 1893 m. teigė, kad šių dienų „litvomanai" eina taku, Daukanto pramintu", ir nurodė Daukantą buvus kultūrinės lietuvybės (tautos kultūros) puoselėjimo pradininku, nes „tie, kurie sutvėrė politišką Lietuvos galybę, nespėjo padėti tvirtų pamatų tautos kultūrai"[845].

J. Tumas-Vaižgantas 1902 m. lenkų kalba Peterburge leidžiamame „Kraj" rašė, kad lenkiškai kalbančiai visuomenei esą labai mažai tebuvo pristatyta Valančiaus ir Daukanto kultūrinė ir šviečiamoji veikla, tai, kad faktiškai jų veiklos dėka dauguma lietuvių tapo raštingi. Užtat šiems lietuvių veikėjams buvo priekaištaujama dėl „chlopomanijos" arba „litvomanijos"[846]. J. Tumas-Vaižgantas sutapatindamas minėtas sąvokas savo straipsnyje aiškiai interpretavo „litvomaniją" kaip atsiribojimą nuo kultūrinio ir politinio lenkakalbio Lietuvos elito. Bet, kaip teigė Vaižgantas, tie priekaištai nebuvo pagrįsti, iš tikrųjų Daukantas ir Valančius nebuvo atsiriboję nuo lenkiškai kalbančiųjų visuomenės, kaip jiems prikišdavo, turėjo nemažai šalininkų savo amžininkų, lenkiškai kalbančiųjų, aplinkoje[847]. „Litvomano" vardą kilnią veiklą žyminčiu vardu laikantys aušrininkai-varpininkai betgi neišvengiamai krypo prie vis didesnio atsiribojimo nuo krašto lenkakalbio elito ir kada tai, ypač po 1905 m., vis ryškėjo, tokią „litvomanijos" kaip kone automatiškai ir

840 Bassenowicz [Basanavičius], J. Rubeźej ir skajtlus Lietuwiu tautos. *Naujasis keleivis*, 1880, liepos 23 d.

841 J. Szl. [Šliūpas, J.]. Lietuviai kitą gadinę ir szendien. *Auszra*, 1883, Nr. 8–10, p. 222.

842 Kuoksztis J. S. [Šliūpas, J.]. Simanas Daukantas. Žamaicziu rasztininkas. (Pabaiga). *Auszra*, 1883, Nr. 7, p. 253; citata pateikiama šiuolaikine rašyba.

843 J. Bs. [Basanavičius, J.]. Isz cziakiszko. *Auszra*, 1885, Nr. 2–3, p. 90.

844 J. [Kriaučiūnas, J.]. Simano Daukanto jubiliejus. *Varpas*, 1893, Nr. 8, p. 127.

845 P. A. [Mašiotas, P.]. Simanas Daukantas (1793–1893). *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 161.

846 Tumas, J. Dzialacze litewscy. Ks. Maciej Wolonczewski i Szymon Dowkont. *Kraj*, 1902, Nr. 1, p. 8.

847 Ten pat.

atsiribojimo nuo lenkakalbio elito bei bendrų politinių siekių su Lenkija reikšmę retrospektyviai perkėlė į Daukanto veiklos apibūdinimą ir aiškinimą, nors dėl Daukanto veiklos reikšmės apskritai sutarė visų politinių srovių lietuvių veikėjai. Kaip minint Daukanto mirties 50-ąsias metines konstatavo A. Milčinskis, „nė vienam mūsų senesniųjų, o gal ir naujesniųjų rašytojų nepasisekė taip, kaip Daukantui. Jo nuopelnus Lietuvos atgijime ir lietuvių raštijoj pripažįsta visų pakraipų lietuviai“[848]. Pirmajame mokykliniame Lietuvos istorijos vadovėlyje, parašytame A. Aleknos ir išleistame 1911 m., apie Daukanto nuopelnus nebuvo daugžodžiaujama, tiesiog Daukantas ir Valančius buvo įvardyti kaip „pirmieji lietuvių tautinio atgijimo darbininkai“[849].

Lygybės ženklas tarp Daukanto ir XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo idėjų ir siekių kurti Lietuvos ateitį etnografinės Lietuvos pagrindu padėtas tarpukario nepriklausomybės laikais. „Priešaušris“ imtas kokybiškai nebeskirti nuo „Aušros“. Tai galima ne kartą rasti, pavyzdžiui, V. Mykolaičio-Putino tekstuose. Esą, „jei mes nebūtume turėję savo istorijos, tai būtų reikėję ją pramanyti. Iš tiesų, iš dalies ji ir buvo pramanyta. Gal ne patys faktai, bet faktų interpretavimas, jų nušvietimas buvo atliktas tautinės garbės reikalui ir nukeltas iš mokslinės kritinės į auklėjamą patriotinę emocinę plotmę. Taip kūrė Lietuvos istoriją Simanas Daukantas, taip ją kūrė ir „Aušros“ istorikai, rašytojai ir poetai“[850]. Esą Daukanto ir Basanavičiaus pažiūros niekuo nesiskyrė, pastarasis tik pratęsė pirmojo veiklą: „Pažiūromis į praeitį, į kalbą S. Daukantas rado vertą papėdininką Basanavičių. Ir Daukantas „Būdo“ prakalboje, ir Basanavičius „Aušros“ priekalboje – abudu gėrisi Lietuvos praeitimi; abudu skundžiasi, kad iš senovinės Lietuvos belikusi kalba.“[851] Tokį požiūrį atspindėjo ir tarpukariu mokslus baigusių Lietuvos istorikų istoriografinės apžvalgos, pavyzdžiui, J. Jakšto tvirtinimas: „Daukantas turėjo tokius pat užsimojimus kaip mūsų aušrininkai. Daukantas buvo aušrininkas prieš „Aušrą“.“[852]

5.2. Tėvynės ir tautos sampratos Simono Daukanto istoriografijoje

Laisvės ir tėvynės meilė – pagrindinės vertybės, kurias iškelia Daukantas. Tėvynė – tai ne tik lietuvių tautos gyvenama teritorija, bet ir politinė bendruomenė. Daukanto biografijose neretai atkreipiamas dėmesys, kad jo artimiausi žmonės, motina ir jos giminės, dalyvavo T. Kosciuškos sukilime ir tiesiogiai susidūrė su politinio savarankiškumo praradimu po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų[853]. Teritorinis patriotizmas Daukantui yra ne mažiau svarbus už lietuvių kalbos puoselėjimą. Itin svarbi Daukantui yra istorinės Lietuvos teritorija[854] su ją žyminčiais natūraliais vandens telkiniais, į jūras įtekančiomis upėmis, „lietuvių pasvietis“, kaip tai įvardijama „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. „Lietuvių pasvietis“ – tai bočių probočių žemė, bendro paveldo dalis,

848 Al. M. [Milčinskis, A.]. Simanas Daukantas. *Vilties* priedas, 1915, Nr. 1–3, p. 14.

849 Alekna, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1911, p. 85.

850 Mykolaitis-Putinas, V. *Raštai. Estetika*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 273.

851 Ambrazevičius, J. Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje. *Židinys*, 1936, Nr. 2, p. 139.

852 Jakštas, J. S. Daukantas pirmas tautinis Lietuvos istorikas (Jo 150 metų gimimo sukaktuvių lapkričio 9 d. proga). *Ateitis*, 1943, lapkričio 11 d., Nr. 262, p. 3.

853 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 8.

854 Klaidingas ar mažiausiai netikslus yra V. Krapausko tvirtinimas, kad „Daukantas's histories were not about a territory but about what he thought was a living nation“, žr.: Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography*, p. 64.

išreiškianti ryšį su praeities kartomis. Etninė demografija ir tikslios aktualios etninės ribos Daukanto nelabai domina. Pavyzdžiui, jis pažymi, kad „tarp upės Tripentės [Pripetės] ir upės Vilijos daugiau yra kalbančių gudiškai, nekaip lietuviškai"[855]. Tačiau tai paaiškina nurodydamas istorines aplinkybes ir vis tiek laiko šią dalį teritorijos Lietuvos dalimi, nes tai – istorinė lietuvių valdoma žemė. Lietuvos teritoriją Daukantas tad pirmiausia apibrėžia per politiškai lietuvių kontroliuojamą teritoriją, tik siekia identifikuoti seniausią lietuvių valdomą teritoriją, nurodydamas politiškai dominuojantį etnosą, kuris nuo pat egzistencijos pradžios turi ir politines valdymosi formas.

Terminas „tėvynė" labiau atitinka pilietinį-teritorinį, o ne etninį tautiškumo supratimą, ypač kada vartojamas kalbant apie tėvynės gynybą nuo priešų, apibūdinant politinio gyvenimo įvykius ir pan. Žodis „tėvynė" Daukantui yra lygiavertiškai svarbus apibūdinant visas Lietuvos istorines epochas, kaip jos išskirtos „Istorijoje Žemaitiškoje", ką rodo gana tolygus jo vartojimo dažnis toms epochoms skirtose teksto dalyse (žr. 10 lentelę).

***10 lentelė.* Termino „tėvainė" vartojimas visomis gramatinėmis formomis pagal atskirus istorinius laikotarpius „Istorijoje Žemaitiškoje"**

Laikotarpis	Kiek kartų vartojama
Lietuviai ir žemaičiai senovėje	11
Lietuviai ir žemaičiai karingi (XI–XII a.)	6
Lietuva pergalinti (1225–1314)	23
Galybė Lietuvos (1315–1440)	16
Lietuva irstanti (1440–1572)	14

Itin svarbi Daukantui yra sava teisė, pradedant nuo lietuvių paprotinės teisės normų, didžiųjų kunigaikščių privilegijų ir baigiant Lietuvos statutais bei Abiejų Tautų Respublikos seimų nutarimais. Tad jam sava teritorinės tautos samprata, kad tauta – tai apibrėžtoje teritorijoje gyvenanti ir tiems patiems įstatymams bei valdžiai paklūstanti žmonių grupė. Teritorinis ir teisinis aspektai yra pagrindiniai teritorinės tautos sampratoje.[856]

Bent jau istoriškai lietuvių tauta ištisus šimtmečius gyvavo kaip imperinė, valdanti teritorijas, kur gyveno įvairios kitos tautos. Daukantas su aiškiu pasididžiavimu kartoja Lietuvos imperijos didžiulės teritorijos aprašymą Vytauto laikais:

„Kas aprašys tos gadynės galybę Lietuvos, kurios rubežius nuo Žemaičių jūros iki Juodosios jūros ir Dunojaus upės tęsės, nuo saulėtekio upės Donas ir Ugra buvo Lietuvos rubežiais, nuo vakarų buvo rubežius Lietuvos anapus Drohičino ir Belsko. Viso to pasviečio Vilnius buvo buveinė. Nebuvo nei stipresnės, nei garsesnės, nei karingesnės ūkės toj gadynėj, kaip lietuvių tauta."[857] Cituotoje ištraukoje Lietuvos imperija yra natūrali lietuvių tautos politinės saviraiškos, politinės egzistencijos forma. Kryžiuočių antpuolių per šimtus metų neįveiktą Lietuvą Daukantas vaizdingai apibūdina: „Aiškiai gal Lietuvos tautą toj gadynėj palyginti į uolą, vidury jūros riogsančią, ant kurios noris tuointimpos siaubia įsiutusios vilnys, dykdamos ją pragare jūrų pagramzdinti, vienok juo narsesniai ant jos grūdas, juo veikesniai pačios skysta."[858]

Tautą ir jos sukurtą imperiją Daukantas atskiria. Lietuvių sukurta imperija buvo daugiatautė, kur taikiai sugyveno kelios kultūrinės tradicijos. Daukantas, tarkim, teisina Švitrigailos politiką

855 Pasakojimas, p. 62.

856 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*, p. 135.

857 Pasakojimas, p. 684.

858 Darbai, p. 313; Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 626.

skirti pareigūnais gudus, nes „tie gudai, būdami vyresniaisiais, niekados Lietuvos reikalų nenuvylė ir visados ant jos laimos rėdė ir reikiant savo gyvybą už jos labą dėjo“[859].

LDK gyvenantys ir jai tarnaujantys stačiatikių tikybos asmenys (didikai ar bajorai) Daukanto vienareikšmiškai vadinami lietuviais, ypač kai jie priešinami su Maskvai (Maskvos kunigaikštystei) tarnaujantiems bajorams. Pavyzdžiui, Smolensko gynėjas kovojant prieš Maskvos agresiją Mikalojus Glebovičius (Glebaitis, kaip jį vadina Daukantas), apie kurį sakoma: „Vienok lietuvis laimingesniai kariavo.“[860] „Lietuvis“ čia suprantamas ne etnine, o teritorine, priklausomybės politinei tautai prasme. Taigi, yra stačiatikių tikybos ir lietuvių kalba nekalbantys lietuviai: „Lietuvis, gudų tikybą išpažįstąs.“[861] Etniniu požiūriu politinė tauta nėra vienalytė. Tarkim, Mykolas Glinskis apibūdinamas: „Kunigaikštis lietuvis gimimo, sako, būk gudų kilties buvo.“[862] Taigi, Glinskis – „lietuvių kunigaikštis“, nes gimė Lietuvoje, bet etniniu požiūriu yra „gudų kilties“. Tai ne kas kita, kaip pilietybės ir tautybės skyrimas[863]. Esantį pagal gimimą lietuviu, panašiai kaip Mykolą Glinskį, Daukantas apibūdina Šalčininkuose gimusį vyskupą Mikalojų Dzežgavičių: „Mikalojus Dzežgavičius, Žemaičių vyskupas, gimimo lietuvis.“[864] Sakydamas apie M. Strijkovskį, kad jis yra „gimimo lenkas“, o A. Vijūkas-Kojalavičius – „gimimo lietuvis“[865], Daukantas turi omenyje ne šių asmenų tautybę, kultūrinę tapatybę, kaip galėtume suprasti dabar, o būtent gimimo vienoje ar kitoje šalyje, t. y. pilietybės pagal gimimo vietą, faktą. Kad „gimimo“ įvardijimas nurodo šalį, teritoriją ar vietovę, rodo ir kiti Daukanto šio termino vartojimo atvejai, pavyzdžiui, apie kunigaikštį Butvydą ar Vytenį. Juos tapatindamas jis rašo „nuo Ariogalos gimimo“[866], apie savo vieną pažįstamą bajorą – „Ambraziejus Vilgockis, gimimo iš Naujapilio pavietės“[867], apie kai kuriuos vyskupus, kad jie „gimimo iš Vilniaus“[868]. Daukanto tvirtinimą, kad Vytautas, prijungęs Podolę prie Lietuvos, „gimimo lietuvius pilėse bei vietovėse vyresniaisiais perdėjo“[869] ar kad Švitrigaila savo kai kurias valdas „dažniaus turėjo už Lietuvos sritį nekaip Lenkų, ir vyresniuosius tenai lietuvius gimimo, ne lenkus, perdėjo“[870], reikia suprasti tad taip, jog šie valdovai būtent Lietuvos pilietybę turinčius, nors tikrai nebūtinai lietuvių etninės kilmės asmenis skyrė pareigūnais.

Lietuvius pagal kiltį, t. y. etninius lietuvius, Daukantas aiškiai skiria, viename iš laiškų Narbutui jis juos vadina „*ab origine* lietuviai“[871]. Apskritai kilmę, taip pat ir etninę, Daukantas paprastai

859 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 166.

860 Ten pat, p. 277.

861 Ten pat, p. 52.

862 Ten pat, p. 285.

863 Netikslus yra V. Berenio tvirtinimas, kad esą, Daukanto nuomone, „tikras lietuvis“ yra tik mokantis lietuvių kalbą, o sąvoka „lietuvis pagal kilmę“ tiesiog nurodo jo protėvius kilus iš istorinės Lietuvos (LDK), žr.: Berenis, V. Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, p. 96. Iš tikro „lietuvių kilties“ nurodo kaip tik etninę kilmę, o ne kilmę iš istorinės teritorijos. Daukantas nuosekliai vartojo terminus „gimimo lietuvis“ ar „lietuvių kilties“, kai reikėdavo skirti pilietinę ir etninę priklausomybę. Tiesa, yra vienas atvejis „Būde“, kur sakoma „tikrieji lietuviai“ (p. 429), bet visai nenurodant kalbos mokėjimo kaip būtinos ypatybės. Net jei tai ir turima omenyje, „tikras“ šiuo atveju tik pažymi etninę priklausomybę, nors pilietinė priklausomybė gali būti ne mažiau svarbi. V. Krapauskas savo ruožtu visiškai klaidingai formulavo, kad Daukantas tik lietuviškai kalbančiuosius laikė „native Lithuanians [*rodowity litwin*]“, žr.: Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography*, p. 12. Daukantas taip niekur nėra pasisakęs, atvirkščiai, „lietuvių kilties“ asmenys tam tikrais atvejais galėjo būti praradę savo protėvių kalbą, bet jų pilietinė laikysena, ištikimybė Lietuvai galėjo vis tiek leisti juos laikyti lygiaverčiais lietuviais, kaip, beje, ir kitos kilties nei lietuvių asmenis.

864 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 218.

865 Darbai, p. 37.

866 Pasakojimas, p. 350.

867 Ten pat, p. 63.

868 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 218, 259.

869 Ten pat, t. 2, p. 86.

870 Ten pat, p. 97.

871 Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui, p. 496, 500.

įvardija vartodamas terminą „kilties", t. y. „finų kilties"[872], „gudų kilties"[873], „lietuvių kilties"[874] ir pan., nors pasakymas „kilties vyras" jau vartojamas apibūdinti kilmingą žmogų.

Pilietybę užtikrina gimimas šalies teritorijoje, taip pat dalyvavimas politinės bendruomenės veikloje. Konstantinas Ostrogiškis, pasak Daukanto, „gudu vadinamas dėl savo tikybos"[875], tačiau iš tikro toks lietuvis, kuris „mokėjo dar temstančią garbę lietuvių ūkėj ir karėj antturėti bei svietui rodyti, kokiais kitą kartą senovės lietuviai buvo vyrais"[876]. Daukantas aprašo Konstantino Ostrogiškio karinius laimėjimus, ypač išgiria Ostrogiškio laikyseną po mūšio prie Vedrošos patekus į Maskvos nelaisvę, kur išbuvo aštuonerius metus, po to pabėgęs iš nelaisvės grįžo į Lietuvą:

> „Pargrįžo laimingai ant džiaugsmo visų patriotų į savo tėvainę; kas dar didesnę garbę ir godą tam kunigaikščiui daro, jog jis buvo gudų tikybos."[877]

Ivano III įsakymu, pasak Daukanto, Ostrogiškis buvo kalinamas ne tik apkalus geležimis, bet ir surišus už nugaros rankas ir jas švinu vietoj rankovių suliejus, tad tokia prievarta turėjo jį palaužti. Nors po kurio laiko kankinimų ir buvo per prievartą perėjęs į Maskvos tarnybą, jos išsižadėjo, pasitaikius progai pabėgdamas į Lietuvą. Konstantino Ostrogiškio vertinime visiškai aiškus jo pilietinių nuopelnų pirmenybės, palyginus su etnoreligine tapatybe, pripažinimas. Daukantas smerkia etninę-religinę diskriminaciją, šiuo atveju pasireiškiančią įtvirtinta praktika, kad pareigūnais (urėdais) Lietuvoje nebūtų skiriami kitos tikybos nei katalikai asmenys, nepaisant nuopelnų tėvynei, taip užkertant kelią svarbius postus užimti K. Ostrogiškiui ir kitiems panašiems patriotams, vadindamas tai valdančiosios diduomenės apakimu: „Nė vieno į tėvūnus ir urėdus nekels, jei jis ne Rymo tikybos bus, noris jis paskutinis ramtis tėvainės būtų esąs, kaip nū Konstantinas, Ostrogo kunigaikštis. Toksai tatai apjakimas buvo pačios diduomenės, kuri ūkę valdė; kas begalėjo tenai ko gero viltis."[878] Daukantas aiškiai buvo rimčiau susidomėjęs Ostrogiškių gimine. Savo darbiniuose užrašuose buvo pasižymėjęs, kad XVI a. pradžioje Konstantinas Ostrogiškis buvo garsus didvyriškais žygiais karvedys, esą laimėjo 33 mūšius [iš tikro 31]. Taip pat, kad buvo labai turtingas didikas, jo metinės pajamos siekė dešimt milijonų lenkiškų zlotų, dvare esą vien patarnaujančių panelių buvo apie du tūkstančiai. Tik ta turtais garsėjanti giminė užgeso XVII a. pradžioje[879]. Apskritai lietuvio pilietine prasme (pagal pilietybę ir laikyseną) samprata Daukanto istoriografijoje nesiskiria nuo tos, kuri buvo būdinga senajam bajoriškajam buvusios LDK elitui ir kuri galėjo būti nusakoma formule, kad lietuvis yra „tas, kas tiki laisve ir laikosi Statuto"[880].

Daukantas taigi pripažįsta narystę politinėje tautoje kaip tautiškumo bendrai požymį. Šiuo požiūriu jis remiasi pilietybės kaip narystės tautos steigiamoje politinėje bendruomenėje kriterijumi. Tauta šiuo atveju pirmiausia suprantama politine prasme, ji kone nesiskiria nuo politinės bendruomenės. Kaip šis kriterijus įvardijamas ir taikomas, gal net geriau matyti iš Daukanto vertimų, kur jo vartojama terminologija atitinka tą, kuri naudojama ir Lietuvos istorijos darbuose. Kornelijaus Nepoto darbo vertime Daukantas kalba apie tai, kad Pomponijui Atikui Atėnai norėjo suteikti savo pilietybę pripažindami savo tautiečiu pilietine prasme („ūkėju savo tautos

872 Pasakojimas, p. 13.

873 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 285.

874 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 38, 227, 662.

875 Ten pat, t. 2, p. 345.

876 Ten pat.

877 Ten pat, p. 300.

878 Ten pat, p. 336.

879 Bončkutė, R. Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų, p. 204.

880 Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje*, p. 24.

pakelti“), tačiau šis atsisakė nenorėdamas netekti Romos pilietybės („nustosiant Rymo ūkės“).[881] Visiškai ta pati pilietybės samprata atsispindi Daukanto pateiktuose Lietuvos didikų, kurių etninė kilmė nebūtinai lietuviška, apibūdinimuose.

Daugiatautiškumo istorinėje LDK dalis – žydai. Trumpai reikėtų aptarti Daukanto požiūrį į juos. Iš tikro yra tik vienas kiek platesnis Daukanto pasisakymo fragmentas jo ankstyvajame veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“: „Visur vietovalėse, arba miesteliuose, nieko nedirbdami žydai viena suktybe turtingais tapsta. Linkėt reikia, idant krikščionys lietuviai, žemaičiai, įsigavę į skatiką, patys eitų į miestelius ir tenai prekiotų ir vartavotųsi krikščionys su krikščionimis. Tuo kartu žydai, nebturėdami ką beapgaudinėti, patys į dirvą eitų, tuo kartu išmanytų, kaip sunku yra tavorą įgauti.“[882]

Būtent šiuo cituotu fragmentu remdamasis V. Laurinaitis kalbėjo apie Daukanto antisemitizmą („pats pirmasis žodis jau tikrai antisemitiškas“[883]). Tačiau toks vertinimas nėra pagrįstas. Cituotas fragmentas yra iki galo neišbaigtas svarstymas. Taip, Daukantas vartoja stereotipinius pasakymus, paimtus iš liaudies kalbos („pikta liga“, „suktybe pelnosi“ ir pan.). Tačiau tai tik perimta frazeologija, kuri nebūtinai savaime rodo kokį nors įsisąmonintą ar kryptingai užaštrintą požiūrį. Požiūrį galima atkurti remiantis cituoto fragmento ir apskritai Daukanto tekstų visuma. Žydai pelnosi valstiečių sąskaita. Bet kodėl? Ne todėl ar ne vien todėl, kad krikščionys nenori miestuose prekiauti. Dėl savotiškos monopolinės padėties, sukurtos negatyvaus postūmio, nes žydams valdžia buvo uždraudusi verstis žemdirbyste. O prekyba uždrausta verstis valstiečiams ir bajorams. Apie panašius draudimus kaip žalingus amatų ir prekybos plėtrai Daukantas vėliau rašo „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Tad pagrindinė mintis ir čia yra ta, kad reikia suteikti laisvę užsiimti bet kokiu verslu, išardyti suvaržymus ir monopolines sąlygas: krikščionys turi, be kita ko, ir aktyviai prekiauti, o žydai – ir žemdirbyste verstis, bent jau tai turėtų būti leidžiama, o ne uždrausta[884]. Tai iš esmės tokie patys teiginiai, netgi stilistiškai artimi, kuriuos Vilniaus periodinėje spaudoje 1815 m., komentuodamas Aleksandro I įsaką dėl žydų, išsakė F. Paškevičius[885].

Daukantui tauta yra etninė tauta, kai ji suprantama kaip grupė, kurią vienija kalba ir kultūrinis bendrumas. Bet svarbiausia, kad bendrumas kyla iš moralinių normų, kurios savo ruožtu suformuoja kalbą, papročius ir kultūrą. Svarbi tokia norma – pilietiškumas („laisvės ir tėvynės meilė“). Daukantas dažnai vartoja tokį apibūdinimą kaip *tautos papročiai ir būdas* („daba ir būdas“). Būdas ir papročiai neretai tiesiog įvardijami kartu, kaip neatskiriami. Ši samprata nurodo tautą kaip kultūrinę-moralinę bendruomenę ir šia prasme atitinka J. G. Herderio apibūdinimą, kuris tautos kaip kultūrinės bendruomenės formuojančiais veiksniais ir bruožais laikė kalbą, bendrą gamtinę aplinką, istoriją, teisę, papročius, moralę, tradiciją, religiją. Herderis taip pat įtraukė politinį gyvenimą į kultūrinės bendruomenės sampratą, bene pirmasis įvedė ir vartojo sąvoką „politinė kultūra“.[886] Tačiau nors ir darydamas išlygas, Herderis kalbą visgi laikė lemiamu tautinio charakterio veiksniu. Tas, be kita ko, matyti iš jo tautosakos traktavimo, nes Herderis formulavo

881 Gyvatos, p. 197.

882 Darbai, p. 69.

883 Laurinaitis, V. S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių“ 1822 m. ir to veikalo reikšmė, p. 263.

884 Plg. panašų vertinimą: Kazarinova, K. *Kito* įvaizdis Simono Daukanto „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. *Res Humanitariae*, 2016, t. 19, p. 221.

885 Beresnevičiūtė-Nosálová, H. *Lojalumų krizė*, p. 107.

886 Spencer, V. A. *Herder's Political Thought: A Study of Language, Culture, and Community*. Toronto: University of Toronto Press, 2012, p. 71, 140.

netgi tokį toli siekiantį teiginį, jog liaudies dainų tautine kalba neturinčios tautos negali turėti ir savito tautos charakterio[887].

Visgi bene pats svarbiausias Daukanto ir Herderio tautos sampratų skirtumas susijęs su politinio savarankiškumo traktavimu. Herderis suabsoliutino kalbos ir kultūros reikšmę, dar H. Kohnas yra pastebėjęs, kad Herderis valstybę traktavo kaip dirbtinį ir atsitiktinį dalyką, o tautą, suprantamą kultūrinės bendruomenės prasme, kaip natūralią ir esminę[888], kartu nuvertindamas politinį savarankiškumą. Pažymėtina, kad Daukanto lietuvių tautos sampratoje nėra tokio kultūros organiškumo pabrėžimo, kuris sutinkamas Herderio darbuose, o svarbiausia tai, kad politinio tautos savarankiškumo aspektas yra aiškiai kur kas svarbesnis nei Herderio teorijoje. Daukanto „tautos būdo" koncepcijos šaknys, be kita ko, slypi antikinio istoriografinio paveldo ir politinės minties recepcijoje. Daukanto visuose Lietuvos istorijos veikaluose, išsamiausiai, aišku, „Būde", plėtojamas lietuvių tautos būdo aprašymas, konkrečiai tautos būdo siejimas su ankstyviausia tautos istorija, yra tipologiškai artimas „Justino istorijos" vadinamiesiems *origines*, t. y. įvairių etninių grupių išskirtinių bruožų, išryškėjusių pradinėje šių etninių grupių istorinės raidos stadijoje, aprašymams. Justino visuotinės istorijos epitomė rėmėsi Pompėjaus Trogo veikalu, kur iš viso kalbėta apie daugiau nei 50 įvairių tautų ar etninių grupių, regionų ar miestų kilmę (*origines*), tik Justinas ne visus tokius aprašymus išlaikė. Skaičiuojama, kad Justino epitomėje liko 24 *origines* daugiau ar mažiau išsamesni aprašymai iš 51 buvusio originaliame Trogo darbe[889]. Yra tyrinėtojų, teigiančių, kad Trogas apskritai turėjo savą istorijos filosofijos koncepciją, kurioje vienu iš pagrindinių veiksnių, lemiančių skirtumus tarp tautų ir turinčių įtakos jų istorinei raidai laikomas nacionalinis charakteris, kurį savo ruožtu formuoja geografiniai, rasiniai, religiniai veiksniai[890]. Savo „Justino istorijos" vertimo pratarmėje Daukantas kaip tik ir įvardijo, kad Trogo nuopelnai – jog savo darbe jis aprašė „veikalus visų tautų, gyvenančių šiame pasaulyje nuo pat jų pradžios, jų kilimo, jų plėtimos, jų įstatymus, jų akylumą, jų ištižimą ir nuopuolį bei išgaišimą"[891]. *Origines* Trogo darbe buvo pristatomi aptariant tautų ir jų pavadinimo kilmę, gyventojų fizinę išvaizdą, drabužius, būstą ir maistą, gyvenimo ir karybos bruožus, politinę santvarką, religiją, papročius. *Origo*, t. y. kilmės, ir *incrementum*, t. y. augimo, fazės sudaro dvi skirtingas, viena po kitos einančias istorinės raidos stadijas. Trečioji istorinės raidos stadija, būdinga kai kurioms tautoms, jau yra imperijos kūrimas ir jos nuosmukis. Ankstyviausia tautų istorijos stadija, *origines*, baigiasi paprastai tada, kai prasideda karai su kaimynais, vedantys į vienos ar kitos tautos iškilimą, o kitų nuosmukį. Augimo stadija betgi yra natūrali tendencija, kai *virtus* pasižyminti, t. y. moralinėmis normomis paremtą, bet primityvų materialine prasme, gyvenimą gyvenanti tauta pasinaudoja galimybėmis augti ir vystytis[892]. Trogas ir jo epitomatorius vaizdavo ne žmonijos pradžią kaip tokią (*initium*), o kiekvienos tautos atsiradimą atskirai, kaip kilmę (*origo*). Atskiros tautos patekimas į istoriją pasižymi ekspansijos ir valdžios siekimo (*imperii cupiditas*) bruožais[893]. Justino epitomėje atrandama viena po kitos einančių *origo, incrementum* bei imperijos kūrimo kaip istorijos proceso fazių samprata, pagal kurią konstruojama istorinio pasakojimo kompozicija, aiškiai buvo perimta

887 Barnard, F. M. *Herder's Social and Political Thought: From Enlightenment to Nationalism*. Oxford: Clarendon Press, 1965, p. 62.

888 Kohn, H. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. London and New York: Routledge, 2017, p. 429.

889 Hofmann, D. *Griechische Weltgeschichte auf Latein*, p. 150.

890 Pendergast, J. S., SJ. *Philosophy of History of Pompeius Trogus*, p. 158.

891 Daukantas, S. *Raštai.* Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 708.

892 Pendergast, J. S., SJ. *Philosophy of History of Pompeius Trogus*, p. 24–28.

893 Hofmann, D. *Griechische Weltgeschichte auf Latein*, p. 244.

Daukanto „Darbuose“, o vėliau ir kituose veikaluose. Tik „Būdas“ skiriasi, jo kompozicija paremta pirmiausia ir daugiausia ta tematika, kuri „Justino istorijoje“ naudojama aprašant *origines*.

Daukantas visuose savo Lietuvos istorijos darbuose specialiai aprašydavo lietuvių tautos būdą, tam skirdamas smulkesnius tematinius skyrius. Nors toks tematinis tautos būdo aprašymo skirstymas, kaip matyti iš 11 lentelės, nebuvo visiškai nuoseklus ir paremtas vieno lygmens ar masto kriterijais nė viename iš Daukanto darbų, net ir „Būde“, kuris visas skirtas sistemingam tautos būdo aprašymui.

***11 lentelė.* Tautos būdui aprašyti išskirti savarankiški tematiniai skyriai S. Daukanto veikaluose**

Veikalas	Tematinių skyrių skaičius	Tematika
„Darbai“ (1822)	5	1. kalba, 2. prekyba, 3. išvaizda ir apsiėjimai, 4. tikyba, 5. laidojimo papročiai
„Istorija Žemaitiška“ (1834)	7	1. apsiėjimai, 2. politinė santvarka, 3. tikyba, 4. laidojimo papročiai, 5. kalba, 6. prekyba, 7. geografinė padėtis
„Būdas“ (1845)	6	1. geografinė padėtis, gyventojų užsiėmimai, būstas ir papročiai, 2. religija, 3. politinė santvarka, 4. karyba, 5. prekyba, 6. pinigai
„Pasakojimas“ (1850)	3	1. geografinė padėtis ir papročiai, 2. tikyba, 3. politinė santvarka

Individo santykis su tauta, galima suprasti, nėra determinuotas, kadangi kiekvienas individas turi laisvą valią, gali atsisakyti tautos būdo ar papročių, kultūrinio tautos paveldo, tačiau, kaip Daukantas siekia parodyti, toks poelgis gali sukelti ir sukelia žalingus moralinius, kultūrinius, taip pat visuomeninius-politinius padarinius, todėl „tautos būdo“, kurio moralinė esmė unikali, laikymosi reikšmės ir svarbos reikia žmones mokyti, kad jie sąmoningai ir laisva valia stengtųsi laikytis tautos būdo esmės. Kita vertus, kultūrinės bendruomenės naikinimas yra žalingas ją sudarantiems individams, kuriems atimama gyvybiška jų savivokos ir prasmingo gyvenimo dalis. Tokia pozicija atitinka Herderio požiūrį, kuris neneigė individualios laisvės rinktis, bet nurodė, kad didelė žala daroma individams tų kultūrinių bendruomenių, kurios kultūriškai slopinamos ar naikinamos. Reikia gerbti ne tik grynai visuomeninius-politinius individo prisirišimus, bet ir jo narystės konkrečioje kultūrinėje bendruomenėje, užtikrinančios autentiškus ryšius tarp jos narių, faktą[894]. Visgi Daukanto požiūris nuo Herderio pastebimai skiriasi prigimtinės teisės svarbos, reikšmės požiūriu. Ypač individo ir bendruomenės santykio traktavimu remiantis prigimtine teise. Būtent rėmimasis prigimtinės teisės ciceroniška tradicija sudaro žymų Daukanto požiūrio skirtumą nuo Herderio, kuris, nors kartais ir vartoja patį „prigimtinės teisės“ terminą savo darbuose[895], tai daro ne sistemiškai, o ir specialiai atmetė pufendorfiškąją (kartu ir ciceroniškąją) prigimtinės teisės teorijos versiją[896]. Joje, verta priminti, individas yra autonomiškas ar suverenus visuomenės atžvilgiu, nors jo prigimtis ir sociali. Herderio požiūris šiuo požiūriu yra kiek kitoks, labiau nuvertinantis individo autonomiją.

Kalbos meilė yra svarbi, nes kalba – tautos kultūros (tautos būdo) dalis, svarbiausia dalis. Būdas – tai jau ne prigimtiniai, o bent iš dalies istoriškai suformuoti bruožai, nors ir itin tvarūs,

894 Spencer, V. A. *Herder's Political Thought*, p. 149.

895 Herder, J. G. *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai*, p. 362.

896 Barnard, F. M. *Herder's Social and Political Thought*, p. 141.

pastovūs. Šia prasme kalba – pats seniausias ir patvariausias istoriškai atsekamas tautos bruožas. Išsamiausias poskyris apie lietuvių kalbą iš visų Daukanto veikalų – „Istorijoje Žemaitiškoje", kur Daukantas nurodo, kad jo rašymo momentu lietuvių kalba rūpinasi iš visų tik Prūsijos valdžia[897].

Daukantas savo veikaluose rėmėsi idėja, kad tauta gali išlikti ir egzistuoti net ir netekusi politinio savarankiškumo. Tačiau vis dėlto tai greičiausiai tik laikinas išlikimas, nes nacionalinė kultūra negali gyvuoti be politinio savarankiškumo, tad šia prasme kelias link nacijos kūrimo yra labiau teritorijos etnifikacijos, o ne etnoso teritorializacijos kelias, remiantis A. D. Smitho terminais[898]. To galima siekti pirmiausia švietimo plėtros lietuvių kalba būdu, ruošiant dirvą masių mobilizacijai ir politizacijai. Kalbą kaip unikalų tautos skiriamąjį bruožą Daukantas nurodo savo pirmajame veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių": „Kalba atskiria pačias gimines vienas nuo antrų, dėl to gi yra visų didžiausia žmogaus privilija, kurios nė koksai kraugerys negali jam išplėšti, negut vienkartu tiktai su jo gyvyba. Kaipogi giminė viso gali nustoti — turtų, namų, pačios tėvainės, bet kalba jos visuomet su ja paliks: kentės vargus, vergystė novys, bet kalbos savo niekuomet neužmirš."[899] „Istorijoje Žemaitiškoje" sakoma: „Visų didžiausia tautos liecyba, arba privilija, ir nuo paties Dievo leista dovena yra jos kalba."[900] Visgi turint omenyje Daukanto darbų visumą ir juose pateikiamus kalbos ir kitų tautos skiriamųjų bruožų santykio apibūdinimus, matyti, kad Daukantas betgi nelaiko gimtosios kalbos vienintele pakankama tautos visaverčio gyvenimo sąlyga. Daukantas „Istorijoje Žemaitiškoje" taip apibūdina tautos kalbos ir politinio savarankiškumo santykį: „Derlingumas ir garbė kalbos eina greta su galybe tautos; jei kokia tauta tapsta nuogąsti savo apytautoms, jos kalba bus godojama ir giriama, noris jos būdas niekam nederėtų, bet jei pati giminė apvergta irose tėvainės gulės, iš jos kalbos, noris visų gerosios, pamėtosis alvienas aplamis, nuokarta ir mulkis."[901] Paimdamas tik nedidelį fragmentą iš šio cituojamo sakinio, o būtent „garbė kalbos eina su galybe tautos", A. Kalnius komentuoja visai priešingai, nei visu sakiniu teigiama, esą kuo turtingesnė ir kuo labiau tautos mylima kalba, tuo tauta galingesnė[902]. O tai aiškiai iškraipytas, atvirkštinis ir klaidingas Daukanto teiginio aiškinimas, nes cituotu sakiniu kalbą Daukantas laiko nepakankamu pagrindu tautai gyvuoti, nes tą pagrindą suteikia politinis savarankiškumas. Svarbia tautos gyvavimo sąlyga Daukantas laiko ir istorinę atmintį, savo veikalų žinojimą, kurį užtikrina rašytinės istorijos, šaltinių rinkinių turėjimas ir pan. Antai jis nurodo, kad jo gyvenamu metu yra lietuvių, kurie labiau nori būti vokiečiai, nes tiesiog nežino savo tautos veikalų: „Daugiau norėtų vokiečiais tapti, nekaip lietuviais būti ir vadintis, kas ir šiandien dar toj tautoj dedas per nežinojimą savo veikalų."[903] O tą žinojimą kaip tik ir turi plėsti paties Daukanto darbas – tautos veikalų užrašymas ir pasakojimas. Apskritai politinis savarankiškumas, istorinė atmintis, papročiai ir kalba Daukanto traktuotėje yra tautos bruožai, tautiškumo elementai, apimant ir etninę, ir pilietinę tautiškumo dimensijas.

Tai, kaip įvardijamos etninės tautos pagrindinės dalys, kažkiek skiriasi ankstyvuose ir vėlyvuose Daukanto veikaluose. Iš pradžių akcentuojamos dvi lygiavertės tautos dalys – „lietuviai ir žemaičiai" „Darbuose", „lietuviai, t. y. kalnėnai ir žemaičiai" „Būde". Tačiau galiausiai „Pasakojime" nuosekliai sakoma tiesiog „lietuvių tauta". Nors čia pat patikslinama, kad senovės lietuvių tautą

897 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 120.

898 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*, p. 136–137.

899 Darbai, p. 65.

900 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 117.

901 Ten pat, p. 120.

902 Kalnius, A. Daukanto pažiūros į kalbos ir tautos santykius. *Židinys*, 1939, Nr. 11, p. 518.

903 Pasakojimas, p. 344.

sudarė šešios giminės, kurios nežymiai skyrėsi kalba. Tos šešios lietuvių giminės, pasak Daukanto, – žemaičiai, aukštaičiai, latviai, prūsai, jotvingiai ir krivičiai[904]. Daukantas korektiškai nurodė jų artimumą, bet neturėjo duomenų ir analitinių būdų įvertinti jų bendrumo laipsnį. Kita vertus, atskirų etniškai giminingų grupių (giminių) traktavimas kaip vienos tautos, remiasi istorinėmis analogijomis, pavyzdžiui, Daukantui iš Biblijos gerai žinomu faktu apie iš dvylikos genčių sudarytą senovės Izraelio tautą. Rašydamas apie seniausią lietuvių tautos praeitį Daukantas teigė, kad šiai tautai priklausė taipogi prūsai ir latviai, vieni išnaikinti, o kiti atskirti nuo motininės tautos. Iš esmės pažymėdamas etninį giminingumą Daukantas nekalba apie tai, kad istoriškai atskirtos nuo pagrindinės etnoso dalies jo atšakos būtinai turi būti vėl sujungtos. Tačiau mintis, kad natūrali, t. y. turinti atitikti prigimtinę teisę, padėtis yra ta, kai visa tauta suvienyta vienoje politinėje bendrijoje, Daukantui artima. Daukantas apgailestauja, kad po 13 metų karo (1454–1466) Prūsija buvo prijungta prie Lenkijos, o ne prie Lietuvos, nes: „Daug didesniai Parusis lietuviams praverėjo kaipo vientaučiams, kurių kalba, apsiėjimai, būdas ir doba lygi parusiams buvo; praleido lietuviai dingstį, kuria galėjo kryžėjus iš Parusio o kalavijonis iš Padaugavio ištremti, Karaliaučių, Rygą ir visą pajūrį tarp Yslos ir Daugavos, kaip buvo pirm 200 metų, su Lietuva sunerti.“[905] Esą „parusiai, kaipo vienos kilties ir vienos kalbos su lietuviais, labiaus norėjo su jais nertis nekaip su lenkais, it su visu svetimais, mindami, jog lenkai patys buvo kryžėjus parvadinę ir, žudant jiems parusius, niekados jų nešelpė, kad tuo tarpu lietuviai per pustrečio šimto metų kryžėjams nepasidavė ir parusus nuvergtus šelpė bei tankiai norėjo išliuosuoti“[906].

Daukantas panašiais etninio giminingumo argumentais teisina dalies Livonijos prijungimą prie LDK XVI a. Livonijos dalies inkorporavimą į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę Livonijos karo metu Daukantas traktuoja kaip istoriškai teisingą tuo požiūriu, kad šios žemės esą Lietuvos valdžioje buvusios dar Mindaugo laikais, taip pat dėl to, kad iki vokiečių kryžiuočių atėjimo „latviai, kurie vieną kalbą ir kiltį turi su lietuviais, su kuriais iš vieno kaip su vientaučiais rėdės“[907]. Nors Daukantas šiuo konkrečiu atveju iš tikrųjų neiškėlė kokių nors visai naujų argumentų. Livonijos gyventojų giminystę su lietuviais, pirmiausia vienos kalbos pagrindu, buvo nurodęs jau A. Vijūkas-Kojalavičius[908], kuriuo Daukantas čia tiesiog rėmėsi.

Daukanto istoriografijoje sujungiamas teritorinis-istorinis ir kultūrinis-lingvistinis tapatumai. Viena vertus, politinė tauta atskiriama nuo kultūrinės tautos, bet kartu jos ir sujungiamos, nes pilnavertė yra tik civilizuota, politinį savarankiškumą ir išplėtotą kultūrą turinti tauta. Toks sujungimas yra netgi labiau teritorinės tautos sampratai nei etninės tautos sampratai artimesnis variantas, nes teritorinės tautos irgi buvo laikomos kultūrinėmis bendruomenėmis, teritorinei tautai vienyti kultūra buvo reikalinga kaip tam tikra „pilietinė religija“, susidedanti iš bendros istorinės atminties, simbolių ir bendros kalbos.[909]

Tauta, viena vertus, yra etninio bendrumo (kalbos ir papročių) pagrindu egzistuojanti bendruomenė, tačiau tuo pačiu metu ir politines gyvenimo formas turinti, galinti be jų apsieiti tik laikinai. Teisė į politinį savarankiškumą ar savivaldą išplaukia iš prigimtinės teisės ir kalbinio-kultūrinio savitumo, kaip sako Daukantas, „nuo dievo yra leista, jog kožna tauta turi sau ypatingai

904 Pasakojimas, p. 12–14.

905 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 236–237.

906 Ten pat, p. 225.

907 Ten pat, p. 382.

908 Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*, p. 717.

909 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*, p. 136.

rėdytis, kaipo turinti ypatingą kalbą ir būdą“[910]. Šis Daukanto pasakymas yra tautos suverenumo ar bent teisės į savivaldą formuluotė. Dar „Darbuose“ Daukantas pabrėžė kaip neįvykdytą unijos su Lenkija sąlygą, galėjusią užtikrinti abiejų tautų (lietuvių ir lenkų) nepriklausomybę, kad reikėjo „katrai tautai pagal būdą savo rėdytis“[911], t. y. išlaikyti politinį savarankiškumą. Būtent kalbiniu-kultūriniu savitumu išsiskiriančios tautos gali siekti savivaldos, politinio savarankiškumo, jį gauti ar atgauti. Daukantas tokią mintį išsako kalbėdamas apie XV a. čekų pasiuntinybę pas Jogailą ir Vytautą, kai pasiuntinių vardu teigia, kad „lenkai, čekai, merai [moravai, Moravijos gyventojai – S. P.] yra vienos kilties tautos ir gal ilgainiui vieną ūkę įkurti“[912]. Kalbinis-kultūrinis savitumas yra savivaldos prielaida, o tauta be savivaldos (savo „rėdos ir vyresnybės“) gali išgaišti – toks tvirtinimas išsakomas jau pirmajame Daukanto istorijos darbe[913]. Tad bet kurios tautos, save suvokiančios kaip atskira tauta, uždavinys norint išlikti – pasiekti ir išlaikyti savivaldą, nors nebūtinai ginklu, o per socialinę-ekonominę bei kultūrinę pažangą. Kartu ir per moralinį atsinaujinimą. Aišku, konkrečiai lietuvių tautai išlikti būtina puoselėti lietuvių kalbą. Tačiau Daukanto perspektyvoje etniškai vienalytė ir jokiais sąjunginiais ryšiais su kitomis valstybėmis nesusijusi valstybė nėra neginčijama būtinybė, gali būti ir politines, ekonomines, kultūrines laisves (savos kalbos puoselėjimą) užtikrinanti politinė kelių tautų sąjunga, federacinis darinys ir pan.

5.3. „Lenkų priešas“? Simono Daukanto požiūris į lietuvių ir lenkų santykius

Kaip recenzuodama Beatos Kalębos knygą apie lenkų ir lietuvių literatūrų ryšius pastebėjo B. Speičytė, ar nereikėtų Simono Daukanto „darbus dar kartą atidžiai perskaityti sekant to „antilenkiškumo“ pobūdį: ar jis tikrai yra toks monolitinis ir vientisai etninio, „biologinio“ pobūdžio? Kiek tame požiūryje galima aptikti antikolonijinio diskurso elementų, antibajoriško, antikarūnietiško, antiunijinio (taigi anaiptol ne prieš apskritai lenkų etnosą nukreipto) nusiteikimo?“[914]

Daukanto kaip „lenkų priešo“ įvaizdis buvo suformuotas XX a. pradžioje. Apie Daukantą tiesmukai kaip apie „lenkų priešą“ aušrininkai-varpininkai nekalbėjo, nes patys savęs taip tiesmukai irgi neįvardijo. Net ir kiti XIX a. tautinio judėjimo veikėjai (klerikalinio sparno) Daukanto veiklos nevadino antilenkiška. Antai A. Dambrauskas-Jakštas 1893 m. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ rašė tik apie tėvynės meilės pavyzdį, kurį įkūnija Daukantas savo veikla, esą iš jo galima mokytis, „kokiu reikia būti tėvynės sūnumi, mokslo vyru ir tautos tėvu“[915]. 1905 m. savo straipsnyje apie Daukantą J. Gabrys-Paršaitis pateikė tokį žodžio „litvomanai“ paaiškinimą: „Taip lietuvių priešai, ypač lenkai, vadina pasityčiodami lietuvius, kurie dirba ant lietuvių dirvos.“[916]

910 Būdas, p. 422.

911 Darbai, p. 396.

912 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 137.

913 Darbai, p. 58.

914 Speičytė, B. Literatūra kryžkelėje. Recenzija: Beata Kalęba. Rozdroże: Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego [Kryžkelė: Lenkų literatūra lietuvių tautinio atgimimo aplinkoje]. Kraków: Universitas, 2016, 296 p. ISBN: 97883-242-3038-9. *Colloquia*, 2017, Nr. 39, p. 188.

915 J. [Dambrauskas-Jakštas, A.]. Simano Daukanto jubiliejus. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1893, Nr. 20, p. 155–156.

916 J. P-tis [Gabrys-Paršaitis, J.]. Simanas Daukantas. *Vilniaus kalendorius 1906 metams*. Vilnius: Juozapas Zavadskis, 1905, p. 79.

Gabrys-Paršaitis tad, viena vertus, skelbė Daukantą buvus litvomanu, o apibūdindamas lenkus kaip lietuvių ir, aišku, litvomanų priešus, ir Daukantą padarė „lenkų priešu". Kone pirmasis būtent taip tiesmukai. Šį „lenkų priešo" epitetą Daukantui taikė ir išsamesnės pirmosios biografijos autorius A. Janulaitis, 1913 m., vieną iš savo knygos skyrių pavadindamas „Lietuvos mylėtojas ir lenkų priešas"[917]. A. Janulaitis minėtame skyriuje aptarė istorinius „Karūnos" (Lenkijos dalies unijinėje valstybėje) ir Lietuvos skirtumus bei nurodė, kad XIX a. atsirado „dvi srovi lietuvių judėjimo – lietuvių ir lenkų kalboje"[918]. Lenkakalbė lietuvių judėjimo srovė irgi pasižymėjo priešiškumu „Karūnai". Panašiai „Lietuvos žiniose" 1914 m. tvirtino P. Bugailiškis, kad „vadinamieji to laiko lietuviai tarp savęs nesiskyrė, tik vieni jų kalbėjo lenkiškai, kiti lietuviškai, tikslas gi buvo vienas – kovoti su koroniarzais"[919].

Janulaitis tvirtino, esą Daukantas tikėjo, kad lenkakalbiai lietuviai „laikinis esąs apsireiškimas"[920], jie ar jų palikuonys imdami kalbėti lietuviškai vėl gali „atvirsti grynais lietuviais"[921]. Tokį „atsivertimą" ir siekė propaguoti lietuvių tautinio judėjimo atstovai XX a. pradžioje. Bet Janulaičio pavartota frazė „lenkų priešas" galėjo būti įvairiai suprantama. 1914 m. (iš pradžių „Draugijoje", vėliau atskiromis knygomis) leistoje lietuvių literatūros istorijos apžvalgoje, kuri vėliau tapo pirmuoju mokykliniu lietuvių literatūros vadovėliu, Gabrys-Paršaitis pakartojo savo ankstesnius teiginius apie esą Daukanto požiūrį į „priešus lenkus", papildydamas Janulaičio ir kitų Daukanto komentatorių mintimis apie Lietuvos lenkus (lenkiškai kalbančius lietuvius) kaip laikinus lenkus: „Tie priešai – tai lenkai. Jis neapkenčia jų. Kitaip žiūrėjo į lietuvius, lenkiškai kalbančius: tai laikinis esąs apsireiškimas, jie galį atvirsti grynais lietuviais."[922] Būtent Gabrys-Paršaitis, iš dalies remdamasis Janulaičiu, bet dar labiau sutirštindamas kai kuriuos pastarojo vertinimus, pavertė natūraliai kritišką ir kartu įtariai atsargų Daukanto požiūrį į šališko šaltinių aiškinimo atvejus lenkų istoriografijoje paranojišku nepasitikėjimu svetimtaučiais, visų pirma lenkais istorikais: „Matė visur lenkų vylius ir pinkles. Prikimba gana stipriai prie savo gadynės lenkų istorikų, jog iškreipę vieną, kitą žodelį, vertybės neturintį, prikaišioja jiems nedorumą. Visur mato jų intrigas, suktybes, apgalvotą planą lietuviams kenkti."[923] Tiktai problema, kad toks vien paranojišku įtarumu lenkų atžvilgiu (pabrėžtinai kelis kartus pakartojus žodį „visur") persunktas požiūris būdingas XX a. pradžiai, o ne Daukanto laikams ir ne pačiam Daukantui.

Atkreiptinas dėmesys, kad tiesiogiai „lenkų priešu" Daukantą ėmė vadinti Vilniuje, kur XX a. pradžioje lietuvių ir lenkų konfliktas ėmė aštrėti, įsikūrę lietuvių tautinio judėjimo atstovai. Netgi Mykolas Biržiška, 1904 m. rašydamas lenkų spaudoje, apie Daukantą atsiliepė kaip apie „galbūt truputį šovinistiškai nusistačiusį"[924] (*trochę może szowinistyczne usposobiony*). Reikia turėti omenyje, kad vartojant terminą „lenkai" lietuvių spaudoje dažniau turėti omenyje prolenkiškos orientacijos lenkakalbiai Lietuvos gyventojai, tiksliau – jų visuomeniniai-politiniai veikėjai. Ir netgi ne visi visuomeniniai-politiniai Lietuvos lenkų veikėjai, o tik palaikantys ir išreiškiantys polonizacines nuostatas, atstovaujantys hegemonistiniams, integraciniams nacionalistinės Lenkijos

917 Janulaitis, A. *Simanas Daukantas.* Vilnius: M. Kukta, 1913, p. 27–29.

918 Ten pat, p. 27.

919 Gk. [Bugailiškis, P.]. Simanas Daukantas (50 metų mirimo sukaktuvės). *Lietuvos žinios*, 1914, lapkričio 23 (gruodžio 6).

920 Janulaitis, A. *Simanas Daukantas*, p. 28.

921 Ten pat.

922 Gabrys, J. *Lietuvių literatūros apžvalga. Antroji dalis.* Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1916, p. 190.

923 Ten pat, p. 193.

924 Birźiszka M. Ze Źmudzi. *Ogniwo*, 1904, Nr. 21, p. 496.

siekiams ir tarnaujantys jiems. „Lenkų priešo“ klišė nuo XX a. pradžios buvo įtvirtinta populiarioje literatūroje apie Daukantą, Lietuvos istorijos ir lietuvių literatūros vadovėliuose. Pavyzdžiui, Daugirdaitė-Sruogienė teigė, kad Daukantas lenkų „labai nemėgo, kaltino juos dėl visų Lietuvos nelaimių“[925]. Žodžiu „visų“ įvedamas apibūdinamos nuostatos suabsoliutinimas, kuris teiginį daro tiesiog klaidingą. Daukanto tekstuose tikrai niekaip negalima rasti, kad jis lenkams verstų atsakomybę dėl „visų“ Lietuvos bėdų.

Populiari literatūra tarpukariu plačiai paskleidė tvirtinimą, kad „didžiausias, Daukanto manymu, Lietuvos priešininkas buvo lenkai“[926]. Sutirštindamas spalvas Daukanto priešiškumą lenkams aprašinėjo, pavyzdžiui, P. Ruseckas: „Jis matė, kad Lietuva lenkų pavergta ir apsėsta, kad Lietuvos praeitis vis dar paniekinta ir pačių lietuvių mažai ar visai nežinoma, kad lenkai visiems ir visur dumia akis savo praeitimi, be galo pabaigos ją garbindami ir girdami, apie garsiąją gi Lietuvos praeitį visai nutylėdami arba ją iškraipydami, šmeiždami, net garbingus lietuvių žygius bei darbus pasisavindami. Todėl Daukantas ir buvo pasiryžęs atremti visus lenkų ir kitų Lietuvos priešų šmeižtus ir puolimus ir parodyti lietuvių tautai didelę Lietuvos praeitį, sukelti tautoje pasididžiavimą ta praeitimi, sužadinti tautos dvasią ir tuo būdu išvaduoti lietuvius iš dvasiško lenkų jungo ir pastūmėti juos į savarankišką gyvenimą.“[927] Toks aprašymas atitiko XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo ideologiją, bet netiko ir netinka siekiant korektiškai apibūdinti paties Daukanto pažiūras. XX a. pirmojoje pusėje esant tuomečiams konfliktiniams Lietuvos ir Lenkijos santykiams, suformuota ideologizuota tezė, kad Daukantas pagrindiniu istoriniu Lietuvos priešu laikė Lenkiją, nepagrįstai ir toliau kartojama enciklopedinio pobūdžio tekstuose. Stereotipines tezes apie Simono Daukanto antilenkiškumą kartoja ir kai kurie užsienyje išleistų rašinių apie Daukanto istoriografiją autoriai[928], kritiškai neįvertindami XX a. pradžios klišių poveikio. Tą darant paprastai perdėtai sureikšminamas Daukanto nepasitikėjimas lenkų istorikais dėl šaltinių klastojimo ar slėpimo, dėl lietuvių kalbos ir kultūros niekinimo[929], tačiau panašus nepasitikėjimas Lenkijos istorikais buvo būdingas ir ne vienam lenkiškai rašiusiam Lietuvos praeities tyrinėtojui. Taip pat jau yra išaiškinta, kad Daukantas palaikė ryšius ir dalijosi istorine medžiaga[930] ne tik su aiškiais lietuvių patriotais I. Onacevičiumi ir T. Narbutu, bet ir su daugeliu lenkakalbės Lietuvos inteligentijos veikėjų (J. I. Kraševskis, M. Balinskis, M. Homolickis, D. Chodzka, M. Malinovskis), dalies kurių negalima vienareikšmiškai vadinti etninės lietuvybės mylėtojais.

Bene pirmasis, kuris pastebėjo, kad Daukantui lenkai nebuvo toks didelis istorinis priešas, kaip, tarkim, vokiečiai, ir kad jis „nežiūri jau taip tragiškai ir į uniją su lenkais“[931], t. y. nevertina unijos kaip visiškos tragedijos, buvo istorikas Juozas Jakštas. Daukanto antilenkiškumas ir jo pobūdis dažnai buvo gerokai perdedamas. Lenkijos elito politinius siekius santykiuose su Lietuva nuo

925 Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys, 1990, p. 234.

926 Merkelis, A. *Du garsingieji žemaičiai. Simano Daukanto ir vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas*. Kaunas: Pažanga, 1931, p. 10.

927 Ruseckas, P. Pažinkim savo žymiuosius žmones. Istorikas S. Daukantas ir Lietuvos praeities pažinimas. *Trimitas*, 1930, Nr. 38, p. 786.

928 Litwinowicz-Droździel, M. *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Universitas, 2008; Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism*. Boulder: East European Monographs, 2000.

929 Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography*, p. 70, 77.

930 Griškaitė, R. Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. *Archivum Lituanicum*, 2003, t. 5, p. 263–295; Griškaitė, R. Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas. *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 11–170.

931 Jakštas, J. Simonas Daukantas – pirmas tautinis Lietuvos istorikas. *Tautos praeitis*, 1965, t. 2, knyga 2(6), p. 12.

Jogailos valdymo laikų Daukantas vertino kaip hegemonijos siekius ir vertino labai kritiškai. Tai nepaneigiama. Bet analizuojant Daukanto istoriografiją matyti, kad joje lenkų istorinio vaidmens santykiuose su lietuviais kritinis vertinimas yra aiškiai visada susietas su nelygiaverčių santykių plėtojimosi dviejų šalių sąjungoje kritika. Gedimino laikais užsimezgusią Lietuvos partnerystę su Lenkija kovojant prieš bendrą priešą – Vokiečių ordiną Daukantas vertina tik teigiamai. Jis, tarkim, rašo, kad Ordinas „regėjo aiškiai, jog lietuviams, sunertiems su lenkais, nieko nebepadarys, ir veikiau ar paskiau užimtąją žemę teks jiems grąžinti ir patys vergauti turės, todėl kaip įmanantys rūpinos juos perskiesti"[932]. Tačiau kiek kitaip Lenkijos ir Lietuvos santykiai klostosi Jogailai tapus abiejų šalių valdovu. Tapo įprastos Lenkijos politikų deklaracijos apie lygių partnerių sąjungą, bet realiai vis labiau pasireiškė siekiai asimiliuoti Lietuvą ne tik politine, bet ir kultūrine prasme, kai lenkai „visados smeigės lygiai sandarauti, bet sandarose nevadino lietuvių kaipo sau lygią tautą, bet kaipo savo padonuosius, stigavodami, jog Jogaila užrašęs jiems lietuvius už tą, idant jį savo karalium pakeltų, nemindami ant to, jog lietuviai juos pačius daug kartų nuo pragaro gelbėjo, dangstydami juos savo krūtimis nuo kryžėjų, gudų ir totorių, nemindami ant to, jog tiems patiems lietuviams pirm kelių dešimtų metų patys save po jų globa glemžės ir jų pašalpos lūgojo. Nujau niekino jų kalbą, įstatymus, būdą, dobą ir apdarą; kas lenkų buvo, tas geru tebuvo; kas lenkiškai kalbėjo, tas bajoru vadinos, kas lietuviškai, tas mužiku, noris pačiu kunigaikščiu būt buvęs. Bet neprieteliams pasirodžius, lietuvius į priešakį statė, patys užpakaly stovėjo; lietuviams neprietelius pergalėjus, svietui skelbė: lenkai pergalėję"[933].

Kita vertus, Daukanto požiūriu, politinė etniškai skirtingų tautų sąjunga, susivienijimas gali būti visai sėkmingas. Su sąlyga, kad sąjungoje išlaikomas partnerių politinis ir kultūrinis lygiateisiškumas. Sėkminga politine sąjunga Daukantas laiko lietuvių ir ukrainiečių bei baltarusių sąjungą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lietuviai ir „gudai" (taip Daukantas vadina visus slavus, o kalbėdamas apie LDK gudus turi omenyje ir ukrainiečius, ir baltarusius) galėjo sugyventi taikiai gerbdami vieni kitų papročius, įskaitant religiją ir kalbą. Esą jau Mindaugo pirmtakai, pajungdami gudus savo valdžiai, rėmėsi skirtingų religinių ir tautinių papročių toleravimu: „Rimgaudas išmintingai darė, leisdamas gudams ir lietuviams, kurie buvo gudų krikštą priėmę, sekti savo tikybą, arba vierą, ir dabą, tiktai įsakymus lietuvių valdžios liepė klausyti."[934] Daukantas pasisako už kultūrinę toleranciją netgi tuo atveju, kai kalbama apie asimiliuotus ir kitą kultūrą perėmusius etninius giminaičius, jiems turi būti pripažįstama teisė laikytis tų tradicijų, kurias perėmė, prievarta atvertinėti prie ankstesniųjų negalima. Tą rodo šis Daukanto komentaras apie atsikariautas slavų žemes, anksčiau esą priklausiusias lietuviams: „Erdvilas, norėdamas pasigerinti savo naujiems ūkininkams, kurie, noris lietuviai buvo, būdami valdžioj gudų, daug buvo į gudus išvirtę ir jų vierą priėmę, Erdvilas pats, noris pagoniu būdamas, vienok paliko jų tikybą, liecybas, arba privilijas, kunigų patvirtino, liuosybę žmonėms pagrąžino, bažnyčias, kliošorius ir kitas šventas vietas užlaikė ir jų užtarytoju apsiskelbė, mokesnių nė kokių nuo jų nereikalavo ir tuo kartu teliepė talkinėti lietuviams, kad jie pasitiks sunkiose karėse su neprieteliais. Toksai parėdymas Erdvilo visiems patiko, diduomenė džiaugės, jog savo valsčių nenustojo, kunigai, jog jų tikybos nenaikino, žmonės džiaugės liuosais tapę ir lietuvius, noris pagonis, širdingai mylėjo ir klausė kaipo užtarytojų ir apgynėjų savo liuosybės."[935]

„Pasakojime" teigiama, kad Gediminas, užėmęs Volynę, „įsakė diduomenei dvasiškai ir ūkiškai nuo šiol rėdos ir vyresnybės Lietuvos klausyti, palikęs jiems jų vierą, įstatymus ir apsiėjimus"[936].

932 Pasakojimas, p. 435.

933 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 186.

934 Pasakojimas, p. 165.

935 Ten pat, p. 129–130.

936 Ten pat, p. 407.

Čia svarbu pažymėti, kad, Daukanto nuomone, ne tik religiją ir papročius, bet ir teisę pripažino, patvirtino vietinę, prijungimas prie Lietuvos pasireiškė vien valdymo ir administravimo plotmėje. Daukantas rašo apie Gedimino pažadą išlaikyti stačiatikybę, gudų kalbą ir papročius po Kijevo ir kitų rytų slavų žemių prijungimo prie LDK: „Nuo savo pusės prižadėjo jų tikybą, arba vierą, kalbą, dobę ir apsiėjimus jų bočių probočių užlaikyti."[937] Po Gedimino valdęs didysis kunigaikštis Algirdas, pasak Daukanto, kaip ir jo pirmtakai, taip pat pasižymėjo religine tolerancija: „Pats pagoniu būdamas, krikščionis taupė ir glemžė, strūnydamas jiems bažnyčias Vilniuj ir Vitebske."[938]

Daukantas aiškiai įvardijo ir apibrėžė Lietuvos imperijos unikalumą – religinę toleranciją, nes tai buvo kelių kultūrų, o svarbiausia – kelių religijų imperija. Su kryžiuočiais kovodami pagonys lietuviai kovojo ne prieš krikščionybę, nes rūpinosi ja slavų žemėse, statė stačiatikiams bažnyčias: „Stebėsis kurią dieną palikūnys lasydami veikalus lietuvių, jog kad jie, tai yra lietuviai, nuo vienos pusės kruvinai grūmės su krikščionų meldžionimis, kurie iš visos Europos tvino lietuvių krauju krikštyti ir atkeliavę į jų kraštą rado sau neprietelius lygius savo aitrai ir pasiutimui, tuo tarpu tie patys lietuviai nuo antros pusės godojo krikščionis gudus, juos globė ir užtarė, bažnyčias jiems strūnijo ir juos gyniojo nuo smarkiausių neprietelių paties krikščionių vardo."[939] Su Lietuvos krikštu atsirandančiai religinei diskriminacijai ir netolerancijai tarp skirtingų krikščionybės šakų Daukantas nepritaria, tarkim, komentuodamas esą iškart po krikšto įvestą vedybų tarp katalikų ir stačiatikių draudimą: „Įstatė, jog lietuvis, gudų tikybą išpažįstąs, negal su katalike pačiuotis, lig neišsižadėjęs savo tikybos, kaipogi gudai buvo, kaip sakiau, atsisakę tuo kartu popiežiaus klausyti. Lig šiolei Lietuvoj liuosu buvo: su kuo kas norėjo, su tuo galėjo pačiuotis."[940] Šiuo atveju Daukantas nepalaiko stačiatikių diskriminavimo, tačiau panašiai jis nepritaria ir stačiatikių didikų pastangoms „atversti" į savo tikėjimą pavaldinius katalikus. „Pasakojime", remdamasis Lietuvos Metrika, Daukantas cituoja Vilniaus vyskupo laišką karaliui Zigmantui, kur jis prašo imtis priemonių prieš stačiatikių didikus, kurie vesdami katalikes jas verčia į savo tikybą ar pirkdami žemes su valstiečiais katalikais pastaruosius irgi stačiatikina[941].

Rusėnų („gudų") stačiatikių tikybos ir savų papročių išlaikymą pagoniškos Lietuvos valdžioje Daukantas savo veikaluose pabrėžia ne kartą: „Lietuviai nuo neatmenamų laikų noris patys pagonys, vienok krikščionis gudus taupė ir gerbė, leisdami jiems pagal jų būdą dievą garbinti, pagal jų dabą gyventi."[942] Todėl „gudai, regėdami taip taupomą savo tikybą, kalbą ir apsiėjimus, didžiai mylėjo lietuvius"[943]. Čia Daukantas priešpastato Lietuvos politikai, kuri buvo vykdoma prijungtose slavų žemėse ir grindžiama kultūrine, religine tolerancija bei politine autonomija, Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu kaip atvirkštinę. Apibūdindamas LDK politiką rytų slavų žemėse Daukantas iš esmės kalba apie tokią imperijos valdymo politiką, kuri atitiko senovės Romos respublikonizmo ideologų požiūrį, gerai žinomą Daukantui. Antai Ciceronas savo veikale „Apie priedermes" tvirtino, kad imperija gali būti išlaikyta, jeigu jos valdymas bus paremtas teisingumu (*ius*), o ne jėga (*vis*), savanorišku pritarimu, o ne baime[944]. Buvo laikoma, kad imperija gali būti sudaryta nebūtinai iš vienos, bet ir iš kelių „laisvų politinių bendruomenių". Graikų ir romėnų

937 Ten pat, p. 410.

938 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 662.

939 Ten pat, p. 572.

940 Ten pat, t. 2, p. 52.

941 Pasakojimas, p. 63.

942 Ten pat, p. 446.

943 Ten pat, p. 447.

944 Atkins, J. W. *Roman Political Thought*, p. 172.

pasaulyje „laisva politinė bendruomenė“ (*civitas libera*) buvo laikoma ta, kuri turėjo teisę valdytis pagal „savo senuosius įstatymus“, kaip, pavyzdžiui, Romos imperijoje Sicilijos miestai ar Atėnai[945].

Daukantas apskritai teigiamai vertino atskirų atšakų krikščionių vienybę, jos siekimo pastangas LDK. Apie Florencijos bažnytinę uniją (1439 m.) rašo ją girdamas, kad pavykus pasiekti susitarimą tarp lotynų ir graikų apeigų krikščionių dvasinių vadovų kuriam laikui išnyko net pats „schizmatiko“ vardas: „Tėvai dvasiški Rytų ir Vakarų, beje, grekonų ir lotynų, susirinkę Florencijoj, diena nemetu kaulijęsi sutarė ant vienybės bažnyčios ir popiežių savo vyresniuoju išpažino. Kaipogi pagrįžęs iš to bažnyčios surinkimo Izidorius kardinolas ir vyskupas Kijevo Lietuvoj lotynų bažnyčią su grekonų sunėrė, ir taip vardas schizmatiko, arba atskalūnies, buvo išnykęs tarp krikščionų.“[946]

Daukantas smerkia kultūrinę polonizaciją, bet dėl jos kaltina ne tik lenkus, bet (pirmiausia) lietuvių politinius lyderius, kurie nuolaidžiavo lenkams ir negynė savo interesų. Santykius su lenkais ir Lenkija Daukantas nusako taip: „Galim mes su lenkais bendrystoj gyventi ir iš vieno nuo neprietelių gintis, nes katrie sau kaip tinkami ūkį savo rėdyti ir katrie kalbėti, rašyti, mokytis kalba savo bočių prabočių.“[947] Daukantas apgailestauja dėl santykių nelygiavertiškumo unijoje: „Daug naudingiau būtų buvę abiedviem, kad katra tauta ypatingai save būtų rėdžiusi, o prieš savo neprietelius iš vieno stembusi.“[948] Aptardamas neįvykusio Vytauto karūnavimo peripetijas Daukantas supriešina Krokuvos ir Gniezno vyskupų pozicijas. Krokuvos vyskupas priešinasi Vytauto karūnavimui bijodamas žalos lenkų ir lietuvių vienybei. Daukantas jį apkaltina siekiais pavergti lietuvius, tuo tarpu giria Gniezno arkivyskupą, kuris palaikė Vytauto karūnavimo idėją ir kartu lietuvių lygiateisiškumą su lenkais: „Arkivyskupas Gnezno, kaipo tėvūnų vyriausias, didžiai gyrė Vytautą ir linkėjo jam karūnos, stigavodamas, jog ji anksčiau suners bendryba ir roda abi tauti.“[949] Aprašydamas XV a. vidurio nesutarimus tarp Lietuvos ir Lenkijos Daukantas pabrėžia, kad jie buvo naudingi tik Lietuvos priešams: „Kilo karė tarp brolių ir sukergtų tautų. Lenkai apleido Lietuvą; tuojau jos neprieteliai ėmė sapnuoti savo pergales ir steigė jos nelaimą ant savo gero parėdyti.“[950] Pasakodamas apie derybas dėl unijos Kazimiero Jogailaičio laikais Daukantas pažymi, kad lietuvių pozicija buvo ne prieš uniją apskritai, o lygių partnerių sąjunga: „Raštus sandarų vienybės parašytų ir į vietą minavotų žodžių įkūnijimo ir sunėrimo Lietuvos žemės su lenkų įdėtų žodžius: gyvensim ypatingai vienybėj ir bendryboj bei reikiant talkinėsim viens kitiems.“[951] Esą derybose dėl unijos atnaujinimo buvo iš lietuvių pusės keliamas ir argumentas, kad pirmosios unijos buvo pasirašytos tik lietuvių valdovų, nepasitarus su tauta ir be jos pritarimo: „Pirmąsias sandaras vienybės su lenkais ne lietuvių tauta, bet jos d. kunigaikščiai ne pasiteiravę su pačia tauta rašė.“[952] Apskritai visi lietuvių argumentai dėl unijos sąlygų parodomi kaip lygiateisio partnerio statuso siekis. Lenkų argumentus apie „vienybę“ Daukantas traktuoja kaip labiau retorinius, realių lenkų politinių interesų pasiekti dominavimą sąjungoje maskuojančią retoriką. Derybose dėl unijos sąlygų, didįjį Lietuvos kunigaikštį Kazimierą išrinkus Lenkijos karaliumi, lenkų pozicija apibūdinama taip: „Lenkai, pasimetę gražiu žodžiu vienybės, kropia lietuvius kaip tinkami,

945 Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*, p. 124.

946 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 194.

947 Darbai, p. 394.

948 Pasakojimas, p. 702.

949 Ten pat, p. 697; plg. Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 146.

950 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 195.

951 Ten pat, p. 213.

952 Ten pat.

šiandien jau geidžia Lietuvos vardą išnaikinti, visą vyresnybę, visą godą bei garbę tautos, per tiek amžių kraujų latakais nupelnytą, į lenkų perkeisti."[953] Daukantas „Darbuose" konstatuoja, kad, nepaisant kai kurių lenkų politikų pastangų, per keturis šimtmečius bendroje valstybėje lietuviai ir lenkai išliko atskiros tautos, tačiau lenkai išvystė savo kultūrą ir kalbą, o lietuviai to nepadarė, todėl atsidūrė nelygiavertėje padėtyje: „400 metų tiedvi tauti, rėdžiusies iš vieno pagal lenkų būdą, lenkai paliko lenkais, o lietuviai taip pat lietuviais, nes su tuo tiktai įvairumu tarp savęs: lenkai, būdami rėdytojais, tapo mokytais, gudriais, išdailino savo kalbą, kurioj skaito ir rašo iki šiai dienai, ir yra tauta, žinoma visam pasauliui, lietuviai tuo tarpu, prisuokti kitoj kalboj rašyti ir skaityti, savo kalbos nebgal jo dailinti."[954]

Kaip Daukantas aprašo Liublino unijos sudarymo aplinkybes? Jis pažymi, kad lietuviai Žygimanto Augusto valdymo metais, prastėjant karaliaus sveikatai, kurį laiką rūpinosi unijos („tobulos vienybės") sudarymu netgi labiau nei lenkai, nes bijojo, kad Lenkija nepaliktų vienos Lietuvos priešų akivaizdoje: „Tuo tarpu šyžino lietuvius kiti daiktai: Augustas buvo bevaikiu ir nė kokio karšinčiaus neturėjo, o jo sveikata buvo aptariama. Lietuviai krūpavo, idant lenkai, regėdami juos į taip daug karių įpainiotus, nepaliktų staiga, jei d. kunigaikštis nustiptų pirm padarymo tobulos vienybės, arba unijos, tarp lietuvių ir lenkų."[955] Liublino unija tad sudaryta todėl, kad lietuviai labai norėjo lenkų paramos, tikėjosi, kad lenkai juos didele dalimi gins nuo užsienio priešų, tad lengviau išeis nei dedant dideles pastangas savarankiškai. Ir ankstesnių unijų sudarymas buvo abipusio intereso sąlygotas, ko Daukantas neneigia. Bet Daukantas nurodo ir unijos kainą lietuviams ilgalaikėje perspektyvoje – lenkų kalbos įsigalėjimą didėjant Lenkijos politinei įtakai unijoje: „Kas buvo lenkų, beje, jų kalba, apsiėjimai ir doba, gerbiami ir sekami, atkaliai, kas lietuvių, tas peikiamu ir niekinamu <...> Ir taip nuo tos vienybės, išmirus kilčiai Lietuvos d. kunigaikščių, prasideda iros Lietuvos tautos."[956] Bet lygiai taip pat Daukantas pažymi, kad ir po Liublino unijos Lietuva valdėsi pagal savus įstatymus ir savarankiškai tvarkėsi: „noris lietuviai ir žemaičiai klausė Lenkų karaliaus, vienok savo ypatingais įstatymais senu būdu namie dar rėdės."[957] Politinis savarankiškumas, bent dalinis, tad buvo išlaikytas, nors vis labiau netenkant kultūrinio savitumo. O kultūrinio savitumo palaipsnio netekimo objektyvias priežastis, bent svarbiausias, Daukantas nurodo. Lietuvių pirmasis istorikas retai pripažįsta lenkų civilizacinį pranašumą prieš lietuvius, vienas tų retų atvejų, kai jis pažymi, kad lenkai turėjo pranašumą švietimo srityje iki Lietuvos krikšto: „Lenkai jau toj gadynėj turėjo universitetą, arba aukštąją mokslinę, Krokuvoj ir daug kitų iškalų savo žemėj, didi daugybė ūkėjų mokėjo skaityti, rašyti ir įvairiomis svetimomis kalbomis kalbėti. Kad tuo tarpu Lietuvoj nė kokios iškalos [mokyklos] nebuvo."[958] Būtent lietuvių išsilavinimo ir išsilavinusių žmonių stoka Daukantas aiškino lietuvių patekimą vis didesnėn lenkų įtakon po Lietuvos krikšto.[959] Nes „lenkai mokėjo rašyti ir skaityti, turėjo Krokuvoj išmintinę iškalą, arba universitetą vadinamą, kurioje svieto gudrybos ir išminties mokės. Kad tuo tarpu lietuviai ir žemaičiai, noris krikščionys, vienok visoj ūkėj nė vienos iškalos neturėjo, tarp pačių kunigaikščių nieksai nemokėjo nei rašyti, nei skaityti, sandaras pačias su svetimais viešpačiais ir svetimomis

953 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 206.

954 Darbai, p. 395.

955 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 394.

956 Ten pat, p. 407–408.

957 Ten pat, p. 408.

958 Ten pat, p. 151.

959 Žukas, S. *Simonas Daukantas*, p. 64.

tautomis gudų kunigai rašė gudiškai arba lotyniškai, todrin ne stebuklai, jog buvo kropiami“[960]. Lietuvių švietimu, pasak Daukanto, pirmoji iš tikro pradėjo rimtai rūpintis tik Lenkijos karalienė Jadvyga: „Tą metą mirė Jadvyga, karalienė Lenkų, prie kūdikio; lietuviai didžiai jos gailėjos ir raudojo, kaipogi ji juos dideliai mylėjo, pervis norėjo jiems kokį tokį akylumą įkurti, regėdama, jog juos visi kropia dėl to vien, jog nemokėjo nei rašyti, nei skaityti.“[961]

Atskira teisė, atskiras vidaus valdymasis ir bendra užsienio bei gynybos politika – už tą pasisako Daukantas, kas iš esmės yra federalistinė pozicija. Daukanto pozicija dėl galimų ateities ryšių su Lenkija pobūdžio, ją lyginant su 1863–1864 m. sukilimo demokratinių veikėjų pozicijomis, pavyzdžiui, M. Akelaičio[962], praktiškai nesiskiria, nors pats Daukantas galbūt buvo skeptiškas dėl sukilimo perspektyvų ir apskritai savo gyvenime apsiribojo kultūrine-šviečiamąja, o ne politine veikla. Kaip visai adekvačiai Daukanto požiūrį, kur buvo esminiai praeities santykių su Lenkija trūkumai, yra apibūdinęs J. Repšys: „Jei lietuvių diduomenė ir visa tauta būtų laikiusis savo senovės įstatymų, jeigu lietuviai su lenkais būtų sudarę tarpusavio pagalbos sutartį, bet būtų tvarkęsi pagal savo „ūkės rėdos“ įstatymus, Lietuva nebūtų prapuolusi“[963].

Kultūrinės autonomijos lenkų ir lietuvių santykiuose negerbimas praeityje buvo nelaimių šaltinis, Daukantas apgailestauja dėl visų tarpusavio lenkų ir lietuvių nesutarimų, nes „paskui gudai abejus prarijo: lietuvius užvargusius, lenkus išlepusius. Rasi daug laimingesnėmi būt besanti abi tauti, jei būt ypatingai rėdžiusios, o prieš savo neprietelius iš vieno stembusi“[964]. Taigi, „suvargusi Lietuva“ ir „išlepusi Lenkija“ bendrai nukentėjo, nes nesugebėjo, be kita ko, pasiekti lygiaverčių laisvos politinės partnerystės ir solidarumo santykių, kurie grindžiami partnerių kultūrine autonomija. Ar įmanoma įgyvendinti partnerystę ateityje – jau atskiras klausimas, kurio tiesiogiai Daukantas nesvarsto, bet kategoriškų pasisakymų prieš tokią partnerystę jo veikaluose taip pat nerasime.

960 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 186–187.

961 Pasakojimas, p. 639.

962 Plg. Aleksandravičius, E. *Prieš Aušrą*. Vilnius: Versus Aureus, 2015, p. 252–256.

963 Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*, p. 115.

964 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 152.

VI

Baltvokiečių šviečiai ir lietuvių žadintojas

Šio skyriaus tikslas būtų aptarti kultūrinės aplinkos Rygoje, daugiausia, be abejo, vokiškos, kur Daukantas gyveno bent jau nuo 1825 iki 1834 metų[965], įtaką jo pažiūroms ir veiklai. Rygoje praleisti metai buvo neabejotinai reikšmingi Daukanto kaip istoriko ir tautos švietėjo, žadintojo formavimuisi. Galimas daiktas, kad Daukanto sprendimą vykti į Rygą galėjo lemti jo didžiai gerbiamo istorijos autoriteto Vilniaus universiteto profesoriaus Igno Onacevičiaus nuomonė, kad Lietuvos istorijai ypač vertingi šaltiniai yra vokiški, o vokiečių tyrinėtojai jau nemažai nuveikę tirdami Lietuvos istoriją[966]. Vykti į Karaliaučių pragyvenimui lėšų turėjusiam užsidirbti Daukantui būtų reiškę vykti į svetimą, mažai pažįstamą valstybę, kai Ryga buvo patogesnė tuo požiūriu, jog joje buvo galima tikėtis lengviau gauti valdišką tarnybą.

Kuršas, iš kur ir Ryga netoli, apskritai buvo daugeliu atžvilgių pavyzdys Daukantui. Jis dar savo 1822 m. rašytuose „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių" aukštino Kuršo ūkininkus, kurie gyvena viensėdžiuose, o ne kaip kad Lietuvoje – kaimuose („kupetose"), todėl gali pažangiau tvarkytis žemės ūkyje.[967] Savo seserį ragino atiduoti vaiką mokytis ne į rusišką, o į vokišką mokyklą Kurše, nes vokiškos mokyklos geresnės, o Kuršas arti tėviškės.[968] Jau persikėlus iš Rygos į Peterburgą Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" Kuršo kunigaikštystės valdovai, ypač kunigaikštis Jokūbas, iškeliamas pavyzdžiu Lietuvos politiniam elitui dėl vykdytos aktyvios prekybos politikos, įsigyjant kolonijų Amerikoje. Daukantas taip pat pažymėjo, kad baudžiavinės prievolės Kurše buvo ne tokios sunkios valstiečiams kaip Lietuvoje.[969] Laiške, rašytame būsimam Žemaičių vyskupystės vyskupui Motiejui Valančiui 1846 m. balandžio 5 d., Daukantas kelia Kuršo pavyzdį švietimo srityje: „Kurše visur prie bažnyčių dabar įsteigė dvasinių knygų bibliotekas, kad kiekvienas vargingas ūkininkas, neįstengdamas knygų nusipirkti, galėtų skolintis ir skaityti, o taip pat tikybos tiesų mokyti savo šeimyną, – štai kur protas."[970] Motiejus Valančius savo reguliariai rašomose darbinėse pastabose („Namų užrašai") yra pažymėjęs, kad Daukantas „kelerius metus tarnavo Rygos karo gubernatoriaus Paleno kanceliarijoje ir gana neblogai išmoko vokiškai".[971] Valančius pabrėžia vokiečių kalbą, nes vėliau Daukantas vyskupą jos mokė. Asmeninėje Daukanto bibliotekoje tarp knygų įvairiomis kalbomis, kurios J. Lebedžio buvo identifikuotos kaip neabejotinai priklausiusios Daukantui, daugiausia buvo vokiečių kalba.[972]

6.1. Baltvokiečių istorikų ir publicistų poveikis Simonui Daukantui

Gyvendamas Rygoje Daukantas parašė stambiausią veikalą – „Istorija Žemaitiška". Jame nemažas dėmesys skiriamas ir latvių, tiksliau – ją suformavusių kuršių, latgalių, žemgalių genčių,

965 Reda Griškaitė yra iškėlusi prielaidą, kad Daukantas galėjo Rygoje gyventi jau 1823 m. Griškaitė, R. Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. *Archivum Lituanicum*, 2003, t. 5, p. 289.

966 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 35.

967 Laurinaitis, V. S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Žemayciu" 1822 m. ir to veikalo reikšmė, p. 296.

968 Medega S. Daukanto bijografijai, p. 262.

969 Būdas, p. 644.

970 Daukantas, S. *Raštai*, t. 2, p. 783.

971 Valančius, M. *Namų užrašai*. Sudarė Aldona Prašmantaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 387.

972 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 322.

kovai prieš įvairius kraštą pavergti siekiančius užkariautojus. Vieni pirmųjų tokių – vikingų karaliai ne tik iš Skandinavijos, bet ir iš Kijevo Rusios. Antai rašydamas apie Jaroslavo Išmintingojo žygį XI a. į „valstybę lotavų, arba lietuvių, anapus upės Daugavos gyvenančių", Daukantas kelia hipotezę, kad, „regis, jog lietuviai ir žemaičiai tuos lotavus, kaipo savo viengimius, karėj šelpė ir gelbėjo"[973], nes tuo galima paaiškinti, kodėl kiek vėliau Jaroslavas kariavo su lietuviais. Daukantas plačiai aprašo dabar daugiau Latvijos istorijos ir istoriografijos „nuosavybe" tapusių baltų genčių, ypač žiemgalių, kovą prieš interventus vokiečių kryžiuočius. Žiemgalių santykiai su lietuviais nėra vaizduojami kaip idealūs, Daukantas aprašo jų nesutarimus ir tarpusavio kovas. Dažnai minimi kunigaikščiai Viestartas (Vesteris, kaip jį vadina Daukantas) arba Nameisis. Pastarasis vadinamas „didžiai išmintingu žemgaliu"[974], bet čia pat jis – „karvedys žemaičių"[975]. Daukantas pažymi, kad daug žemgalių XIII a. antrojoje pusėje išsikėlė į Lietuvą bėgdami nuo kryžiuočių: „Išsidangino pas savo brolius žemaičius ir lietuvius, velydamies tenai įnamauti ir naujukauti nekaip vokyčiams vergauti."[976] Daukantas mini ir lietuvių bendradarbiavimą su latgalių kunigaikščiais, pavyzdžiui, Jersikos valdovu Visvaldžiu, kuris „neliovės su lietuviais, savo viengimiais, bendrautis ir pats latviu vadintis"[977]. Daukantas savo veikale ne kartą pabrėžė baltų genčių, tariamai sudariusių vieną tautą, bendrumą: „Žemaičiai, žemgaliai, samionys [sembai], būdami viena tauta, kalbėjo viena kalba, vieną rėdą, vieną tikybą turėjo, vienus dievus garbino, bendravos su vieni antrais kaipo savo broliais."[978]

Daug dėmesio Daukantas skyrė pirmųjų Rygos vyskupų veiklos istorijai, įskaitant Rygos miesto įkūrimą. Daukantas pažymi, kad miesto įkūrimą lydėjo ryški socialinė ir kultūrinė latvių diskriminacija, kadangi tik vokiečiai galėjo gauti miestiečių teises, turėti nuosavybės ar užsiimti prekyba mieste ir dalyvauti miesto valdyme. Apskritai Rygos miestas Daukanto „Istorijoje Žemaitiškoje" minimas dažniau nei Vilnius. Ryga paminima iš viso 187 kartus, o Vilnius – 176. Ryga – svarbus prekybos centras, istoriniu požiūriu svarbiausias Pabaltijyje, o miestų ir miestelių kaip prekybos ir amatų centrų vaidmeniu istorijoje ir ekonomikoje Daukantas itin domėjosi. „Istorijoje Žemaitiškoje" aprašomas ne tik Rygos įkūrimas, bet ir aptariamas bei teigiamai vertinamas Rygos pasidavimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžion Livonijos karo metais, tomis sąlygomis, kurios buvo Žygimanto Augusto patvirtintos 1561 m. Daukantas rėmėsi ir svarbiais tiek latvių, tiek lietuvių istorijai šaltiniais, parašytais užkariaujant minėtas latvių tautybę sudariusias gentis – Eiliuotąja Livonijos ir Henriko Latvio kronika. Eiliuotosios Livonijos kronikos autoriumi pirmajame kronikos leidime buvo nurodytas Ditlebas von Alnpeke. Tarp kronikos Rygos rankraščio lapų buvo įdėtas lapas su šia pavarde, tad pirmasis kronikos leidėjas ir paskelbė jį kronikos autoriumi, kaip vėliau įrodyta, neteisingai. Daukantas rėmėsi šia kronika, nurodydamas ją kaip Alnpeke kroniką, savo „Istorijoje Žemaitiškoje" įrašydamas ją kaip šaltinį bent dešimtyje nuorodų, nors naudojasi plačiau, nei pagrindžia nuorodomis. Eiliuotąja Livonijos kronika Daukantas rėmėsi, pavyzdžiui, aprašydamas Skuodo (1258), Durbės (1260) ir Karusės (1270) mūšius. Gana plačiai (16 nuorodų) „Istorijoje Žemaitiškoje" Daukantas rėmėsi ir kitu pagrindiniu latvių bei lietuvių istorijos XIII a. šaltiniu – Henriko Latvio kronika, naudodamas J. G. Arndto parengtą šios kronikos vertimą į vokiečių kalbą.

973 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 147.

974 Ten pat, p. 454.

975 Ten pat, p. 455.

976 Ten pat, p. 473.

977 Ten pat, p. 216.

978 Ten pat, p. 356.

Daukantas, gyvendamas Rygoje, domėjosi baltvokiečių švietėjų darbais, daugiausia išleistais ir parašytais XVIII a. istorikų ir publicistų, nes tos dvi veiklos sritys buvo glaudžiai susijusios. Taip pat ir filosofo J. G. Herderio darbais. Daukantas Rygoje darė išrašus iš čia skaitytų Johanno Gottfriedo Herderio knygų. Išlikusiuose darbiniuose Daukanto užrašuose Herderio veikalų išrašų paraštėje jie komentuojami kaip „keliantys džiaugsmą“[979]. Taip pat kitoje vietoje Daukantas prie Herderio darbo *Sämtliche Werke zur Philosophie and Geschichte* aprašo prideda savo pastabą, kad šiuos veikalus būtina skaityti ką nors rašant religijos klausimais, nes tai yra geriausias religijos tyrimas.[980] Daukanto užrašuose yra išrašų ir iš Herderio straipsnio „Apie kalbos ištakas“. Kaip teigia Roma Bončkutė, Herderio samprotavimai įkvėpė Daukantą, kurti lietuvių bendrinės rašomosios kalbos koncepciją remiantis filosofiniu požiūriu į kalbą.[981] „Istorijoje Žemaitiškoje“ Daukantas rėmėsi Herderiu ir danų kalbininku R. Rasku kaip autoritetingais mokslininkais, pripažįstančiais lietuvių kalbos senumą ir unikalumą[982].

Daukantui buvo gerai žinomi ir bent jau keturi reikšmingi baltvokiečių istorikai ir publicistai. Daukantas naudojosi istorijos šaltinių rinkiniais (*Livländische Jahrbücher*)[983], leistais „Livonijos istoriografijos tėvo“, taip pabrėžiant pradininko vaidmenį, vadinamas Friedrichas Konradas Gadebuschas (1719–1788).[984] Iš kitų baltvokiečių istorikų, kuriuos žinojo Daukantas[985], minėtinas Wilhelmas Christianas Friebe (1761–1811). Friebe – istorikas, kurio darbuose didžiausias dėmesys skiriamas ekonominei raidai, ūkio istorijai Pabaltijyje, bet taip pat būdingas kritiškas Ordino ir dvasininkijos istorinio vaidmens Pabaltijyje vertinimas. Kita vertus, jis ir publicistas, nuosaikusis baudžiavinių santykių kritikas, pasisakęs už latvių ir estų baudžiavinių valstiečių būklės gerinimą, kaip priemonę nurodydamas jų švietimą ir ūkininkavimo formų tobulinimą prieš išlaisvinant iš baudžiavos.[986] Friebe, pasisakydamas prieš radikalią baudžiavos naikinimo reformą, nurodė, kad formalus politinės laisvės suteikimas neužtikrina individualios asmens laisvės, yra nepakankamas, nes, tarkim, politiškai laisvi Vokietijos valstiečiai yra netgi nelaimingesni už baudžiauninkus dėl didelių valstybinių mokesčių, dėl kurių jie tampa „valstybės vergais“ (*ein sklav des Staats*).[987] Augustas von Kotzebue (1761–1819), kuris buvo vienas labiausiai Daukanto mėgstamų istorikų, kuriuo itin daug Daukantas rėmėsi savo pirmajame istorijos veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“[988], taip pat turi būti įtraukiamas į baltvokiečių švietėjų ratą. Kotzebue turėjo dvarą Estijoje, jame parašė nemažai savo literatūrinių ir kitų darbų, palaikė glaudžius ryšius su kitais baltvokiečių intelektualais. Prie baltvokiečių švietėjų jis pirmiausia priskiriamas dėl savo indėlio į Apšvietos epochos publicistiką, nes leido tą publicistiką skebiančius periodinius leidinius (vieną jų – *Der Freimütige* – kartu su Garlybu Merkeliu), platinamus Pabaltijo

979 Bončkutė, R. Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų, p. 199.

980 Ten pat.

981 Bončkutė, R. Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris. *Knygotyra*, 2015, t. 65, p. 59.

982 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 117.

983 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 62.

984 Kupffer, Ch. Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788): Vater der modernen livländischen Geschichtsschreibung? In K. Garber und M. Klöker (Hrsgs.), *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit*. Tübingen: Niemeyer, 2003, p. 421.

985 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 63.

986 Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft: zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Russlands*. Frakfurt am Main: Peter Lang, 1996, p. 55.

987 Blumbergs, A. J. *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Amherst, New York: Cambria press, 2008, p. 152.

988 Merkys, V. *Simonas Daukantas*, p. 107.

gubernijose.[989] Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvo ir trys[990] bene garsiausio baltvokiečių švietėjo, „latvių laisvės apaštalo“[991], kaip jį vėliau pavadino latvių tautinio sąjūdžio veikėjai, Garlybo Merkelio (1769–1850) knygos. Merkelis – garsus baltvokiečių publicistas, labiausiai išgarsėjęs baudžiavos kritikai Pabaltijyje skirtais darbais.[992]

Iš Kotzebue Daukantas perėmė kryžiaus karų Pabaltijyje organizatorių ir dalyvių elgesio bei kryžiaus karo padarinių kaip vietos gyventojų pavergimo ir jų žemių pasisavinimo vertinimą. Panašius teiginius jis rado ir Merkelio darbuose. Galima dar paminėti ir tai, kad vėliau remdamasis tomis pat Kotzebue ir Merkelio knygomis, perimtomis iš buvusios Daukanto asmeninės bibliotekos į Lietuvių mokslo draugiją, senovės lietuvių ir kryžiaus karų Pabaltijyje krikščionybės santykį aprašinėjo Jonas Basanavičius.[993]

G. Merkelio istoriniai-publicistiniai darbai turėjo būti itin artimi Daukanto istoriografinei koncepcijai pagal gausų etnog rafinės, folklorinės medžiagos naudojimą juose. Čia Merkelis buvo Herderio, kurį asmeniškai pažinojo, susitikinėjo ir pripažino idėjiniu autoritetu, sekėjas.[994] Merkelio „Livonijos senovė“ buvo parašyta kaip tik draugystės su Herderiu gyvenant Veimare metu. Herderis būtent recenzuodamas vieną iš Merkelio darbų baudžiavą apibūdino kaip neteisėtą, neturinčią teisinio pagrindo (vok. *Unverfassung*).[995]

Antrajame iš savo stambesnių publicistikos rašinių apie baudžiavą Pabaltijyje, išleistame vienoje knygoje kartu su Merkelio atliktais darbų apie visuomenės sutartį vertimais į vokiečių kalbą, baltvokiečių švietėjas pareiškė, kad baudžiava atima iš įbaudžiavintų gyventojų tėvynės meilę ir trukdo vystyti šalies ekonomiką, pramonę.[996] Merkelis dviejų tomų „Livonijos senovėje“, skirtoje pavaizduoti baltų genčių gyvenimą prieš jų užkariavimą kryžiaus žygių Pabaltijyje metu, pateikia idealizuotą, vien šviesiomis spalvomis nupieštą latvių tautos senovėje portretą, labai panašų į tą, kurį kiek vėliau pateikia Daukantas, tik jau ne latvių, o lietuvių tautos senovėje. Užkrečiantis pavyzdys Daukantui turėjo būti Merkelio tikėjimas latvių kultūrinio atgimimo galimybėmis. Merkelis šį tikėjimą rėmė supratimu, kad laisvės siekis yra įgimtas, kad kiekviena tauta išgyvena tris pakopas. Pirmoji iš jų yra pirmykštės laisvės pakopa, kada gyvenama harmonijoje su gamta, toliau seka civilizuotos vergijos periodas ir tada ateina išsilaisvinimo ir grįžimo prie laisvės naujame lygyje pakopa.[997] Merkelio knyga „Livonijos senovė“ Daukantas remiasi „Istorijoje Žemaitiškoje“. Rygos miesto įkūrimą Daukantas aprašo remdamasis Merkeliu[998]. Visas baltų gentis Daukantas traktuoja kaip senovės lietuvių tautos atšakas, o Merkelis atvirkščiai – visas baltų gentis traktavo kaip senovės latvių tautos atšakas, pavyzdžiui, rašė, kad „iš visų latvių valstybių ilgiausiai išsilaikė

989 Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft*, p. 60.

990 Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka, p. 63.

991 I. G. Garlībs Merkels, latvju brīvības apustulis. *Austrums*, 1890, Nr. 2, p. 187–200; Šį straipsnį lietuvių kalba perpasakojo J. Šliūpas savo straipsnyje „Garlibs Merkelis latvių valnybės apasztalas“. *Vienybė Lietuvninkų*, 1892, Nr. 17, p. 199–203.

992 Daija, P. *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture*. Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 24–25.

993 Basanavičius, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970, p. 160–171.

994 Blumbergs, A. J. *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom*, p. 210.

995 Boguna, J. *Lettland als übersetzte Nation: Garlieb Merkels 'Die Letten' und ihre Rezeption im 19. Jahrhundert in Livland*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2014, p. 68.

996 Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft*, p. 116.

997 Laizāns, P. Garlībs Helvigs Merķelis. In E. Buceniece (red.), *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija*. Riga: Zvaigzne ABC, 1995, p. 286.

998 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 187.

Lietuva, nes čia buvo sutelkta didesnioji tautos stiprybė“[999]. „Latviuose“ Merkelis rašė: „Livonijoje, Kurše, Žiemgaloje ir Lietuvoje valstiečiai yra vienos tautos, ką rodo jų kalba ir papročiai“ ir visi šios vienos tautos valstiečiai gali susivienyti kovoje prieš pavergėjus, jeigu laiku nebus imtasi išlaisvinimo iš baudžiavos reformų.[1000] Nepaisant priskyrimo „latviams“ ar „lietuviams“ skirtumų, baltų genčių bendrumą Daukantas ir Merkelis nurodė vienodai, t. y. remdamiesi etniniu-kultūriniu požiūriu. Merkelio teiginiai apie etninį lietuvių ir latvių gimininguma, lietuvių kaip latvių tautos dalies traktavimas nėra originalūs, jie perimti iš Getingeno istoriko Schlözerio. Merkelis taip pat buvo susipažinęs su Herderio darbo „Idėjos žmonijos istorijos filosofijai“ skyreliu, skirtu lietuviams, kuršiams ir latviams[1001]. Merkelio knygos „Livonijos senovė“ pirmojo tomo pirmųjų trijų skyrių struktūra grįsta ne chronologiniu, o tematiniu principu, iš pradžių aprašant Livonijos erdvės topografiją: geografinę padėtį, gamtą ir žmones, po to išskiriant tokius knygos poskyrius kaip latvių „garbingumas ir vaišingumas“, „jų būdo švelnumas“, „senųjų latvių tikyba“ ir pan. Itin daug dėmesio Merkelis skiria senųjų Livonijos gyventojų tikybai, išskiria Vaidevučio vaidmenį kuriant latvių visuomeninę-politinę santvarką, vadindamas jį „latvių Moze“.[1002] Gamtos, religijos ir žmogaus glaudaus ryšio, vienovės pabrėžimas būdingas Merkelio požiūriui, toks pats požiūris išsakomas ir Daukanto darbuose.

Daukanto „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“ yra lietuvių kalbos, religijos, gyvenimo būdo, laidojimo papročių ir prekybos apibūdinimui skirti skyriai. Rygoje rašytą „Istoriją Žemaitišką“ jis papildo dviem naujais skyriais, kurių nebuvo „Darbuose“. Vienas jų – „Aprašas krašto lietuvių ir žemaičių“. Jame Daukantas tiesiogiai remiasi Merkelio „Livonijos senove“. Kaip Merkelio išsakytą Daukantas nurodo tvirtinimą, kad senovėje visos baltų gentys, nors įvairiai vadintos, sudarė vieną tautą, nes kalbėjo ta pačia kalba ir turėjo tuos pačius papročius, tą patį tikėjimą išpažino ir tokią pat valdymosi santvarką buvo sukūrę.[1003] Kitas naujas „Istorijos Žemaitiškos“ skyrius yra skirtas senovės lietuvių politinei santvarkai. Merkelio „Livonijos senovėje“ buvo poskyris, skirtas senovės latvių politinei santvarkai. Merkelio ir Daukanto požiūrio į senovės latvių ar lietuvių politinę santvarką identiškas elementas yra tos santvarkos traktavimas kaip respublikoniškos, despotiškos valdžios nebuvimo pabrėžimas. Abu minėti „Istorijos Žemaitiškos“ tematiniai skyriai apibūdinant lietuvių tautą, kokių nebuvo „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“, labai tikėtina, atsirado, be kita ko, tiesiogiai veikiant Merkelio knygoms. Daukantas teigė, kad pirmąją politinę santvarką įvedė dvasininkai, kurie rėmėsi religiniu autoritetu. Esą žmonės, laikydami dvasininkus „guvesniais ir buklesniais už save, tarė juos tikrai įsakymu dievo rėdant, todėl klausė jų pamokslo it valios dievo“, o „kunigai pasidarę tarpininkais tarp dievo ir žmonių“[1004]. Samprotavimų apie pirmuosius kunigus, būtent kaip apie iškylančius tarpininkus tarp žmonių ir dievų, išmintingesnius už kitus žmones ir galinčius paaiškinti nesuprantamus gamtos reiškinius dievų veikla bei galinčius užtarti savo maldomis prieš dievus, Daukantas rado Garlibo Merkelio darbe apie latvių senovę, kur pastarasis kalbėjo apie pirmykštėje visuomenėje atsirandančius kunigus kaip savotiškus vertėjus, išverčiančius dievų kalbą žmonėms, kad kunigams žmonės „pakluso,

999 Merkel, G. *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*. Berlin: *Vossische Buchhandlung*, 1798, Bd. 1, p. 65.

1000 Merkel, G. *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig: Heinrich Gräff, 1797, p. 224.

1001 Stritzky, K. Ch. von. *Garlieb Merkel und „Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts“*. Riga: E. Bruhns, 1939, p. 29, 31.

1002 Merkel, G. *Die Vorzeit Lieflands*, Bd. 1, p. 36.

1003 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 131.

1004 Būdas, p. 561–562.

nes visada yra išradingesnių ir protingesnių už daugelį žmonių, kurie pasinaudoja savo privalumais, kad įgytų valdžios ir turtų"[1005]. Daukanto frazė apie pirmuosius kunigus kaip „guvesnius ir buklesnius" už kitus žmones visiškai atitinka vokišką Merkelio frazę *sinreicher und schlauer sind*, kaip ir „tarpininkas tarp žmonių ir dievų" atitinka *Dolmetscher der Menschen bei den Göttern*[1006].

Bręstančią Daukanto mintį apie atskiro darbo, skirto vien lietuvių tautos būdo išsamiam aptarimui, reikalingumą rodytų tam tikras papročių aptarimo tematikos dubliavimasis „Istorijoje Žemaitiškoje". Tarsi pamirštant, kad jau rašyta, dalis tos pačios tematikos nagrinėjama du kartus skirtingose vietose. „Istorijos Žemaitiškos" pabaigoje rašoma: „Ne pro šalį bus čia pažvelgti ant dabos, būdo ir apsiėjimų tos gadynės lietuvių ir žemaičių"[1007], taip ignoruojant, kad apie tai jau kalbėta veikalo pradžioje. Toks dubliavimasis išliko, matyt, ir todėl, kad šis veikalas liko nebaigtas. Skyriai apie senovės lietuvių papročius, gyvenimo būdą ir kt. yra veikalo pradžioje, tačiau veikalas baigiamas vėl grįžtant prie tautos būdo aprašinėjimo. Daukantas, remdamasis vien tematiniu istorinio pasakojimo turinio organizavimo principu, jau išvykęs iš Rygos parašo ir Peterburge 1845 m. išleidžia „Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". Šios knygos tematiniai skyriai panašūs į Merkelio „Livonijos senovės" pirmo tomo pirmuosius skyrius. Panašūs daugelis tematinių skyrių, nors yra ir ryškesnių skirtumų, kadangi Daukantas, skirtingai nuo Merkelio, daug dėmesio skyrė lietuvių karybos ir prekybos aprašymams. Mintį skirti knygą ne grynai chronologinei istorijai, o etnokultūriniam lietuvių tautos portretui galėjo sustiprinti Merkelio duotas panašus latvių tautos būdo aprašymo pavyzdys, nors lietuvių tautos būdo bruožų glausta versija yra jau pirmajame Daukanto istorijos veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių", rašytame dar gyvenant Vilniuje. V. Merkys, rašydamas apie Daukanto ketinimus išleisti „Istoriją Žemaitišką", teigia: „Kai paaiškėjo, kad artimiausiu metu paskelbti tokį didelį veikalą neįmanoma, Daukantas jo pagrindu parašė abu vėlesniuosius istorijos darbus. „Būdą" išplėtojo iš „Istorijos Žemaitiškos" VI–IX, XI–XII skyrių apie lietuvių būdą, karybą, vyresnybę ir valdžią, tikybą, laidojimo papročius, prekybą ir krašto geografinę padėtį."[1008] Tokiu tvirtinimu tarsi remiamasi prielaida, kad tokio veikalo kaip „Būdas" parengimą lėmė kone vien leidybiniai sumetimai. Tai, matyt, nėra visiškai tikslu. Kur kas labiau toks tvirtinimas tiktų kalbant apie kito S. Daukanto veikalo – „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje" – atsiradimą.

Merkelis tikrai įkvėpė latvius, pačius pirmuosius jų besiformuojančios inteligentijos atstovus, nes apie 1820 m. abiejų Merkelio knygų pirmieji skyriai buvo išversti į latvių kalbą ir panaudoti rankraštinėje, gana nevientisoje J. Pulano kompiliacijoje „Pasakojimas apie latvių tautą nuo seniausių laikų iki mūsų dienų".[1009] 1845 m. lietuvių kalba Peterburge išspausdintas Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" intelektine kokybe niekuo nenusileidžia Merkelio vokiečių kalba išleistiems darbams. Tai istorinė-antropologinė studija su moralės filosofijos komentarais bei įžvalgomis. A. Vyšniauskaitė yra teigusi, kad šio veikalo negalima laikyti etnografijos darbu, nes „tvirtinti, kad „Būdas" yra „Lietuvos etnografija", atrodo, ne visai tikslu. „Darbai" ir „Būdas", palyginti su kitų XVI–XVIII a. autorių veikalais, nedaug teduoda detalesnių žinių XIX a. pradžios Žemaitijos kaimo materialinei ir dvasinei kultūrai pažinti, ir tas reikia pačiam

1005 Merkel, G. *Die Vorzeit Lieflands*, Bd. 1, p. 146.

1006 Ten pat, p. 145–146.

1007 Istorija Žemaitiška, t. 2, p. 413.

1008 Merkys, V. Simono Daukanto „Istorija Žemaitiška". In S. Daukantas, *Istorija Žemaitiška*. Vilnius: Vaga, 1995, t. 1, p. 8.

1009 Boguna, J. *Latvia as a Nation through Translation. The history of translating Garlieb Merkel's The Latvians into Latvian.* Paper presented at the 77th Meeting of the Association for German Studies in Great Britain and Ireland (AGS), 9.-11.04.2014.

skaitytojui išsilukštenti iš „senovės Lietuvą“ aptariančio konteksto“[1010]. Viena vertus, taip, tačiau visgi atkreiptinas dėmesys, kad pats Daukantas šį savo darbą bent iš dalies turėjo suprasti kaip, be kita ko, ir etnografijos tyrimą, savo didžiajame lenkų-lietuvių žodyne pateikė lenkiško „etnografia“ ne tiek atitikmenį, kiek paaiškinimą, kad tai yra „dabos apraszymas, arba budo, apraszymas“, o „etnograf“ – tai „dabos raszytojas, arba dabraszis, arba budraszis“[1011]. „Daba“ Daukanto lotynų-lietuvių žodynėlyje atitinka lotynų *mores*, taigi tai yra papročiai[1012]. Vertinant latviškame kontekste Daukanto „Būdą“, jis prilygtų tam hipotetiškam atvejui, jei pats Merkelis būtų „Livonijos senovę“ rašęs latvių kalba ir ja publikavęs. Kitaip tariant, Daukanto „Būdas“ vienareikšmiškai yra sensacingas darbas to meto kontekste, nors tada tą sensacingumą labai nedaug kas suvokė.

Daukantas pirmajame savo veikale retai naudojo „tautos būdo“ sąvoką. Apsispręsti ją vartoti sistemingai galėjo padėti Merkelis. Merkelis būdo (vok. *Charakter*) sąvoką savo rašiniuose pasitelkė kaip vieną esminių tautai apibūdinti. Jo knygos „Latviai filosofijos amžiaus pabaigoje“ antras skyrius vadinasi „Latvių apibūdinimas“ (*Charakteristik der Letten*), kuris pradedamas bendrais samprotavimais, kaip „tautos būdą“ (*Charakter einer Nation*) veikia įstatymais įtvirtintas despotizmas.[1013] Galima atkreipti dėmesį ir į tai, kaip Merkelis argumentavo, kodėl jis pirmiausia savo „Livonijos senovėje“ pateikia latvių tautos bendrą charakteristiką prieš imdamasis chronologinio istorijos dėstymo. Jis teigė: „Latvių charakteris, gyvenimo būdas ir religija turi būti aprašyti prieš pasakojant jų naikinimo istoriją.“[1014]

Reikėtų visgi padaryti kiek platesnę išlygą, kad Merkelis ar Herderis negalėjo būti vieninteliai Daukanto tautos būdo kaip reiškinio, neatskiriamo nuo tautos kilmės ir jos paprotinės teisės, koncepcijos šaltiniai. Buvo ir kitų, netgi kur kas labiau klasikinių. Čia atkreiptinas dėmesys į Tacitą, o ypač į Daukanto iš lotynų kalbos verstą „Justino istoriją“ (plg. išsamesnį aptarimą ankstesniuose monografijos skyriuose). Poveikį rodo jau vien tai, kad „Būdo“ turinio aprašas („skaidma“) knygos pradžioje, bet einantis po pratarmės, pasižymi tokia pat struktūra, kaip ir vadinamieji Prologai „Justino istorijoje“, kurie laikomi autentiška paties Pompėjaus Trogo darbo dalimi, epitomatoriaus išlaikyta nepakeista. Ir „Būdo“ turinio apraše, ir Prologuose pateikiami ne tiesiog skyrių pavadinimai (antraštės), bet glaustos anotacijos, kas rašoma atskirose veikalo dalyse.

Daukanto „Būde“ tiesiogiai remiamasi Merkelio „Livonijos senove“, apibūdinant senovės lietuvių šventes. Šventėms aprašyti skirti keli „Būdo“ skyriai, aprašyta itin plačiai. Pavyzdžiui, senovės lietuvių maldą į dievą Perkūną, kaip jau yra nustačiusi Roma Bončkutė, Daukantas kūrybiškai perrašė iš Merkelio „Livonijos senovės“.[1015] Apskritai Daukantas „Būde“ skyrė nemažą dėmesį pagonių dievų panteonui, panašiai kaip tai darė Merkelis. Kita Merkelio knyga – „Latviai, ypač Livonijoje, filosofijos amžiaus pabaigoje“, pirmąkart išleista 1796 m.[1016], buvo ryškus asmeninės valstiečių nelaisvės, kitaip tariant, baudžiavos, negailestingos kritikos pavyzdys.[1017] Ši knyga padarė poveikį baudžiavos panaikinimo, tiksliau – asmeninės valstiečių laisvės paskelbimo, aktų priėmimui Pabaltijo gubernijose 1816–1819 metais. Merkelis ir kai kurie kiti jo amžininkai švietėjai baudžiavos

1010 Vyšniauskaitė, A. *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 138.

1011 Žodynas, t. 1, p. 182.

1012 Zodrodys, p. 25.

1013 Merkel, G. *Die Letten*, p. 30.

1014 Merkel, G. *Die Vorzeit Lieflands*, Bd. 1, p. 66.

1015 Bončkutė, R. Simonas Daukantas – *Metų* skaitytojas. *Kristijono Donelaičio reikšmės.* Straipsnių rinkinys. Sudarė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 150.

1016 Nors išleista 1796 m., knygos paantraštėje specialiai buvo įrašyta klaidinga vėlesnių metų, t. y. 1797-ųjų, data.

1017 Blumbergs, A. J. *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom*, p. 167–196.

vienu iš neigiamiausių padarinių laikė tai, kad valstiečiams ji užkirto kelią į išsilavinimą, o neišsilavinęs žmogus panašesnis į gyvulį nei į protingą žmogų.[1018] Antrajame „Latvių filosofijos amžiaus pabaigoje" leidime Merkelis rašė, kad baudžiava naikina valstybę (*ein Staat*), kuri yra ne kas kita, kaip laisvų žmonių susivienijimas visų ir kiekvieno atskirai žmogaus laimei. Baudžiauninko padėtis yra netgi blogesnė už vergo, nes iš vergų nereikalaujama atlikti jokių pareigų valstybei, o iš baudžiauninkų reikalaujama karinės prievolės.[1019] Ragindamas panaikinti baudžiavą XVIII a. pabaigoje Merkelis matė vien privalumus. Panaikinus baudžiavą turėtų stipriai plėstis pramonė Livonijoje, prie keleto esančių stiklo ir veidrodžių gamybos fabrikų turėtų prisidėti gausybė odos, muilo, deguto, drobės, klijų ir potašo įmonių. Plėstųsi bičių ir avių auginimas, kaip ir prekyba. Tai labai pagerintų krašto ekonomiką.[1020]

Teiginius apie baudžiavinių valstiečių laikymą gyvuliais, nesirūpinant jų išsilavinimu, išsako ir Daukantas, jie įgauna didesnį išraiškingumą jo vėlesniuose istorijos darbuose, palyginus su ankstyvaisiais. „Latvių filosofijos amžiaus pabaigoje" Daukantas tiesiogiai necituoja, nors ši knyga buvo jo bibliotekoje, matyt, dėl knygos kaip kurstytojiško ir provokacinio veikalo reputacijos, nes joje buvo grasinama kilsiant revoliuciją, jeigu nebus panaikinta baudžiava.[1021] Daukantas, skirtingai nuo Merkelio, negalėjo rašyti aštrios politinės publicistikos tekstų, nes dirbo valstybinėje Rusijos imperijos tarnyboje ir buvo kilęs iš „maištingų gubernijų". Tačiau Daukanto baudžiavos įvedimo padarinių kritinis vertinimas labai panašus į Merkelio teiginius, iš esmės identiškas. Ir vienas, ir kitas baudžiavą radikaliai retoriškai prilygino „vergijai", turėdami omenyje asmens nelaisvę. Baudžiavos kaip asmens pavergimo kritikos yra tik užuomazgos pirmajame Daukanto istorijos veikale, bet ji jau ryški Rygoje rašytoje „Istorijoje Žemaitiškoje", stambiausiame pagal apimtį S. Daukanto darbe, kur pirmąkart minimas specialus lietuviškas žodis šiam reiškiniui nusakyti – *baudžiava*. Patį žodį Daukantas perėmė iš L. Rėzos, jo komentarų K. Donelaičio „Metų" poemai (tą Daukantas pažymi išnašoje), tačiau Daukanto šiuo žodžiu nusakomo reiškinio apibūdinimas yra abstraktesnis ir labiau apibendrintas. „Istorijoje žemaitiškoje" teigiama, kad baudžiava paneigia žmogiškąją savivertę ir savigarbą, pasak Daukanto, ji „nesutinkama su žmogaus protu ir teisybe". Taip pat yra kliūtis ekonominės gerovės šalyje vystymui.[1022] Tai – identiški teiginiai išsakomiems Merkelio. Merkelis kalba apie sumanius amatininkus ir išradėjus, nors ir baudžiauninkus, o tokių galėtų atsirasti žymi-ai daugiau panaikinus baudžiavą.[1023] Tai tvirtinama ir Daukanto „Būde".[1024] Merkelis antrajame papildytame „Latvių" leidime kaip baudžiavos pražūtingų padarinių pavyzdį tiesiogiai nurodė Lenkijos-Lietuvos valstybę, vadino ją nelaiminga, teigdamas, kad baudžiava, o ne išorės priešai ją sužlugdė.[1025] Tokia mintis išsakoma ir Daukanto „Būde"[1026], kur apskritai baudžiavos kritika yra aštriausia, palyginti su visais kitais Daukanto tekstais. Čia yra ne vienas ryškesnis su pasipiktinimu išsakomas lietuvio baudžiauninko beteisiškumo apibūdinimas, pavyzdžiui, šis: „Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose ar sodose gyvenantys, didžiai

1018 Daija, P. *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture*, p. 25–26.

1019 Merkel, G. *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts.* Zweite verbesserte Auflage. Leipzig: Heinrich Gräff, 1800, p. 168–169.

1020 Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft*, p. 69.

1021 Blumbergs, A. J. *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom*, p. 120.

1022 Istorija Žemaitiška, t. 1, p. 77.

1023 Merkel, G. *Die Letten*, p. 42–44.

1024 Būdas, p. 480–481.

1025 Merkel, G. *Die Letten.* Zweite verbesserte Auflage, p. 272.

1026 Būdas, p. 646.

sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojo įėjęs gali kaip tinkamas lėbauti, valgomą daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neras ir niekas jo neužstos, ir piktadėjas paliks nesudraustu."[1027]

Merkelio baudžiavos kritika buvo davusi aiškų rezultatą – jos panaikinimo reformą Pabaltijo gubernijose. Daukantas, viena vertus, turėjo matyti artimą istorinį pažangios socialinės raidos pavyzdį kaimynystėje, kita vertus, jam rašant „Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių", Rusijos imperijoje jau vyravo visai kitas, reakcinis režimas, kur panaši į Merkelio tekstus kritiška publicistika ar netgi istoriosofiniai svarstymai buvo daug sunkiau įsivaizduojami nei 30–40 metų anksčiau. Apskritai betgi laikytina, jog Merkelio baudžiavos kritika, su kuria Daukantas susipažino gyvendamas Rygoje, turėjo tiesioginį poveikį Daukanto idėjinei evoliucijai, kritiškų nuostatų

6.1. Baltvokiečių istorikų ir publicistų poveikis Simonui Daukantui

baudžiavos atžvilgiu galutiniam susiformavimui ir įsitvirtinimui.

Vienas žymesnių baltvokiečių pastorių Rygoje, kuris XIX a. 4–5-ajame dešimtmečiais aktyviai rūpinosi latvių liaudies švietimo reikalais, – Johannesas Hermannas Trey'us. Latvių kultūros ir tautinės savimonės raidoje tai yra viena neabejotinai pačių ryškiausių figūrų ankstyvuoju latviškos nacionalinės kultūros formavimosi laikotarpiu. Jis leido ir savo lėšomis finansavo įvairių latviškų knygų (katekizmą, latvių bažnyčios istoriją ir kt.)[1028] ir laikraščių leidybą. Baltvokiečių kilmės liuteronų pastorius buvo kilęs iš santykinai žemo socialinio sluoksnio, anksti neteko tėvų, galvojo tapti knygų prekiautoju, taip susirinkti norimas skaityti knygas ir dar sutaupyti pinigų studijoms universitete. Teologijos studijas Dorpato (Tartu) universitete baigė materialiai remiamas vieno liuteronų pastoriaus, vėliau pats šelpė kitus pasiryžusius studijuoti jaunuolius. Studijuodamas Tartu universitete Trey'us buvo įkūręs studentišką poezijos mylėtojų draugiją. Nuo 1819 m. tapo latvių liuteronų bendruomenės pastoriumi ir nuo tada gerai pažino latvių socialinę ir kultūrinę situaciją. Didžiąją dvasininko tarnybos dalį buvo Rygos šv. Jono bažnyčios pastoriumi, garsėjo kaip karštas liuteronas.[1029]

Ypač reikšmingi Trey'aus veiklos rezultatai susiję su pirmojo latvių kalba Rygoje leidžiamo laikraščio (ir antrojo periodinio laikraščio latvių kalba apskritai) įkūrimu ir leidyba 1832–1846 metais. Trey'us buvo ir laikraščio redaktorius, atsakingas už turinį, ir jo leidėjas. Iš tikrųjų tai buvo 4 puslapių savaitraštis su priedais, leidžiamas aiškiai ne komerciniais, o religinio ir praktinio švietimo tikslais. Laikraštis (nuo 1838 m. jis vadinosi tiesiog „Latvių draugas") pasižymėjo tuo, kad buvo pirmasis leidinys latvių kalba, kur šalia įvairių didaktinių ar religinio pobūdžio tekstų buvo reguliariai rašoma apie svarbesnius įvykius krašte, šalyje ir

1027 *Ten pat*, p. 483.

1028 Johan Hermann Trey. *Rigasche Biographieen nebst einigen Familien-Nachrichten, Jubiläums-Feiern etc*. Riga, 1883, Bd. 2, p. 159.

1029 Biša, M. Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, 1933, t. 5, p. 370; Zelče, V. *Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā (1822–1865)*. Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, p. 45–46; Treijs (Trey, velak Treu) Hermanis. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam"*. http://lgdb.lnb.lv//index/person/700.

užsienyje. Laikraštyje skirta daug vietos praktinėms žinioms, jame stengtasis atkreipti žemdirbių dėmesį į retesnes augalininkystės kultūras, duodama daržininkystės patarimų, nurodymų, kaip auginti apynius ar prižiūrėti miškus.[1030] Daug rašyta apie latviškas mokyklas, laikraštis ragino pastorius ir dvarininkus rūpintis, kad kiekviename valsčiuje būtų mokykla (latviška mokykla valstiečių vaikams mokyti), pagiriant buvo nurodomi mokyklas įsteigę dvarininkai, skelbiama mokyklų ir mokinių statistika. Mokyklomis rūpintis raginti ir patys valstiečiai. Laikraštis reguliariai spausdino latvišką poeziją, galima sakyti, visus tuo metu žinomus latvių poetus. Jame buvo spausdinama ir pirmosios latvių poetės moters kūryba.[1031] Pasak latvių tyrinėtojų, šioje poezijoje ryškėjo pirmieji latvių socialinės emancipacijos ir tautinės savimonės atsiradimo ženklai.[1032] Laikraštis subūrė visus pirmuosius latvių kilmės inteligentus, išaugino ir vėlesniam latvių tautiniam judėjimui (jaunalatviams) artimo laikraščio „Namų svečias“ (latv. *Mājas Viesis*) redaktorių Ansį Leitaną. Šis vėliau apie savo pirmtaką Trey'ų, iš kurio išmoko redaktoriaus amato, sakė, kad jis „buvo tikras visos latvių tautos tėvas ir ištikimas draugas“.[1033] Šv. Jono bažnyčios latvių liuteronų pastorių kaip latvių bendruomenės telkėją ir žadintoją įvertino pirmojo latviško romano „Matininkų laikai“ autorius Matysas Kaudzytis. Jis apskritai latvių tautinės savimonės atsiradimo pradžia laikė 1829 metų Trey'aus raginimą latviams nesigėdyti gimtinės, tautos ir tėvų kalbos, paskelbtą tais metais išleistame latviškame kalendoriuje.[1034] Iš esmės tokį požiūrį apie Trey'aus reikšmę latvių tautiniam judėjimui pripažįsta ir šiandienos latvių mokslininkai.[1035]

Trey'aus latvių kalba pradėtame leisti laikraštyje „Latvių liaudies draugas“ (*Tas Latviešu Ļaužu Draugs* latvių k.) jau pirmaisiais jo leidimo metais keletą savo rašinių paskelbė Juozapas Simforijonas Mieleška[1036]. Mieleška žinomas kaip išleidęs pirmąją lietuvių kalba knygelę apie blaivybės draugijas 1846 m. Knygelė išleista Peterburge, tad galimai su Daukanto pagalba.[1037] Tą knygelę latvių kalba parašė Christianas Augustas Döbneris, ją Mieleška tik išvertė iš latvių kalbos. Tačiau latvių kalba minėtą Döbnerio knygelę išleido savo lėšomis būtent Trey'us, kaip, beje, ir daug kitų Döbnerio kūrinių.[1038] Döbneris buvo pastorius, geras Trey'aus pažįstamas, bendražygis latvių švietimo darbe. Galbūt knygelę apie blaivybės draugijas Mieleškai nurodė Trey'us. Juolab apie blaivybės draugijas laikraštyje „Latvių liaudies draugas“ buvo rašoma nuo pat pirmųjų laikraščio numerių[1039].

Daukanto bendramintis ir bičiulis Rygoje buvo minėtas Mieleška – žemaitis, katalikų dvasininkas, dominikonų vienuolis, kilęs iš Kuršo pasienio ir gerai mokėjęs latvių kalbą. Buvo labai pamaldus, tad itin jaunas gavo dvasininko šventinimus. Pasak J. Tumo-Vaižganto, Mieleškos gimtinę Knabikų kaime nuo Kuršo (latviškų žemių) skyrė tik upė Vadakstis, o visa pakurše

1030 Limane, L. Pirmā Rīgas kristīgā avīze. *Latvijas luterānis*, 2012-09-27.

1031 Biša, M. Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, 1933, t. 5, p. 372, t. 6, p. 471–472.

1032 Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*, p. 83.

1033 Ten pat, p. 46.

1034 Kaudzīte, M. *Atmiņas no 'tautiskā laikmeta' un viņa lielakiem aizgājušiem darbiniekiem*. Cēsis–Rīga: Jēpes, 1924, t. 1, p. 37.

1035 *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, p. 406–407.

1036 Mieleška (*Mieleška*, arī *Mieleszko*) Simforijons. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*. http://lgdb.lnb.lv//index/person/508.

1037 Bončkutė, R. Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris, p. 61.

1038 Treijs (Trey, velak Treu) Hermanis. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*. http://lgdb.lnb.lv//index/person/700.

1039 Biša, M. Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, 1933, t. 6, p. 466.

gyventojai kalbėjo vienodai gerai tiek žemaitiškai, tiek latviškai.[1040] Mieleška didžiąją gyvenimo dalį (daugiau kaip 30 metų) gyveno Rygos dominikonų vienuolyne, tačiau vykdė pastoracinę veiklą įvairiose Kuršo ir Livonijos gubernijos vietovėse, taip pat rašė ir leido nemažai religinės, dvasinės literatūros latvių kalba. Mieleška ypač prisidėjo prie giesmių vertimo ir pirmųjų katalikiškų latviškų giesmynų rengimo ir leidybos[1041]. Apskritai Mieleškos kūriniai laikomi gana reikšmingu indėliu į nacionalinę latvių literatūrą.[1042] Mieleška, be kitų kūrinių, išvertė iš lotynų kalbos į latvių ir 1836 m. išleido šv. Tomo Kempiečio „Kristaus sekimą". Vertimo pratarmėje jis tvirtino, kad „nėra nei vienos tautos, kurios kalba nebūtų paskelbtas šis veikalas, tik latvių kalba jo dar iki šiol nebuvo"[1043]. Mieleška laikytinas reikšmingu latviškos ir lietuviškos kultūros plėtotoju, nes paskelbė kūrinių ir lietuvių kalba. Mieleška palaikė ryšius ne tik su Jonu Krizostomu Gintila, Motiejumi Valančiumi, bet ir su Daukantu. Iš Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvusių Mieleškos knygų vienoje yra ranka lotyniškai įrašyta dedikacija kolegijos tarėjui Daukantui (*Magnifico Domino Simoni Dowkont Consiliario Collegiali cum sincerrimo affectu dicat autor*)[1044]. Rygoje Mieleška atsiduria panašiu metu, kada čia įsikuria ir Daukantas.[1045] Abu jie buvo baigę tą pačią Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokyklą, galėjo būti pažįstami nuo jaunystės, nors tarp jų ir buvo 11 metų amžiaus skirtumas. S. Mieleška, be pastoracinės ir kultūrinės veiklos, buvo žinomas kaip turtingos asmeninės bibliotekos savininkas, knygų mylėtojas, pirko ir siuntė retas knygas iš Rygos J. K. Gintilai.[1046]

1833 m. Rygoje apsilankė Jurgis Plateris su Simonu Stanevičiumi. Jų vizito tikslas – darbas bibliotekose tiriant įvairius su Lietuvos istorija, kultūra ir kalba susijusius spausdintus ir rankraštinius veikalus. Čia jie studijavo įvairių autorių darbus, darė knygų išrašus. Plateris mokėsi ir latvių kalbos, yra išlikę jo užrašai, kur lyginama latvių ir žemaičių raidžių tartis.[1047] Manoma, kad studijuoti latvių kalbą Rygoje Plateriui padėjo Mieleška. Gali būti, kad latvių kalbą studijavo trise, prisijungus ir Daukantui, nes ir Plateris, ir Daukantas turėjo įsigiję tą patį pirmojo latvių švietėjo – senojo Stenderio išleistą dvikalbį vokiečių-latvių žodyną.[1048] Plateris su Stanevičiumi Rygoje 1833 m. išbuvo bent jau tris mėnesius (balandį–birželį)[1049], turėjo susitikti su Daukantu, bet taip pat žinoma, kad jie lankėsi čionykštėse didesnėse privačiose bibliotekose.[1050] Šias bibliotekas turėjo gerai žinoti ir Daukantas. Tai – Juozapo Simforijono Mieleškos ir Johanneso Hermanno Trey'aus. Trey'aus biblioteka iš tikro buvo išskirtinė, ją sudarė apie 30 000 humanitarinės pakraipos literatūros įvairiomis kalbomis tomų, įskaitant ir daugybę rankraščių. Beveik 10 000 tomų sudarė vien krašto ir kaimyninių šalių (Pabaltijo, Prūsijos, Lenkijos, Švedijos, Danijos) istorijos

1040 Tumas-Vaižgantas, J. Juozapas Simforijonas Mieleška. *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 7–8, p. 448.

1041 Priede, A. *Kurzemes luteriskā un katoliskā tradīcija* barona V. H. Līvena Dziesmu grāmatā (1733). *Ceļš: Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes teoloģisks un kultūrvēsturisks izdevums*, 2005, Nr. 56, p. 194.

1042 Mieleška (*Mieleška*, arī *Mieleszko*) Simforijons. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam"*. http://lgdb.lnb.lv//index/person/508.

1043 Mieleschko, S. *Zeeniga preestera Tohma no Kempenes tschetras grahmatas no pakkal-staigaschanas Kristum*. Jelgawa: Steffenhagen, 1836, p. V.

1044 Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka, p. 326.

1045 Biržiška, V. *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. XIX amžius*. Vilnius: Sietynas 1990, t. 3, antrasis (fotografuotas) leidimas, p. 146.

1046 Ten pat.

1047 Kaunas, D. *Bibliotheca Georgii Comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 86–87.

1048 Bončkutė, R. Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris, p. 61.

1049 Subačius, G. *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 363.

1050 Jurgutis, V. Jurgis Plioteris (Pliateris). *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Mintis, 1968, t. 2, p. 873.

ir filologijos knygos. Galima sakyti, tai buvo į baltistiką plačiąja prasme orientuota biblioteka.[1051] Trey'us šią biblioteką perėmė iš kito gerai žinomo Rygos bibliofilo, savo globėjo Liboriuso von Bergmanno, kai po pastarojo mirties ją nupirko, toliau pildė. Trey'ui mirus, ją perpirko Livonijos bajorijos draugija (*Livländische Ritterschaft*), o dabartiniu metu didelė Trey'aus bibliotekos dalis yra atitekusi Latvijos nacionalinio archyvo bibliotekai. Trey'aus bibliotekoje buvo itin retų rankraščių, pavyzdžiui, vienas iš dviejų apskritai išlikusių „Eiliuotosios Livonijos kronikos" rankraštinių nuorašų (senesnysis, vadinamasis Rygos rankraštis), pagal kurį pirmąkart šios itin svarbios Lietuvos istorijai vokiškos kronikos leidimą spaudai 1817 m. parengė minėtas Trey'aus globėjas, jo išsimokslinimą rėmęs liuteronų pastorius Liborius von Bergmannas.

Apie tiesioginius Daukanto ryšius su Trey'umi kol kas nėra duomenų, nors tokie ryšiai greičiausiai egzistavo. Daukantas „Istorijoje Žemaitiškoje" ne kartą remiasi daugiatomiu Jakobo Langebeko *Sriptores rerum Danicarum* rinkiniu, bent jau pirmuoju tomu (iš jo panaudodamas Rimberto kroniką „Švento Anscharijaus gyvenimas" ir kt.). Tai gana retas leidinys, Daukanto gyvenimo Rygoje laiku jo nebuvo jokioje tenykštėje viešojoje bibliotekoje. Kaip buvo rašyta vokiečių spaudoje, neilgai trukus po pastoriaus mirties, aptariant jo biblioteką, šeši Langebeko leidinio tomai Rygoje buvo tik šioje bibliotekoje.[1052] Tad numanu, iš kur Daukantas gavo šį šaltinių rinkinį, nes neturėjo jo savo asmeninėje bibliotekoje. Tačiau ar buvo kokie nors artimesni tiesioginiai Daukanto ir Trey'aus kontaktai, sunku pasakyti remiantis šiuo metu prieinamais duomenimis. Tačiau Trey'aus veikla, apie kurią Daukantas bent jau iš Mieleškos turėjo žinoti, buvo sektinas pavyzdys Daukantui.

1051 Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln: Böhlau Verlag, 2007, p. 110–111.

1052 Die Bibliothek des weiland Pastor Hermann Treu. *Das Inland*, 1851, No. 49, p. 860.

Apibendrinimas

Daukanto politinė mintis didžiąja dalimi priklauso klasikinei politinio mąstymo tradicijai, kur pirmesnis yra ne individas ir jo teisės, o bendruomenė ir jos egzistavimo moraliniai-socialiniai pagrindai, suprantami kaip visuomeninės-politinės dorybės ar tiesiog dorybė (*virtus*). Lietuvos istorijos veikaluose rašydamas apie senovės lietuvius kaip laisvus ir lygius „iš prigimties" Daukantas ne anachronistiškai perkelia į praeitį savojo laikmečio pažangius vertinimus, ne reiškia asmenines demokratines pažiūras, bet apibūdina lietuvių visuomenę jos istorijos pradžioje, remdamasis prigimtinės teisės teorijos tezėmis ir antikinio (graikų-romėnų) pasaulio analogijomis.

Daukanto darbuose žmogiškoji prigimtis apibrėžiama remiantis stoikams ir Ciceronui būdinga samprata, kaip racionalumo ir socialumo derinys. Daukanto požiūris atitinka pagrindinius Cicerono, Grotius ir Pufendorfo prigimtinės teisės doktrinos elementus: žmogiškoji prigimtis yra racionalumo ir socialumo derinys; prigimtinė teisė neatsiejama nuo teisingumo kaip moralaus gyvenimo pagal prigimtį reikalavimo ir poreikio; prigimtinė teisė yra visų kitų teisės normų ir šakų šaltinis; žmogus iš prigimties yra laisvas, o kaipo toks yra savo veiksmų šeimininkas; prigimtine teise paremta politinės bendruomenės valdžia ir tarptautiniai santykiai. Kadangi visos teisės šakos susijusios su prigimtine teise, o pastaroji yra neatsiejama nuo moralės, bet kokios teisės normos ar įstatymų reikalavimai turi remtis morale. Daukantas skiria dvi prigimtis – gamtinę („gamta arba natūra") ir moralinę („gamta arba cnata"). Pastaroji, kitaip tariant, „dorybė", apskritai yra žmogiškosios prigimties esmė. Dorybę Daukantas suprato kaip susidedančią iš kelių sudėtinių dalių, formų ar atmainų, pirmiausia įskaitant antikinėje politinėje mintyje žinomas keturias kardinalias dorybes: išmintį, drąsą, teisingumą ir savitvardą.

Daukantas rėmėsi ciceroniška politinės santarvės samprata, kuri sudaro politinės bendruomenės kaip laisvų piliečių bendrijos, grįstos bendro gėrio ir teisingumo orientyrais, gyvavimo pagrindą. Prigimtinės teisės teorija Daukantui buvo svarbi kaip teisingumą, teisės viršenybę, valdžios galių ribojimą, individo veiklos laisvę pagrindžianti doktrina. Daukantas čia yra pirmiausia ciceroniško konstitucionalizmo perėmėjas ir šalininkas. Kita vertus, jo darbams svetimas „rusoizmas" ir visuomenės sutarties doktrina, politinės bendruomenės kilmę ir gyvavimą jis grindė prigimtiniu socialumu ar prigimtiniu draugiškumu, kada žmonės vienijasi į politines bendruomenes natūraliai, vadovaudamiesi savo racionalia ir moralia prigimtimi.

Sukurdamas lietuvišką „valstybės" terminą Daukantas „valstybe" vadino pirmiausia valdymo funkcijos vienove ir valdžios koncentracija, institucionalizuota vienvalde valdžia pasižyminčius politinius darinius. Politinei bendruomenei Daukantas vartojo atskirą „ūkės" terminą, jo atitikmeniu lotynų kalba laikydamas terminą *civitas*. Politinės bendruomenės jis netapatino su valstybe, nes politinė bendruomenė gali būti atskirus valdovus ar savą autonomišką teisę bei administraciją turinčių politinių-teritorinių darinių sąjunga ar tokios sąjungos sudedamoji dalis. Laisvas žmogus senojoje Lietuvoje, Daukanto požiūriu, yra žemės savininkas, pilietis ir karys tuo pačiu metu. Daukantas pabrėžia tiek politinės bendruomenės, tiek ir individo laisvės svarbą. Istoriškai, o ir morališkai laisvas žmogus skiriasi nuo vergo tuo, kad gali savarankiškai tvarkyti savo gyvenimą, nebūti vien grynai kieno nors primestų nurodymų vykdytojas. Veiklaus, nepriklausomo žmogaus samprata Daukanto darbuose yra ryški. Daukantas, palyginus su klasikine politinės minties tradicija, išplėtė

veiklumo sampratos ribas, įtraukdamas vaikų mokymąsi ir moterų namų priežiūros darbus kaip veiklumo dėmenis. Kartu kasdieninę darbinę veiklą aptariant greta prekybos ir karybos, ji irgi tampa ne vien darbštumo, bet ir, imant plačiau, veiklumo dėmeniu.

Daukanto politinės pažiūros bendruomenės ir individo teisių bei pareigų dermės aspektu gali būti apibūdintos kaip respublikonizmo ir liberalizmo samplaika, liberalus respublikonizmas, bet kuris atitinka ir, kaip tai buvo pavadinta kai kuriuose politinės minties tyrimuose, prigimtine teise grįsto respublikonizmo tradiciją. Geriausia įmanoma politinė bendruomenė – respublika, kuri pasižymi ne tik mišria politine santvarka (monarchinės, aristokratinės ir liaudies valdžios balansu), bet ir orientacija į bendrą gėrį, tėvynės laisvę ir kiekvieno individo laisvės bei teisių gerbimą. Tačiau respublika – nebūtinai demokratinė šiuolaikine ar antikine demokratijos sampratų prasme. Būtinybės remtis būtent daugumos sprendimais, daugumos valia politiniame gyvenime (kas yra demokratijos siauresne prasme esmė) Daukantas visiškai nemini, nors tautos ar liaudies pritarimo, bendro sutarimo principas sprendžiant pagrindinius bendrus klausimus jam svarbus kaip valdžios veiksmų legitimizavimo pagrindas.

Senovės lietuvių respublikinėje santvarkoje Daukantas matė nemažai senovės Graikijos ir Romos institucinių atitikmenų. Apskritai Daukanto istoriografija stipriai remiasi antikinės, pirmiausia romėniškos istoriografijos tradicija tiek konceptualia, tiek ir stilistikos prasme. Senosios Lietuvos virsmą imperija ir nuosmukį Daukantas nemaža dalimi aiškino remdamasis antikos istorikų ir kitų autorių darbuose paplitusiomis aiškinimo schemomis, kuriose svarbus moralinis-normatyvinis aspektas. Daukantui vienodai svarbi bendruomenės politinė ir asmens veiklos laisvė. Respublikoniško pilietiškumo nuostatos jam dera su verslumo plėtra. Savo politine mąstysena Daukantas nubrėžė galimybę suderinti individualų ekonominį interesą su piliečių politiniu solidarumu.

Daukanto kaip „litvomano", lietuvių etninio nacionalizmo pradininko, įvaizdį pradėjo kelti aušrininkai-varpininkai XIX a., tačiau „lenkų priešo" įvaizdis imtas formuoti keliais dešimtmečiais vėliau, XX a. pradžioje. Tačiau Daukantas nebuvo etnocentriškas polonofobas. Daukantas savo veikaluose skiria tautos politinę bendruomenę nuo kultūrinės, tačiau jam kone lygiavertiškai svarbu tiek lietuvių kalba, tiek Lietuvos politinis savarankiškumas. Savą kalbą turinti tauta gali kurį laiką išlikti neturėdama politinio savarankiškumo, tačiau tik laikinai, tad tautai politinis savarankiškumas ar savivalda yra būtini. Tas savarankiškumas suprantamas pirmiausia kaip sava teisinė ir politinė-administracinė santvarka, iš principo neatmetant sąjunginių (konfederacinių) ryšių su istoriškai ar etniškai artimomis tautomis galimybės. Pilietinio ir etninio nacionalizmo dimensijų, kaip ir politinės (teritorinės) bei etninės tautos sampratų, proporcija yra kone tiek pat svarbi Daukantui, jis nekelia kultūrinės ar kalbinės homogenizacijos idėjos. Bet tautos papročių, tautos kalbos gerbimas ir puoselėjimas yra svarbi, iš esmės natūrali tautinio tapatumo dalis. Tauta, viena vertus, yra etninio bendrumo (kalbos ir papročių) pagrindu egzistuojanti bendruomenė, bet tuo pačiu metu turinti ir politines gyvenimo formas, galinti tik laikinai be jų apsieiti. Teisė į politinį savarankiškumą ar savivaldą išplaukia iš prigimtinės teisės ir kalbinio-kultūrinio savitumo. Būtent kalbiniu-kultūriniu savitumu išsiskiriančios tautos gali siekti savivaldos, politinio savarankiškumo, jį gauti ar atgauti. Daukantas derino pilietinį tautiškumo supratimą su nauju, dar tik besiformuojančiu, etninio tautiškumo supratimu, išryškindamas tautos kaip politinės-teisinės bendruomenės ir tautos kaip kalbinės-kultūrinės bendruomenės vienovę. Bet kurios tautos, save suvokiančios kaip atskira tauta, uždavinys siekiant išlikti – pasiekti ir išlaikyti savivaldą, nors nebūtinai ginklu, o per socialinę-ekonominę bei kultūrinę pažangą, kartu ir per moralinį atsinaujinimą. Konkrečiai lietuvių tautos išlikimui pirmiausia būtinas lietuvių kalbos puoselėjimas. Tačiau

Daukanto perspektyvoje etniškai vienalytė ir jokiais sąjunginiais ryšiais su kitomis valstybėmis nesusijusi valstybė nėra neginčijama būtinybė, gali būti ir politines, ekonomines, kultūrines laisves (savos kalbos puoselėjimą) užtikrinanti politinė kelių tautų sąjunga, federacinis darinys ir pan.

Daukanto gyvenimo Rygoje laikotarpis buvo reikšmingas jo visuomeninėms-politinėms pažiūroms ir veiklos nuostatoms galutinai subręsti. Rygoje Daukantas turėjo galimybę perskaityti daugelį baltvokiečių istorikų ir publicistų veikalų, susijusių su baltų genčių senove, taip pat aktualia visuomenine-politine situacija Rusijos imperijos vakariniuose pakraščiuose. Daukantas savo išplėtotą baudžiavos Lietuvoje kaip asmens laisves ir žmogaus teises suvaržančio ir šalies ekonominį vystymąsi stabdančio reiškinio kritiką išsakė veikiamas perskaitytų baltvokiečių švietėjų darbų.

Daukanto darbus veikė Apšvietos istoriografija ir politinė mintis, tačiau gerokai reikšmingesnė buvo antikinės istoriografijos ir politinės minties įtaka. Galima tvirtinti, kad Daukantas savo darbuose išdėstytų politinių idėjų prasme buvo suradęs gana optimalų idėjinį balansą tarp respublikoniško pilietinio-teisinio egalitarizmo, ekonominio liberalizmo (verslo ir užsiėmimo laisvės) ir kultūrinio nacionalizmo, nors tokį balansą vėliau labai sunkiai sekėsi (ir sekasi) įgyvendinti.

Priedas

Simono Daukanto pagrindinių politikos terminų žodynėlis

Attiesti teisybę / daryti teisybę – teisti, vykdyti teisingumą
Daba, dobė – papročiai
Dorybė – gyvenimas pagal moralinę žmogaus prigimtį, protėvių papročius, vadovaujantis teisingumu
Draugė – draugija, bendrija, partnerystė, asociacija, visuomenė
Draugas – draugijos, bendruomenės narys, partneris
Galybė Lietuvos – Lietuvos imperija
Gera rėda – gera santvarka, geras valdymas, geras administravimas
Gudrinčius – politikas
Gymės įstatymai – prigimtinė teisė
Namkarė – pilietinis karas
Politika – praktine išmintimi („gudryba") ir bendro gėrio („visuomenio labo") siekiu paremta bendruomeninė veikla
Rėda – teisinė ir politinė-administracinė (konstitucinė) santvarka, moralinėmis ir teisinėmis normomis, įstatymais paremtas bendruomenės reikalų tvarkymas
Rėdymas – administravimas
Rėdytojas – administratorius, valdytojas
Sedicija – maištas, sukilimas
Svietas – liaudis, tauta, piliečių visuma
Svieto draugė – piliečių bendruomenė
Tauta – atskira kalba, atskiru gyvenimo būdu ir papročiais, taip pat teisiniu-politiniu savarankiškumu pasižyminti bendruomenė
Teisybė, teisumas – teisingumas
Ūkė – politinė bendruomenė, respublika
Ūkės įstatymai – politinės bendruomenės įstatymai
Ūkės lieta – viešieji reikalai
Ūkės lobis – iždas viešiesiems reikalams tvarkyti
Ūkės rėda – viešasis valdymas, viešoji administracija
Ūkės valdžia – viešoji valdžia
Ūkės vyresnybė – vyriausybė, viešojo valdymo įgaliojimus turinčių aukščiausių pareigūnų visuma
Ūkingas sukergimas – politinis suvienijimas, sąjunga
Ūkininkas – pilietis
Valdžia – įgaliojimai įsakinėti vykdant veiklą, kuria siekiama bendrojo gėrio

Valstybė – viešosios valdžios, įgyvendinant politinės bendruomenės suverenumą, teritorinė ir administracinė erdvė
Vienūkis – bendrapilietis
Viešpatinė valdžia – vienvaldė valdžia
Visuomenė svieto draugė – pilietinė, politinė bendruomenė
Visuomeniai tautų įstatymai – tautų teisė
Visuomenis labas – bendras gėris
Visuomenis mokesnis – mokestis bendriems reikalams tvarkyti
Visuomenis neprietelius – bendras priešas, t. y. politinės bendruomenės priešas
Visuomenis pavojus – politinei bendruomenei iškilęs pavojus
Visuomenis valdymieras – aukščiausios valdžios įgaliojimus turintis pareigūnas
Vyresnysis – viešasis pareigūnas
Žmogaus gymė – protu pažįstama moralinė žmogaus prigimtis

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Simono Daukanto raštai

Abeciela = [Daukantas, S.]. *Abecieļa lĩjtuwiû-kalnienû ir źiamajtiû kałbos.* Petropilis: K. Krajaus spaustuvė, 1842.

Būdas = Daukantas, S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 401–654.

Darbai = Daukantas, S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 33–400.

Gyvatos = [Daukantas, S.] Devynakis, J. Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės. Surašė lotyniškai Kornelijus Nepotas, išguldė iš lotyniškos į lietuvišką kalbą jaunuomenės naudon J. Devynakis, o apskelbė Ksaveras Kanapackis. In S. Daukantas, *Vertimai ir sekimai*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 89–208.

Istorija Justinaus = *Simono Daukanto raštai, Istorija Justinaus*. Parengė, pratarmę ir komentarus parašė Roma Bončkutė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Istorija Žemaitiška = Daukantas, S. *Istorija Žemaitiška*. Parengė Birutė Vanagienė, įžangos straipsnį parašė Vytautas Merkys, baigiamąjį straipsnį parašė Roma Bončkutė ir Giedrius Subačius. Vilnius: Vaga, 1995, t. 1–2.

Pasakojimas = Daukantas, S. Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1976, t. 2, p. 5–706.

Pasakos Fedro = [Daukantas, S.] Šauklys, M. Pasakos Fedro, išguldė iš Lotyniškos kalbos į Žemaitišką Motiejus Šauklys, o apskelbė Ksaveras Kanapackis. In S. Daukantas, *Vertimai ir sekimai*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 29–88.

Prasma = [Daukantas, S.] Mylė, K. W. *Prasmą łotinû kałbos*. Petropilis: K. Hintzės spaustuvė, 1837.

Žodynas = *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Parengė Giedrius Subačius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996, t. 1–3.

Ƶodrodys = [Daukantas, S.] *Ƶodrodys toie kningelieie essontiu żodiù*. Charles François L'Homond, Epitome Historiae Sacrae. Petropilie, 1838, p. 1–42 (atskira puslapių numeracija knygos pabaigoje).

Daukantas, S. *Raštai*. Tekstą paruošė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys. Vilnius: Vaga, 1976, t. 1-2.

Daukantas, S. *Vertimai ir sekimai* Tekstus parengė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys. Vilnius: Vaga, 1984.

Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas. Pratarmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Simono Daukanto Žemaičių privilegijų rinkinio pratarmė. Parengė Zigmantas Kiaupa, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 207–225.

Kiti šaltiniai

Apie Simoną Daukantą:

J. Bs. [Basanavičius J.]. Isz cziakiszko. *Auszra*, 1885, Nr. 2–3, p. 90.

Birźiszka, M. Ze Źmudzi. *Ogniwo*, 1904, Nr. 21.

J. [Dambrauskas-Jakštas A.]. Simano Daukanto jubiliejus. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1893, Nr. 20.

Joniškis, M. [Lozoraitis, M.]. Simano Daukanto „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“. *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 168–170.

J. P-tis [Gabrys-Paršaitis, J.]. Simanas Daukantas. *Vilniaus kalendorius 1906 metams*. Vilnius: Juozapas Zavadskis, 1905, p. 74–79.

J. [Kriaučiūnas, J.]. Simano Daukanto jubiliejus. *Varpas*, 1893, Nr. 8.

Maironis. *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*. Petropilis: Rusijos mokslų akademijos spaustuvė, 1906.

P. A. [Mašiotas, P.]. Simanas Daukantas (1793–1893). *Varpas*, 1893, Nr. 11.

Medega, S. Daukanto bijografijai, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 249–385.

Al. M. [Milčinskis, A.]. Simanas Daukantas. *Vilties priedas*, 1915, Nr. 1–3, p. 13–24.

Ruseckas, P. Pažinkim savo žymiuosius žmones. Istorikas S. Daukantas ir Lietuvos praeities pažinimas. *Trimitas*, 1930, Nr. 37, p. 767–768, Nr. 38, p. 786–788.

Stanevičius, S. *Raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Tumas, J. Dzialacze litewscy. Ks. Maciej Wolonczewski i Szymon Dowkont. *Kraj*, 1902, Nr. 1, p. 7–8.

Valančius, M. *Namų užrašai*. Sudarė Aldona Prašmantaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Politinės minties šaltiniai:

Aristotelis. *Politika*. Iš senosios graikų kalbos vertė Mindaugas Strockis. Vilnius: Pradai, 1997.

Ciceronas. *Prieš korupciją. Kalbos prieš Gajų Verį*. Vilnius: Klasikų asociacija, 2019.

Cicero. *Delphi Complete Works of Cicero*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2014.

Cicero. Pro Sestio. *Delphi Complete Works of Cicero*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2014, p. 8175–8241.

Cicero. *Speech on Behalf of Publius Sestius*. Translated with Introduction and Commentary by Robert, A. Kaster. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Cicero. *On Duties*. Edited by M. T. Griffin and E. M. Atkins. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Cicero. *On the Commonwealth and on the Laws*. Edited and translated by James E. G. Zetzel, second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Cicero. *On Moral Ends*. Edited by Julia Annas. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Cicero. *The Nature of Gods*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Cicero. *Tusculan Disputations*. Translated by C. D. Yonge. Overland Park, KS: Digireads, 2009.

Goguet, A.-Y. *De l'origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples*, Paris: Knapen, 1778, t. 1.

Grotius, H. *The Rights of War and Peace*. Edited and with introduction by Richard Tuck. Indianapolis: Liberty Fund, 2005, Vol. 1–3.

Herder, J. G. *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai*. Vilnius: Margi raštai, 2020, I tomas.

Herodotas. *Istorija*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius Vilnius: Mintis, 1988.

Iustinus, M. J. *Iuniani Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Accedunt prologi in Pompeium Trogum, post Franciscum Ruehl iterum edidit Otto Seel. Stuttgart: B. G. Teubner, 1972.

Mably, G. *Phocion's Conversations: or the Relation between Morality and Politics*. London: Dodley, 1769.

Machiavelli, N. *Florentine Histories*. Translated by Laura F. Banfield and Harvey C. Mansfield Jr. Princeton: Princeton University Press, 1988.

Machiavelli. *Istorie Fiorentine*. Classics Publishing, 2010.

Makiavelis, N. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992.

Nepos, C. *Complete Works*. Hastings, East Sussex: Delphi Classics, 2017.

Plutarchas. *Rinktinės biografijos*. Vilnius: Vyturys, 1996.

Plutarch. *Lives*. With an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967, Vol. 1.

Pufendorf, S. von. *Of the Law of Nature and Nations Eight Books*. Translated by C. H. Oldfather and W. A. Oldfather, Introduction by Walter Simons. Oxford: Clarendon Press; London: Humphrey Milford 1934.

Pufendorf, S. von. *De Jure Naturae et Gentium Libri Octo*. Introduction by Walter Simons. Reproduction of the Edition of 1688. Oxford: Clarendon Press; London: Humphrey Milford 1934.

Ruso, Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1979.

Salustijus, Krispas G. *Katilinos sąmokslas. Jugurtos karas.* Vilnius: Vaga, 1973.

Sidney, A. *Discourses Concerning Government*. Indianapolis: Liberty Fund 1996.

Stroynowki, H. *Nauka Prawa Przyrodzonego, Politycznego, Ekonomiki Polityczney, i Prawa Narodów*. Warszawa, 1805.

Įvairūs kiti šaltiniai:

Die Bibliothek des weiland Pastor Hermann Treu. *Das Inland*, 1851, No. 49, p. 857–865.

Basanavičius, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.

Bassenowicz [Basanavičius], J. Rubeżej ir skajtlus Lietuwiu tautos. *Naujasis keleivis*, 1880, liepos 23.

Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė R. Batūra, tekstą vertė L. Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1985.

J. Szl. [Šliūpas, J.] Lietuviai kitą gadinę ir szendien. *Auszra*, 1883, Nr. 8–10, p. 221–231.

Kaudzīte, M. *Atmiņas no ‚tautiskā laikmeta' un viņa lielakiem aizgājušiem darbiniekiem*. Cēsis–Rīga: Jēpes, 1924.

Merkel, G. *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig: Heinrich Gräff, 1800.

Merkel, G. *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig: Heinrich Gräff, 1797.

Merkel, G. *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*. Berlin: *Vossische Buchhandlung*, 1798, Bd. 1.

Mieleschko, S. *Zeeniga preestera Tohma no Kempenes tschetras grahmatas no pakkal-staigaschanas Kristum*. Jelgawa: Steffenhagen, 1836.

Valančius, M. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, t. 2.

Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vaga, 1988.

Literatūra

Adrados, F. R. Phaedrus. In F. R. Adrados, *History of the Graeco-Latin Fable. Volume II. The Fable during the Roman Empire and in the Middle Ages.* Leiden: Brill, 2000, Mnemosyne, Supplements, Vol. 207, p. 119–174.

Alekna, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1911.

Aleksandravičius, E. *Prieš Aušrą*. Vilnius: Versus aureus, 2015.

Aleksandravičius, E., Butrimas, A., et al. *Žemaitijos istorija*. Vilnius: Regnum fondas, 1997.

Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva.* Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Alonso-Nunez, J. M. *The Idea of Universal History in Greece: From Herodotus to the Age of Augustus*. Amsterdam: J. C. Gieben, 2002.

Alonso-Nunez, J. M. An Augustan World History: The ‚Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus. *Greece & Rome*, 1987, Vol. 34(1), p. 56–72.

Ambrazevičius, J. Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje. *Židinys*, 1936, Nr. 2, p. 129–139.

Annas, J. *Virtue and Law in Plato and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Annas, J. *The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press, 1993.

Arena, V. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Asmis, E. Cicero on Natural Law and the Laws of the State. *Classical Antiquity*, 2008, Vol. 27(1), p. 1–33.

Atkins, E. M. Domina et Regina Virtutum: Justice and Societas in *De Officiis*. *Phronesis*, 1990, Vol. 35(3), p. 258–289.

Atkins, J. W. *Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Atkins, J. W. A Revolutionary Doctrine? Cicero's Natural Right Teaching in Mably and Burke. *Classical Receptions Journal*, 2014, Vol. 6(2), p. 177–197.

Atkins, J. W. *Cicero on Politics and the Limits of Reason: The Republic and Laws.* Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Baar, M. National Antiquities in East-Central Europe: Three Variations on a Leading Theme. In G. Klaniczay et al. (eds.), *Multiple Antiquities-Multiple Modernities. Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures.* Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2011, p. 163–184.

Baár, M. *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century.* Oxford: Oxford University Press, 2010.

Ballesteros Pastor, L. The Speeches in Justin's 'Corpusculum Florum.' The Selection and Manipulation of Trogus''Historiae Philippicae.' In J. C. Iglesias-Zoido, V. Pineda (eds.), *Anthologies of Historiographical Speeches from Antiquity to Early Modern Times. Rearranging the Tesserae.* Brill, Leiden: Brill, 2017, p. 79–94.

Balmaceda, C. Introduction. *Libertas and Res Publica in the Roman Republic*. Leiden: Brill 2020, p. 1–14.

Balmaceda, C. *Virtus Romana: Politics and Morality in the Roman Historians.* Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2017.

Berenis, V. Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 90–103.

Beresnevičiūtė-Nosálová, H. *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001.

Biržiška, M. Simono Daukanto biblioteka. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 1937, t. 2, p. 59–70.

Biržiška, V. Prakalba. In S. Daukantas, *Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių*. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas: Spindulys, 1929, puslapiai nežymėti.

Biržiška, V. *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. XIX amžius*. Vilnius: Sietynas 1990, antrasis (fotografuotas) leidimas, t. 3.

Biša, M. Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, 1933, t. 5, p. 370–376, t. 6, p. 465–472.

Blumbergs, A. J. *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Amherst, New York: Cambria press, 2008.

Boguna, J. *Latvia as a Nation through Translation. The history of translating Garlieb Merkel's The Latvians into Latvian*. Paper presented at the 77th Meeting of the Association for German Studies in Great Britain and Ireland (AGS), 9.-11.04.2014.

Boguna, J. *Lettland als übersetzte Nation: Garlieb Merkels ‚Die Letten' und ihre Rezeption im 19. Jahrhundert in Livland*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2014.

Bončkutė, R. Johanneso Voigto Geschichte Preußens (1827–1839) nuorodos Simono Daukanto veikale BUDĄ Senowęs-Lētuwiû Kalnienû ĩr Ƶámajtiû (1845). *Archivum Lithuanicum*, 2021, t. 23, p. 269–298.

Bončkutė, R. Simono Daukanto BUDĄ Senowęs-Lētuwiû Kalnienû ĩr Ƶámajtiû (1845) šaltiniai. *Archivum Li thuanicum*, 2020, t. 22, p. 217–248.

Bončkutė, R. Simono Daukanto „Būdo" recepcija Maironio „Apsakymuose apie Lietuvos praeigą" (1891). *Archivum Lituanicum*, 2019, t. 21, p. 165–192.

Bončkutė, R. Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsijos lietuvis" citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 161–196.

Bončkutė, R. Simonas Daukantas – *Metų* skaitytojas. *Kristijono Donelaičio reikšmės*. Straipsnių rinkinys. Sudarė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 126–158.

Bončkutė, R. Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris. *Knygotyra*, 2015, t. 65, p. 48–65.

Bončkutė, R. Kristijono Donelaičio „Metų" įtaka Simono Daukanto kalbai. *Knygotyra*, 2015, t. 64, p. 222–245.

Bončkutė, R. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalo „Historia Lituana" recepcija Simono Daukanto darbe „Istorija Žemaitiška". *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, 27 knyga, p. 353–377.

Bončkutė, R. S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai. *XIX amžiun įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius: Pradai, 1994, 3 knyga, p. 113–148.

Bončkutė, R. Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų" rankraščiai. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 50–62.

Bončkutė, R. Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 195–206.

Boucher, D. Rousseau. *Political Thinkers: from Socrates to the Present*. Edited by David Boucher and Paul Kelly. Oxford: Oxford University Press, 2009, second edition, p. 286–304.

Brooke, Ch. *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau.* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012.

Brüllmann, Ph. The Stoics. *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics*. Edited by Tom Angier. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 11–30.

Buckley, I. *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Calhoun, C. Introduction. In H. Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. London and New York: Routledge, 2017, p. I-L.

Carhart, M. Ch. *The Writing of Cultural History in Eighteenth-Century Germany*. PhD Dissertation. New Brunswick: Rutgers University, 1999.

Clarke, M. T. *Machiavelli's Florentine Republic.* Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Connoly, J. *The Life of Roman Republicanism.* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2015.

Daija, P. *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture.* Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys, 1990.

Del Lucchese, F. *The Political Philosophy of Niccolò Machiavelli.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.

Dementavičius, J. Simonas Daukantas. Politinio mąstymo apmatai Lietuvai. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 40–72.

Develin, R. Introduction. In M. Iustinus, *Epitome of the Philippic History Of Pompeius Trogus*. Translated by J. C. Yardley, with introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta: Scholaris Press, 1994, p. 1–12.

Dilytė, D. *Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorija": poetikos bruožai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Dijn, A. de. *Freedom: An Unruly History*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 2020.

Dionisotti, A. C. Nepos and the Generals. *The Journal of Roman Studies,* 1988, Vol. 78, p. 35–49.

Genzelis, B. Dėl praeities idealizavimo XIX a. pradžios Lietuvoje. *Problemos,* 1968, Nr. 2, p. 77–85.

Draper, G. I. A. D. Grotius' Place in the Development of Legal. Ideas about War. *Hugo Grotius and International Relations.* Ed. Hedley Bull et al. New York: Oxford University Press, 1990, p. 177–207.

Earl, D. V. *The Political Thought of Sallust.* Cambridge: Cambridge University Press, 1961.

Gabrys, J. *Lietuvių literatūros apžvalga. Antroji dalis*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1916.

Garber, K. *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln: Böhlau Verlag, 2007.

Genzelis, B. *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje.* Vilnius: Margi raštai, 2005.

Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1972.

Griškaitė, R. Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. *Archivum Lituanicum*, 2005, t. 5, p. 263–295.

Griškaitė, R. Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas. *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 11–170.

Haakonssen, K. Hugo Grotius and the History of Political Thought. *Political Theory*, 1985, Vol. 13(2), p. 239–265.

Haakonssen, K. *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Hammer, D. Cicero's Legacy in Contemporary Political Thought. In D. J. Kapust, G. Remer (eds.), *The Ciceronian Tradition in Political Theory*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2021.

Hammer, D. *Roman Political Thought: From Cicero to Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Hawley, M. C. *Natural Law Republicanism: Cicero's Liberal Legacy*. New York, NY: Oxford University Press, 2022.

Heeg, J. *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft: zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Russlands.* Frakfurt am Main: Peter Lang, 1996.

Hochstrasser, T. J. *Natural Law Theories in the Early Enlightenment.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Hodgson, L. *Res Publica and the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Hofmann, D. *Griechische Weltgeschichte auf Latein: Iustins „Epitoma historiarum Pompei Trogi" und die Geschichtskonzeption des Pompeius Trogus.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2018.

Hont, I. *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective.* Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2005.

Houston, A. C. *Algernon Sidney and the Republican Heritage in England and America*. Princeton: Princeton University Press, 1991.

Ivančík, J. Roman principles – foundations of the European legal culture and their position in the changing world. *Vilnius University Open Series. The Future Decade of the EU Law*, 2020, p. 58–67.

Ivinskis, Z. Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje. *Aidai*, 1964, Nr. 9, p. 385–395.

Ivinskis, Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. *Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai*. Roma, 1972, t. 3, antras leidimas, p. 320–341.

Ivinskis, Z. Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 12, p. 275–277.

Ivinskis, Z. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 11, p. 247–250.

Yardley, J. C., Heckel, W. Introduction. In J. C. Yardley, W. Heckel (eds.), *Justin: Epitome of The Philippic History of Pompeius Trogus*. Vol. 1: Books 11–12: Alexander the Great. Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 1–42.

Jakštas, J. Simonas Daukantas – pirmas tautinis Lietuvos istorikas. *Tautos praeitis*, 1965, t. 2, knyga 2(6), p. 3–18.

Jakštas, J. S. Daukantas pirmas tautinis Lietuvos istorikas. (Jo 150 metų gimimo sukaktuvių lapkričio 9 d. proga). *Ateitis*, 1943, lapkričio 11 d., Nr. 262, p. 3.

Janulaitis, A. *Simanas Daukantas*. Vilnius: M. Kukta, 1913.

Jensen, S. J. Aquinas. *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics.* Edited by Tom Angier. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 31–50.

Jones, G. *A History of the Vikings*. 2nd edition. Oxfod: Oxford University Press, 2001.

Jurdjevic, M. *A Great and Wretched City: Promise and Failure in Machiavelli's Florentine Political Thought*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 2014.

Jurgutis, V. Jurgis Plioteris (Pliateris). *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* Vilnius: Mintis, 1968, t. 2, p. 873.

Jurkiewicz, J. Między narodem politycznym a etnicznym – Litwini w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapomniane dziedzictwo kulturowe na wschodzie Europy od XV do XX wieku.* Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2005, p. 81–101.

Jones, M. Natural Law as True Law. *The Cambridge Companion to Hugo Grotius.* Edited by Randall Lesaffer and Janne E. Nijman. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. 138–156.

Kalnius, A. Daukanto pažiūros į kalbos ir tautos santykius. *Židinys*, 1939, Nr. 11, p. 515–528.

Kapust, D. J. *Republicanism, Rhetoric, and Roman Political Thought: Sallust, Livy and Tacitus.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Kapust, D. J. Thomas Hobbes, Cicero, and the Road not Taken. In D. J. Kapust, G. Remer (eds.), *The Ciceronian Tradition in Political Theory.* Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2021.

Kaunas, D. *Bibliotheca Georgii Comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

Kavolis, V. *Žmogus istorijoje.* Vilnius: Baltos lankos, 1994.

Kawade, Y. Montesquieu. *Political Thinkers: from Socrates to the Present.* Edited by David Boucher and Paul Kelly, second edition. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 268–285.

Kazarinova, K. *Kito* įvaizdis Simono Daukanto „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Res Humanitariae*, 2016, t. 19, p. 214–227.

Kharkhordin, O. Why "res publica" is not a State: The Stoic Grammar and Discursive Practices in Cicero's Conception. *History of Political Thought*, 2010, Vol. 31(2), p. 221–245.

Kiaupa, Z. Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, t. 5, p. 104–117.

Klimaitė-Keturakienė, E. Mykolas Lietuvis ir Simonas Daukantas: *saiko* dorybė. *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 2(74), p. 82–92.

Kohn, H. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background.* Abingdon: Routledge, 2017.

Korab-Karpowicz, W. J. *On the History of Political Philosophy: Great Political Thinkers from Thucydides to Locke.* Abingdon: Routledge, 2012.

Krapauskas, V. *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism.* Boulder: East European Monographs, 2000.

Kuolys, D. Žalgirio vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2011, t. 31, p. 13–45.

Kupffer, Ch. Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788): Vater der modernen livländischen Geschichtsschreibung? In K. Garber und M. Klöker (Hrsgs.), *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit.* Tübingen: Niemeyer, 2003, p. 421–440.

Laizāns, P. Garlībs Helvigs Merķelis. In E. Buceniece (red.), *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija.* Riga: Zvaigzne ABC, 1995, p. 284–286.

Lamanauskaitė-Geriguis, L. Discovering the Lithuanian Reinscription of *Robinson Crusoe*: A Literary Construct of Nineteenth Century Cultural, Political and Historical Discourses in Lithuania. *Lituanus,* 2008, Vol. 54(2).

Lane, M. *Greek and Roman Political Ideas: A Pelican Introduction.* London: Pelican, 2014.

Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.

Laurinaitis, V. S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Žemayczių" 1822 m. ir to veikalo reikšmė. *Darbai ir Dienos*, 1936, t. 5, p. 235–303.

Lebedys, J. Simono Daukanto biblioteka. In J. Lebedys, Lituanistikos baruose. *Studijos ir straipsniai*. Vilnius: Vaga, 1972, t. 1, p. 304–326.

Liggio, L. P., Chafuen, A. A. Cultural and Religious Foundations of Private Property. In E. Colombatto (ed.), *The Elgar Companion to the Economics of Property Rights*. Cheltenham: Edward Elgar, 2004, p. 3–47.

Limane, L. Pirmā Rīgas kristīgā avīze. *Latvijas luterānis*, 2012-09-27.

Litwinowicz-Droździel, M. *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Universitas, 2008.

Lobur, J. A. *Cornelius Nepos: A Study in the Evidence and Influence*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2021.

Lobur, J. A. Civil War and the Biographical Project of Cornelius Nepos. In C. H. Lange, F. J. Vervaet (eds.), *The Historiography of Late Republican Civil War*. Leiden: Brill, 2019, p. 87–110.

Lukšienė, M. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970.

Maciūnas, V. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra*. Kaunas: Varpas, 1939.

Mansfield, H. C. Jr. On the Impersonality of the Modern State. *American Political Science Review*, 1983, Vol. 77(4), p. 849–857.

McDonnel, M. *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Mehl, A. *Roman Historiography: An Introduction to its Basic Aspects and Development*. Chichester, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Merkelis, A. *Du garsingieji žemaičiai. Simano Daukanto ir vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas*. Kaunas: Pažanga, 1931.

Merkys, V. Simono Daukanto laiškas apie baudžiavos panaikinimą. *Lituanistica*, 1997, Nr. 3, p. 107–109.

Merkys, V. Simono Daukanto „Istorija Žemaitiška". In S. Daukantas, *Istorija Žemaitiška*. Vilnius: Vaga, 1995, t. 1, p. 5–18.

Merkys, V. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991.

Mieleška (*Mieleška*, arī *Mieleszko*) Simforijons. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam*. http://lgdb.lnb.lv//index/person/508.

Mykolaitis-Putinas, V. *Raštai. Estetika*. Vilnius: Mintis, 1989.

Mouritsen, H. *Politics in the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Nederman, C. J. *The Bonds of Humanity: Cicero's Legacies in European Social and Political Thought, ca. 1100-ca. 1550*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2020.

Nederman, C. J. Cicero. *Political Thinkers: from Socrates to the Present*. Edited by David Boucher and Paul Kelly, second edition. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 103–117.

Neff, S. C. Introduction. In H. Grotius, *On the Law of War and Peace*. Student edition. Edited and annotated by Stephen C. Neff. New York: Cambridge University Press, 2012, p. XIII–XXXV.

Nemeth, Ch. P. *A Comparative Analysis of Cicero and Aquinas: Nature and the Natural Law*. London: Bloomsbury Academic, 2017.

Nicgorski, W. *Cicero's Skepticism and His Recovery of Political Philosophy*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Nichols, J. H. Jr. *Epicurean Political Philosophy: The De rerum natura of Lucretius*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1976.

Nussbaum, M. C. *The Cosmopolitan Tradition. A Noble but Flawed Ideal*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019.

Pagden, A. *The Languages of Political Theory in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Palmeri, F. *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*. New York: Columbia University Press, 2016.

Pendergast, J. S., SJ. *Philosophy of History of Pompeius Trogus*. PhD dissertation. Urbana, Illinois: University of Illinois, 1961.

Pettit, P. Two Republican Traditions. In A. Niederberger, P. Schink (eds.), *Republican Democracy: Liberty, Law and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, p. 169–204.

Pettit, P. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Pettit, P. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Pietrzyk-Reeves, D. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Pivoras, S. Baltvokiečių švietėjų poveikis lietuvių žadintojui Simonui Daukantui. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, t. 48, p. 72–92.

Pivoras, S. Prigimtinė teisė ir civilizacinė pažanga: politinės teorijos prielaidos Simono Daukanto istoriografijoje. *Politologija*, 2019, 95(3), p. 56–82.

Pivoras, S. Politinės mąstysenos tradicijos Simono Daukanto istoriografijoje: respublikonizmas ir verslumas. *Darbai ir dienos*, 2018, t. 70, p. 89–111.

Pocock, J. G. A. *Barbarism and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999–2015, Vol. 1–6.

Pocock, J. G. A. Gibbon's Decline and Fall and the World View of the Late Enlightenment. *Eighteenth-Century Studies*, 1977, 10(3), p. 287–303.

Pocock, J. G. A. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 1975.

Pocock, J. G. A. Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in the History of the Decline and Fall of the Roman Empire. *The Tanner Lectures on Human Values*. Delivered at Yale University, March 1–3, 1989. https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/pocock90.pdf.

Polt, Ch. B. Polity across the pond: Democracy, republic and empire in Phaedrus fables 1.2. *The Classical Journal*, 2014, Vol. 110(2), p. 161–190.

Priede, A. *Kurzemes luteriskā un katoliskā tradīcija barona V. H. Līvena Dziesmu grāmatā (1733)*. Ceļš: Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes teoloģisks un kultūrvēsturisks izdevums, 2005, Nr. 56, p. 187–203.

Raimondi, F. *Constituting Freedom: Machiavelli and Florence*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Rawls, J. *Lectures on the History of Political Philosophy*. Edited by Samuel Freeman. Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008.

Reydams-Schils, G. Nature and Social Ethics. *The Cambridge Companion to Cicero's Philosophy*. Edited by Jed W. Atkins and Thomas Bénatouïl. Cambridge: Cambridge University Press, 2022, p. 184–199.

Remer, G. A. *Ethics and the Orator: The Ciceronian Tradition of Political Morality*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2017.

Repšys, J. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*. Filosofijos mokslų kandidato disertacija. Nepublikuotas rankraštis. Vilnius, 1961.

Repšys, J. Visuomeninės-politinės S. Daukanto pažiūros. *Pergalė*, 1960, Nr. 12, p. 116–126.

Roberts, J. Justice and the polis. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 344–365.

Rohbeck, J. Geschichtsphilosophien der französischen Aufklärung. *Aufklärung und Geschichte*. Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 54–100.

Rohbeck, J., Groepler, E. La philosophie de l'histoire chez Antoine-Yves Goguet: chronique biblique et progrès historique. *Dix-huitième Siècle*, 2002, Vol. 34, p. 257–266.

Rosenblatt, H. *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-first Century*. Princeton: Princeton University Press, 2018.

Ryan, A. *On Politics: A History of Political Thought: From Herodotus to the Present*. London: Penguin, 2012, Vol. 1.

Saether, A. *Natural Law and Origins of Political Economy: Samuel Pufendorf and the History of Economics*. Abingdon: Routledge, 2017.

Schiller, A. A. *Roman Law – Mechanisms of Development*. The Hague, etc.: Mouton, 1978.

Schofield, M. *Cicero: Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Schofield, M. *Plato: Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Schofield, M. Stoic Ethics. In B. Inwood (ed.), *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 233–256.

Schofield, M. Aristotle: an introduction. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 310–320.

Schofield, M. *Saving the City: Philosopher-Kings and other classical paradigms*. Abingdon: Routledge, 1999.

Schröder, P. Trust (*Fides*). *The Cambridge Companion to Hugo Grotius*. Edited by Randall Lesaffer and Janne E. Nijman. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. 118–137.

Skinner, Q. *Machiavelli: A Very Short Introduction*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Skinner, Q., van Gelderen, M. (eds.) Freedom and the Construction of Europe. Vol. 1: *Religious Freedom and Civil Liberty*, vol. 2: *Free Persons and Free States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Skinner, Q. A Genealogy of the Modern State. *Proceedings of the British Academy*, 162, 2009, p. 325–370.

Skinner, Q. Freedom as the Absence of Arbitrary Power. In C. Laborde & J. Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Malden: Blackwell, 2008, p. 83–101.

Skinner, Q., van Gelderen, M. (eds.). Republicanism: A Shared European Heritage. Vol. 1: *Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, vol. 2: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Skinner, Q. *Visions of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, Vol. 2.

Skinner, Q. *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Skinner, Q. *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, Vol. 1.

Smith, A. D. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. Abingdon: Routledge, 2009.

Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Malden: Blackwell, 1986.

Smith, G. B. *Political Philosophy and the Republican Future.* Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame press, 2018.

Speičytė, B. Literatūra kryžkelėje. Recenzija: Beata Kalęba, Rozdroże: Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego [Kryžkelė: Lenkų literatūra lietuvių tautinio atgimimo aplinkoje]. Kraków: Universitas, 2016, 296 p. ISBN: 97883-242-3038-9. *Colloquia*, 2017, Nr. 39, p. 184–195.

Stem, R. *Political biographies of Cornelius Nepos*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012.

Straumann, B. *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought from the Fall of the Republic to the Age of Revolution*. New York, NY: Oxford University Press, 2016.

Straumann, B. *Roman Law in the State of Nature: The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Stritzky, K. Ch. von. *Garlieb Merkel und „Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts".* Riga: E. Bruhns, 1939.

Spencer, V. A. *Herder's Political Thought: A Study of Language, Culture, and Community*. Toronto: University of Toronto Press, 2012.

Subačius, G. Simono Daukanto Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Liaudis virsta tauta.* Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, t. 4, p. 135–216.

Subačius, G. Simono Daukanto Margumynų rankraščio atkarpų „Vocabularium", „Mythologie universelle" genezė. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, t. 48, p. 37–71.

Subačius, G. *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834).* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

Subačius, G., Vanags, P. Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 337–372.

Šalčius, P. *Ekonominės minties vystymasis Lietuvoje bendrame buvusios respublikos ideologiniame fone*. Vilnius, 1957.

Šidlauskas, A. *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Mokslas, 1986.

Totoraitis, J. Lietuvos atgimimo paveikslai. 8. Simanas Daukantas. *Vadovas*, t. 12, Nr. 47, p. 236–245.

Treijs (Trey, velak Treu) Hermanis. *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam.* http://lgdb.lnb.lv//index/person/700.

Trey, Johan Hermann. *Rigasche Biographieen nebst einigen Familien-Nachrichten, Jubiläums-Feiern etc*. Riga, 1883, Bd. 2, p. 156–159.

Trencsényi, B., Janowski, M., Baár, M. et al. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe.* Oxford: Oxford University Press, 2016, Vol. 1–2.

Trott, A. M. Not Slavery, but Salvation. Aristotle on Constitution and Government. *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*, 2017, vol. 34(1), p. 115–135.

Tumelis, J. Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų Seimo nutarimų lietuviškas vertimas. *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai.* Vilnius: Mokslas, 1978, p. 90–132.

Tully, J. Editor's introduction. In S. Pufendorf, *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Edited by James Tully, translated by Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. XIV–XXXVII.

Tumas-Vaižgantas, J. Juozapas Simforijonas Mieleška. *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 7–8, p. 448–451.

Trumpa, V. Simonas Daukantas – naujosios Lietuvos pradininkas. *Metmenys*, 1965, t. 10, p. 40–57.

Usačiovaitė, E. Simboliai Simono Daukanto veikaluose. Sovijus. *Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, 2017, t. 5 (1), p. 24–44.

Vasaly, A. *Livy's Political Philosophy: Power and Personality in Early Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Velema, W., Weststeijn, A. (eds.). *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. Leiden and Boston: Brill, 2018.

Viroli, M. *Machiavelli's God*. Translated by Antony Shugaar. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010.

Viroli, M. *Machiavelli*. New York: Oxford University Press, 1998.

Vyšniauskaitė, A. *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Ward, A. *Herodotus and the Philosophy of Empire*. Waco. Texas: Baylor University Press, 2008.

Ward, L. *The Politics of Liberty in England and Revolutionary America*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Weber, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated by A. M. Henderson and T. Parsons. New York: Oxoford University Press, 1947.

West, T. G. Foreword. In A. Sidney, *Discourses Concerning Government*. Indianapolis: Liberty Fund, 1996.

Whatmore, R. *The History of Political Thought: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Wilson, W. *The State. Elements of Historical and Practical Politics: A Sketch of Institutional History and Administration*. Boston: D. C. Heath & CO., Publishers, 1889.

Winton, R. Herodotus, Thucydides and the Sophists. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 89–121.

Wirszubski, Ch. *Libertas as a Political Idea at Rome during the late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950.

Wolloch, N. Facts, or Conjectures: Antoine-Yves Goguet's Historiography. *Journal of the History of Ideas*, 68(3), 2007, p. 429–449.

Wood, N. *Cicero's Social & Political Thought*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988.

Woolf, R. *Cicero: Philosophy by a Roman Sceptic*. Abingdon: Routledge, 2015.

Wright, J. K. *A Classical Republican in Eighteenth-Century France: The Political Thought of Mably*. Stanford: Stanford University Press, 1997.

Wynne, J. P. F. *Cicero on the Philosophy of Religion: On the Nature of Gods and On Divination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Zuckert, C. H. *Machiavelli's Politics*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2017.

Zelče, V. *Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā (1822–1865)*. Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte, 1994.

Zetzel, J. E. G. *The Lost Republic: Cicero's De oratore and De re publica*. New York: Oxford University Press, 2022.

Žukas, S. *Simonas Daukantas*. Kaunas: Šviesa, 1988.

Федута, А. К служебной биографии Семена Довконта. *Archivum Lituanicum*, 2018, t. 20, p. 295–330.

Summary

Virtus Lituana: Political Thought in the Historiography of Simonas Daukantas

Daukantas' political thought largely belongs to the classical tradition of political thinking, where the former is not the individual and his rights, but the community and the moral-social foundations of its existence, understood as socio-political virtues or simply virtue ("virtus"). In his works on the history of Lithuania, writing about ancient Lithuanians as free and equal "from nature", Daukantas does not anachronistically transfer the advanced assessments of his time to the past, nor does he describe personal democratic views, but describes Lithuanian society at the beginning of its history by using Greco-Roman analogies and relying upon the natural law theory.

In Daukantas' works, human nature is defined on the basis of the concept of the Stoics and Cicero, as a combination of rationality and sociality. Daukantas' approach is in line with the key elements of Cicero, Grotius, and Pufendorf's doctrine of natural law: human nature is a combination of rationality and sociality; natural law is inseparable from the requirement and necessity of justice as a moral life by nature; natural law is the source of all other norms and branches of law; man is by nature free, and as such is the master of his actions; the power of the political community and international relations are based on natural law. Since all branches of law are related to natural law, and the latter is inseparable from morality, any rule of law or legal requirement must be based on morality. Daukantas distinguishes between two natures: physical and moral. The latter, in other words, "virtue", is the essence of human nature in general. Daukantas understood virtue as consisting of several components, forms, or varieties, including, in particular, the four cardinal virtues known in ancient political thought: wisdom, courage, justice, and self-control.

Daukantas relied on the Ciceronian conception of political concord, which forms the basis of the existence of a political community as a community of free citizens based on the common good and justice. The theory of natural law was important to Daukantas as a doctrine substantiating justice, the supremacy of law, the restriction of the powers of government, and the freedom of action of the individual. Daukantas is here first and foremost a successor and supporter of Ciceronian constitutionalism. On the other hand, "Rousseauism" and the doctrine of the social contract are foreign to his works, and he based the origin and existence of a political community on natural sociability or natural friendship, when people join natural communities naturally according to their rational and moral nature.

When creating the Lithuanian term *valstybė* ("*state*"), Daukantas called "state" primarily a political formation, characterised by the unity of the management function and the autocratic government. For the political community, Daukantas used a separate term *ūkė*, with the Latin equivalent of *civitas*. He did not conflate the political community with the state because a political community can be a union of political-territorial formations with individual rulers or its own autonomous laws and administration, or a constitutive part of such a union. According to Daukantas, a free man in old Lithuania was a landowner, a citizen, and a soldier at the same time. Daukantas emphasizes the importance of freedom for both the political community and the

individual. Historically, and morally, a free man differs from a slave in that he can manage his life on his own, not merely to carry out the instructions imposed by someone alone. The concept of an active, independent person in Daukantas' works is clear. Daukantas, compared to the classical tradition of political thought, has expanded the boundaries of the concept of civic activity to include children's learning and women's home care work as components of activity. At the same time, when discussing daily work activities alongside trade and warfare, it also becomes a component not only of diligence, but also, more broadly, of human activity.

Daukantas' political views on the harmony of community, individual rights and responsibilities can be described as a mixture of republicanism and liberalism – liberal republicanism – but which is in line with the tradition of natural law republicanism, as it has been called in some studies of political thought. The best possible political community is a republic characterized not only by a mixed political system (a balance of monarchical, aristocratic and popular power) but also by an orientation towards the common good, the freedom of the homeland and respect for the freedoms and rights of each individual. However, a republic is not necessarily democratic in the modern or ancient sense of democracy. Daukantas makes no mention of the need to rely on the decisions of the majority, the will of the majority in political life (which is the essence of democracy in the narrower sense), although the principle of national or popular consent is important to him as a basis for legitimizing government action.

In the ancient Lithuanian republican system, Daukantas saw several institutional equivalents of ancient Greece and Rome. In general, Daukantas' historiography is strongly based on the tradition of ancient, primarily Roman, historiography, both conceptually and stylistically. Daukantas explained the transformation of ancient Lithuania into an empire and a decline to a large extent on the basis of the schemes of interpretation common in the works of ancient historians and other authors, in which the moral-normative aspect is important. The political freedom of the community and the freedom of the individual are equally important to Daukantas. The provisions of republican citizenship are in line with the development of entrepreneurship. With his political mindset, Daukantas outlined the possibility of reconciling individual economic interest with the political solidarity of citizens.

The image of Daukantas as a "litvoman", the pioneer of Lithuanian ethnic nationalism, began to be raised by the Aušra-Varpas supporters in the 19th century, but the image of the "Polish enemy" began to take shape several decades later, in the early 20th century. However, Daukantas was not an ethnocentric Polonophobe. In his works, Daukantas distinguishes the political community of the nation from the cultural one, but both the Lithuanian language and the political independence of Lithuania are almost equally important to him. A nation with its own language can survive for some time without political independence, but only temporarily, so political independence or self-government is necessary for the nation. That independence is understood primarily as its own legal and political-administrative system, without, in principle, excluding the possibility of allied (confederate) relations with historically or ethnically close nations. The proportion of the dimensions of civic and ethnic nationalism, as well as the concepts of political (territorial) and ethnic nation, is almost as important to Daukantas; it does not raise the idea of cultural or linguistic homogenization. But respecting and nurturing the customs of the nation, the language of the nation, is an important, fundamentally natural part of national identity. On the one hand, a nation is a community that exists on the basis of ethnic community (language and customs), but at the same time has political forms of life that can only do without them temporarily. The right to political independence or self-government derives from natural

law and linguistic-cultural identity. It is the nations that stand out with their linguistic and cultural identity that can seek, obtain or regain self-government and political independence. Daukantas combined the civic understanding of nationality with a new, still emerging understanding of ethnic nationality, highlighting the unity of the nation as a political-legal community and the nation as a linguistic-cultural community. The task of any nation that perceives itself as a separate nation in order to survive is to achieve and maintain self-government, albeit not necessarily with arms at hands, but through socio-economic and cultural progress and simultaneous moral renewal. In particular, the preservation of the Lithuanian language is essential for the survival of the Lithuanian nation. However, in Daukantas' perspective, a state that is ethnically homogeneous and does not have any union relations with other states is not an indisputable necessity.

The period of Daukantas' life in Riga was significant for the final maturation of his socio-political views and activities. In Riga, Daukantas had the opportunity to read many works by Baltic historians and publicists related to the antiquity of the Baltic tribes, and to the current socio-political situation in the western outskirts of the Russian Empire. Daukantas expressed his criticism of slavery in Lithuania as a phenomenon restricting personal freedoms and human rights and hindering the country's economic development, influenced by the works of German Baltic enlighteners.

Daukantas' works were influenced by Enlightenment historiography and political thought, but the influence of ancient historiography and political thought was much more significant. It can be argued that Daukantas had found a fairly optimal ideological balance between republican civil-legal egalitarianism, economic liberalism (freedom of business and occupation), and cultural nationalism, although such a balance was (and is) difficult to achieve.

Asmenvardžių rodyklė

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Š

T

U

V

Z

Ž

W

Saulius Pivoras

VIRTUS LITUANA
Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje
Monografija

Lietuvių k. redaktorė *Auksė Gasperavičienė*
Dizaineris ir maketuotojas *Darius Jelenskis*
2022 06 01. Tiražas 500 egz. Užsakymo Nr. K22-022

Išleido
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248, Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146, Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt